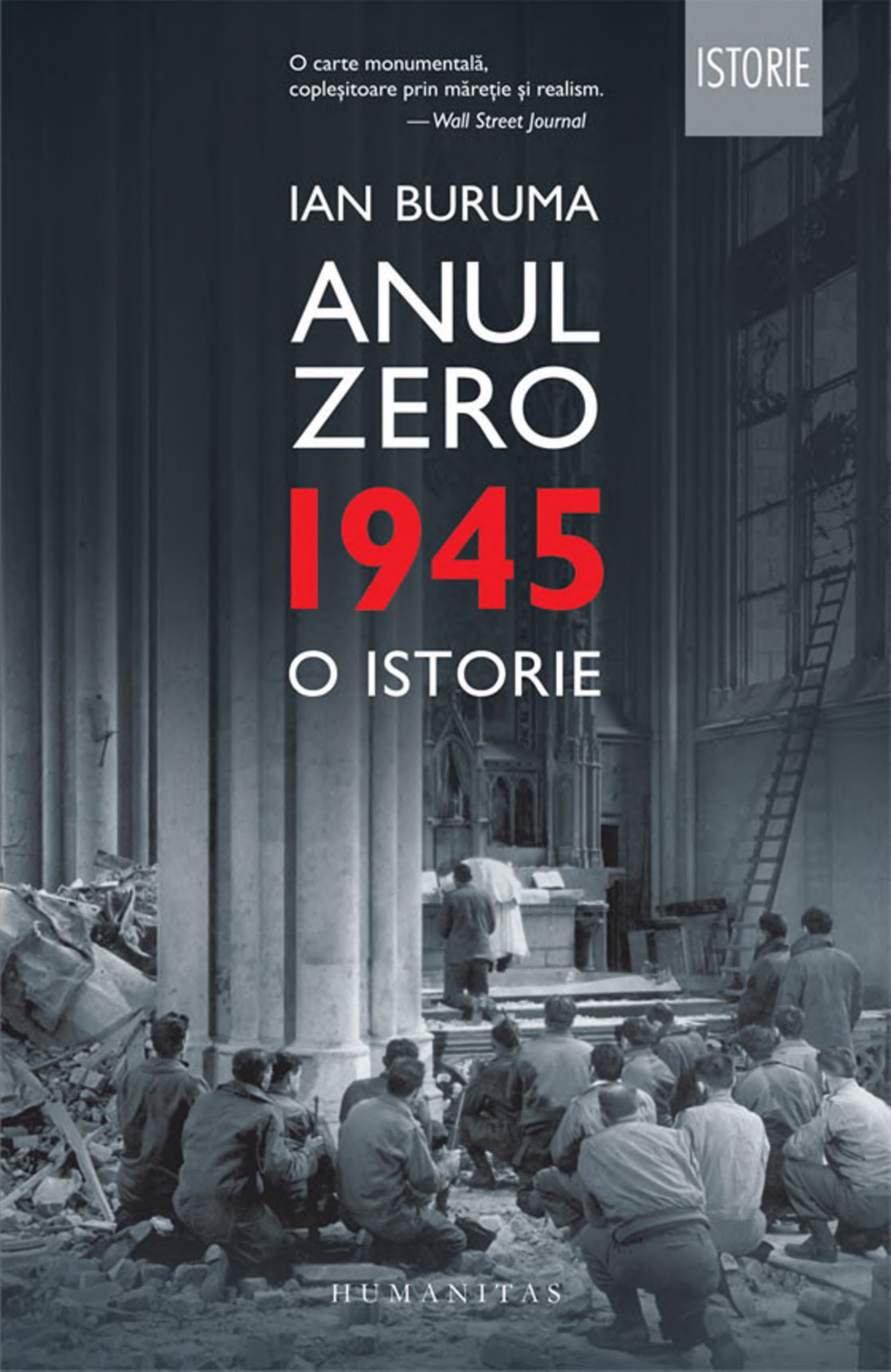

ISTORIE
O carte monumentală,
copleșitoare prin măreție și realism.
— Wall Street Journal
IAN BURUMA
ANUL
ZERO
1945
O ISTORIE
HUMANITAS

ISTORIE

Ian Buruma (n. 28 decembrie 1951, Haga), reputat istoric și eseist anglo-olandez care trăiește în Statele Unite, a studiat literatura chineză la Universitatea din Leiden și cinematografia japoneză la Universitatea Nihon din Tokio. Scrie consistent despre cultura asiatică, îndeosebi despre cea din China și din Japonia secolului XX. Începând din 2003, ține cursuri de jurnalism și drepturile omului la Bard College. Este nepotul regizorului englez de film John Schlesinger, cu care a publicat o carte de interviuri. Este considerat unul dintre cei mai importanți intelectuali europeni contemporani. Este deținător al Premiului Erasmus (2008) și al Premiului Abraham Kuyper (2012). Se numără printre colaboratorii cei mai citiți ai publicațiilor *New Yorker*, *New York Times* și *New York Review of Books*.

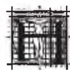
Ian Buruma un autor prolific, cu o operă impresionantă, din care se disting cărți ca *A Japanese Mirror: Heroes and Villains of Japanese Culture*; *God's Dust: A Modern Asian Journey*; *Great Cities of the World: Hong Kong*; *Playing the Game*; *The Wages of Guilt: Memories of War in Germany and in Japan*; *Voltaire's Coconuts or Anglomania in Europe*; *Behind the Mask: On Sexual Demons, Sacred Mothers, Transvestites, Gangsters, Drifters and Other Japanese Cultural Heroes*; *Bad Elements: Chinese Rebels from Los Angeles to Berlin*; *Inventing Japan: From Empire to Economic Miracle*; *The Missionary and the Libertine: Love and War in East and West*; *Murder in Amsterdam: The Death of Theo van Gogh and the Limits of Tolerance*; *Theater of Cruelty: Art, Film, and the Shadows of War*. La Editura Humanitas este în pregătire traducerea în limba română a volumului *Occidentalism: A Short History of Anti-Westernism*, 2004, scris în colaborare cu Avishai Margalit.

IAN BURUMA

ANUL ZERO 1945

O ISTORIE

Traducere din engleză de
Anca Bărbulescu

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Radu Paraschivescu
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Cecilia Laslo
DTP: Florina Vasiliu, Carmen Petrescu

Tipărit la Monitorul Oficial S.A.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Buruma, Ian
Anul Zero / Ian Buruma;
trad.: Anca Bărbulescu. – București: Humanitas, 2015
Indice
ISBN 978-973-50-5012-2
I. Bărbulescu, Anca (trad.)
94(100)

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0372 743 382 / 0723 684 194

Tatălui meu, S.L. Buruma,
și lui Brian Urquhart

Cuprins

Prolog 11

PARTEA I: COMPLEXUL DE ELIBERARE

Capitolul 1: Entuziasmul 25
Capitolul 2: Foametea 68
Capitolul 3: Răzbunarea 90

PARTEA a II-a: ÎNLĂTURAREA DĂRÂMĂTURILOR

Capitolul 4: Întoarcerea acasă 149
Capitolul 5: Drenarea otrăvii 189
Capitolul 6: Statul de drept 225

PARTEA a III-a: SĂ NU SE REPETE

Capitolul 7: Dimineți pline de speranță 265
Capitolul 8: Civilizarea brutelor 301
Capitolul 9: O singură lume 335

Epilog 365
Mulțumiri 369
Note 371
Credite foto 389
Indice 391

Un desen al lui Klee cu numele *Angelus novus* reprezintă un înger care arată de parcă s-ar îndepărta de ceva la care se uită atent. Ochii îi sunt ficși, gura îi e deschisă, aripile îi sunt desfăcute. Așa ni-l imaginăm pe îngerul istoriei. Are fața întoarsă spre trecut. Acolo unde noi percepem un șir de evenimente, el vede o singură catastrofă care adună ruină după ruină și i le aruncă la picioare. Îngerul ar vrea să rămână, să învie morții, să reîntregească ce a fost zdrobit. Dar din paradis vine o furtună; i s-a prins în aripi cu atâta violență, încât îngerul nu le mai poate strânge. Furtuna îl împinge irezistibil în viitorul către care e întors cu spatele, în timp ce mormanul de dărâmături din fața lui urcă până la cer. Furtuna aceasta e ceea ce numim progres.

WALTER BENJAMIN

A noua teză despre filozofia istoriei

Prolog

MULTĂ VREME M-AU CONSTERNAT unele aspecte din povestea tatălui meu. Experiențele lui din timpul celui de-al Doilea Război Mondial n-au fost tocmai neobișnuite pentru un bărbat de vârsta lui și cu poziția lui socială. Există povești mult mai rele, dar și a lui a fost destul de rea.

Eram foarte mic când am auzit pentru prima oară despre războiul tatălui meu. Spre deosebire de alții, vorbea despre asta fără rețineri, deși unele amintiri trebuie să fi fost dureroase. Iar mie-mi făcea plăcere să le ascult. Aveau cât de cât și ilustrații, fotografii mici de tot, în alb-negru, lipite într-un album pe care-l scoteam dintr-un sertar din biroul lui ca să mă delectez cu el. Imaginile nu erau spectaculoase, dar erau destul de ciudate ca să-mi trezească mirarea: un lagăr de muncă primitiv din estul Berlinului, strâmbătura grotescă a tatei, făcută ca să saboteze o fotografie oficială, niște nemți cu un aer scorțos în costume cu simboluri naziste, excursii de duminică pe malul unui lac de la marginea orașului, tinere ucrainence blonde care-i zâmbeau fotografului.

Acestea erau vremurile relativ bune. Probabil că era interzisă fraternizarea cu ucrainenii, dar amintirea femeilor din imagini aduce și acum pe fața tatei o expresie melancolică. Nu are fotografii cu el aproape mort de foame și vlăguire, chinuit de insecte și de șobolani, sau când folosea craterul lăsat de o bombă, care se umpluse cu apă, pe post de toaletă comună și de baie, singura disponibilă. Dar nu greutățile acelea m-au consternat. Ci un lucru care s-a întâmplat mai târziu, după ce s-a întors acasă.

„Acasă“ însemna orașul Nijmegen din estul Olandei, locuit în mare parte de catolici, aproape de locul unde a avut loc bătălia de la Arnhem din 1944. Nijmegen a fost cucerit de Aliați după lupte crâncene, iar Arnhem a fost „podul prea îndepărtat“. Bunicul fusese trimis acolo în anii ’20, ca preot protestant, să păstorească o comunitate relativ mică de menoniți.[a] Nijmegen e un oraș de frontieră. De la casa tatei se putea trece în Germania pe jos. Cum Germania era o țară relativ ieftină, familia și-a petrecut vacanțele mai mult peste graniță până prin 1937, când prezența naziștilor a devenit de nesuportat chiar și pentru turiști. Într-o zi, trecând pe lângă o tabără de *Hitlerjugend*, ai mei au văzut niște băieți bătuți crunt de câțiva tineri în uniformă. Într-o croazieră pe Rin, bunicul le-a pricinuit (poate intenționat) o mare stânjeneală pasagerilor germani recitând oda poetică închinată de Heinrich Heine fecioarei Rinului, *Lorelei*. (Heine era evreu.) Bunica a hotărât că se mersese prea departe. Trei ani mai târziu, trupele germane se revărsau peste graniță.

Viața a mers mai departe, chiar și sub ocupație nazistă. Pentru cei mai mulți olandezi, atâta timp cât nu erau evrei, ea a fost chiar normală, într-un mod bizar, cel puțin în primii doi ani. În 1941, tata a intrat la Universitatea din Utrecht, unde a studiat dreptul. Pentru a avea viitor ca avocat, era (și într-o oarecare măsură este și acum) obligatoriu să devii membru al frăției, așa-numitul corp al studenților, o asociație exclusivistă și destul de scumpă. Deși îi asigura respectul societății, slujba de preot protestant nu-i aducea bunicului destui bani ca să-i plătească tatei toate cheltuielile. Așa că un unchi din partea mamei, din ramura mai înstărită a familiei, a hotărât să se ocupe de obligațiile sociale ale tatei.

---

[a] Pentru a evita confuzia, trebuie să menționez că menoniții din Olanda sunt foarte diferiți de frații lor întru credință americani. Menoniții olandezi tind să fie destul de progresiști, deschiși către alte confesiuni și deloc izolați. De obicei, se poate spune exact opusul despre menoniții americani și germani, lucru care provoca o oarecare stânjeneală când apăreau, veniți în vizite oficiale la bunicul din Nijmegen, figuri bărboase în costume negre din alte vremuri (n. a.).

Dar până să se înscrie el în frăție astfel de asociații studențești fuseseră deja interzise de autoritățile germane, fiindcă riscau să devină cuiburi de rezistență. Măsura a fost luată la scurtă vreme după ce toți profesorii evrei fuseseră dați afară din universități. La Leiden, decanul Facultății de Drept, Rudolph Cleveringa, a protestat împotriva măsurii printr-un discurs celebru, având bagajul gata făcut, cu periuța de dinți și un schimb de haine, în cazul unei arestări care de altfel s-a și produs. Studenții, mulți dintre ei membri ai frăției, au intrat în grevă. Universitatea din Leiden s-a închis. Frăția din Amsterdam fusese deja dizolvată de propriii săi membri, după ce germanii îi interziseseră să primească studenți evrei.

Universitatea din Utrecht a rămas deschisă însă, iar frăția a continuat să funcționeze, deși clandestin. Unul dintre efecte a fost că ritualurile de acceptare, destul de brutale pentru noii membri, trebuiau să se desfășoare în secret. Studenții din primul an, numiți de frăție „fetuși", n-au mai fost obligați să se radă în cap, ceea ce i-ar fi dat de gol în fața germanilor, dar se păstrase obiceiul să fie puși să sară ca broaștele, să fie împiedicați să doarmă, să fie tratați ca sclavi și umiliți, în general, prin tot felul de jocuri sadice, în funcție de ce aveau chef studenții din anii mai mari. Tata, ca și alții din clasa lui socială care beneficiaseră de aceeași educație, s-a supus chinului fără să protesteze. Așa stăteau lucrurile (și așa stau în continuare). Era, cum se spune cu o oarecare pedanterie în latină, un *mos* (obicei).

La începutul lui 1943, tinerii au fost puși la altă încercare, ceva mai serioasă. Ocupanții germani le-au ordonat tuturor studenților să semneze un jurământ de loialitate prin care se angajau să nu comită nici o acțiune împotriva celui de-al Treilea Reich. Cei care refuzau aveau să fie deportați în Germania, unde urma să fie puși la muncă forțată în industria de război nazistă. La fel ca 85% dintre colegii lui, tata a refuzat și s-a ascuns.

Mai târziu în cursul anului, el a primit o scrisoare de la mișcarea de rezistență studențească din Utrecht, care-l chema înapoi în orașul din care plecase. Motivele au rămas obscure.

Poate să fi fost o greșeală stupidă, comisă într-o clipă de panică, sau poate doar un caz de incompetență; în fond, erau studenți, nu luptători de gherilă căliți în lupte. Tata a ajuns în gară cu tatăl lui. Din nefericire, naziștii își aleseseră tocmai ora aceea ca să strângă tineri buni de trimis la muncă forțată în Germania. Peronul a fost blocat la ambele capete de poliția germană. S-au lansat amenințări cum că părinții aveau să suporte consecințele pentru orice evadare. De teamă să nu le provoace probleme bunicilor mei, tata s-a înscris. A fost un act altruist, dar nu deosebit de eroic, care uneori îl tulbură. A fost dus, împreună cu alți tineri, într-un lagăr de concentrare mic și neprimitor, în care SS-ul antrena infractori olandezi ca să-i învețe tehnicile sălbatice ale ocupației lor. După o scurtă perioadă petrecută acolo, tata a muncit tot restul războiului într-o fabrică din Berlin, în care se făceau saboți de frână pentru trenuri.

A fost o experiență și cu bune, și cu rele – cel puțin la început. Atâta timp cât nu li se opuneau activ germanilor, studenții olandezi care lucrau acolo nu erau trimiși în lagăre de concentrare. Oboseala plictisitoare a muncii în fabrică, rușinea de-a munci pentru dușman și neplăcerile fizice ale dormitului în barăci reci, pline de insecte și șobolani, aveau chiar și ele compensațiile lor. Tata își amintește că a fost la concerte ale Filarmonicii din Berlin dirijate de Wilhelm Furtwängler.

În plus, se prea poate ca nici la Fabrica de Frâne Knorr lucrurile să nu fi fost tocmai cum păreau. Un bărbat taciturn și brunet pe nume Elisohn avea obiceiul de-a se face nevăzut când se apropiau de el studenții olandezi care lucrau acolo; ca el mai erau și alții, care intrau în legătură cu ceilalți cât mai puțin – bărbați cu nume ca Rosenthal. Mult mai târziu, tata a dedus că fabrica ascundea evrei.

Lucrurile s-au înrăutățit mult în noiembrie 1943, când RAF, forțele aeriene engleze, și-au început lunga campanie de bombardare a capitalei Germaniei. În 1944, Lancasterelor RAF-ului li s-au adăugat bombardierele B-17 ale americanilor. Dar distrugerea masivă a Berlinului și a populației sale a început cu adevărat de-abia în primele luni ale lui 1945, când bombele și rafalele de mitraliere au ajuns să se țină lanț. Americanii

atacau ziua, englezii noaptea, iar în aprilie „orgile lui Stalin“, lansatoarele de rachete sovietice Katiușa, au început să bombardeze orașul dinspre est.

Uneori, studenții reușeau să se înghesuie în adăposturi antiaeriene și în stații de metrou, privilegiu la care prizonierii din lagărele de concentrare nu aveau dreptul. Alteori, un șanț săpat în grabă le era singura apărare împotriva bombardamentelor de care, după cum își amintește tata, studenții se temeau și în același timp se bucurau. Unul dintre cele mai grele chinuri era lipsa somnului, fiindcă bombardamentele de la sol și din aer nu se opreau complet niciodată. Domnea o larmă continuă de sirene antiaeriene, explozii, țipete omenești, ziduri dărâmate și sticlă spartă. Totuși, studenții izbucneau în urale pentru bombardierele anglo-americane care i-ar fi putut ucide atât de ușor, cum s-a și întâmplat uneori.

În aprilie 1945, lagărul de muncă devenise de nelocuit: acoperișurile și zidurile fuseseră distruse de vânt și de foc. Cu ajutorul unei cunoștințe, poate prin intermediul uneia dintre bisericile protestante mai puțin infestate de nazism, tata și-a găsit adăpost într-o vilă de la periferie. Gazda lui, *Frau* Lehnhard, mai primise alți câțiva refugiați din ruinele din centrul Berlinului. Printre ei era și o pereche de nemți, dr. Rümmelin, avocat, și soția lui evreică. Soțul se temea că aveau s-o aresteze din clipă în clipă, așa că ținea în casă un revolver, ca să moară împreună dacă era cazul. Lui *Frau* Lehnhard îi plăcea să cânte *Lieder* în germană. Tata o acompania la pian. Cum spunea chiar el, era „o rară ocazie de-a ne aminti de civilizație“ în prăpădul bătăliei finale din Berlin.

În drum spre muncă, deci spre estul Berlinului, tata trecea pe străzile în ruină pe care trupele sovietice și cele germane se luptau din casă în casă. În Potsdamer Platz, el a stat în spatele „orgilor lui Stalin“, care bombardau cancelaria lui Hitler scoțând zgomote sinistre, ca niște țipete. De acolo a rămas cu o oroare de pocnituri puternice și de artificii care nu l-a mai părăsit toată viața.

Pe la sfârșitul lui aprilie, sau poate la începutul lui mai 1945, la casa lui *Frau* Lehnhard au ajuns soldații sovietici. Astfel de vizite presupuneau de obicei violarea în grup a femeilor,

indiferent cât ar fi fost de bătrâne sau de tinere. Nu s-a întâmplat asta. Dar tata era să moară când a fost descoperit revolverul doctorului Rümmelin. Nici unul dintre soldați nu știa o vorbă în engleză sau germană, așa că n-avea sens să li se explice de ce era pistolul acolo. Cei doi bărbați din casă, dr. Rümmelin și tata, au fost puși la zid ca să fie executați. Tata își amintește că l-a cuprins o stare fatalistă. Văzuse deja atâta moarte, încât propriul lui sfârșit iminent nu-l surprindea prea mult. Dar apoi, printr-un noroc din acela straniu, de la granița dintre viață și moarte, a apărut un ofițer rus care vorbea engleza. Acela a ales să creadă povestea doctorului. Execuția a fost anulată.

Tata a închegat o oarecare prietenie cu un alt ofițer sovietic, profesor de liceu la Leningrad. Neavând nici o limbă în comun, comunicau fredonând pasaje din Beethoven și Schubert. Ofițerul, pe nume Valentin, l-a dus într-un loc unde se strângeau fugarii, undeva printre ruinele unei foste periferii a clasei muncitoare din vestul Berlinului. De acolo, tata trebuia să ajungă la o tabără pentru strămutați din estul orașului. În călătoria printre dărâmături i s-a mai alăturat un olandez, care ar fi putut să fie colaborator al naziștilor sau fost SS-ist. Cum nu mai mâncase și nu mai dormise bine de câteva săptămâni, tata de-abia mai putea merge.

N-au ajuns prea departe și tata s-a prăbușit. Însoțitorul lui dubios l-a târât într-o clădire avariată, în care trăia iubita lui, o prostituată germană, la unul dintre etajele superioare. Tata nu-și mai amintește ce a urmat; probabil că a fost inconștient mai tot timpul. Dar prostituata i-a salvat viața îngrijindu-l până când a fost în stare să meargă până la tabăra de strămutați, în care peste o mie de oameni de toate naționalitățile, printre ei și supraviețuitori din lagărele de concentrare, trebuiau să împartă un singur robinet de apă.

Într-o fotografie făcută în Olanda, cu mai bine de șase luni mai târziu, tata arată încă umflat de edemul provocat de înfometare. Poartă un costum care nu prea îi vine. Se poate să fie cel primit de la o organizație caritabilă menonită din SUA, cu pete de urină pe pantaloni. Sau poate că e unul mai vechi de-ale bunicului. Dar, deși tumefiat și puțin palid, tata pare

destul de vesel în fotografie, înconjurat de alți bărbați de vârsta lui, care ridică halbele de bere, cu gurile larg deschise, de parcă ar aclama sau ar cânta vreun cântec studențesc.

Se întorsese la frăția lui din Utrecht. Trebuie să fi fost în septembrie 1945. Avea douăzeci și doi de ani. Fiindcă inițierea în frăție pe timp de război avusese loc în secret, conducătorii asociației hotărâseră că ritualurile trebuiau refăcute. Tata nu-și amintește să fi fost pus să sară ca broasca sau să fi fost prea agresat. Astfel de tratamente erau rezervate tinerilor care de-abia veniseră la universitate, unii dintre ei proaspăt întorși, poate, din lagăre mult mai rele decât cel în care stătuse tata. E posibil ca printre ei să fi fost și studenți evrei care se ascunseseră ani de zile sub dușumelele goimilor curajoși și dispuși să-și riște viața. Dar tata nu-și amintește să fi fost vreunul deranjat prea tare de astfel de lucruri; poveștile personale, evreiești sau nu, nu interesau pe nimeni; toți aveau povești personale, de obicei neplăcute. Ca parte din inițierea în frăție, noii „fetuși" suportau zbierete, umilințe și chiar înghesuirea în pivnițe imposibil de mici (obicei cunoscut mai târziu în cercurile frățiilor drept „jocul de-a Dachau").

Ei bine, tocmai asta m-a consternat. Cum putuse tata să îndure un tratament atât de grotesc după toate lucrurile prin care trecuse? Nu i s-a părut nimănui ciudat, ca să nu spun altfel?

Nu, mi-a repetat tata de mai multe ori. Nu, părea ceva normal. Așa se făceau lucrurile. Era așa-numitul *mos*. Nu-l punea nimeni la îndoială. Mai târziu, a specificat că i s-ar fi părut deplasat să maltrateze un supraviețuitor evreu, dar că nu putea vorbi pentru alții.

Deși consternat, cred că am început să înțeleg treptat. Și cred că un indiciu vine din ideea că era ceva *normal*. Toți erau atât de disperați să se întoarcă la lumea pe care o știau înainte de ocupația nazistă, înainte de bombe, de lagăre, de crime, încât tratamentul brutal aplicat „fetușilor" părea firesc. Era o cale de întoarcere la starea de dinainte, o cale de întoarcere acasă, ca să-i spunem așa.

Există și alte posibilități. Poate că pentru cei care fuseseră martori la violențe grave jocurile studențești păreau relativ

inofensive, ca niște pozne sănătoase de tinerețe. Dar e mai probabil ca tinerii care se dedau unor asemenea obiceiuri cu cel mai mare entuziasm să fi fost cei care nu trecuseră prin prea multe greutăți. Era șansa lor de-a face pe durii, plăcere care devenea cu atât mai intensă dacă victimele erau oameni care suferiseră mult mai rău.

POVESTEA TATEI – cum am spus, nu atât de rea ca multe altele, dar suficient de rea în sine – mi-a trezit curiozitatea cu privire la ce s-a întâmplat imediat după cel mai devastator război din istoria omenirii. Cum a ieșit lumea dintre dărâmături? Ce se întâmplă când ai în jur milioane de oameni înfometați sau puși pe răzbunare sângeroasă? Cum se reclădesc societățile sau „civilizația“ (cuvânt popular pe atunci)? Dorința de întoarcere la o stare de normalitate e una dintre reacțiile la catastrofă foarte umane; umane și fanteziste. Fiindcă ideea că lumea, așa cum era ea înainte de război, se putea reclădi pur și simplu, că un deceniu criminal, început cu mult înainte de 1939, putea fi dat la o parte ca o amintire neplăcută, era, fără îndoială, o iluzie.

Dar era o iluzie pe care-o nutreau și guvernele, nu doar indivizii. Franța și Olanda credeau că aveau să-și recapete coloniile și să-și ia viața de la capăt, întocmai ca înainte de invazia japoneză din Asia de Sud-Est. Dar nu era decât o iluzie. Lumea nu mai avea cum să fie la fel. Se petrecuseră prea multe, se schimbaseră prea multe, fuseseră dezrădăcinați prea mulți oameni, chiar societăți întregi. Muncitorii englezi, care-și riscaseră viețile pentru rege și țară, nu se mai mulțumeau cu traiul în vechiul sistem de clase; votul lor a pus capăt mandatului de prim-ministru al lui Winston Churchill la doar două luni după înfrângerea lui Hitler. Iosif Stalin nu avea de gând să lase Polonia, Ungaria sau Cehoslovacia să restabilească democrația liberală sub nici o formă. Chiar și în Europa Occidentală, mulți intelectuali considerau comunismul, îmbrăcat în straiele mai atrăgătoare din punct de vedere moral ale „antifascismului“, alternativa mai viabilă la vechea ordine.

În Asia, schimbările incipiente erau și mai spectaculoase. Odată ce indonezienii, vietnamezii, malaiezienii, chinezii, birmanii, indienii și alții văzuseră că o altă națiune asiatică era

în stare să-i umilească pe stăpânii coloniali occidentali, ideea omnipotenței occidentale a fost zdrobită pentru totdeauna, iar relațiile cu Vestul n-au mai putut rămâne la fel. În același timp, japonezii, ca și germanii, văzând cum visele orgolioase ale conducătorilor lor se făcuseră una cu pământul, s-au deschis spre schimbări în parte încurajate, în parte impuse de ocupanții aliați victorioși.

Femeile din Anglia și din SUA, împinse în forța de muncă de împrejurările războiului, nu se mai mulțumeau să-și schimbe independența economică pe supunere domestică. Firește, multe tot au făcut-o, așa cum și coloniile și-au câștigat independența deplină abia după multă vreme. Dorința conservatoare de revenire la „normal" avea să concureze întotdeauna cu dorința de schimbare, de a reîncepe de la zero, de a clădi o lume mai bună, în care să nu mai aibă loc niciodată războaie devastatoare. Astfel de speranțe erau inspirate de un idealism sincer. Faptul că Liga Națiunilor nu reușise să împiedice un (al doilea) război mondial n-a descurajat idealismul celor care sperau, în 1945, ca Națiunile Unite să păstreze pacea pentru totdeauna. Faptul că, odată cu trecerea vremii, astfel de idealuri s-au dovedit la fel de iluzorii ca și ideea de-a da timpul înapoi nu le împuținează puterea și nici nu scade neapărat valoarea scopului lor.

Povestea anului 1945 de după război este, în unele privințe, foarte veche. Grecii antici cunoșteau bine forța distrugătoare a setei de răzbunare omenești, iar autorii lor tragici au pus în scenă soluții prin care rivalitățile de moarte se puteau soluționa prin lege; procese în loc de vendete. Iar istoria – în Orient, ca și în Occident – e plină de visuri de-a începe din nou, de-a face din ruinele războiului un șantier deschis pentru societăți bazate pe idealuri noi, care adeseori nu erau chiar atât de noi pe cât credea lumea.

Ceea ce mi-a trezit interesul față de perioada imediat următoare războiului a fost, pe de o parte, situația actuală. Am fost martori în ultimii ani la destule exemple de speranțe strălucite investite în războaie revoluționare, menite să răstoarne dictatori și să creeze democrații noi. Dar în primul și în primul rând voiam să privesc în trecut ca să înțeleg lumea

tatălui meu și pe a generației lui. Motivul e poate, pe de altă parte, și curiozitatea firească a copilului cu privire la experiențele părintelui, o curiozitate care se întețește pe măsură ce copilul depășește vârsta pe care-o avea părintele atunci. Astfel de curiozități sunt deosebit de puternice când tatăl a fost pus la încercare de greutăți pe care copilul poate doar să și le închipuie.

Dar la mijloc e mai mult decât atât. Lumea la a cărei construire a ajutat și tata, din ruinele războiului care era să-l omoare, e lumea în care am crescut noi. Generația mea s-a hrănit cu visurile părinților: statul social european, Națiunile Unite, democrația americană, pacifismul japonez, Uniunea Europeană. Mai e și latura întunecată a lumii create în 1945: dictatura comunistă din Rusia și din Europa de Est, ascensiunea lui Mao în Războiul Civil din China, Războiul Rece.

O mare parte din lumea părinților noștri a fost deja desființată sau se destramă rapid. E drept, în aproape toate locurile afectate de ultimul război mondial, viața din ziua de azi e mult mai bună decât în 1945, cel puțin în termeni materiali. Câteva dintre cele mai mari temeri nu s-au concretizat. Imperiul sovietic s-a prăbușit. Ultimele câmpuri de luptă ale Războiului Rece se află în Peninsula Coreeană, sau poate în strâmtoarea îngustă dintre Taiwan și China. Dar, chiar în timp ce scriu rândurile acestea, oamenii de pretutindeni discută despre decăderea Occidentului, referindu-se în egală măsură la Statele Unite și la Europa. Dacă unele dintre temerile imediat următoare războiului s-au risipit, aceeași soartă au avut-o și multe visuri. Puțini mai cred că pacea eternă va veni din vreo formă de guvernare mondială sau măcar că Națiunile Unite pot apăra lumea de conflict. Speranțele în democrația socială și în statul social – tocmai motivele înfrângerii lui Churchill din 1945 – au fost grav afectate, dacă nu chiar zdrobite, de ideologie și de constrângeri economice.

Privesc cu scepticism ideea că putem învăța prea multe din istorie, cel puțin în sensul că o înțelegere a nesăbuințelor din trecut ne-ar împiedica să facem aceleași greșeli în viitor. Istoria ține numai de interpretare. De multe ori, interpretările greșite ale trecutului sunt mai primejdioase decât ignoranța.

Amintirile rănilor și urilor vechi ațâță noi conflagrații. Și totuși este important să știm și să încercăm să înțelegem ce s-a întâmplat. Fiindcă dacă nu o facem, nu ne putem înțelege propriile noastre vremuri. Am vrut să știu prin ce a trecut tata pentru că mă ajută să mă înțeleg pe mine însumi, să înțeleg viețile noastre, ale tuturor, în umbra lungă și apăsătoare a ceea ce s-a petrecut mai înainte.

PARTEA I

COMPLEXUL DE ELIBERARE

CAPITOLUL 1

Entuziasmul

CÂND AU ELIBERAT MILIOANE DE PRIZONIERI din Reich-ul prăbușit al lui Hitler – din lagăre de concentrare, de muncă forțată, de prizonieri de război –, trupele aliate din Germania se așteptau să-i găsească docili, plini de recunoștința cuvenită și bucuroși să coopereze în orice fel cu eliberatorii. Uneori, fără îndoială, așa s-a și întâmplat. Dar de multe ori Aliații s-au ciocnit de așa-numitul „complex de eliberare". În cuvintele ușor birocratice ale unui martor ocular: „Acesta implica răzbunare, foamete și entuziasm, iar aceste trei lucruri împreună făceau din persoanele strămutate, odată ce se vedeau din nou libere, o problemă în ceea ce privește comportamentul și faptele, precum și în ceea ce privește îngrijirea, hrănirea, dezinfectarea și repatrierea."[1]

Complexul eliberării nu se limita la prizonierii din taberele de strămutați; el s-ar fi putut aplica câtorva țări întregi dintre cele eliberate recent și, în unele privințe, chiar și națiunilor învinse.

M-am născut prea târziu și într-o țară prea prosperă ca să observ vreun efect al foametei. Dar încă se făceau simțite ecourile răzbunării și ale entuziasmului. Răzbunarea împotriva celor care colaboraseră cu inamicul sau, mai rău, care se culcaseră cu el, se înfăptuia în continuare pe tăcute, aproape pe furiș, în mare parte la un nivel foarte mărunt. Nu cumpăra nimeni alimente de la un anumit magazin, sau țigări de la altul, fiindcă „toată lumea" știa că proprietarii făcuseră „ce nu trebuie" în timpul războiului.

Entuziasmul, pe de altă parte, a fost instituționalizat în Olanda prin transformarea lui în ritual anual: 5 Mai, Ziua Eliberării.

Din ce-mi amintesc din copilărie, pe 5 Mai era întotdeauna soare, băteau clopotele și vânticelul primăvăratic umfla steagurile roșu-alb-albastre. Poate că 5 decembrie, Sfântul Nicolae*, e o sărbătoare familială mai importantă, dar Ziua Eliberării e cel mai mare spectacol de bucurie patriotică, sau cel puțin așa era în copilăria mea, în anii '50 și '60. Cum olandezii nu s-au eliberat singuri pe 5 mai 1945, ci au fost eliberați de sub ocupația germană de trupele canadiene, britanice, americane și poloneze, răbufnirea anuală de mândrie patriotică e oarecum ciudată. Dar de vreme ce olandezilor, ca și americanilor și britanicilor, le place să creadă că libertatea definește identitatea națională, e logic că înfrângerea Germaniei s-a amestecat, în conștiința națională, cu amintirea colectivă a înfrângerii coroanei spaniole în Războiul de Optzeci de Ani din secolele al XVI-lea și al XVII-lea.

Pe cei din generația mea, născuți la doar șase ani după război, îi podidesc ușor lacrimi sentimentale când văd imagini cu cimpoieri scoțieni trecând prin focul mitralierelor pe o plajă din Normandia, sau cu cetățeni francezi cântând *Marseilleza* – imagini venite, firește, nu din amintirile lor, ci din filme hollywoodiene. Dar am văzut și eu puțin din entuziasmul de pe vremuri, la exact cincizeci de ani după 5 mai 1945, când s-a făcut o reconstituire a intrării armatei canadiene în Amsterdam, în onoarea aniversării. Faptul că trupele Aliaților au ajuns, de fapt, în Amsterdam abia pe 8 mai nu mai are nici o importanță. Ocazia de atunci trebuie să fi fost ceva extraordinar. După cum povestea un corespondent britanic de la fața locului: „Lumea ne sărută, plânge peste noi, ne îmbrățișează, ne bate pe spate, țipă și strigă la noi, așa că am ajuns epuizați și plini de vânătăi. Olandezii și-au făcut prăpăd prin grădini, iar ploaia de flori care cade pe vehiculele Aliaților e nesfârșită."[2]

---

* În mai multe țări din Europa Occidentală, sărbătorirea propriu-zisă în familie a Sfântului Nicolae nu se face pe 6 decembrie, ci în ajun (n. tr.).

Cincizeci de ani mai târziu, canadieni în vârstă, cu medalii prinse de uniformele strâmte și decolorate, au intrat din nou în oraș, în vechile jeepuri și blindate, salutând mulțimile cu lacrimi în ochi în amintirea zilelor când au fost regi, a zilelor despre care nepoții lor s-au săturat de mult să tot audă, a zilelor de entuziasm de dinainte de pacea în care eroii de război s-au stabilit în Calgary sau Winnipeg și au devenit dentiști sau contabili.

Lucrul care m-a frapat mai mult decât bătrânii care-și retrăiau cele mai frumoase zile a fost comportamentul bătrânelor doamne olandeze, îmbrăcate ca matroanele respectabile care și erau, fără îndoială. Erau frenetice, le cuprinsese un fel de extaz adolescentin, țipau ca fetele la un concert rock, întindeau brațele spre bărbații din jeepuri, încercau să-i apuce de uniformă: „Mulțumim! Mulțumim! Mulțumim!" Nu se puteau abține. Și ele își retrăiau orele de entuziasm. A fost una dintre scenele cu cea mai bizară atmosferă erotică din câte am văzut vreodată.

DE FAPT, CUM AM MAI SPUS, canadienii n-au intrat în Amsterdam pe 5 mai și nici războiul nu s-a încheiat oficial atunci. E drept că, pe 4 mai, amiralul-general Hans-Georg von Friedeburg și generalul Eberhard Hans Kinzel intraseră în cortul feldmareșalului Bernard Montgomery („Monty") de pe Câmpia Lüneburg pentru a-i anunța predarea tuturor forțelor naziste din nord-vestul Germaniei, din Olanda și Danemarca. Un tânăr ofițer englez pe nume Brian Urquhart a văzut venirea grăbită a germanilor, pe un drum de țară care ducea la comandamentul lui Monty, în Mercedes-Benz-urile lor. Nu cu mult timp înainte, fusese unul dintre primii ofițeri aliați care intraseră în lagărul de concentrare din apropiere, de la Bergen-Belsen, în care cei mai mulți prizonieri eliberați „păreau incapabili de limbaj articulat, chiar dacă am fi găsit o limbă comună". Ceea ce de la depărtare i s-au părut a fi bușteni s-au dovedit a fi mormane de cadavre, „cât vedeai cu ochii".[3] Câteva zile mai târziu, când i s-au pus în față amiralului von Friedeburg, care încă purta o manta splendidă de piele, relatările din presa americană despre

atrocitățile germanilor, acesta a luat actul ca pe o insultă la adresa țării lui și a avut un acces de furie.

Pe 6 mai a avut loc o altă ceremonie, într-o fermă pe jumătate distrusă de pe lângă Wageningen, unde generalul Johannes Blaskowitz și-a predat trupele generalului-locotenent canadian Charles Foulkes. Din Arnhem nu rămăsese mare lucru; orașul fusese dărâmat din temelii în septembrie 1944, când trupele britanice, americane și poloneze încercaseră să răzbată în Olanda în catastrofa militară numită Operațiunea Market Garden. Unul dintre cei care văzuseră apropierea dezastrului era Brian Urquhart, pe atunci ofițer de informații subordonat unuia dintre principalii organizatori ai operațiunii, generalul F.A.M. „Boy" Browning, un individ elegant, cu mâinile foarte pătate de sânge. Când Urquhart i-a arătat superiorului său dovezi fotografice că brigăzile de tancuri germane așteptau în împrejurimile Arnhemului, gata să-i arunce în aer pe Aliați, i s-a spus să-și ia permisie din motive de sănătate. Nimeni, și cu atât mai puțin un ofițer mărunt de informații, nu avea voie să-i strice petrecerea lui Monty.[a]

Și totuși războiul nu se terminase, nici măcar în Olanda. Pe 7 mai, o mare de oameni se adunaseră în Piața Dam din centrul Amsterdamului, în fața Palatului Regal; oamenii aclamau, dansau, cântau și fluturau steagul portocaliu al familiei regale olandeze, anticipând sosirea iminentă a trupelor britanice și canadiene triumfătoare. Privind adunarea fericită de la ferestrele unui club pentru gentilomi din piață, ofițerii de marină germani au decis, într-o criză de ciudă din ceasul al doisprezecelea, să tragă în mulțime cu o pușcă-mitralieră instalată pe acoperiș. Au murit douăzeci și doi de oameni și au fost grav răniți peste o sută.

Dar nici acela nu a fost ultimul act de violență al războiului. Pe 13 mai, la peste o săptămână de la Ziua Eliberării, au fost executați doi bărbați. Erau antinaziști germani, care

---

[a] În fapt, în stadiul de planificare, operațiunea era numită în general „Petrecerea". Unul dintre cei mai cunoscuți ofițeri din bătălia de la Arnhem, colonelul John Frost, chiar avusese de gând să-și aducă crosele de golf în Olanda (n. a.).

dezertaseră din armata germană și se ascunseseră printre olandezi. Mama unuia dintre ei era evreică. Au ieșit din ascunzătoare pe 5 mai și s-au predat rezistenței olandeze, care i-a dat în grija canadienilor. După aceea au căzut victime unei încurcături dintre cele care se întâmplă adeseori în război. Pe 4 mai, când Montgomery acceptase predarea germanilor, în Olanda nu erau suficiente trupe ale Aliaților ca să-i dezarmeze pe germani sau să-i hrănească pe prizonierii de război. Deocamdată, ofițerilor naziști li s-a permis să-și păstreze comanda. Nefericiții dezertori germani au fost trimiși să stea cu alți soldați germani într-o fabrică Ford dezafectată din afara Amsterdamului. S-a improvizat în grabă un tribunal militar german, format din ofițeri dornici să-și afirme autoritatea pentru ultima oară, care i-au condamnat pe cei doi la moarte. Germanii le-au cerut arme canadienilor ca să-i execute pe „trădători". Canadienii, neștiind care erau regulile și nedorind să tulbure situația provizorie, s-au conformat. Iar condamnații au fost executați rapid. Se pare că aceeași soartă au avut-o și alții, până când canadienii au pus capăt unor astfel de practici, ceva cam târziu.[4]

Data oficială a sfârșitului războiului în Europa, Ziua V-E*, a fost de fapt 8 mai. Deși predarea necondiționată a tuturor trupelor germane s-a semnat într-o școală din Reims în seara de 6 mai, încă nu puteau începe festivitățile. Stalin era furios că generalul Eisenhower își permisese să accepte predarea naziștilor de pe Frontul de Vest și de pe Frontul de Est. Numai sovieticii ar fi trebuit să aibă privilegiul acela la Berlin. Stalin voia să amâne Ziua V-E pe 9 mai. A fost o idee care l-a înfuriat pe Churchill.

În întreaga Anglie se cocea deja pâinea pentru sendvișurile de sărbătoare; se pregătiseră steaguri și pancarte; clopotele bisericilor așteptau să fie trase. În confuzia generală, germanii au fost cei care au anunțat pentru prima oară sfârșitul războiului, într-o transmisie radio de la Flensburg, unde amiralul Donitz era încă, teoretic, la cârma ruinelor Reich-ului zdrențuit.

* Victory in Europe (n. tr.).

Știrea a fost preluată de BBC. În scurt timp s-au pus în vânzare ediții speciale ale ziarelor franceze, britanice și americane. La Londra s-au strâns mulțimi numeroase în Piccadilly Circus și Trafalgar Square, care așteptau ca Churchill să anunțe victoria ca să poată începe, în sfârșit, cea mai mare petrecere din istorie. Pe străzile New Yorkului a început să plouă cu bandă de telegraf, folosită pe post de confetti. Dar tot nu venea nici un anunț oficial de la liderii Aliaților că războiul cu Germania s-ar fi încheiat.

Cu puțin înainte de miezul nopții, pe 8 mai, la comandamentul sovietic din Karlshorst, aproape de lagărul în care trăise tatăl meu, mareșalul Gheorghi Jukov, un geniu militar brutal, a acceptat în sfârșit predarea Germaniei. Din nou, amiralul von Friedeberg și-a pus semnătura pe înfrângerea Germaniei. Feldmareșalul Wilhelm Keitel, lipsit de expresie și rigid, un soldat prusac din cap până-n picioare, le-a spus rușilor că-l îngrozește distrugerea din capitala Germaniei. Atunci un ofițer rus l-a întrebat pe Keitel dacă n-a fost la fel de îngrozit când, la ordinele lui, fuseseră făcute una cu pământul mii de sate și orașe sovietice și fuseseră îngropați sub ruine milioane de oameni, printre care mulți copii. Keitel a dat din umeri și nu a mai spus nimic.[5]

După aceea, Jukov le-a cerut germanilor să plece, iar rușii, împreună cu aliații lor americani, britanici și francezi, au sărbătorit cum se cuvenea, cu discursuri înlăcrimate și cantități copioase de vin, coniac și vodcă. A doua zi s-a ținut un banchet în aceeași încăpere, iar Jukov a toastat în onoarea lui Eisenhower, declarându-l unul dintre cei mai mari generali ai tuturor timpurilor. Toasturile s-au ținut lanț, iar generalii ruși, inclusiv Jukov, au dansat până n-a mai rămas aproape nimeni în picioare.

Pe 8 mai, mulțimile de pe străzile New Yorkului erau deja cuprinse de nebunie. Lumea se revărsa și pe străzile Londrei, dar englezii încă păstrau o tăcere stranie, de parcă ar fi așteptat vocea lui Churchill care să declanșeze festivitățile. Churchill, care hotărâse să ignore dorința lui Stalin de a amâna Ziua V-E până pe data de 9, avea să se adreseze națiunii la ora trei după-amiaza. Președintele Truman luase cuvântul mai de-

vreme. Generalul Charles de Gaulle, care nu suporta gândul să i-o ia Churchill înainte, a insistat să transmită anunțul către francezi exact la aceeași oră.

Discursul lui Churchill la BBC a fost ascultat la radiourile din lumea întreagă. În Piața Parlamentului din fața Palatului Westminster, unde se instalaseră difuzoare, nu mai era loc să arunci un ac. Prin mulțimile din West End nu mai putea trece nici o mașină. Big Ben a bătut de trei ori. Mulțimea a făcut liniște și, în sfârșit, vocea lui Churchill a răsunat tunător din difuzoare: „Așadar, războiul cu Germania s-a încheiat [...]; aproape întreaga lume și-a dat mâinile împotriva răufăcătorilor, căzuți acum în fața noastră. [...] Acum trebuie să ne închinăm toate puterile și toate resursele împlinirii datoriei noastre, atât în țară, cât și peste hotare [...].“ Aici i s-a înecat glasul: „Înainte, Britania! Trăiască libertatea! *God Save the King.*“ Puțin mai târziu, Churchill a făcut semnul V de la Victorie de pe balconul Ministerului Sănătății. „Dumnezeu să vă binecuvânteze pe toți. Aceasta este victoria voastră!“ Iar mulțimea i-a strigat: „Nu, e a ta!“

Daily Herald a relatat: „În inima orașului s-au desfășurat scene de mare sărbătoare. Mulțimea de nestăpânit care aclama, dansa și râdea a năvălit în autobuze, a sărit pe automobile, a smuls din pământ gardul din jurul unui șantier ca să facă focuri de tabără în stradă, a sărutat polițiștii și i-a atras în dansul general. [...] Șoferii au claxonat în Morse litera V, simbolul victoriei. Pe fluviu, remorcherele și vasele făceau noaptea să răsune de semnul V, intonat cu sirenele.“

Undeva în mulțimea aceea se afla și mama, care pe atunci avea optsprezece ani și primise învoire de la internat, și fratele ei mai mic. Bunica, Winifred Schlesinger, fiica unor imigranți germano-evrei, avea toate motivele să fie fericită și nutrea pentru Churchill o venerație nemărginită. Dar se temea să nu i se piardă copiii în „mulțimea aceea agitată și beată – mai ales printre yankei“.

La New York 500 000 de oameni sărbătoreau pe străzi. Se anulase ora stingerii generale. Cluburile – Copacabana, Versailles, Cartierul Latin, Diamond Horseshoe, El Morocco – erau pline ochi și se închideau de-abia spre dimineață. La

Zanzibar cânta Lionel Hampton, la Hotel Roosevelt Grill, Eddie Stone, iar restaurantul Jack Dempsey's de pe Broadway oferea „porții uriașe".

La Paris, în Place de la République, un reporter trimis de ziarul *Libération* privea „o masă de oameni în mişcare, împânzită de steagurile Aliaţilor. Un soldat american se legăna pe picioarele lui lungi, într-o stare ciudată de dezechilibru, încercând să facă fotografii; din buzunarele uniformei i se iţeau două sticle de coniac, una goală, una încă plină". Un pilot american de bombardier a încântat mulţimea trecând cu un Mitchell B-25 pe sub Turnul Eiffel. Pe Boulevard des Italiens, „un marinar american uriaş şi un negru splendid" s-au hotărât să pună la cale o întrecere. Strângeau toate femeile „la piepturile lor enorme" şi numărau câte urme de ruj aveau pe obraji. Se puneau pariuri pe cei doi rivali. La Arcul de Triumf, o mulţime nemaivăzută îi mulţumea generalului de Gaulle, care le adresa un zâmbet rar. Lumea cânta în gura mare *Marseilleza* şi melodia preferată din Marele Război, *Madelon*:

Colo-n Bretania-i o tavernă mică
Unde soldații bravi se odihnesc
Și-are hangiul o frumoasă fiică
Ce Madelon cu drag ei o numesc. [...]
O, Madelon, ce dulce ne zâmbești,
O, Madelon, mândria noastră ești,
Ne stingi duioasă focul inimii,
La ochii tăi visăm noapte și zi...

Şi totuşi, în Paris Ziua V-E a fost considerată de unii o agitaţie în gol. În fond, Franţa fusese eliberată încă din 1944. Simone de Beauvoir scria că amintirile ei despre noaptea aceea erau „mult mai confuze decât amintirile despre cealaltă sărbătoare a noastră, de mai demult, poate şi fiindcă aveam sentimente atât de tulburi. Victoria se prefigurase de multă vreme; n-o aşteptaserăm, aşa cum aşteptaserăm eliberarea, cu o anxietate febrilă; ea fusese anticipată de foarte mult timp, nu oferea nici o speranţă nouă. Într-un fel, sfârşitul acesta era un fel de moarte"[6].

Dimpotrivă, moscoviții au umplut străzile de îndată ce s-a anunțat Ziua V-E, la primele ore ale dimineții de 9 mai. Mase de oameni, mulți încă în cămăși de noapte și pijamale, au dansat și au aclamat toată noaptea, strigând: „Victorie! Victorie!“ Într-o scrisoare către istoricul englez Martin Gilbert, unul dintre interpreții lui Stalin, pe nume Valentin Berejkov, își amintea: „Mândria de-a fi învins în sfârșit un dușman trădător și nemernic, jalea pentru cei căzuți (și pe atunci nu știam că fuseseră uciși pe câmpul de luptă aproape treizeci de milioane de oameni), speranțele într-o pace trainică și continuarea cooperării cu aliații noștri din timpul războiului – toate acestea au dat naștere unei atmosfere ieșite din comun, plină de ușurare și nădejde.“[7]

Articolul apărut în *Liberation* pe 8 mai avea, probabil, dreptate: în primul și-n primul rând, era o sărbătoare a tinerilor. „Numai tinerii se simțeau plini de exuberanță. Numai tinerii săreau pe niște jeepuri care arătau ca gradenele de la hipodromul Longchamp, când treceau pe Champs-Elysées, cu steagurile mângâindu-le capetele și cu cântece pe buze. Așa și trebuia să fie. Pentru tineri, primejdia luase sfârșit.“

Bunica mea din Anglia, care suferea de dorul soțului, militar britanic care încă nu se întorsese din India, nu putea să împărtășească încântarea copiilor ei. Nu încape îndoială că la fel se simțeau mulți oameni care-și făceau griji pentru soții sau fiii de departe, sau care deja pierduseră prea mult ca să se mai bucure. Reacția bunicii mele, fiică de imigranți, a avut și ceva deosebit de englezesc. „Mi-a fost prea dor de tine ca să sărbătoresc“, i-a scris ea bunicului, „așa că am înfrumusețat ora aceasta de triumf trebăluind puțin prin grădină“.

Tata nici măcar nu-și mai amintește ziua când s-a încheiat oficial războiul. Își amintește vag focurile de armă sărbătorești trase de ruși. Mareșalul Jukov menționează în memoriile sale: „Am plecat din sala de banchete [pe 9 mai] acompaniați de o canonadă cu toate felurile de arme [...]; se trăgea întruna în toate colțurile Berlinului și în suburbii.“[8] Dar tata era obișnuit cu zgomotul armelor de foc, așa că nu le-a observat în mod special.

Brian Urquhart, tânărul ofițer de informații britanic rămas în nordul Germaniei, care încă nu-și revenise după șocul celor văzute la Belsen, nu se simțea nici el în stare să se bucure cu adevărat: „Este greu de povestit ce am simțit de fapt atunci, într-o zi cu o însemnătate atât de copleșitoare. Aproape șase ani de trecere de la deznădejde la victorie, mulți prieteni dispăruți, pierderi și distrugeri neînchipuite. [...] Mă întrebam ce se întâmplase cu mulțimea de chipuri fără nume din fotografiile de război, refugiați, prizonieri, civili bombardați, ruși în zăpadă, printre ruinele țării lor, marinari de pe cargoboturi gata să se scufunde – pe câți dintre ei aveau să-i mai revadă familiile lor?“[9]

Dar asemenea gânduri nu le întunecau bucuria celor care petreceau la New York, Paris și Londra. Era un festival al tinereții, dar și al luminii. Într-un sens cum nu se poate mai propriu. Titlul ediției din 9 mai a lui *New York Herald Tribune* era „Orașul se luminează!“ La Londra, pe 8 mai, *Daily Herald* anunța: „Cerul nopții strălucește din nou peste Londra.“ La Paris s-au aprins luminile Operei pentru prima oară din septembrie 1939, în culorile roșu, alb și albastru. Una după alta, s-au reaprins luminile de la Arcul de Triumf, de la biserica La Madeleine și din Place de la Concorde. Iar *Herald Tribune* anunța cu mândrie că în fața sediului lor din Rue de Berri fluturau „*The Stars and Stripes*, *The Union Jack* și *Le Tricolore*,* enorme și luminate ca ziua“.

New Yorkul se întunecase treptat, de când cu „economia de curent“ din aprilie 1942, urmată de „întreruperile programate“ începute în octombrie 1943. Nu mai rămăsese aprinsă, slab, decât torța din vârful Statuii Libertății. Dar la opt seara, pe 8 mai, după cum relata *New York Daily News*, „toate giuvaierele din coroana Broadway-ului erau deja luminate pe deplin, iar marea enormă și densă de oameni părea să înoate în lumina care le încălzea spiritele“.

Coloana lui Nelson din Trafalgar Square din Londra se îmbăia în lumina unui proiector mobil. Catedrala St. Paul, care se înălța aproape singură în mijlocul cartierului financiar

---

* Drapelele Americii, Marii Britanii și Franței (n. tr.).

bombardat, era scăldată de reflectoare. Firmele cinematografelor împrăștiau lumini țipătoare prin Leicester Square. Li se alătura lumina roșiatică, blândă, a zecilor de mii de focuri aprinse în toată Londra și în afara ei, până în Scoția.

Nu era vorba doar de ușurarea de-a putea aprinde din nou luminile, acum că lumea nu mai avea de ce să se teamă de bombe și de *doodlebugs* (rachetele ghidate V-1 ale germanilor). Revenirea luminii avea în ea un simbol emoționant. Citind relatările acestea, mi-am amintit de o poveste pe care mi-a spus-o o academiciană rusoaică la Moscova. Literatura franceză era specializarea și pasiunea ei. Toată viața visase să vadă Franța și alte locuri din Europa Occidentală, pe care nu le cunoștea decât din cărți. În cele din urmă, în 1990, după ce a căzut Zidul Berlinului, i s-a îndeplinit visul: a avut voie să meargă la Paris cu trenul. Am întrebat-o ce o impresionase cel mai tare. Mi-a spus că momentul când trenul ei trecuse din Berlinul de Est în Berlinul de Vest, pe timp de noapte, și dintr-odată apăruseră luminile.

FESTIVALURILE LUMINII, universale și la fel de vechi ca prima torță aprinsă de mâna omului, au de multe ori origini mistice, legate de anotimpuri și de începutul vieții noi. Unele amintiri despre primele zile de după eliberare sunt marcate de o notă distinctă de exaltare religioasă. Un exemplu foarte grăitor este primirea extatică pe care le-a făcut-o populația feminină soldaților aliați. Maria Haayen, o tânără din Haga, își amintește când a văzut cum se apropia de ea, huruind, primul tanc canadian, din a cărui turelă se ițea capul unui soldat: „Parcă mi s-a scurs tot sângele din corp; mi-am zis: *vine eliberarea noastră*. Când s-a apropiat tancul, am rămas cu răsuflarea tăiată, iar soldatul s-a ridicat în picioare – arăta ca un sfânt."[10]

Poate că senzația aceasta era mai des întâlnită la femeile tinere, dar o aveau și bărbații. Un olandez și-a amintit că „era un privilegiu chiar și să atingi mâneca unei uniforme canadiene. Fiecare soldat de rând din armata canadiană era un Cristos, un izbăvitor".[11]

Într-un sens important, experiența soldaților aliați din țările eliberate în vara lui 1945 se poate compara cu ce s-a întâmplat

cu aproape douăzeci de ani mai târziu, când au sosit Beatleșii. Și atunci eliberarea s-a exprimat ca un fel de manie – în primul rând erotică. În 1945, bărbații din Olanda, Belgia și Franța și cu atât mai mult din Germania și Japonia, țările înfrânte, ori lipseau de acasă, ori erau prizonieri, ori săraci, subnutriți și demoralizați. Ocupația străină și înfrângerea distruseseră aproape complet autoritatea masculină, cel puțin temporar. Un istoric olandez al vremii a exprimat situația astfel: „Bărbații olandezi au fost învinși militar în 1940 și sexual în 1945."[12] Același lucru se putea spune și despre Franța, Belgia sau oricare alte țări care trecuseră prin experiența ocupației. Una dintre consecințele războiului a fost că multe femei își pierduseră, în mare parte, supușenia feminină. Își găsiseră locuri de muncă, lucrau pentru rezistență sau aveau toată familia în grijă. Erau, cum le descria foarte dezaprobator un cuvânt franțuzesc de pe vremea aceea, *hominisees*; începuseră să se comporte ca bărbații.

În comparație cu olandezii, francezii sau germanii slăbănogi, nespălați și flenduriți, mândrii canadieni și americanii înalți, bine hrăniți, bine plătiți și eleganți în uniformele lor sexy, de cuceritori, trebuie să fi arătat într-adevăr ca niște zei. După cum spunea una dintre multele olandeze care au ajuns să se mărite cu canadieni: „De ce să ne ascundem după deget, după câte înduraserăm, canadienii arătau delicios."

Nimic nu exprimă erotismul eliberării mai bine decât melodiile care le serveau drept acompaniament trupelor aliate, muzică pe care naziștii o interziseseră: swing, jazz, *In the Mood* a lui Glenn Miller, Tommy Dorsey, Stan Kenton, Benny Goodman, Lionel Hampton, *Hey! Ba-Ba-Re-Bop*. La Paris tinerii dansau pe „discurile victoriei", înregistrări de jazz distribuite trupelor americane. Iar spiritul franco-american a ajuns și în *chansons*-urile franțuzești. Hitul anului 1945, cântat de Jacques Pills, suna cam așa:

Oh! Là-là!
Bonjour, mademoiselle!
Oh! Là-là!
Hello, qu'elle fait comme ça.

Oh! Là-là!
Je pense you are très belle.
Oh! Là-là!
You very beau soldat...

Oficial, fraternizarea cu germanii le era în continuare interzisă aliaților occidentali în 1945. Fraternizarea cu Olanda și Franța era încurajată activ. Exista chiar o așa-numită Operațiune Fraternizarea. În iulie s-a fondat Comitetul Olandez pentru Divertisment, sub auspiciile prințesei Iuliana și ale prințului Bernhard, tocmai pentru a oferi companie feminină vorbitoare de engleză celor peste o sută de mii de canadieni. Ideea era ca tinerele să-i însoțească pe soldați la galerii de artă, muzee, filme și seri dansante atent supravegheate.

Așteptarea, plină de speranță și exprimată cu pioșenie, era ca femeile să „susțină onoarea națiunii noastre". Bunicii mele olandeze, ca soție de preot protestant, i s-a cerut să supravegheze serile dansante și să aibă grijă ca între canadieni și prietenele lor olandeze să nu se întâmple nimic care ar putea păta cinstea națională. Ea l-a avut drept coleg în efortul acesta pe un preot catolic pe nume părintele Ogtrop, căruia dansatorii îi strigau numele pe melodia de la *Hey! Ba-Ba-Re-Bop*. Nu sunt sigur ce se petrecea la serile acelea dansante. Dar, după cum a spus un soldat canadian, niciodată „n-am mai văzut o populație feminină mai disponibilă decât în Olanda"[13].

Situația prindea bine, din punctul de vedere al trupelor aliate, din moment ce comandanții lor nu vedeau cu ochi buni prostituția. Cartierele cu felinare roșii erau „interzise" chiar și în Franța, unde *les maisons de tolerance* prosperaseră sub ocupația germană. Unii dintre veteranii americani mai bătrâni încă își aminteau cu plăcere de Parisul anului 1918, după Primul Război Mondial, când bordelurile din Pigalle („Aleea porcului")* îi primiseră pe infanteriștii americani cu brațele deschise. Chiar și după al Doilea Război Mondial, interdicția cu privire la prostituție nu se respecta întotdeauna. În cel puțin

* *Pig Alley*, în engleză, foarte asemănător cu un „Pigalle" pronunțat de un anglofon (n. tr.).

un caz documentat, în orașul Cherbourg, câteva bordeluri au fost conduse indirect chiar de armata americană.[14] Unele erau rezervate soldaților negri, altele doar albilor, iar ordinea la cozile de la ușile bordelurilor era asigurată de polițiști americani. Dar în mare parte, de data aceasta spre deplina nefericire a celor care se temeau, și nu fără temei, de proliferarea bolilor venerice în absența comerțului sexual organizat, fraternizarea se făcea strict pe baze liber-profesioniste.

Nu că relațiile dintre soldați și localnice s-ar fi desfășurat pe baze egale. Bărbații aveau banii, bunurile de lux, țigările, ciorapii de mătase și, lucru și mai important, alimentele de care depindea supraviețuirea oamenilor din țară. Iar numeroasele forme de exprimare a venerației față de eliberatori sugerează un dezechilibru teoretic umilitor. Dar nu ar fi tocmai corect să le considerăm pe femeile atât de doritoare să fraternizeze niște naive fermecate de eroi sau niște victime fără putere. Simone de Beauvoir menționează în memoriile ei o tânără pariziancă al cărei „principal amuzament" era „vânătoarea de americani" (*la chasse à l'Americain*).

Benoîte Groult, care mai târziu a devenit o romancieră cunoscută, a scris împreună cu sora ei, Flora, o relatare despre aventurile lor la vânătoare de americani. Rezultatul, *Journal à Quatre Mains*, a fost numit roman, dar este, în realitate, un jurnal cu foarte slabe urme de ficțiune. Groult vorbea engleza și a fost una dintre franțuzoaicele care s-au oferit să fraternizeze prin intermediul Crucii Roșii americane. Dar domeniile ei de vânătoare adevărate erau mai puțin onorabile. Își petrecea mai toate serile în cluburile pariziene care serveau soldați aliați și primeau franțuzoaice tinere, dar interziceau intrarea francezilor – cluburi cu nume nevinovate, cum ar fi Canadian Club, Independence, Rainbow Corner*.

Descrierile fizice detaliate pe care le face Groult soldaților americani și canadieni sunt la fel de pline de adorație ca acelea ale oamenilor cărora li se părea că au în față sfinți. Numai că

* „Colțul curcubeului"; tot în 1945, un club cu același nume, dar patronat de Crucea Roșie, exista în Londra, în intersecția Piccadilly Circus (n. tr.).

ale ei sunt uimitor de literale, iar bărbații numai sfinți nu sunt. Groult scrie despre cuceririle ei așa cum se laudă unii bărbați despre ce fuste au mai agățat. Cluburile pe care le frecventează Groult sunt descrise drept „piețe de sclavi". Dar sclavii, în cazul acesta, sunt eroii cuceritori.

Iată ce scrie Benoîte Groult despre Kurt, un pilot militar american: „Nasul puțin scurt, sau mai degrabă puțin cârn, ceea ce-i dădea un aer copilăresc, cum au toți americanii; pielea bronzată de stratosferă; mâini puternice, umeri de urangutan [...], șolduri perfecte, drepte, care corectau forța puțin greoaie a restului corpului." Kurt nu citește cărți și nu-l interesează decât mâncarea și avioanele. Dar ce-i pasă lui Groult? De fapt, scrie ea, „vreau brațele unui tâmpit, sărutările unui tâmpit. Are un zâmbet adorabil, care-i trage în sus colțurile gurii peste dinții lui perfecți, de american"[15].

Pe scurt, francezii ar fi considerat-o pe Groult teribil de *hominisee*. Fusese căsătorită, dar își pierduse soțul în război. Eliberarea din vara lui 1944 îi dăduse permisiunea și plăcerea de-a găsi desfătare în brațele unor bărbați pe care nu avea să-i mai revadă. Era o libertate prețioasă. De fapt, Kurt era cel care-și dorea o relație mai serioasă: îi arăta fotografii cu părinții lui și spera s-o ia cu el în State, ca mireasă de război. Pentru Groult, o tânără pariziancă intelectuală cu aspirații literare, evident că nici nu se punea problema.

Poate că Benoîte Groult era neobișnuit de aspră, sau poate că se prefăcea. Dar povestirile ei ilustrează o idee a unui istoric francez care s-a aplecat asupra ocupației germane. După cum spune Patrick Buisson, prezența unui număr mare de tineri germani în Franța în timpul războiului le-a dat multor femei ocazia de-a se revolta: femei captive în căsnicii nefericite sau în familii burgheze oprimante, cameriste maltratate de angajatori, fete bătrâne lăsate deoparte sau pur și simplu femei din toate clasele sociale, care-și doreau să se desprindă, fie și temporar, de constrângerile unei societăți patriarhale conservatoare. Faptul că legăturile cu armata de ocupație aduceau și avantaje materiale, care le permiteau multora dintre ele să trăiască mai bine decât alții, inclusiv, uneori, decât foștii lor stăpâni, îndulcea răzbunarea.[16]

Și nu era vorba doar de femei. Adeseori, minoritățile de tot felul stabilesc alianțe cu străinii puternici ca să scape de dominația majorității. Fațeta aceasta s-a regăsit în toate societățile coloniale. Dar e posibil ca numărul disproporționat de mare de homosexuali francezi care ori colaborau cu germanii, ori luau Parisul cuprins de război drept un teren de joacă sexuală să fi avut de-a face și cu o ranchiună comună față de burghezia respectabilă. Faptul că propaganda, fie ea nazistă sau petainistă, era și ea homofobă nu constituia un impediment. Ocupația nu era neapărat o aprobare; era o ocazie.

În orice caz, fraternizarea cu eliberatorii Aliați era mai îmbietoare decât colaborarea cu germanii, fiindcă nu atrăgea stigmatul trădării. E greu de știut câte astfel de legături homosexuale s-au desfășurat pe atunci, din moment ce, firește, lumea le-a tratat cu destul de multă discreție. Un caz e descris superb de Rudi van Dantzig, dansator, scriitor și coregraf al Baletului Național Olandez, care a scris un roman, *Voor een verloren soldaat* (*Unui soldat pierdut*), bazat pe propria lui experiență după ce a fost evacuat din Amsterdam și a petrecut „iarna foametei" din 1944–1945 într-un sat din nord. Când canadienii au ajuns în satul lui, nu avea decât 12 ani, dar simțea dorințe pe care nici el nu le înțelegea. Un jeep se oprește pe un drum de țară. I se întinde o mână. E ajutat să urce. Așa face cunoștință Jeroen, băiatul, cu Walt, soldatul canadian, care în cele din urmă îl va seduce. Dar cartea nu e câtuși de puțin o condamnare a pedofiliei. Dimpotrivă, e scrisă ca o elegie: „Brațul care mă cuprinde e cald și confortabil, de parcă aș fi înfundat într-un scaun. Las să se întâmple totul cu o senzație de mare bucurie. Și îmi spun: «Asta e eliberarea. Așa ar trebui să fie, altfel decât zilele celelalte. E o sărbătoare.»"[17]

Benoîte Groult e perfect conștientă de avantajele materiale ale relației sexuale cu un american. Ea face foarte explicită legătura dintre foamea sexuală și foamea propriu-zisă. Observă că, așa cum stă întinsă în pat, sub trupul lui Kurt, parcă s-ar culca cu un întreg continent: „Și nu poți refuza un continent." După aceea vine mâncarea: „Pofta îmi era ințețită de patru ani de ocupație și douăzeci și trei de ani de castitate, sau aproape. Am devorat ouăle facute acum două zile de găini

din Washington. Carnea pusă la conservă în Chicago. Porumbul cultivat la peste 6.000 de kilometri de aici. [...] Formidabil lucru războiul ăsta!"

Carnea la conservă, ouăle, ciocolata Hershey's se puteau mânca pe loc. Ciorapii se puteau purta. Dar țigările Lucky Strike, Camel, Chesterfield sau Caporal se puteau schimba pe piața neagră pe și mai multă mâncare. Soldații americani le primeau din belșug. Asta le conferea o atracție inestimabilă, în egală măsură ca umerii largi, zâmbetele amabile, șoldurile drepte și uniformele frumoase. Accesul facil la țigări făcea din ei oameni bogați în țări foarte sărace. Era deci ușor de concluzionat că femeile care se culcau cu ei nu erau cu nimic deasupra prostituatelor.

Într-adevăr, așa credeau mulți, mai ales femeile care de-abia se descurcau sau bărbații cărora li se interzicea accesul la serile dansante, în cinematografele și centrele de recreere rezervate eliberatorilor și prietenelor lor din țară. Bănuiala era susținută și de faptul că unele dintre tinerele care se agățau de câte un soldat Aliat încă purtau băsmăluțe sub care se ascundea un cap ras nu demult – pedeapsa celor care, cu scurt timp înainte, avuseseră iubiți germani.

Nu încape îndoială că unele dintre ele erau prostituate independente, mai ales în țările învinse, unde serviciile sexuale erau singura cale de a-ți asigura supraviețuirea, a ta sau a copiilor tăi. Dar chiar și în cazul femeilor care au schimbat, cu o grabă poate indecentă, iubiții germani cu iubiți aliați, motivele nu erau întotdeauna simple sau venale. O „colaboratoare la orizontală" cu capul recent tuns, dintr-un orășel francez, le-a spus membrilor autonumiți din comitetul de epurare care o amenințau cu noi pedepse pentru purtările ei „imorale": „Nu-mi pasă dacă mă radeți. Nu mai am nici o legătură cu soțul meu [fost prizonier de război]. Și n-am de gând să las asta să mă împiedice să mă distrez cu americanii, dacă asta vreau."[18]

Din relatările personale și comentariile presei contemporane, ne-am putea forma impresia că vara lui '45 a fost o orgie pentru soldații străini și localnice, motivată de lăcomie, libido sau singurătate. Statisticile par să o confirme: în Paris au fost spitalizate cu boli cu transmitere sexuală (sau venerice) de

cinci ori mai multe femei în 1945 decât în 1939. În Olanda s-au născut în 1946 peste 7.000 de copii din flori, de trei ori mai mulți decât în 1939. Răspândirea BTS-urilor se poate explica prin lipsa asistenței medicale și a metodelor de contracepție, prin igiena precară din zonele afectate de sărăcie sau printr-o mulțime de alte motive. Realitatea este că mulți bărbați și femei căutau pur și simplu căldură, companie, iubire, ba chiar și o căsnicie. Deși primele luni de după eliberare ofereau ocazia unor delicii fără frâu, lumea își dorea și o întoarcere la normalitate. Să nu uităm că cele 277.000 de nașteri legitime din Olanda anului 1946 reprezentau un nou record în istoria recentă a națiunii.

BERGEN-BELSEN A FOST ELIBERAT PE 12 APRILIE. Forțele britanice comandate de locotenentul Derrick Sington aveau ordin să ajungă acolo cât puteau de repede. Războiul încă nu se terminase, dar condițiile din lagăr erau atât de groaznice, încât localnicii se temeau de o epidemie de tifos (aceeași epidemie care-i luase viața Annei Frank cu doar câteva săptămâni mai devreme). Cum autoritățile germane nu puteau sau nu voiau să combată riscul răspândirii tifosului la scară largă, au acceptat să permită intrarea trupelor britanice în Belsen, deși erau încă în război.

Soldaților care treceau în vehicule pe lângă mormane de cadavre și barăci care duhneau a excremente și carne putrezită nu le venea să-și creadă ochilor. Imaginile din Belsen au fost printre primele publicate în presa occidentală, iar în Marea Britanie Belsen a devenit simbolul principal al exterminărilor în masă naziste. Brian Urquhart și-a amintit că fusese conștient și înainte de antisemitismul nazist: „Chiar și așa, «soluția finală», exterminarea efectivă a milioane de oameni, era pur și simplu de neînchipuit. Nu eram câtuși de puțin pregătiți pentru Belsen.“[19] Lucrul de care nu și-au dat seama nici el, nici ceilalți soldați britanici era că Belsen nici măcar nu era un lagăr de exterminare. Acelea erau în Polonia, și cele mai multe fuseseră distruse deja de germani, înainte să se retragă spre vest.

Locotenentul Sington a mers cu mașina, spunându-le la megafon supraviețuitorilor că erau liberi. Cei mai mulți erau prea aproape de moarte ca să mai aibă vreo reacție. Apoi a ajuns la incinta principală a femeilor, tot cu microfonul în mână:

> În câteva secunde, mașina a fost înconjurată de sute de femei. Plângeau și urlau isteric, incontrolabil, nu se auzea nimic din ce spuneam la megafon. Printre barăcile lagărului erau plantați mesteceni tineri, iar femeile smulgeau mănunchiuri de frunze și rămurele și le aruncau pe mașină.[20]

Acelea erau norocoasele. Încă se țineau pe picioare. Un student la medicină englez, care se oferise voluntar din dorința de-a ajuta, a văzut într-una dintre barăci următoarea scenă:

> Stăteam îngrozit în mijlocul mizeriei și încercam să mă obișnuiesc cu mirosul, un amestec de cameră mortuară, canal, sudoare și puroi împuțit, când am auzit un târșâit pe podea. M-am uitat în jos, în lumina slabă, și am văzut o femeie chircită la picioarele mele. Avea părul negru, încâlcit, colcăind de păduchi, iar coastele îi ieșeau în afară de parcă n-ar fi fost nimic între ele. [...] Defeca, dar era atât de slăbită, că nu era în stare să-și ridice fesele de la podea și, cum avea diaree, fecalele gălbui, lichide, i se prelingeau pe coapse.[21]

Doctorii și asistenții medicali voluntari încercau cu disperare să facă rost de mai multă mâncare, de medicamente și de echipamente medicale. Se confruntau cu boala și cu foametea la un nivel cum nu mai văzuseră și nici măcar nu-și închipuiseră că era posibil. În continuare mureau zilnic sute de oameni – uneori fiindcă mâncaseră rații militare, prea consistente pentru intestinele lor slăbite. Dar armata nu e întotdeauna o instituție eficientă, iar situația din Germania era haotică. Într-o zi, spre sfârșitul lui aprilie, a venit un transport cu cantități mari de ruj.

S-a dovedit a fi o adevărată mană cerească. Ofițerul responsabil de o unitate de ambulanță engleză, locotenent-colonelul Gonin, își amintește:

Cred că nimic nu le-a ajutat pe femeile internate mai mult decât rujul. Erau femei care stăteau în pat, fără așternuturi și fără cămașă, dar cu buzele roșii ca focul; le vedeai cum rătăceau din loc în loc fără altă îmbrăcăminte decât o pătură trasă pe umeri, dar cu buzele roșii. [...] În sfârșit, cineva făcuse un lucru care le reda individualitatea: acum erau cineva, nu doar numărul pe care-l aveau tatuat pe braț. În sfârșit, se puteau îngriji de felul cum arătau. Rujul acela a început să le redea umanitatea.[22]

Richard Wollheim, care avea să devină un celebru filozof englez, era ofițer de informații. Ca și Urquhart, el a fost trimis pentru o vreme la Belsen, în mai, când condițiile erau în continuare cumplite, dar nu atât de catastrofale ca la început. Cineva din ierarhia militară decisese că ar fi fost o idee bună să se organizeze o seară dansantă pentru soldații și supraviețuitorii de la Belsen. Lui Wollheim i s-a dat sarcina de-a se ocupa de eveniment. Din nefericire, a fost un dezastru, fiindcă atunci când formația compusă din gardieni unguri ai lagărului (care fuseseră renumiți pentru brutalitate), îmbrăcați în costume populare, au început o melodie vioaie la concertine, a apărut o neînțelegere. Neavând nici o limbă comună, femeile și-au dezgolit brațele, arătându-și tatuajele din lagăr. Bărbații, pur și simplu neștiind ce să spună, le-au luat de braț, în speranța că vor dansa. Femeile, îngrozite, au început să-i lovească, în timp ce ungurii grăbeau ritmul melodiei.[23]

Însă a fost doar un incident neobișnuit. În aceeași perioadă s-a mai organizat o petrecere cu dans, într-o piațetă dintre barăci, la care muzica a fost asigurată de o fanfară a aviației regale engleze. Un soldat englez a povestit că a avut un succes enorm, deși unele dintre fete „de-abia dacă erau în stare să meargă“, iar altele „arătau gata-gata să se frângă în două“. Un ofițer canadian foarte înalt înlănțuise cu brațele o fată mărunțică, al cărei cap nu-i ajungea mai sus de talie. Valsau

împreună. „Arăta atât de fericită, încât oricine o vedea cu greu își putea opri zâmbetul sau lacrimile."[24]

Poate că aceasta din urmă era o poveste mai tipică decât a lui Wollheim, fiindcă mulți dintre cei care lucrau în lagăre, de la rabini americani la personalul de ajutorare trimis de Națiunile Unite, comentau cu diverse nuanțe de aprobare sau dezaprobare revenirea rapidă a sexualității la supraviețuitori. Ca și rujul, dorința sexuală le reda umanitatea unor oameni care nu mai știau ce era aceea.

Dacă în Olanda rata nașterilor în 1946 a fost ridicată, rata nașterilor din taberele de strămutați a fost chiar mai mare. Doar în zona ocupată de americani se nășteau lunar 750 de copii. Aproape o treime din evreicele din zonă cu vârste între 18 și 45 de ani născuseră deja sau erau însărcinate.[25] Fostele lagăre de concentrare, printre care și Bergen-Belsen, unde muriseră atâtea mii de oameni în cele mai groaznice condiții, fuseseră cuprinse de o activitate sexuală febrilă, de parcă supraviețuitorii de-abia așteptau să-și demonstreze – lor, dar și lumii – că încă trăiau, și nu numai atât, dar încă erau capabili să dea viață.

Membrii personalului de ajutorare erau uneori șocați și spuneau că foștii prizonieri, adeseori evrei, „se dedau dezmățului fără nici o reținere". Unii puneau reacția pe seama plictiselii. Ce altceva să facă, dacă nu să bea și să facă sex? Unii erau mai moraliști. Un doctor francez care lucra pentru o organizație caritabilă a comentat cu o dezaprobare evidentă: „Nivelul moral al multor supraviețuitori din lagărele de concentrare este foarte scăzut [...]; anormalitățile sexuale au ajuns la proporții înfiorătoare." Dar recunoștea și el că existau circumstanțe atenuante. Nu puteau fi învinuite tinerele care trecuseră printr-un adevărat iad și care „sunt cuprinse de o dorință irezistibilă de afecțiune și uitare, pe care caută să și-o satisfacă acum cu orice mijloace au la dispoziție"[26].

Alți observatori au găsit explicații mai complexe. O poloneză din personalul de ajutorare, Marta Korwin, a fost de părere că victimele din lagărele de concentrare visaseră că sfârșitul chinurilor lor avea să aducă zorii unei lumi perfecte. „Toate greutățile de până atunci aveau să fie date uitării, libertatea

avea să-i ducă înapoi într-o lume în care nu se întâmplase nimic rău." Când, în loc de toate acestea, s-au pomenit în mizeria taberelor de refugiați, fără cei dragi și fără speranță, și-au găsit evadarea în băutură sau în sex.[27]

Toate explicațiile acestea sunt perfect plauzibile. Dar a existat și un aspect biologic. Un popor în criză acută trebuie să se reproducă dacă vrea să supraviețuiască. Mulți evrei din taberele de refugiați nu erau supraviețuitori din lagărele de exterminare – aceia erau puțini. Un număr considerabil veneau din regiuni ale Uniunii Sovietice, de unde fugiseră din calea naziștilor. Dar cei mai mulți evrei își pierduseră copiii, părinții, frații sau alte rude. Bătrânii nu aveau altceva de făcut decât să-și ducă zilele cu fantomele. Dar tinerii își doreau noi legături de familie, alți oameni de dragul cărora să supraviețuiască. Iar regenerarea biologică era încurajată oficial de sioniști și de alți organizatori ai evreilor. Perechile au început să se căsătorească la câteva săptămâni, uneori chiar și la câteva zile după ce se cunoscuseră. Taberele de refugiați evrei nu priveau cu ochi buni mijloacele contraceptive. Lumea se simțea obligată să dea naștere cât mai multor copii. Sexul nu era doar o plăcere; era un act de sfidare a extincției.

EVIDENT, VIAȚA UNUI GERMAN sau a unui japonez din anul 1945 era destul de diferită de cea a unui francez, olandez sau chinez, ca să nu mai vorbim de cea a evreilor. Diferit era și contactul cu trupele străine. *Amis* (porecla dată de germani yankeilor) sau *ameko* (același lucru, în japoneză), împreună cu canadienii, australienii, englezii și sovieticii, veneau nu ca eliberatori, ci ca învingători. Acest lucru i se aplica, într-o oarecare măsură, chiar și unei mari părți din trupele italiene, în special în sudul Italiei, unde invazia Aliaților a îngreunat vieți care și înainte erau destul de grele. Orașele erau distruse de bombardamente, condițiile economice erau grave. În multe cazuri, prostituția devenise o necesitate.

La Berlin li se spunea *Ruinenmäuschen*, „șoricei de ruine": fete și femei care umblau printre dărâmăturile orașelor, încercând să agațe câte un soldat pentru bani, mâncare sau țigări. Unele fete, de-abia ajunse la pubertate, își făceau meseria în

bordeluri improvizate în ruine, conduse de speculanți pe piața neagră. Băieții aveau și ei *Trümmerbordelle* („bordeluri din ruine") în care se vindeau soldaților americani, dintre care unul, poreclit *Tante* („Mătușa") Anna, a devenit o personalitate notorie în lumea subterană a Frankfurtului.

Adeseori, supraviețuirea desființa distincțiile de clasă. Norman Lewis era un tânăr ofițer englez încartiruit la Napoli. În admirabila lui relatare, *Naples '44*, el descrie vizita pe care le-a făcut-o la comandament un mare aristocrat italian, stăpânul unui *palazzo* din sud, venit cu sora lui:

> Seamănă remarcabil de mult între ei: slabi, cu pielea extrem de palidă și cu expresii reci, patriciene, aproape severe. Scopul vizitei era să se intereseze dacă nu i-am putea obține surorii lui un loc într-un bordel al armatei. Le-am explicat că nu exista o asemenea instituție în armata engleză. „Păcat", a spus prințul. Amândoi vorbesc o engleză excelentă, învățată de la o guvernantă englezoaică. „Ei bine, Luisa, dacă nu se poate, nu se poate." Ne-au mulțumit cu un calm politicos și au plecat.[28]

În Japonia, prostituția a fost instituționalizată de la bun început. Și nu degeaba. Autoritățile japoneze erau îngrozite la gândul că soldații Aliaților le vor face japonezilor ce le făcuseră trupele japoneze chinezilor și altor asiatici. Când a fost jefuit Nankingul în 1937 și când, în 1945, Manila a fost aproape distrusă într-o bătălie în care japonezii și-au jucat ultima carte, au fost violate, mutilate și apoi, de obicei, ucise, dacă nu muriseră deja în chinuri, zeci de mii de femei. Cele două exemple de mai sus sunt dintre cele mai grave. Dar au existat multe altele. În China, soldații din armata imperială japoneză se dedau violurilor la o scară atât de largă, încât situația a devenit o problemă militară, fiindcă provoca o rezistență înverșunată din partea chinezilor. Pe post de soluție la dificultatea aceasta, armata lua fete (uneori oficial, dar de cele mai multe ori răpindu-le pur și simplu), mai ales din Coreea și din alte țări controlate de Japonia, care deveneau așa-zise „femei de

recreere" – cu alte cuvinte, sclave sexuale în bordelurile folosite de armata japoneză.

Propaganda civilă și militară îi înspăimântase pe cetățenii japonezi cu prevestiri constante cum că, în caz de înfrângere, femeile aveau să fie violate, torturate și ucise de soldații străini. Pentru a le feri de soarta aceasta groaznică și dezonorantă, japonezii aveau ordinul de-a lupta până la moarte sau de-a se sinucide. Femeile și copiii din insulele din Pacific și din Okinawa primiseră ordinul de-a se arunca în aer cu grenade de mână sau de a sări de pe stânci. Multe s-au supus.

Așa se face că, pe 18 august, la trei zile după capitularea Japoniei, Ministerul de Interne le ordona forțelor de poliție locale să asigure „facilități de recreere" pentru Aliații cuceritori. Se recrutau femei care să-și „sacrifice trupurile" în Asociația pentru Recreere și Amuzament, ca datorie patriotică. Fostul prim-ministru, prințul Konoe Fumimaro, care purta o mare parte din răspunderea pentru declanșarea Războiului din Pacific, i-a spus comisarului național de poliție „să le apere pe tinerele Japoniei".[29] Poate că străinii invadatori aveau să accepte măsura aceasta, iar japonezele respectabile aveau să poată ieși de prin ascunzători și să meargă netulburate pe străzi.

Trebuie să fi fost o sarcină sordidă. Facilitățile de recreere și amuzament au fost organizate într-o asemenea grabă, încât nu aveau paturi pentru soldați și pentru femeile de sacrificiu. Relațiile sexuale se desfășurau pe unde se găsea loc, de obicei pe podele sau pe coridoarele bordelurilor improvizate. Japonezilor le-au trebuit câteva luni ca să aranjeze ceva mai eficient. În Funabashi, lângă Tokio, s-a construit un bordel enorm, cât un hangar, cunoscut drept International Palace, IP. IP oferea sex pe bandă rulantă, ca să spunem așa, și i se spunea *willow run*, după fabrica americană de bombardiere construită de Ford aproape de Detroit.* Bărbații își lăsau încălțările la intrarea clădirii lunguiețe și le luau, gata lustruite, când ieșeau pe la capătul celălalt.

---

* Fabrica Willow Run își lua numele de la un afluent al Huronului, dar numele ei servea și unui joc de cuvinte: *run* trimite la banda rulantă, iar *willow* (salcie) la vechiul nume al cartierelor gheișelor, „lumea florilor și a sălciilor" (n. tr.).

Locurile unde erau încartiruiți soldații, cum era hotelul Nomura din Tokio, erau pline de femei, oficial funcționare sau menajere, care rămâneau de multe ori peste noapte. Unele dintre ele își aduceau și familiile, ca să le apere de frigul iernii. O mare sală de bal din centrul orașului avea o firmă cu textul în japoneză: „Fete patrioate! Ajutați la reclădirea Japoniei lucrând ca partenere de dans!"[30] Prezervativele se găseau de vânzare la orice PX al armatei („Post Exchange" erau magazine speciale care vindeau forțelor de ocupație hrană, îmbrăcăminte și alte bunuri).

Spre deosebire de Germania, la început în Japonia nu a existat nici o interdicție strictă cu privire la „fraternizarea cu personalul local". Generalul Douglas MacArthur, comandantul suprem al forțelor aliate, era conștient de inutilitatea unei astfel de reguli. El i-a spus unei ordonanțe: „Tot încearcă să mă convingă să termin cu joaca asta de-a Madama Butterfly. N-am de gând. [...] N-aș emite un ordin împotriva fraternizării nici pentru tot ceaiul din China."[31]

La începutul ocupației, se aflau în Japonia circa 600.000 de soldați americani, pe lângă australieni, englezi și alte câteva naționalități în număr redus. Se desfășura deci destulă fraternizare. O scrisoare a lui William Theodore de Bary, ofițer de marină în armata americană care avea să devină un distins expert în ce privește China și Japonia, a descris astfel situația din Sasebo, o bază navală importantă de pe insula Kyūshū, în octombrie 1945:

> Fraternizarea în sine a ajuns o problemă. De fapt, poliția a fost nevoită să interzică întâlnirile de pe podul mare de lângă comandamentul nostru, atât ajunsese de ticsit de pușcași marini entuziaști care vorbeau și dădeau din mâini în fața japonezelor zâmbitoare și prietenoase. Așa a fost de la început.[32]

Situația a continuat, în ciuda propagandei extraordinar de rasiste din țările de origine. Iată, de exemplu, ce spunea un articol despre ocuparea Japoniei din *Saturday Evening Post*: „O japoneză obișnuită, cu piept plat, nas turtit și picioare

lătăreţe, este pentru cei mai mulţi americani la fel de atrăgătoare ca un idol de piatră vechi de o mie de ani. Şi nici atât. Măcar pe idoli le place să-i fotografieze."[33]

Autorul articolului habar n-avea despre ce vorbea, ca să ne exprimăm îngăduitor. Cei mai mulţi ofiţeri de rang înalt subordonaţi comandantului suprem al Forţelor Aliate aveau deja amante japoneze în 1945. Cum la început femeile occidentale din ţară erau foarte puţine, era un lucru de aşteptat. Lucrurile s-au schimbat de-abia când a sosit un nou val de ofiţeri, bărbaţi mai puţin toleranţi, dintre care mulţi nu văzuseră luptele cu ochii lor. Tocmai când în Germania începuseră să se ridice restricţiile, în Japonia s-a decis înăsprirea disciplinei prin interzicerea accesului localnicelor în cele mai multe localuri publice: de exemplu, restaurante, staţiuni cu izvoare termale, cinematografe sau hoteluri ale armatei.

Ca urmare, fraternizarea a continuat, doar că mai discret şi mai degrabă cu prostituate independente, ceea ce n-a ajutat deloc la reducerea cazurilor de boli venerice. Pe străzile bombardate şi prin parcurile oraşului, prostituatele aveau teritoriile lor, numite „insule". Unele se vindeau pe nu mai mult de un dolar, adică aproximativ preţul unei jumătăţi de pachet de ţigări pe piaţa neagră. Ramura aceasta a comerţului a prosperat, mai ales după ce, în 1946, administraţia Aliaţilor a decis, în ciuda sfaturilor primite de la japonezi, să interzică prostituţia organizată.

Japonezilor le place să împartă şi să delimiteze lucrurile. Prostituatele independente, numite *panpan*, erau separate în funcţie de clientela în care se specializau: soldaţi străini albi, soldaţi străini negri şi japonezi, deşi unele dintre cele mai întreprinzătoare refuzau să facă distincţii atât de clare. Unele prostituate, aşa-numitele *onrii** (adică „doar unul"), reuşeau să se lipească de un client anume. Cele mai promiscue decât media erau numite *batafurai*** (fluturi). Unele zone din Tokio, cum era Parcul Hibiya, vizavi de comandamentul generalului

---

* Adaptare japoneză a cuvântului englez *only* – doar, numai (n. tr.).
** De la *butterfly* (n. tr.).

MacArthur, sau Gara Yūrakuchō din apropiere, erau cunoscute drept teritorii ale fetelor *panpan*.[34]

Panpan, cu rujul ei aplicat grosier și pantofii ei cu toc, era disprețuită de japonezi și văzută ca un simbol al decăderii naționale, dar provoca în același timp o fascinație amestecată cu invidie. Din punct de vedere material, ele o duceau mai bine decât cei mai mulți dintre cetățenii Japoniei, fără case, înfometați și săraciți. În plus, erau primele și cele mai avide consumatoare de bunuri americane și cunoșteau mai bine decât majoritatea japonezilor cultura de masă a învingătorilor. Cum foloseau un jargon numai al lor, care amesteca termeni de argou japonez cu engleza stricată a soldaților, se apropiau de limba ocupanților mai mult decât o mare parte a japonezilor.

Într-un fel, *panpan* se încadrează într-o tradiție japoneză mai neconvențională, care îmbină statutul social inferior cu opulența. În perioada premodernă, prostituatele din Tokio, numit pe atunci Edo, întruchipau un fel de standard al modei, prezentate în gravuri și în teatrul kabuki. În primii ani ai ocupației Japoniei, cultura asociată fetelor *panpan* era mult mai puțin rafinată. Înfrângerea militară, eliberarea de cenzura de război și de educația militaristă au readus în actualitate o cultură a sexului comercial profund înrădăcinată în trecut, dar și intens influențată de cultura americană. Au înflorit revistele ieftine cu conținut picant și titluri ca *Lovely*, *Venus*, *Sex Bizarre* și *Pin-Up*. În cartierele destinate pe vremuri divertismentului s-au deschis saloane de striptease, adeseori simple barăci înjghebate în jurul craterelor lăsate de bombe. Pești, speculanți și vagabonzi tineri, în cămăși cu imprimeu hawaiian, dansau mambo cu prietenele lor în săli de dans ieftine. Au reapărut formațiile de swing și cântăreții de jazz japonezi, după ani de interdicție a unor astfel de forme de decadență străină. Erau la mare modă melodiile de dans *boogie-woogie*.

Multe femei apelau la prostituție de nevoie. Dar nu toate. Studiile făcute la vremea aceea arată că multe femei deveneau *panpan* „de curiozitate“.[35] Asta le atrăgea oprobriul public mai mult decât sexul pe bani. A-ți „sacrifica“ trupul pentru a

întreține o familie săracă din vreun sat sau dintr-un simț al datoriei patriotice era în regulă, poate chiar lăudabil; a o face de curiozitate sau pentru bani, țigări sau ciorapi de mătase era o rușine. Prostituția organizată avea o tradiție lungă, era tolerată. Dar *panpan* erau condamnate pentru spiritul lor întreprinzător. Le făcea periculos de independente.

Oricât ar fi fost de țipătoare și de disperată cultura sexului comercial în 1945, ea constituia, ca și mambo-ul sau *boogie-woogie*-ul, un fel de eliberare agreată de unii și detestată de alții. Nu e posibil ca cei circa 90.000 de copii născuți în 1946 de femei necăsătorite să fi fost cu toții rezultatul unor tranzacții pur comerciale.[36] După ce li se servise atâta propagandă negativă despre violatori și ucigași barbari, multe japoneze au fost foarte ușurate când i-au văzut cu ochii lor pe americani, care nu erau chiar atât de înspăimântători. Cum spunea o femeie într-un articol din foarte respectabila revistă pentru femei *Fujin Gahō*: „Îi găsesc curtenitori, prietenoși, fără griji și întru totul în largul lor. Ce contrast puternic și dureros cu soldații japonezi îngâmfați, răutăcioși și nepoliticoși, care locuiau în barăcile de lângă casa mea.“[37]

Asta nu înseamnă că soldații aliați n-au fost niciodată violenți, mai ales la începutul ocupației. Conform unei estimări, în a doua jumătate a anului 1945 au fost violate în fiecare zi 40 de femei, o aproximare probabil subestimată, din moment ce multe cazuri n-ar fi fost raportate de rușine.[38] Firește, astfel de cifre n-ar fi apărut în nici un caz în presa cenzurată din perioada ocupației. Dar cei mai mulți japonezi tot ar fi recunoscut că americanii erau mult mai disciplinați decât se temuseră, mai ales în comparație cu purtările propriilor lor trupe de peste hotare.

În mod ciudat, schimbarea moravurilor sexuale s-a potrivit cu efortul propagandistic de „reeducare“ a japonezilor depus de americani. Pentru a face pași către democrație, li se spunea japonezilor, femeile trebuie tratate de pe poziții de egalitate. Putem presupune totuși că educatorii nu-și scriseseră îndemnurile chiar cu gândul la fetele *panpan*. Dar japonezii erau încurajați să-și arate mai deschis afecțiunea fizică, după modelul american. Așa se face că primul sărut pe ecran, după multe

încurajări din partea americanilor, a apărut, întru edificarea japonezilor, în 1946, într-un film cu titlul *Floarea vieții la douăzeci de ani* (*Hatachi no seishun*). Filmul a avut mare priză la publicul tânăr.

Firește, e cale lungă între prostituatele care agățau soldați în Parcul Hibiya și primul sărut de pe marele ecran, dar foamea publicului de divertisment erotic și de muzică ușoară cu conotații profund sexuale sugerează că prăpastia dintre popoarele eliberate și cele înfrânte nu era, de fapt, atât de mare pe cât s-ar crede. Melodia *In the Mood* a lui Glenn Miller le-a adus și japonezilor un aer proaspăt de libertate.

Aceeași poveste s-a desfășurat și în partea de vest a Germaniei. În zonele ocupate de trupele sovietice situația era destul de diferită, cel puțin în ceea ce privește sexul. Dacă în Vest relațiile cu trupele străine au ajuns să fie definite de cuvântul „fraternizare", una dintre nenorocirile populației ocupate de Armata Roșie a fost violul. Firește, existau violuri și în părțile de vest, mai ales (dar în nici un caz exclusiv) în cele de sub ocupația franceză. La Stuttgart, de exemplu, s-a vehiculat cifra de 3.000 de femei violate de soldații francezi, mulți dintre ei din Algeria.[39] În zona ocupată de americani, de departe cea mai mare, numărul de violuri înregistrate de trupele americane în tot anul 1945 nu a depășit 1.500.[40]

Incidența mai scăzută a violurilor în zona de ocupație occidentală decât în cea sovietică are mai multe motive. Soldații aliați, cu posibila excepție a francezilor, nu erau la fel de răzbunători ca sovieticii. În plus, pe ei superiorii nu-i încurajau să-și facă toate poftele cu femeile din Germania. (E cunoscută afirmația lui Stalin însuși cum că soldații care străbătuseră mii și mii de kilometri prin sânge și foc aveau dreptul să „se distreze puțin cu femeile".) Mai mult, localnicele erau atât de dispuse să „fraternizeze" cu Aliații, încât nici nu era nevoie de viol. O glumă populară printre soldații de rând în vara lui 1945 era că nemțoaicele ar fi fost femeile cele mai ușoare „de dincoace de Tahiti".[41]

Nu încape îndoială că aceasta a fost o exagerare propagată nu doar de soldații recunoscători, ci și de germanii scandalizați de acte pe care le considerau încă o insultă adusă unei mândrii

naționale și așa sfărâmate. Totuși mulți soldați susțineau că femeile din Germania, cărora le spuneau *frauleins*, *furlines** sau *fratkernazis***, erau mai deschise către relații sexuale cu ei chiar și decât franțuzoaicele. O analiză destul de brutală, dar poate nu tocmai imprecisă, a fenomenului reiese din relatările unui soldat proaspăt întors în SUA. „Cu riscul de a spăla rufele murdare în public", a scris el, „trebuie să recunoaștem că soldatul american nu caută în Europa altceva decât «un aranjament bun»", ceea ce presupunea „ocazia de a fraterniza cât mai des". Și a continuat: „Bineînțeles, cel mai bun aranjament îl găsește soldatul american în Germania. [...] În Franța, lucrurile stau altfel. Acolo, soldatul nu e primit cu slugărnicia fără perdea din Germania. Nu poate face din Franța jucăria lui, cum auzise de la tatăl lui și de la eliberatorii din 1944."[42]

În plus, nu trebuie uitat că în Germania raportul populației era de circa 16 femei la 10 bărbați și că o mare parte din bărbații rămași erau bătrâni, infirmi sau disprețuiți. Cum spune tânărul german din excelentul film al lui Rossellini *Germania în anul zero*, filmat în ruinele Berlinului: „Înainte eram bărbați și național-socialiști, acum suntem doar naziști."

În memoriile ei despre Franța eliberată, Benoîte Groult n-a rezistat tentației de a compara „frumusețea americanilor" cu „francezii care mi se par toți noduroși, pământii și subnutriți".[43] Firește, bărbații din Germania și din Japonia erau și mai demoralizați. A fost tipică în acest sens atitudinea unei chelnerițe germane intervievate de Carl Zuckmayer, dramaturg și scenarist de film (*Îngerul albastru*), revenit în țara natală ca atașat cultural american în 1946. Femeia a declarat că nu voia să se mai atingă de nemți: „Sunt prea înmuiați, nu mai sunt bărbați. Pe vremuri se împăunau prea tare."[44]

Din perspectiva mea, cea mai memorabilă mărturie despre umilirea masculină e cea a lui Nosaka Akiyuki, romancier care în 1945 își trăia adolescența prin piețele negre din Osaka. Nuvela lui fascinantă *Hijiki**** *americană* (*Amerika hijiki*,

---

* „Dungi de blană", pronunțat asemănător cu *frauleins* (n. tr.).

** Portmantou între „fraternizare" și „nazist" (n. tr.).

*** Varietate de algă comestibilă (n. tr.).

1967) vorbește despre masculinitate și despre rasă. Personajul principal e un japonez de vârsta lui. La școală, în timpul războiului, i se spusese că bărbații din Occident erau mai înalți decât japonezii, dar mai slabi, mai ales în zona șoldurilor, din cauza obiceiului lor trândav de a sta pe scaune, și nu pe tatamiurile tradiționale de pe podelele japoneze. Orice japonez mărunțel și tare, cu coapse musculoase, i-ar fi doborât. Elevilor li se amintea frecvent de generalul Yamashita, „tigrul din Malaiezia", care era mic și îndesat, cu un gât ca de taur, și care a acceptat oficial predarea trupelor engleze din Singapore, anunțată de generalul englez Percival, pe care, date fiind picioarele lui atât de subțiri, încât arătau de-a dreptul absurd, pantalonii scurți de uniformă nu-l avantajau deloc.

Dar apoi adolescentul vede realitatea, imaginea de neuitat a unui soldat american, „cu brațele ca buștenii, cu mijlocul ca o mortieră [...], masculinitatea feselor strânse în pantalonii lucioși de uniformă. [...] Ah, nu e de mirare că Japonia a pierdut războiul"[45]. Firește, nu toți soldații Alianței erau atât de mari și de puternici, iar mulți japonezi nu erau nici pe departe sfrijiți. Dar percepția, acea primă impresie a adolescentului înfometat, avea să persiste ca amintire melancolică a unui război care le fusese prezentat japonezilor drept un concurs de rase între nobilii războinici asiatici și aroganta rasă albă. De aceea, prima confruntare de după război dintre învingători și învinși a fost mai șocantă pentru japonezi decât pentru germani.

În Germania, autoritățile occidentale (nu și cele sovietice) s-au străduit, la început, să aplice o politică de non-fraternizare. „Fetele drăguțe pot sabota victoria Aliaților", a anunțat Rețeaua Forțelor Americane. „Muncim, luptăm, dar nu fraternizăm", a avertizat ziarul militar *Stars and Stripes*, sau „Ea e Dalila, nu fi Samson – vrea să-ți taie părul... de pe gât"[46] Ridicarea interdicției, a scris *The Times* la Londra, „ar îndurera, probabil, numeroase femei de acasă"[47]. Dar nimic din toate acestea nu le-a sunat convingător bărbaților aflați la fața locului. Pe atunci, un nume popular pentru Aliații occidentali era „armata de amante", din cauza mulțimii de amante din Germania care se agățau de ofițerii americani (mai degrabă decât de ofițerii

englezi, din cine știe ce motiv; se pare că englezii preferau să bea). Situația a provocat în rândul soldaților de rang inferior o invidie reflectată în glume pline de ciudă, ca „Politica e doar ca să-și aleagă mai întâi ofițerii cele mai frumoase femei“[48].

Ca și generalul MacArthur, generalul George Patton nu vedea ce sens avea interdicția. Chiar era cazul ca soldații americani bine hrăniți să refuze să le dea bomboane copiilor înfometați? Chiar toți germanii erau naziști? (Merită spus că Patton era mult mai indulgent față de germani, chiar dacă *erau* naziști, decât față de aliații comuniști, ba chiar și decât față de evrei). Până și *The New York Times*, care nu s-a aflat întotdeauna în fruntea opiniei publice, a publicat relatări pline de critici din zonele ocupate. În iunie, corespondentul lor local a declarat că „încă nu am întâlnit soldat, fie el din Londra, de pe valea Mississippi-ului sau din lanurile de grâu din Alberta, care să dorească păstrarea interdicției“. Același reporter a subliniat absurditatea măsurilor luate pentru înăsprirea ordinului. Într-un sat din zona ocupată de americani fusese trimis un detașament de contrainformații ca să supravegheze un agent de securitate care, la rândul lui, supraveghea un polițist militar care „flirtase cu o nemțoaică“.[49]

Pe 8 iunie, generalul Eisenhower a ridicat interdicția de fraternizare cu copiii, ocazie cu care soldații americani și englezi au început să se adreseze oricărei tinere cu „Bună ziua, copilă!“ Din august, soldaților Alianței li s-a permis să stea de vorbă cu adulții, ba chiar, atâta timp cât întâlnirea se desfășura în siguranță, în câmp deschis, să se țină de mână cu femei în toată firea. Pe 1 octombrie, în cele din urmă, Consiliul de Control al Forțelor Aliate, organismul care administra ocupația militară a celor patru puteri, a ridicat complet interdicția. Unul dintre evenimentele care l-au împins spre pasul hotărâtor a fost sosirea trupelor engleze și americane la Berlin, unde sovieticii fraternizau după pofta inimii. Diferența a devenit intolerabilă pentru militarii occidentali, așa că, într-un fel, permisiunea de-a fraterniza cu germanii a fost o consecință timpurie a rivalității dintre marile puteri. Dar ridicarea interdicției a fost însoțită de o condiție: rămâneau interzise căsătoria cu o femeie din Germania sau cazarea ei în locuințe asigurate de armată.

În timp, și aceasta a devenit o regulă de domeniul trecutului; zeci de mii de nemțoaice au plecat cu noii lor soți către viața îmbelșugată pe care le-o promiteau Statele Unite.

Germania a avut și ea o variantă locală de *panpan*, dintre care cele mai disprețuite și mai disperate erau *Ruinenmäuschen*, „șoriceii din ruine“. Dar, așa cum se întâmpla în toate țările aflate sub ocupație militară, diferențele dintre romantism, dorință și prostituție nu erau întotdeauna clare. Chiar și în acea parte din Berlin ocupată de sovietici, în care puține femei, fie ele și foarte tinere sau foarte bătrâne, reușiseră să evite agresiunea sexuală și în care violul rămăsese un fapt la ordinea zilei chiar și la luni de zile după încheierea războiului, relațiile sexuale cu soldații străini nu erau întotdeauna ușor de clasificat. Cea mai grăitoare și mai tulburătoare relatare se regăsește în *Eine Frau in Berlin*, jurnalul ținut de o ziaristă care încă nu împlinise 35 de ani și care a scăpat, în cele din urmă, de violurile în serie comise de soldați anonimi cerând apărare unui ofițer rus. Blândul locotenent Anatol i-a devenit amant regulat. În fond, a scris ea, „el caută mai degrabă compasiune omenească, feminină, decât simpla satisfacție sexuală. Iar pe aceasta sunt dispusă să i-o ofer, chiar cu plăcere...“[50]

În zonele ocupate de occidentali, femeile care acceptau bunuri materiale de la iubiții lor americani, cum făceau, probabil, cele mai multe, erau înfierate destul de repede drept prostituate, reputație pe care nu și-ar fi atras-o la fel de ușor dacă ar fi primit daruri de la germani. Firește, de accesul la bunurile distribuite prin PX depindea supraviețuirea multora dintre ele. În lunile de iarnă, chiar și căldura unui club de noapte bine încălzit era un refugiu bine-venit în comparație cu încăperile reci ca gheața, împărțite cu mulți străini, de prin clădirile bombardate. Dar în același timp țigările Lucky Strikes, bomboanele de ciocolată și ciorapii de mătase, alături de muzica swing și purtările vesele și fără griji ale soldaților americani, reprezentau o cultură care, pentru femei și pentru mulți bărbați tineri, era cu atât mai atrăgătoare cu cât fusese interzisă în cel de-al Treilea Reich, cu regulile sale oprimante. Oamenii își doreau mărunțișurile Lumii Noi, oricât de necioplite ar fi fost, pentru că Lumea Veche se prăbușise într-o stare extrem de

rușinoasă, nu doar fizic, ci și cultural, intelectual și spiritual. Același lucru se întâmpla în țările eliberate, ca Franța și Olanda. El era cu atât mai valabil în Germania și Japonia, unde americanizarea de după război a culturii, care începuse prin fraternizare, avea să meargă mai departe decât oriunde altundeva.

Cel puțin o femeie și-a dat seama că toate acestea erau, în realitate, un vis care în cele din urmă nu putea să nu dezamăgească – dar nu înainte să lase câteva urme. După ce respinge pentru ultima oară o cerere în căsătorie din partea iubitului ei american, Kurt, Benoîte Groult se hotărăște să renunțe la jocul ei de-a „vânătoarea de americani". Acum, scrie ea, „bătrâna Europă a rămas cu totul singură. Mă simt și eu ca Europa, foarte bătrână și disperată. În seara asta mi-am luat rămas-bun de la întreaga Americă. Și de la voi, Steve, Don, Tex, Wolf, Ian, care mi-ați intrat în viață cu un zâmbet atât de alinător și care îmi veți găsi ușa închisă. [...] Nu-mi mai face plăcere să-mi găsesc de lucru cu voi, toți cei din Occidentul Îndepărtat: ați venit de prea departe și vă veți întoarce acolo. M-ați eliberat. Acum ține de mine să-mi recapăt libertatea".

NAGAI KAFŪ, UN ROMANCIER JAPONEZ cunoscut mai mult pentru proza de ficțiune nostalgică descriind latura sordidă a iubitului său Tokio, a scris următoarele rânduri în jurnal pe 9 octombrie, la peste două luni de la înfrângerea Japoniei: „Luat cina la hotelul Sannō. Observat șapte-opt americani tineri, care arătau a ofițeri. Nu păreau lipsiți de un anume rafinament. După cină i-am văzut la bar, cum își testau japoneza pe tânăra care-i servea. În comparație cu soldații niponi, comportamentul lor era remarcabil de umil."[51]

Cu o lună mai devreme, Kafū scrisese în jurnal că, din câte spuneau ziarele, soldații americani își făceau de cap fără rușine cu japonezele. Ei bine, a zis el, „dacă e adevărat, e răsplata pentru faptele soldaților japonezi în China ocupată"[52].

Kafū era un excentric foarte sofisticat, francofil și care nu se sinchisea de opiniile convenționale. De fapt, reacția lui era rar întâlnită. Atitudinea cel mai des adoptată față de fraternizarea americanilor cu japonezele, chiar și printre scriitorii

și intelectualii foarte educați, era mult mai critică. Takami Jun, un autor destul de liberal, mai tânăr decât Kafū, căruia îi era rușine că îndurase fără nici o plăcere naționalismul militant al regimului din vreme de război, își amintea în jurnal de o scenă la care fusese martor în gara principală din Tokio într-o seară de octombrie. Câțiva soldați americani gălăgioși flirtau cu două angajate tinere și încercau să le convingă să ia loc lângă ei. Fetele chicoteau și numai reticente nu păreau. După cum a scris Takami: „Dădeau impresia că flirtul acela le făcea o plăcere de neîndurat. A mai apărut o angajată de la gară. Întreaga ei atitudine sugera că și ea voia să fie tachinată. Ce scenă nespus de rușinoasă!“[53]

Atât momentul, cât și reacția la el trebuie să fi fost destul de tipice. Dar a cui era, de fapt, rușinea de care vorbea Takami? Ce i se părea rușinos, flirtul, sau faptul că tinerele japoneze flirtau cu străini? Nu cumva rușinea era chiar a lui, ca bărbat japonez? Dezaprobarea fraternizării de acest fel găsea și căi de exprimare mai violente. Tinerele japoneze angajate în unitățile și bazele armatei americane din Hokkaido se plângeau că japonezii le băteau de multe ori pentru că aveau de-a face cu trupele străine. După aceea, militarii au trebuit să le escorteze până acasă în camioane blindate.

Nu încape îndoială că invidia avea un rol important în ranchiuna masculină. Iar Japonia nu ducea lipsă de invidie: bărbații învinși erau invidioși pe învingători, soldații americani erau invidioși pe soldații sovietici (pe când interdicția impusă forțelor americane era încă valabilă), soldații erau invidioși pe ofițeri și așa mai departe. În *Amerika hijiki*, Nosaka Akiyuki povestește cât putea să dăinuie sentimentul acesta. Adolescentul din povestirea lui crește și își întemeiază o familie. Soția lui se împrietenește cu o pereche americană aflată la vârsta de mijloc, sosită să-și petreacă vacanța în Hawaii. Cei doi vin în vizită în Japonia, o țară care-i trezește amintiri plăcute domnului Higgins, care o vizitase ca membru al armatei de ocupație. Obligat de soție să fie o gazdă bună, soțul japonez se hotărăște să-l distreze pe domnul Higgins ducându-l la un spectacol cu sex live la Tokio. Un performer viril, numit „Numărul unu“ al Japoniei, promite să-i arate publicului de ce e în stare bărbăția

japoneză. Dar vai, în seara aceea pe Numărul unu îl lasă puterile și din nou soțul japonez, împovărat de rușine prin asociere, își amintește de soldatul american pe care-l văzuse în ruinele Osakăi, cu brațele lui ca trunchiurile de copac și fesele ferme, strânse în gabardina lucioasă.

Domnul Higgins e alb. Propaganda de război japoneză nu-i menționa pe negri decât ca pe o dovadă în plus a rasismului american, pentru a-l ponegri și mai mult pe inamic. Dar traiul sub ocupația unor trupe multirasiale a introdus în Japonia ceva și mai tulburător decât simpla rivalitate sexuală. O scrisoare de la o japoneză, interceptată de cenzorii militari americani, împrăștie zvonul că „în Yokohama sunt 20.000 de femei care au avut relații intime cu soldații Alianței. Prefectura a fost înștiințată și că în Kansai se vor naște 13.000 de metiși. Te înfiori când auzi că în Yokohama există 3.000 de femei japoneze care au copii cu negri“[54]. Aici, adevărata sursă a furiei nu este comportamentul imoral în sine și nici măcar prostituția, ci poluarea purității rasiale.

Sentimente asemănătoare se manifestau și în Germania, mai ales spre sfârșitul lui 1945, după ridicarea interdicției de fraternizare, în aceeași perioadă în care începea eliberarea multor tineri germani din taberele pentru prizonierii de război. Ca și în Japonia, tinerii veterani erau deosebit de sensibili în ce privește fraternizarea. În Nürnberg circula un pamflet care le înfiera pe „femeile cioroilor“ (*Negerweibern*): „Smolite și împopoțonate în toate culorile, cu unghiile vopsite în roșu, cu găuri în ciorapi și cu o Chesterfield nerușinată și grasă îndesată în cioc, umblă să se împăuneze de colo-colo cu cavalerii lor negri.“[55] O altă poreclă a tinerelor germane care fraternizau cu ei era „femeile de ciocolată“ (*Chokoladeweibern*), cu referire atât la lăcomia materială, cât și la preferința nerușinată pentru cavalerii lor de culoare.

Nu poate fi o coincidență faptul că în atâtea filme japoneze și germane despre perioada ocupației apar soldați americani negri care-și fac mendrele cu localnicele, de parcă rasa căreia îi aparțineau îngreuna umilința celor înfrânți. Un pamflet german avertiza: „Vă spunem de pe acum, vă vom rade în cap, lista neagră e făcută și așteaptă să se schimbe vremurile.“[56]

De fapt, unele femei au avut parte de asemenea tratamente încă din 1945. La Bayreuth, localnicii au ars de vie o femeie. În Würzburg au fost arestați trei bărbați pentru organizarea unui grup terorist cu numele „Panterele negre", care amenința să le tundă pe „toate fetele din Germania care umblau cu soldați de culoare".[57] Un fost nazist în vârstă de douăzeci de ani a scris despre femeile care se dedau fraternizării: „Chiar nu mai are poporul german nici un pic de onoare? [...] Se poate să pierdem un război, se poate să fim umiliți, dar nu e nevoie să ne mânjim singuri onoarea!"[58]

Din nou, la fel ca în cazul modului în care folosea Takami Jun cuvântul „rușine", referirea aceasta la onoare spune multe. Onoarea femeilor (ca să nu mai vorbim de dreptul lor de a-și decide singure partenerii) nu are nimic de-a face cu subiectul. Aici e în joc onoarea bărbaților. Ei sunt cei care se simt umiliți. Firește, același lucru se întâmpla în toate societățile dominate în mod tradițional de bărbați. Condițiile postbelice răsturnau rânduiala veche. Femeile nu mai erau sub controlul bărbaților. Poate că acesta era cel mai mare păcat al lor.

Am putea analiza resentimentele acestea legându-le direct de vederile politice reacționare pe care doreau să le stârpească Aliații, poate nu neapărat în propriile lor țări, dar măcar în națiunile pe care tocmai le învinseseră. Un locotenent american pe nume Julian Sebastian Bach, care a fost mai târziu redactor la revista *Life*, a descris astfel ocuparea Germaniei: „Măsura în care acceptă bărbații din țară fraternizarea este barometrul care arată în ce măsură acceptă înfrângerea, își țin în frâu mândria națională și își doresc un stil de viață nou și mai prietenesc. Firește, când vede o nemțoaică alături de un cuceritor american, germanul «nereformat» se înfurie mai tare decât un german dispus să coopereze cu noi."[59]

Takami Jun a exprimat o opinie foarte asemănătoare în jurnalul lui, la doar câteva zile după reacția sa inițială la purtările rușinoase ale tinerelor de la gară care chicoteau. Scena e tot o gară. Jun vede o japoneză care, aplecată în afară pe geamul trenului, îi spune *baibai!* prietenului ei, un soldat american, fără să pară că observă privirile încărcate de ură ale celorlalți pasageri japonezi. Takami vede în această situație

un patos deosebit. În ochii privitorilor, inclusiv ai lui, fata, spune el, „ajungea să arate ca o femeie de la o «unitate specială de divertisment»". Dar fetei, care în fond nu e câtuși de puțin prostituată, nu pare să-i pese. Dimpotrivă, ea pare „mândră de comportamentul șocant pe care-l afișează față de un soldat american". Takami prezice că situația va ajunge la ordinea zilei în Japonia. Mai mult, spune el, „ar fi chiar bine. [...] Cel mai bine ar fi să avem parte de astfel de scene la tot pasul. Ar fi o pregătire folositoare pentru japonezi. Fiindcă apoi, cu vremea, se vor înfiripa relații sociale mai naturale, chiar frumoase"[60].

Ceea ce la Takami mi se pare omenesc și chiar înțelept la Julian Bach, locotenentul american din armata de ocupație, îmi dă impresia de naivitate și autosuficiență. Asta fiindcă geloziile și resentimentele bărbaților și femeilor față de compatrioții lor care fraternizau nu se limitau nici pe departe la fasciștii nereformați. Fără îndoială, cei învinși simțeau mai adânc umilința. Dar era un sentiment comun și în rândul celor eliberați, ba chiar și în al celor care-i întâmpinaseră pe soldații aliați cu flori când sosiseră în chip de învingători cu aură de sfinți.

Un cântec popular în Olanda după război avea titlul *Drăguță, ai grijă*.

Curajoși războinici pentru dreptate,
Au luptat să ne descătușeze,
Au venit și ne-au adus libertate,
Iar acum vor să se distreze.

Dar multe „drăguțe olandeze"
Și-au uitat de onoarea lor curată
Pentru țigări, fiindcă le place să fumeze,
Și pentru un baton de ciocolată...

Multe s-au dat de partea hunilor
Și și-au luat pedeapsa meritată,
Drăguță, vina ta e vina lor,
Cinstea țării e de mâna ta pătată...

Care olandez te-ar mai privi în ochi
Când i-ai întors spatele semeață?

Se regăseşte în acest cântec totul: onoarea naţională, moravurile pestriţe, lăcomia materială, băieţii din vecini lăsaţi cu buzele umflate. Cea mai grăitoare e comparaţia directă între fetele care avuseseră relaţii cu invadatorii germani și cele care-i avuseseră ca parteneri pe eliberatorii din Anglia sau America de Nord. Implicaţiile sunt clare. Importantă era imoralitatea feminină. De aceea unele tinere olandeze care fraternizaseră cu canadienii au fost rase în cap de mulţimea furioasă, întocmai cum păţiseră „curvele nemţilor" (*Moffenhoeren*).

Au existat câţiva factori care au acutizat panica morală dezlănţuită de ocupaţia străină, deopotrivă în ţările eliberate și în cele înfrânte. Politicile de ocupaţie neinspirate n-au atenuat cu nimic ranchiuna localnicilor. Trupele Alianţei au rechiziţionat cinematografe, cafenele, săli de dans și piscine pentru uzul propriu. Accesul în ele era interzis populaţiei locale, dar nu și fetelor care reușeau să agaţe câte un soldat Aliat. Fireşte, situaţia a creat resentimente. În Utrecht, un grup de olandezi tineri au prins câteva fete care fuseseră văzute cu soldaţi canadieni și au încercat să le radă în cap. Canadienilor li s-a trezit instinctul protector. S-au scos cuţitele, s-a aruncat cu pietre, s-au tras focuri de armă. De data aceea n-a murit nimeni, dar au fost câţiva răniţi.

Interdicţia impusă de către autorităţile aliate asupra prostituţiei organizate a contribuit și ea la răspândirea bolilor venerice. O expresie populară printre americanii din Germania, imediat după ce s-a declarat, în sfârșit, finalul războiului, a fost „*VD follows V-E*"*. Se spune că, în zona de ocupaţie americană din Germania, frecvenţa bolilor venerice a crescut cu 235% între ziua V-E și sfârșitul anului 1945, adică de la 75 la 250 de cazuri pe an la 1.000 de soldaţi.[61] Asta în ciuda faptului că, în gări și în cluburile Crucii Roșii, li se distribuiau soldaţilor „pachete V" care conţineau prezervative și pastile de permanganat

* După V-E (Victoria în Europa) urmează VD (bolile venerice) (n. tr.).

de potasiu. În Olanda, frecvența bolilor venerice crescuse deja considerabil în timpul ocupației germane și a crescut chiar mai mult imediat după război. Presa publica povești alarmiste despre peste 10.000 de femei care ar fi fost purtătoare de boli fără măcar să știe. Și în Franța se vehiculau sperieturi asemănătoare.

În sudul Italiei, panica morală, care echivala pericolul bolilor venerice cu umilința națională, și-a găsit o exprimare de un histrionism tipic într-o carte celebră scrisă de Curzio Malaparte, cu titlul *Pielea*. Lui Malaparte îi plăcea să fabuleze, lucru pe care nu l-a negat niciodată, și nutrea o simpatie mai mult decât călduroasă față de fasciști, dar avea un dar aparte pentru exprimarea unei stări de spirit populare, chiar dacă detaliile erau inventate de dragul efectului. În cartea lui, invazia Aliaților e comparată cu o ciumă în care „brațele rămâneau în aparență intacte", dar „sufletul se strica, se descompunea". În timpul ocupației germane, explică Malaparte, „doar prostituatele" întrețineau relații cu invadatorii. Dar acum, sub americani și britanici, „în urma acelei ciume scârboase [...] se corupea sentimentul onoarei și demnității feminine", iar rușinea infecta orice casă din Italia. De ce? Pentru că „atât de copleșitoare era forța contaminării, încât a te prostitua devenise un gest de laudă, aproape o dovadă de iubire a patriei, și cu toții, bărbați și femei, departe de a roși, păreau că își fac un titlu de glorie din abdicarea proprie și din cea a tuturor."*[6]

Era, probabil, o exagerare. Dar mulți, pe lângă autor, simțeau poate același lucru. A te culca cu soldatul străin echivala cu prostituția. Și era cu atât mai rău dacă asta reprezenta un act voluntar.

În Franța, soldaților americani li s-a arătat un documentar cu titlul *Și fetele bune au boli venerice*. Una dintre umilințele suferite de femeile din orașele ocupate, la Amsterdam ca și la Tokio, era adunarea aleatorie, la intervale regulate, pentru control împotriva bolilor venerice. Nu încape îndoială că lipsa facilităților medicale în haosul postbelic, condițiile igienice

---

* Curzio Malaparte, *Pielea*, trad. Eugen Uricaru, Editura Univers, București, 2009, pp. 33–34 (n. tr.).

deplorabile și relativa lipsă de experiență a multor tineri și tinere, crescuți adeseori în societăți conservatoare din punct de vedere social sau chiar puritane, au sporit problemele medicale. Dar Malaparte, în felul lui ocolit, a pus degetul pe rană: din diverse motive, femeile făceau ce voiau.

Nu toată lumea le dezaproba. Unii oameni cu vederi progresiste, cum ar fi ginecologul și reformatorul sexual olandez Wim Storm, au găsit și avantaje în fraternizare: un mare progres pentru emanciparea feminină și sfârșitul bine-venit al ideilor perimate, ca privilegiul masculin și supunerea nevestei față de soț. Femeile care-și căutau fericirea în „brațele în uniformă“ ale canadienilor, „care învățau o limbă nouă, dansul *jitterbug* și iubirea“, ei bine, „toate femeile acestea știu exact ce vor“. A susține că se prostituau pentru un baton de ciocolată sau pentru câteva țigări „este o insultă teribilă“[63]. Cea mai bună soluție la problema bolilor venerice era distribuirea de mai multe prezervative în rândul femeilor și promovarea educației sexuale la tineri.

Dar cei ca Storm erau o minoritate și aveau să piardă disputa, cel puțin deocamdată. Glasurile care cereau o regenerare morală și reclădirea societății pe baza moravurilor tradiționale erau mai puternice în atmosfera aceea de panică morală. Situația era vizibilă în Olanda, unde chiar și un ziar liberal ca *Het Parool*, înființat de rezistența antinazistă, a dat afară un redactor fiindcă publicase un articol în favoarea distribuirii de anticoncepționale în rândul femeilor: „Considerăm că este de datoria noastră să educăm poporul patriei pentru a atinge norme morale mai înalte [...] și pentru a se împotrivi oricărei forme de degenerare.“[64] Situația era vizibilă și în Franța, unde guvernul provizoriu al generalului de Gaulle era foarte îngrijorat că ocupația de război și eliberarea subminaseră moravurile publice, punând într-o primejdie fatală „rasa franceză“.[65] În Franța eliberată, legile împotriva avortului și adulterului erau la fel de stricte ca pe vremea regimului de la Vichy, uneori chiar mai stricte.

Reacția puritană la așa-numita degenerare morală nu se limita nici pe departe la conservatorii religioși sau la cei cu

vederi de dreapta. În Franța, mare parte din bărbații și femeile din rezistență intraseră în Partidul Comunist din motive romantice sau idealiste. Condițiile de război înmuiaseră regulile moralității convenționale. Dar comuniștii francezi de după război, conduși de Maurice Thorez, au pus repede capăt ideilor de dinainte. S-au promovat cu zel devotamentul față de partid și viața de familie stabilă. „Dezmățul" războiului și fraternizarea cu trupele străine au fost blamate. Și în Germania, unde comuniștii și-au consolidat controlul asupra părții estice sub patronaj sovietic, represiunea politică a venit la pachet cu o nouă ordine morală. Erich Honecker, liderul Federației Comuniste pentru Tineret, a făcut tot posibilul să le dezvețe pe tinere de frivolități ca muzica swing și sexul, în speranța de-a le obține sprijinul pentru cauza comunistă. Dar și-a văzut eforturile zădărnicite. Problema, spunea el, era limpede: „Trebuie să le învingem imboldul de a căuta plăcerea în viață (*Drang nach Lebensfreude*)."

Erich „Honni" Honecker (care nu era nici el străin de plăcerile vieții, fiindcă avusese o serie de relații cu femei mult mai tinere) s-ar fi putut lipsi de câteva griji inutile. Starea de exaltare n-avea cum să dureze. Deja pe la sfârșitul lui 1945 entuziasmul eliberării începuse să pălească. Tot mai mulți dintre militarii străini plecau acasă, deși aveau să rămână deschise baze militare mari în Germania și Japonia și, într-o măsură mai mică, în Marea Britanie și Italia. Panica morală a deschis drumul unei reacții conservatoare. Teama de libertatea sexuală feminină și dorința comună de stabilitate burgheză după atâția ani de pericol, haos și lipsuri, aveau să reimpună în scurtă vreme un stil de viață mai tradițional în națiunile eliberate, ca și în cele înfrânte. În anii '50, vara lui '45 părea deja o amintire îndepărtată. Eliberarea sexuală trebuia să mai aștepte 20 de ani, până la apariția pastilelor anticoncepționale și a celui de-al doilea val de hedonism anglo-saxon, când Beatles și Rolling Stones au dezlănțuit o forță la care Glenn Miller și Benny Goodman n-ar fi putut decât să viseze.

Debandada de după război, deși temporară, nu a fost lipsită de consecințe pozitive. Dorința lui Benoîte Groult de a-și reface

libertatea nu se baza pe o simplă iluzie. În Franța, femeile au primit de la guvernarea provizorie dreptul de vot în martie 1944, chiar înainte de eliberarea țării – un drept născut din împuținarea bărbaților; se presupunea că soțiile aveau să reprezinte vederile politice ale soților absenți. Același drept l-au primit și italiencele în 1945, japonezele un an mai târziu, româncele și iugoslavele în 1946 și belgiencele în 1948. Oricât ar fi dorit-o unii, lumea nu mai putea reveni la starea de dinainte.

CAPITOLUL 2

Foametea

DACĂ UNII OLANDEZI i-au văzut pe canadienii sosiți în mai ca pe niște zei, eliberării olandeze i-a rămas asociată de-a pururi și o altă imagine, la fel de exaltată: Operațiunea Mana. Decenii mai târziu, lumea încă vorbea cu lacrimi de recunoștință despre „pâinea albă suedeză" donată de Crucea Roșie și aruncată din avioane deasupra Olandei în mai 1945 de bombardierele forțelor aeriene engleze și americane. În copilărie, îmi imaginam evenimentul acesta extraordinar în mod literal: pâini albe căzând din cer ca ploaia. În realitate, bombardierele Avro Lancaster și B-17 au coborât aproape de acoperișurile din țiglă roșie, pline de oameni care ovaționau și fluturau șervete albe, și au aruncat saci cu făină și cutii cu ciocolată, margarină, carne de vită la conservă, praf de ouă, țigări, cafea și gumă de mestecat. Englezii i-au spus Operațiunea Mana, americanii – Operațiunea Chow Hound.

Pentru piloții bombardierelor americane și engleze, aruncarea de hrană pe deasupra Olandei a fost o distracție bine-venită. Un pilot englez a scris un bilet, găsit printre cutiile de ciocolată și sacii cu făină:

> Poporului olandez:
> Nu vă faceți griji pentru războiul cu Germania. Aproape că s-a terminat. Pentru noi, călătoriile acestea mai schimbă monotonia bombardamentelor. Vom aduce des provizii.
>
> Țineți fruntea sus. Numai bine,
> Un militar din aviația engleză.[1]

Populaţia era mai mult decât recunoscătoare; mulţi oameni erau pe jumătate morţi de foame. În mai, imediat după Eliberare, *The New York Times* a vorbit despre un „spital al înfometaţilor“ din Rotterdam, în care „oameni emaciaţi“ primeau „șase mese ușoare pe zi“. Bărbaţii și femeile de treizeci de ani, spunea articolul, „arată de două ori mai bătrâni, cu ochii duși în fundul capului, pielea îngălbenită și membrele umflate îngrozitor, semne ale chinului cumplit pe care-l trăiau când au fost salvaţi“. În același timp, existau în continuare restaurante care ofereau „meniuri rafinate și tot felul de băuturi din abundenţă“ pentru „o clientelă bine îmbrăcată“. Olandezii indignaţi, „care cunosc cealaltă extremă, răspund repede: «Piaţa neagră»“[2].

Astfel stăteau lucrurile pe o mare parte din continentul european, iar în multe locuri era chiar mai rău decât la Rotterdam. În unele zone din Uniunea Sovietică muriseră de foame milioane de oameni. Dar foametea din Olanda avea ceva diferit: era singura ţară vest-europeană supusă foametei ca pedeapsă colectivă intenţionată. Popoarele slave mai fuseseră supuse unui astfel de tratament, dar cele din Europa Occidentală, nu.

În septembrie 1944, vrând să ajute efortul dezastruos al lui Montgomery de a cuceri podul de peste Rin de la Arnhem, lucrătorii olandezi de la căile ferate intraseră în grevă. Ca represalii, germanii au întrerupt aprovizionarea cu hrană a părţii vestice a ţării, aflată încă sub ocupaţie. În plus, au oprit electricitatea, au inundat terenuri arabile și le-au interzis cetăţenilor olandezi să meargă cu trenul. De parcă toate acestea nu erau de ajuns, „iarna foametei“ din '44–'45 a fost neobișnuit de rece. Au murit de foame sau de boli provocate de malnutriţie 18.000 de oameni. Supravieţuitorii și-au ars mobila ca să se încălzească și au supravieţuit mâncând animale de companie, dacă se mai găseau, cai morţi, măcelăriţi imediat ce se prăbușeau pe străzi, sau supă de urzici și bulbi de lalele prăjiţi.

Problema cu înfometarea este că și prea multă hrană, sau hrana nepotrivită, poate ucide. Chiar și fursecurile împărţite de soldaţii canadieni prietenoși puteau fi letale. Ele provocau o sete arzătoare, pe care oamenii o potoleau bând apă rece, care umfla biscuiţii nedigeraţi; rezultatele erau stomacuri care plesneau și o moarte rapidă.

Foametea domnea în aproape toată lumea, în țările eliberate și în cele învinse, unde nu mai funcționa nici un serviciu public, iar economia normală era în colaps. Trebuia aruncată mâncare din cer și în alte locuri, nu numai în Olanda. Adolescentul din *Amerika hijiki* de Nosaka Akiyuki privește cum un bombardier american trimise un butoi de oțel cu o parașută. La început, sătenii japonezi cred că ar fi o altă bombă catastrofală. Auziseră despre Hiroshima. Și acolo, umbla vorba, bomba ar fi avut parașută. Dar, văzând că recipientul nu explodează, foamea și curiozitatea le înving teama. Sătenii îl deschid și găsesc înăuntru pachete cu hrană, care, presupun ei, trebuie să fi fost destinate oamenilor din tabăra prizonierilor de război din apropiere. Dar ar însemna să cerem prea mult dacă ne-am aștepta la milă față de străini în vremuri disperate. Pachetele conțin pâine, ciocolată și gumă de mestecat, pe care copiii o molfăie zile întregi, trecându-și din gură în gură bucățelele întărite și fără gust. Mai este și un pachet plin cu ceva cafeniu, pe care sătenii îl presupun a fi *hijiki*, un fel de algă, o delicatesă foarte apreciată în Japonia. Ea are însă un gust atât de rău, chiar și după fierbere, și e atât de greu de digerat, încât sătenii se miră cum îl pot suporta americanii. Dar, presupunând că frunzele de ceai închise la culoare sunt „alge americane“, le mănâncă pe toate.

În anul foametei, cea mai rea era situația din lagărele de concentrare. Cele organizate de japonezi în Asia de Sud-Est erau groaznice. Cele mai multe lagăre din Germania, în care autoritățile naziste trimiseseră să putrezească lucrătorii-sclavi și supraviețuitorii marșurilor morții, erau și mai rele. După majoritatea relatărilor, cel mai mizer era Bergen-Belsen, gândit inițial ca lagăr pentru „evreii de schimb“, bărbați și femei cu cunoștințe sus-puse care puteau fi schimbați pe prizonieri germani. În realitate, s-au făcut puține schimburi. Au fost trimiși în același lagăr și prizonieri politici, și infractori. În cele din urmă, spre sfârșitul lui 1944, Bergen-Belsen a devenit locul de debarasare de supraviețuitorii evrei ai lagărelor morții din calea Armatei Roșii. Printre ei se număra și Anne Frank, care a murit de tifos cu nici o lună înainte de eliberarea lagărului. Aglomerat încă de la început, la începutul lui 1945 Belsen era

atât de ticsit, încât oamenii dormeau efectiv unul peste altul, fără condiții sanitare, iar la sfârșit chiar și fără hrană și apă. Unii, disperați, dacă mai aveau puteri, mâncau cadavrele adunate în mormane lângă barăci. Doar gărzile SS aveau mâncare din belșug. Comandantul lagărului, Josef Kramer, avea sursa lui privată de aprovizionare cu carne de porc.

Cum englezii nu mai văzuseră așa ceva, nu prea știau ce să facă. Tot ce le puteau oferi înfometaților erau rațiile lor militare, cu șuncă, bacon, mâncare de fasole, cârnați și plăcintă cu carne și rinichi. Numai că intestinele umane micșorate nu mai suportau astfel de alimente; ele treceau imediat prin organism. Totuși, lumea încerca să înghită rațiile cu lăcomie. Au murit astfel circa două mii de oameni.

Englezii nu mai văzuseră foamete la o scară atât de largă decât o dată, în Bengal, în 1943, când inundațiile, recolta slabă, incompetența statului, corupția, tulburările produse de război și indiferența șocantă a oficialităților au provocat, împreună, moartea a aproape trei milioane de oameni. Pe baza cercetărilor recente, medicii militari britanici au administrat așa-numitul „preparat pentru foametea bengaleză", un terci dulce din zahăr, lapte praf, făină și apă. În plus, ei au încercat picături nazale și injecții cu aminoacizi. Și la Belsen s-a testat preparatul pentru foametea bengaleză, pentru cei care încă erau în stare să înghită, plus picăturile cu aminoacizi pentru ceilalți. Ambele metode au eșuat. Amestecul era prea dulce. Nu le rămânea în stomac. Injecțiile și picăturile au trebuit abandonate, fiindcă supraviețuitorii lagărelor de exterminare erau îngroziți de orice aducea a experiment medical. Convinși că urmau să moară, se tânguiau în germana stricată a lagărului de concentrare: „Nix crematorium."[3]

Supraviețuirea multora din ei s-a datorat eforturilor extraordinare ale doctorilor și studenților la medicină englezi, precum și doctorilor supraviețuitori ai acelorași lagăre. După multe încercări și ratări, ei au găsit combinația potrivită de hrană și lichide cu care să-i aducă pe pacienți înapoi din pragul morții. Unul dintre doctorii supraviețuitori a fost Hadassah Bimko, o dentistă poloneză. La Belsen ea s-a căsătorit cu Josef „Yossele" Rosensaft, un evreu polonez călit de viață, care evadase

din mai multe transporturi către Auschwitz și care a devenit unul dintre principalii lideri sioniști din lagăr. Vom mai vorbi despre el. Fiul lor, Menachem, s-a născut la Belsen.

ÎN ANGLIA, VIAȚA ERA MAI UȘOARĂ decât în Olanda, Italia, Polonia, Iugoslavia sau Germania, dar nici vorbă să fie comodă. În mai 1945, rațiile alimentare de război chiar au fost reduse în țară: mai puțină untură și ulei de gătit, mai puțin bacon, iar în anul următor s-a raționalizat și pâinea. Mulți dormeau în continuare în tunelurile metroului londonez. Iar încălzirea era o problemă atât de grea, chiar și un an mai târziu, încât iarna '46–'47 a primit numele *Shiver with Shinwell* („tremură cu Shinwell"), după numele lui Emanuel Shinwell, ministrul combustibilului și electricității, și *Starve with Strachey* („mori de foame cu Strachey"), după numele lui John Strachey, ministrul alimentației.

În vara lui 1945, criticul literar american Edmund Wilson, aflat într-o vizită la Londra, era la plimbare cu un prieten prin cartierul Holborn, când l-a izbit un miros urât. Privind în jur, el a văzut „o hală micuță, cu ferestrele deschise, iar pe rafturi erau întinse, rânduri-rânduri, ciori moarte. Se pare că altă marfă nici nu au acolo"[4].

În decembrie, un vas încărcat cu banane și portocale (plus patru pasageri clandestini jamaicani, care au sărit peste bord) a fost întâmpinat la Bristol de un comitet oficial în frunte cu primarul orașului. Anglia nu mai văzuse banane de la începutul războiului.

Aerul deprimant care domnea peste Londra la doar câteva luni după sărbătorirea victoriei nu era cauzat doar de lipsa de hrană corespunzătoare. Edmund Wilson a exprimat atitudinea generală a englezilor astfel: „Cât de gol, de bolnav, de lipsit de sens pare dintr-odată totul, de îndată ce se sfârșește războiul! Rămânem doar cu viața sărăcită și umilită de la care ne lua gândul împotrivirea față de dușman. Acolo unde ne-am îndreptat toate eforturile spre distrugere, nu am reușit să construim nimic de care să ne rezemăm în ruina noastră."[5]

Franța era și mai demoralizată. Ministrului aprovizionării, Paul Ramadier, i se spunea Ramadan, după luna de post

islamică, iar rațiile zilnice neîndestulătoare erau numite *ramadietes*.[6] Țăranii francezi refuzau să-și vândă produsele la prețuri fixe, fiindcă se îmbogățeau pe omniprezenta piață neagră, în lipsa căreia cei mai mulți francezi n-ar fi avut parte nici de cel mai mărunt confort. Poetul Stephen Spender a petrecut câteva luni în Franța într-o pauză de la misiunea din Germania, unde a întocmit un raport despre starea culturii pentru guvernul englez. Din punctul de vedere al moralei, a observat o diferență importantă între Anglia și Franța. În Anglia, populația se putuse întotdeauna hrăni și îmbrăca fără să recurgă la piața neagră. În Franța, unde Spender nu frecventa cercuri tocmai sărace, întâlnea frecvent oameni ca profesorul de la Sorbona „cu un costum în care ar fi încăput doi ca el" și care a fost nevoit să explice „cu un zâmbet trist că, de două luni, nu mai avusese acces la piața neagră"[7].

Dar măcar în Franța rămăseseră intacte cea mai mare parte din construcții: marile orașe istorice, bisericile, catedralele. În ochii lui Spender, care tocmai plecase din ruinele Germaniei, totul părea și mai sinistru. Franța, scria el, era o „ruină invizibilă". Ca și Germania, trebuia „reconstruită de la zero" dar, „deși toate acestea se simt în aer, zidurile stau în picioare, cafenelele sunt pline ochi (deși cafea nu se găsește) și le rămâne oricând piața neagră"[8].

Cum economia fusese secătuită sistematic de germani, piața neagră funcționa în Franța de câțiva ani buni. Problema principală după Eliberare nu era doar lipsa hranei, ci și greutatea aducerii alimentelor de la țară în orașele înfometate. Camioanele și motorina erau foarte rare. Cine avea acces la mijloacele acestea esențiale de transport se putea îmbogăți enorm și foarte repede. Soldații americani întreprinzători, dintre care unii aveau cazier în țara lor, au dezertat și au organizat bande în Paris. Ei furau camioane militare și le făceau plinul cu ajutorul unor documente false sau mituind pe cineva de la depozitele militare de petrol, ulei și lubrifianți. Apoi vindeau totul gangsterilor francezi. S-au făcut astfel averi uriașe, dar mulți infractori americani au căzut pradă propriului lor consum prea evident. Transferul de bani în SUA i-ar fi dat de gol, așa că trăiau regește la Paris, lucru care a atras atenția autorităților. A

trăi ca un rege în Europa continentală însemna că frecventai lumea semicriminală a restaurantelor și a cluburilor de noapte aprovizionate de pe piața neagră, în care curgeau în continuare șampania și vinurile bune și se găseau tot felul de delicatese.

De la Londra, Edmund Wilson a zburat la Roma, care i s-a părut „mai fetidă și mai coruptă ca niciodată".[9] El a luat cina la o masă de pe terasa unui restaurant aprovizionat de pe piața neagră, împreună cu niște prieteni din America. La început n-a observat, absorbit de mâncare și de conversație, dar în spatele lor se adunase o gloată „cu mâini întinse să ne înhațe câte ceva din farfurii". Apoi a apărut un gardian care a împins la pământ o bătrână și a îndepărtat adunarea formată în mare parte din femei și copii; cei mai mulți s-au făcut nevăzuți, iar alții au rămas acolo, la o oarecare distanță, cu ochii la meseni.[10]

Roma, ca și Parisul, era încă în picioare, mai mult sau mai puțin. Unele orașe, ca Palermo și Napoli, nu avuseseră același noroc. Și Milano purta cicatricile adânci ale bombelor Aliaților și ale Războiului Civil. Lui Wilson, care l-a vizitat în mai, orașul i s-a „părut ca un petic de iad. Unele dintre tramvaiele verzi, ponosite, circulau, iar unii localnici își vedeau de treburi, dar în general locul părea înlemnit, oprit în loc, iar oamenii clorotici, subnutriți, îmbrăcați în orice haină veche care le mai apăra pielea, păreau înțepeniți [...] într-o stare de permanentă încordare"[11].

Sándor Márai, romancierul maghiar, trăia la Budapesta în perioada eliberării. Orașul, puternic afectat, fusese asediat de trupele sovietice vreme de mai bine de două luni. Eliberării aduse de Armata Roșie în februarie 1945 i-a urmat o inflație nimicitoare. Peste noapte, un dolar sau o bucățică de aur ajungeau să-și crească prețul cu câteva miliarde de forinți. Țăranii, „care își dădeau seama că a venit și vremea lor" se îmbogățeau „vânzând un porc, umflat de apă și de grăsime, pe un pian, sau pe napoleoni de aur, în piața din Pesta", în timp ce „intelectualii, lucrătorii și angajații la stat așteptau zi după zi, tot mai palizi, mai înfometați și mai lipsiți de nădejde". Márai își amintea că, în lunile de inflație, „mai toți locuitorii Budapestei au ajuns la fel de scheletici ca schițele corpului uman din cărțile de anatomie, fără urmă de carne și grăsime"[12].

Însă în comparaţie cu Berlin şi cu cele mai multe oraşe germane, chiar şi Budapesta era într-o stare mai bună. Căci din Berlin, Frankfurt, Hamburg, Bremen, Dresda şi chiar din oraşe mai mici ca Würzburg sau Pforzheim, distruse în 1945 de parcă cineva tocmai şi-ar fi amintit de ele în ultima clipă, rămăseseră mormane de dărâmături din care ieşea fumul şi din care duhoarea morţii încă nu pierise. Primul lucru care-i izbea pe mulţi vizitatori din primele luni de după război era tăcerea nefirească.

Stând în centrul Berlinului, între ruinele lui Romanisches Café, una dintre cele mai la modă cafenele din oraş în perioada Republicii de la Weimar, şi ale Kaiser-Wilhelm-Gedächtniskirche, dramaturgul Carl Zuckmayer îşi amintea cum arăta locul înainte de război: larma neîntreruptă a traficului şi a claxoanelor, trăncăneala mulţimii ieşite să facă diverse cumpărături, să bea, să mănânce. Acum se simţea singur printre ruinele tăcute. A auzit un foşnet slab. Un băieţel pricăjit, în papuci de lemn, trăgea un căruţ mic printre dărâmăturile unei străzi pietruite. Vântul sufla uşor peste peisajul dezolant, iar Zuckmayer îşi auzea bătăile inimii.

Şi totuşi, scrie el, „în acelaşi timp, în întreaga Germanie domnea o senzaţie constantă de mişcare înviorată, răscolitoare, bâjbâită, ca într-un furnicar uriaş [...], un neîncetat du-te-vino, o rătăcire, un umblet, o trecere; târşâitul şi râcâitul a milioane de încălţări. Era «piaţa neagră». [...] Lumea şi marşul celor fără casă, al celor refugiaţi, al maselor risipite, al haitelor de tineri puşi pe rele“[13].

Iată ce spune Stephen Spender despre oraşul german Köln, un alt dezastru urban: „Ruina oraşului se reflectă în ruina lăuntrică a locuitorilor săi, care, în loc să fie vieţi în stare să ţeasă o cicatrice peste rănile lui, sunt paraziţi care sug dintr-un hoit, care sapă prin ruine după mâncare ascunsă, care fac afaceri pe piaţa lor neagră de lângă catedrală – comerţul distrugerii, în loc de comerţul productiv.“[14]

Dacă Berlinul sau Kolnul erau într-o stare deplorabilă, Tokio sau Osaka, ca să nu mai vorbim de Hiroshima, erau probabil şi mai rău. În aceeaşi stare se aflau şi Manila, Varşovia, Stalingradul şi alte mari oraşe pustiite de puterile Axei. Cel

mai important rabin ortodox din Anglia, dr. Solomon Schonfeld, le-a povestit reporterilor despre călătoria lui la Varșovia din decembrie. Spunea că tot fostul ghetou din oraș „este pur și simplu o sălbăticie întinsă, presărată cu cărămizi și resturi. Străzile arată ca în ultima zi a exterminării. Mii de cadavre stau sub o mare de cărămizi și de oase omenești, din care am strâns câteva cu mâna mea"[15].

Distrugerea ghetoului evreiesc din Varșovia a făcut parte dintr-un plan criminal amplu. Motivele bombardării orașelor japoneze au fost altele, dar devastarea rezultată a fost aceeași. Locuințele japonezilor erau făcute, în mare parte, din lemn. Bombardamentele pe arii largi, urmate de furtuni care răspândeau rapid focul, nu mai lăsaseră în urmă aproape nimic, în afară de câteva hornuri de piatră ale băilor publice, care încă se înălțau jalnic dintre dărâmăturile carbonizate. Și Japonia era marcată de tăcere. Sherwood R. Moran, locotenent în marina americană, i-a scris prietenului lui, Donald Keene, care avea să devină mare expert în literatura japoneză: „Tokio, prima victimă a războiului pe care o văd, este un haos devastat și indecent, dar cel mai tare mă afectează tăcerea; nu se aud claxoane, țipete, bufnituri – nimic din zgomotele pe care într-un oraș le detești, dar la care ajungi să te aștepți. Pentru Tokio – cred că același lucru se poate spune despre toată Japonia – calamitatea a trecut, dar toată lumea a rămas cu ochii în gol, în tăcerea aceea groaznică."[16]

Amenințarea foametei și a pandemiilor era cum nu se poate mai reală în națiunile înfrânte. În orașele Germaniei deja bântuiau epidemii de febră tifoidă, tifos și tuberculoză. În Japonia au murit de dizenterie în 1945 peste 20.000 de oameni, iar în 1948 erau aproape 700.000 de purtători de tifoidă, tifos, tuberculoză, holeră și poliomielită.[17] În zonele rurale, unde încă se găsea de mâncare, viața era ceva mai ușoară. Dar condițiile din zonele urbane erau, probabil, mai rele decât în Germania. Nemții dispuși să lucreze primeau cartele pentru rații de hrană. Un reportaj de la Berlin apărut în *Yank*, revista forțelor armate americane, descria meniul zilnic tipic al familiei unui lucrător necalificat cu șase copii: o ceașcă de ceai și o felie de pâine neagră de persoană la micul dejun, iar la cină o supă de cartofi

dintr-o singură ceapă, un singur cartof și o cană cu lapte, îngroșată cu un pic de conopidă. Neîndestulător, firește, dar suficient pentru supraviețuire.

Japonezii sufereau de foame cu mult înainte să se termine războiul. Autoritățile de stat învățau populația să facă mâncare din ghinde, tărâțe de cereale, praf de rumeguș (pentru clătite), melci, lăcuste și șobolani. Când soldații au început să se întoarcă în număr mare, după înfrângere, situația și așa gravă a degenerat într-o criză. Mulți oameni fără adăpost trăiau în pasajele subterane ale gărilor, care arătau ca mahalalele înguste și labirintice din Londra perioadei victoriene. În lumea aceasta dickensiană trăiau orfani care adunau mucuri de țigări ca să le schimbe pe ceva comestibil, care furau din buzunare sau care-și vindeau trupurile malnutrite. Gara Ueno din Tokio dobândise renumele unui viespar urban plin de oameni fără casă. Hoardelor de copii înfometați li se spunea „copii *charin*" (*charinko*), *charin* fiind clinchetul monedelor.[18] În fotografii, ființele acestea rezistente, în zdrențe, care trăgeau din mucuri de țigară, arată nu atât umane, cât sălbatice. Exact așa a descris un soldat englez aceeași pătură a populației din Germania, oameni adăpostiți în pasaje subterane ruinate sau în gări, „perfect camuflați în murdărie, într-atâta încât nici nu-ți dădeai seama că erau acolo". Dădeau bir cu fugiții când vedeau un soldat străin, apoi apăreau din nou, înarmați cu pietre sau cu bare de fier, „iar dinții le erau negri și rupți". Singurul petic curat de pe corp le era „albul ochilor", ochi de pui de leopard bolnav „al căror unic dușman era omul"[19].

Ca să nu pierdem din vedere amploarea situației, să ne reamintim cum supraviețuiau nenumărate milioane de chinezi în ruinele unui război devastator. Soldații americani din zonele controlate de naționaliștii generalului Chiang Kai-shek au fost șocați când au văzut copii furișându-li-se în barăci ca să caute mâncare prin tomberoane. Un sergent american își amintea că „mamele veneau cu fetițele la punctele noastre de gardă ca să ni le ofere la schimb pe dulciuri și țigări"[20]. Iar bărbații chinezi se târau pe sub latrinele armatei ca să prindă excrementele umane căzute prin crăpăturile podelei, pe care le vindeau țăranilor ca îngrășământ.

Nenorocirea omenească de după război a fost atât de mare și de răspândită, încât comparațiile aproape că nu-și au rostul. Germania trebuia să se descurce nu doar cu proprii săi cetățeni și cu soldații întorși acasă, ci și cu peste zece milioane de refugiați germanofoni din Cehoslovacia, Polonia și România, expulzați din țările de origine cu aprobarea oficială a guvernelor aliate. Mulți refugiați au murit sau au fost uciși în drum spre Germania, țară pe care mulți nici n-au mai apucat s-o vadă. Aproape toți au pierdut tot ce aveau. Astfel, maselor rătăcitoare în căutare de hrană și adăpost li s-a adăugat o mulțime uriașă.

Criza alimentară din Japonia și Germania a fost înrăutățită de o recoltă foarte proastă în 1945. Agricultura suferise grav de pe urma războiului: șeptelul era împuținat, câmpurile distruse, utilajele la fel, mâna de lucru lipsea, iar vremea a fost cumplită. În Germania, o mare parte din utilajele agricole din zonele de est fuseseră distruse sau furate în ultimele luni de război. Iar lucrătorii străini, care le ținuseră locul germanilor la ferme, plecau. Japonia, care odinioară se baza pentru aprovizionare pe imperiul său asiatic, era acum izolată.

În octombrie, ministrul de Finanțe japonez le-a spus reporterilor americani că, fără importuri imediate de hrană, era de așteptat ca în iarna care urma să moară de foame zece milioane de japonezi. Și în Germania se făceau estimări la fel de catastrofale. Un oficial social-democrat din Saxonia Inferioară a declarat că „acum se poate calcula când va muri de foame poporul german dacă foștii săi dușmani nu-i vor veni în ajutor“[21]. În parlamentul englez se discutau rapoarte despre prăbușirea iminentă a Germaniei. Arthur Salter, însărcinat al ONU cu efortul de ajutorare, a emis avertismentul ferm că „dacă, așa cum se estimează acum, în iarna aceasta vor muri de frig și de foame milioane de oameni, nu va fi fost consecința inevitabilă a distrugerilor materiale și a penuriei mondiale de material“. Membrii Camerei Comunelor au fost avertizați de venirea „celei mai mari catastrofe din câte a trăit rasa umană“[22].

S-a dovedit o previziune exagerată. Unii călători prin Germania au descoperit că, mai ales în zonele de vest, condițiile nu erau mai rele decât în multe alte țări din Europa Occidentală, fiind chiar ceva mai bune decât în alte locuri dinspre

est. Dar deși mai existau rezerve de alimente furate din țările ocupate, viața în Germania era destul de grea. Berlinul trecea prin mari greutăți, iar veștile din alte părți ale țării erau și ele sumbre. Un reporter american a asistat la următoarea scenă aproape de Hamburg: „Într-o seară, pe un teren mlăștinos, un german în vârstă, la costum, ia bastonul și bate cu el o rață până o omoară. Vom mai vorbi despre situația hranei, dar, în esență, cam asta este.“[23]

Desigur, toate acestea erau îngrijorătoare, dar când fostele victime ale Germaniei naziste încă mureau de foame în locuri ca Bergen-Belsen, iar prizonierii japonezilor se uscau pe picioare în lagărele pentru prizonieri de război, când trebuiau repatriați milioane de refugiați și strămutați, iar englezii, olandezii, francezii, polonezii și italienii supraviețuiau din rații sărăcăcioase, iar filipinezii, chinezii și indonezienii trăiau din și mai puțin, când cetățenii Uniunii Sovietice încă aveau amintiri foarte proaspete despre înfometarea sistematică la care-i supuseseră armata germană și SS-ul, compasiunea publică pentru germani și japonezi era destul de limitată. A fost oricum destul de greu să fie convinși congresmenii americani, mai ales cei republicani, cu orientare mai izolaționistă, să finanțeze organizațiile internaționale de ajutorare, ca UNRRA (Administrația Națiunilor Unite pentru Ajutorare și Reabilitare), care ofereau sprijin victimelor agresiunii germane și japoneze. Ideea de a cheltui și mai mulți dolari din impozite sau, cum s-a sugerat, de a reduce rațiile în Anglia pentru a hrăni foști inamici nu era o politică prea ușor de promovat.

Dar ceva trebuia făcut – din motive practice, dacă nu morale. Prăbușirea totală a Germaniei și a Japoniei ar fi îngreunat mult prea mult povara guvernelor aliate și ar fi făcut imposibilă orice reconstrucție sub semnul ordinii, ca să nu mai vorbim de democrație. *Daily Mirror*, un ziar britanic prolaburist citit de mulți soldați, a rezumat dilema ajutorării cu un titlu succint: „Hrănim brutele?“ Ziarul a explicat clar că luarea de măsuri nu era necesară din vreo simpatie față de poporul german și nici măcar pentru refugiații germani loviți de soartă, izgoniți din ținuturile lor de origine. Nu, „nu din vreun sentiment de compasiune ne vedem îndemnați să subliniem necesitatea de

a face față situației". Problema era următoarea: „Cu cât mai mult va fi lăsată Europa să se scufunde în mlaștină, cu atât mai mult va dura până se va ridica și cu atât mai mult va trebui să dureze ocupația."[24]

Existau și alte considerente, mai convingătoare pentru Congresul Statelor Unite. Deși UNRRA, cu idealurile sale internaționaliste, era bănuită de simpatii comuniste, rivalitatea tot mai înverșunată cu Uniunea Sovietică îndemna la acțiune, iar UNRRA era indispensabilă. Daniel J. Flood, congresman democrat din Pennsylvania, le-a spus colegilor lui că „foametea, decăderea, stricăciunea și boala vor da naștere la tulburări și vor conferi putere spectrului comunismului. Oamenii înfometați sunt un teren fertil pentru filozofiile Anticristului și pentru cei care ar vrea să facă din Statul omnipotent un Dumnezeu"[25]. Așadar, s-au luat unele măsuri. În zona germană ocupată de englezi, de la sfârșitul lui noiembrie, generalul Sir Gerald Templer a organizat Operațiunea Barleycorn*, în cadrul căreia au fost eliberați în jur de 800.000 de prizonieri de război germani, ca să lucreze pământul și să salveze ce rămăsese din recoltă. Pentru a putea exporta mai multă hrană către Germania, cetățenii englezi au fost obligați să strângă și mai tare cureaua; de aici, raționalizarea pâinii în 1946. Ca urmare a directivei din 1944 a Comandamentului Militar Suprem (JCS 1076) privind „asigurarea unei situații pentru prizonierii de război capturați în nord-vestul Europei", și americanii trebuiau să asigure suficientă asistență economică ca să „împiedice bolile și tulburările". Scopul era menținerea nivelului de trai în Germania la un minim strict. Cât de strict – aceasta era întrebarea. Politicienii care erau în favoarea unei „păci aspre" voiau să pedepsească Germania dezafectându-i industria și obligându-i cetățenii să trăiască la nivelul subzistenței. Principalul susținător al metodelor dure a fost Henry Morgenthau, secretarul Trezoreriei în timpul mandatului lui Roosevelt, care intenționa să transforme Germania într-o țară pastorală, pe veci incapabilă de un alt război. Administrația Aliată din Japonia a primit și ea dispoziții aspre. Prin directiva JCS 1380/15,

---

* Bom de orz (n. tr.).

generalului MacArthur i s-a ordonat să limiteze ajutorarea japonezilor la „măsura [...] necesară pentru împiedicarea unor boli și violențe la scară largă, care ar pune în pericol forțele de ocupație sau ar interfera cu operațiunile militare. Respectivele importuri se vor limita la cantități minime de alimente [...] combustibil, produse medicale și sanitare[...]“[26].

Din fericire pentru germani și japonezi, directivele punitive au fost fie ignorate, fie îndulcite de cei care trebuiau să guverneze efectiv națiunile ocupate și care-și dădeau seama cât de dezastruoase ar fi fost astfel de măsuri. Consilierul financiar al Înaltului Comisionar american, generalul Lucius Clay, a numit JCS 1076 opera unor „idioți din punct de vedere economic“. În loc să provoace și mai mult haos distrugând ramura industrială a economiei germane, generalul Clay, susținut de nume puternice de la Washington, ca Henry Stimson, secretarul de război, a început în scurt timp să-i ajute pe germani s-o reconstruiască. Stimson era mai dispus să înțeleagă greutățile Germaniei decât să-l înțeleagă pe secretarul Trezoreriei, Morgenthau, pe care-l bănuia „părtinitor, în nemulțumirile lui semite“[27] – sentiment neplăcut, dar destul de răspândit în pozițiile cele mai înalte din administrația SUA și a Angliei. Nu trebuie uitat însă că doar cineva care n-ar fi înțeles situația s-ar fi putut aștepta la prea multă compasiune pentru sensibilitățile evreiești. Lucrul de care se temeau oamenii aceștia era ca furia germanilor să nu favorizeze răspândirea comunismului și să nu creeze o atmosferă prielnică pentru dorința de răzbunare. Generalul MacArthur nu-și dorea să ajute la refacerea industriei japoneze, dar era convins, la fel ca Stimson și Clay, că „înfometarea [...] face dintr-un popor o pradă ușoară pentru orice ideologie care aduce cu ea alimente de bază“[28].

Autoritățile sovietice din zonele ocupate în Est, unde era concentrată o mare parte din agricultura și industria germană (Leipzig, Dresda, Chemnitz), nu au făcut nici un efort pentru a restabili capacitatea economică a țării. Ce rămăsese din fabrici și alte bunuri a fost jefuit. Utilaje, vagoane de tren și de tramvai, camioane, toate au dispărut în convoaie plecate spre Răsărit. Seifurile băncilor au fost golite de aur și de obligațiuni, institutele de cercetare au fost lăsate fără arhive și multe opere de

artă au fost confiscate pe post de despăgubiri de război. Nici măcar liderii Partidului Comunist german, recent ieșiți din închisorile naziste sau reveniți din exil de la Moscova, nu-i puteau opri pe mai-marii lor, frații ruși.

Același lucru s-a întâmplat și în Manciuria, acum parte din nord-estul Chinei, unde japonezii dominau un stat-marionetă colonial, Manchūkuo, încă de la începutul anilor 30. În Manchūkuo era concentrată puterea industriei imperiului japonez. Uniunea Sovietică, la îndemnul Statelor Unite, declarase război Japoniei chiar înainte de sfârșit, pe 8 august.

Pe 9 august, cu trei zile înainte de bombardamentul de la Hiroshima, trupele sovietice au invadat Manchūkuo. Uzine masive, căi ferate moderne, exploatări miniere, construite de japonezi, printr-un proiect lipsit de orice scrupule pentru populația locală, au fost demontate sistematic, iar materialele au fost transportate în Uniunea Sovietică. Uzine întregi au fost dezasamblate și mutate, într-o paradă neîntreruptă de trenuri. În cele din urmă, trenurile însele, ba chiar și traversele de lemn, au fost, în multe cazuri, furate și duse în Uniunea Sovietică. Toate acestea s-au întâmplat înainte ca China să aibă ocazia să recucerească Manciuria. Oricum, nici comuniștii chinezi și nici naționaliștii lui Chiang n-ar fi putut împiedica spolierea aceasta de proporții gigantice. În plus, nu încape îndoială că sovieticii ar fi aplicat aceleași metode și în nordul Japoniei, dacă ar fi avut timp s-o invadeze – unul dintre motivele pentru care SUA doreau atât de tare o încheiere rapidă a războiului din Pacific.

Germanii din zona ocupată de sovietici, inclusiv comuniștii, se aflau în dificultate fiindcă, deși economia le era jefuită, tot li se cerea să hrănească trupele sovietice de ocupație, pe lângă propriile lor guri. De multe ori, lucrătorii germani încercau să reasambleze fabrici jefuite cu bucăți desperecheate din utilajele rămase, doar ca să le fie demontate din nou. Când protestau, erau bătuți. Toate acestea nu-i încurajau deloc să simpatizeze cu cauza comunistă. Un cântecel popular de pe vremea aceea suna cam așa:

Bun venit, eliberatori!
Ne luați ouăle, carnea și untul, vite și nutreț,

Ceasuri, inele, tot ce vreți,
De toate ne eliberați, de mașini, de uzine,
Luați cu voi vagoanele cu tot cu șine.
De-atâtea nimicuri ne-ați eliberat!
Plângem de bucurie.
Ce buni sunteți cu noi.
Ce groaznic a putut să fie – și ce frumos trăim cu voi.
Popor minunat![29]

Dar rațiile promise pentru supraviețuirea germanilor din zona sovietică nu erau mai mici decât în alte zone ocupate de Aliați: în jur de 1.500 de calorii pe zi pentru lucrători; în general, 1.200 sunt considerate minimul necesar pentru păstrarea sănătății unui adult. De fapt, în 1945 mulți locuitori din orașe aveau noroc dacă primeau și jumătate din rația oficială. Chiar și când se găsea pâine destulă, alimente proaspete erau foarte puține. Salvarea germanilor și a japonezilor de la catastrofă în primul an după război au fost proviziile militare. În toamnă, când efectivele Alianței în Japonia au fost reduse de la 600.000 la 200.000 de oameni, statul japonez a primit, pentru a distribui populației, cantități mari de alimente pentru armată, cum erau conservele de vită și de fasole. Era un regim cu care cei mai mulți japonezi nu erau obișnuiți. Unele doamne de familie bună se plângeau că fasolea pricinuia situații flatulente stingheritoare. Iată ce-i spunea o astfel de persoană unui oaspete: ce-i spunea „Noile rații îți strică tare rău manierele“[30]. Dar fără ele ar fi murit de foame. În vara lui 1946, cetățenii din Tokio tot nu consumau zilnic mai mult de 150 de calorii din alimente produse în Japonia.[31]

Dar chiar și cu proviziile Aliaților, cei mai mulți locuitori ai Europei și ai Japoniei tot trebuiau să se bazeze pe vasta rețea infracțională care era piața neagră. Economia bazată pe bani fusese înlocuită, în multe locuri, de forme de troc în care principalul bun de schimb erau țigările. Pentru trupele de ocupație, era o ocazie irezistibilă. În Olanda, cele mai valoroase erau țigările canadiene, mai ales Sweet Caporal. Vânzătorii de pe piața neagră le cumpărau cu un gulden bucata și le vindeau cu cinci guldeni. Orice militar canadian putea aranja să i se

trimită din țară o mie de țigări pentru trei dolari și să facă un profit de aproape 1.000 de guldeni.[32]

Iar cu țigări se putea cumpăra aproape orice: ceasuri vechi de valoare, lorniete de operă, inele cu diamante, aparate de fotografiat Leica, genul de lucruri pe care lumea le dădea bucuroasă la schimb pe combustibil și hrană. Cu țigări se cumpărau și bunuri mai simple. Scriitorul german Erich Kästner s-a aflat cândva într-o zonă rurală din Austria în mai și a privit un convoi nesfârșit de soldați germani care șchiopătau și se târau pe drumul spre casă de pe fronturile din est. El a scris în jurnal: „Ca să facă rost de ceva bani, vând țigări. Prețul variază între una și trei mărci bucata. Există o cerere constantă de haine civile. Oferta e aproape de zero. Cineva din casa de alături de mine ia 450 de țigări pe o pereche veche de pantaloni. Mi-ar plăcea să fac un asemenea schimb pentru o pereche de pantaloni, dar nu-i am decât pe cei de pe mine. Comerțul acesta și rezultatul său sunt imorale. Cu o singură pereche de pantaloni nu se pot face afaceri."[33]

Sakaguchi Ango, un eseist și nuvelist japonez cu un stil sardonic, inclus de multe ori în grupul format din autori din perioada imediat următoare războiului numit „Nelegiuiții" sau „Decadenții", a observat cât de repede se transformau în bișnițari pe piața neagră tinerii soldați și piloți care fuseseră învățați să moară glorios pentru împărat. În același fel, văduvele de război uitau de loialitatea față de soții căzuți și își găseau alți iubiți. Așa era situația, scria Ango. Iar pe el nu-l deranja. Căci prin degradare, gustând lăcomia și dorința omenească în formele lor elementare, japonezii aveau să-și redescopere umanitatea comună. Gata cu venerația stupidă față de împărat! Gata cu moartea eroică în atacuri aeriene sinucigașe! „Nu am căzut atât de jos fiindcă am pierdut războiul. Cădem fiindcă suntem oameni, fiindcă suntem vii."[34]

Nu încape îndoială că mulți veterani din forțele armate imperiale japoneze au ajuns pe piața neagră, cot la cot cu mafioții coreeni și taiwanezi, cu bandele de proscriși japonezi și cu toată drojdia unei societăți destrămate. Umbla o vorbă: „Femeile devin *panpan*, bărbații devin cărăuși pentru piața neagră."[35] În Japonia existau peste 15.000 de piețe negre, cele

mai multe în apropierea gărilor. Rămășițele unora încă există – de exemplu Ameyoko-chō, numită poate după americani, o alee aglomerată, cu magazine mici, care vând mâncare sau haine, paralelă cu calea ferată, în apropiere de Gara Ueno din Tokio. Lumea le vizita ca să facă rost de bunuri de subzistență, sau ca să mănânce la una dintre miile de tarabe șubrede cu mâncare care ofereau orice, de la broaște prăjite la tocăniță de măruntaie scoase din tot felul de animale, dacă aveai noroc; umbla zvonul că mai ajungeau în ea și rămășițe umane.

Se vindea și se cumpăra orice, inclusiv pături vechi de spital pătate de sânge. În Manciuria, colonizatorii japonezi, care trăiseră regește, cu chinezii sub călcâi, timp de cincisprezece ani, speriați acum de invazia trupelor sovietice și neputând să se întoarcă în Japonia (mai toate mijloacele de transport erau rezervate forțelor armate și oficialilor japonezi de rang înalt), supraviețuiau vânzându-și pe piața neagră tot avutul: chimonouri, mobilă, obiecte vechi. Uneori chiar și copiii. Miturile coloniale despre superioritatea din naștere a inteligenței japoneze făceau din sugarii japonezi o marfă dezirabilă, mai ales pentru țăranii chinezi, care aveau nevoie de mână de lucru în viitor. Fujiwara Sakuya, care avea să devină vicepreședintele Băncii Japoniei, era copil în Manciuria la sfârșitul războiului. Ambii părinți și-au vândut bunurile pe piața neagră. Sakuya își amintește cum strigau chinezii: „Copii mici de vânzare? Copii mici de vânzare?“ Prețul varia între 300 și 500 de yeni. Uneori, bebelușii erau cumpărați și revânduți imediat la un preț mai mare.[36]

O mare parte din bunurile de pe piața neagră din Japonia proveneau din rezervele armatei: militarii Alianței le vindeau gangsterilor japonezi. Am discutat odată cu un gangster japonez retras din activitate, căruia i se umezeau ochii de amintiri frumoase când povestea despre vremurile bune, când făcea atâția bani vânzând mărfuri din PX-urile americane pe piața neagră, încât își permitea să umble prin oraș într-o mașină mare, americană, umplută până la plafon cu bancnote. Dar el era plevușcă în comparație cu japonezii cu relații mult mai bune, care reușiseră să ascundă șaptezeci la sută din stocurile militare la sfârșitul războiului. Ce rămăsese, inclusiv tot felul

de utilaje și materiale de construcție, a fost dat de americani guvernului japonez, ca să fie folosit pentru binele public. Și acelea au dispărut în mare parte, împreună cu lucrurile furate, și i-au îmbogățit enorm pe mulți oficiali japonezi, dintre care unii erau foști criminali de război.

Între germani și japonezi existau diferențe evidente în ceea ce privește cultura, politica și istoria. Dar în planul comportamentului uman în împrejurări asemănătoare, ei aveau multe în comun. Unul dintre efectele unei economii criminalizate, care exploata greutățile prin care trecea populația, era destrămarea solidarității sociale – parte din „degradarea" descrisă de Sakaguchi Ango. Fiecare om, bărbat sau (mai ales) femeie, se descurca singur. Cum spunea Heinrich Böll: „Fiecare avea doar propria lui viață și, în plus, orice îi cădea în mâini: cărbune, lemn, cărți, materiale de construcție. Oricine ar fi putut să acuze, pe bună dreptate, pe oricine altcineva de furt."[37]

Asta și făceau mulți – îi acuzau pe alții. În Germania, evreii și strămutații erau învinuiți de multe ori pentru violența și activitățile ilegale din jur. În Japonia, coreenii, chinezii și taiwanezii, numiți „cetățeni din țara a treia" (nici japonezi, nici americani), erau considerați criminali de cea mai joasă speță. Mulți dintre ei fuseseră aduși în Japonia ca sclavi. Era adevărat că bandele coreene și taiwaneze concurau cu cele japoneze pe pradă, așa cum era adevărat și că unii evrei și strămutați vindeau pe piața neagră; și ei trebuiau să găsească o cale de supraviețuire. Bergen-Belsen a devenit unul dintre principalele nuclee de activitate pe piața neagră. Mulți strămutați – evrei, polonezi, ucraineni, iugoslavi – trăiau în tabere ani de zile, fără facilități corespunzătoare. Carl Zuckmayer, în relatarea lui despre Germania și Austria, a avertizat că „nu există nici o cale de a stârpi antisemitismul din Germania, atâta timp cât nu există o soluție internațională pentru problema strămutaților"[38]. De fapt, de multe ori germanii nici nu făceau diferența – letoni veniți ca voluntari să muncească în Reich-ul hitlerist sau evrei, toți erau „străini". Uneori, nemții trebuiau să recurgă la „străini" ca să cumpere bunuri la prețuri exorbitante. Dar, în realitate, majoritatea speculanților și în mod

sigur cei mai puternici nu erau câtuși de puțin evrei sau străini, ci germani.

Maiorul Irving Heymont era ofițerul american responsabil de o regiune din Bavaria în care se aflau tabere mari de strămutați evrei, mai ales în Landsberg, orașul unde fusese închis pe vremuri Hitler (și în care scrisese *Mein Kampf*). Heymont a observat că „la fel ca mulți oameni din Germania, și cei din tabără sunt activi pe piața neagră. [...] În cea mai mare parte, activitatea lor constă în simpla târguire pentru bunuri care să le facă viața ceva mai ușoară și pentru hrană proaspătă“[39]. Tot el remarca faptul că „puținii operatori importanți“ de pe piața neagră erau foști afaceriști sau infractori. Făceau ce se pricepeau să facă în mod firesc. Era meseria lor.

Prejudecățile în sine erau unul dintre motivele pentru care evreii, sau cetățenii Lumii a Treia și alți străini, erau considerați infractori deosebit de dăunători. Trăsătura aceasta omenească, înrăutățită de împrejurările aspre, era agravată și de impresia generală că aliații îi tratau mai bine pe străini, că poliția militară americană din Japonia îi lăsa pe coreeni să facă ce vor, sau că autoritățile aliate aveau grijă ca evreii să trăiască în belșug pe cheltuiala germanilor nevinovați. În toate acestea era un sâmbure de adevăr, deși foarte puțini evrei, ca să nu mai vorbim de cei din taberele de strămutați, trăiau în belșug sau măcar confortabil. Însă era doar un sâmbure. În realitate, nici oficialitățile aliate nu erau imune la antisemitism sau rasism. Poate generalul Patton era un caz ceva mai grav, sau cel puțin mai liber în exprimare, dat fiind disprețul pe care l-a arătat față de supraviețuitorii evrei pe care i-a găsit în lagărul de concentrare de la Dachau și pe care i-a descris drept „inferiori animalelor“.[40] Deși generalul Eisenhower le ordonase americanilor din Germania ocupată să le dea prioritate strămutaților evrei față de germani, ordinul a fost de multe ori ignorat. Se pare că mulți americani se înțelegeau mai ușor cu germanii și cu foștii colaboratori sau refugiați din statele baltice decât cu evreii traumatizați.[41]

În primul rând, învinuirea străinilor ținea de o senzație mai adâncă de negare, de refuzul de a recunoaște ce le făcuseră germanii și japonezii altor națiuni. Era mai ușor să-și cultive mila

față de ei înșiși. Un reporter al revistei *Yank* se plimba prin Berlin în august, când a văzut o femeie germană într-o rochie zdrențuită, încălțată cu pantofi mari, bărbătești, cum scotea limba la o femeie din armata rusă. „Voi sunteți bine hrăniți și noi, germanii, murim de foame", a spus ea, iar apoi a scuipat pe jos.[42] Dar încă de pe-atunci se făceau auzite voci disidente. Un articol din *Berliner Tagesspiegel* deplângea „înălțarea de ziduri pentru a ne ascunde de crimele groaznice comise împotriva polonezilor, a evreilor și a prizonierilor; lipsa stupidă și arogantă de recunoștință pentru darurile în alimente primite din America și Anglia"[43].

Cu timpul, firește, economiei bazate pe piața neagră i-a luat locul, treptat, o economie mai bine reglementată. Dar efectele pe termen lung ale vremurilor acelora petrecute în afara legii au fost importante, mai ales în Germania și Japonia. Prăbușirea economică de după război și piața neagră care au urmat au distrus cu mare eficiență vechile distincții de clasă. Femeile din familii nobile erau nevoite să-și croiască drum până la sate ca să dea la schimb amintiri de familie pentru mâncare. Țăranii săraci se pomeneau dintr-odată plini de bani. Adeseori vedeai țărănci japoneze umblând prin orezăriile noroioase în chimonouri străvechi, superbe, care odinioară costaseră o avere. Fiicele sărăcite ale aristocrației erau nevoite să se mărite cu nou îmbogățiți de succes și adeseori lipsiți de scrupule. Dar haosul de după război a generat și o oarecare libertate de a începe afaceri fără amenințarea unor concurenți mai puternici. În 1945, Masaru Ibuka și-a deschis un atelier de reparat radiouri într-un magazin general avariat de bombe din Tokio. Așa a apărut Sony Corporation.

Merită citată în întregime o observație a lui Alfred Döblin, autorul capodoperei de dinainte de război *Berlin Alexanderplatz* (1929). După ce a supraviețuit războiului în exil, în California, Döblin s-a întors în Germania, unde s-a simțit din nou ca un exilat. Iată ce a scris după sosirea în stațiunea Baden-Baden:

> Principala impresie pe care mi-a dat-o Germania a fost aceea a unui popor care alerga ca o colonie de furnici, de colo-colo, printr-un mușuroi distrus, într-o stare de agitație și de

disperare de-a se apuca de lucru în mijlocul ruinelor. Singura grijă a oamenilor e că nu pot începe munca imediat, în lipsa uneltelor și a dispozițiilor necesare. Îi caracterizează mai puțin tristețea distrugerii decât inspirația de a dori să lucreze și mai cu spor. Dacă ar avea mijloacele care le lipsesc azi, mâine s-ar bucura, s-ar bucura că locurile învechite și prost gândite dinainte au fost demolate, fiindcă au ocazia să construiască ceva de înaltă calitate și modern.[44]

CAPITOLUL 3

Răzbunarea

ÎN CEHOSLOVACIA, în vara lui 1945, aproape de orașul Budweis (Ceske Budìjovice), cunoscut pentru berea lui foarte bună, se afla un lagăr de concentrare pe a cărui poartă principală era bătută în cuie inscripția „Ochi pentru ochi, dinte pentru dinte". Lagărul se afla sub controlul cehilor și era plin de prizonieri germani, cei mai mulți civili. Comandantul ceh, un tânăr cu o reputație de sălbatic, îi punea pe germani să muncească 12 ore pe zi cu rații minime, apoi îi trezea în toiul nopții și le comanda să iasă în *Appelplatz*, unde erau puși să cânte, să se târască, să se bată între ei, să danseze sau să se supună oricărui alt chin care-i amuza pe gardienii cehi.[1]

Setea de răzbunare e la fel de omenească pe cât este nevoia de sex sau de hrană. Puțini au exprimat realitatea aceasta mai grăitor și mai brutal decât autorul polonez Tadeusz Borowski. După ce a fost arestat în 1943 pentru că-și publicase poeziile în presa clandestină (Varșovia din vremea războiului era animată de o vastă cultură subterană care cuprindea școli, ziare, teatre și reviste de poezie, și toate își expuneau participanții riscului unui lagăr de concentrare sau al unei morți imediate), Borowski a supraviețuit unei închisori a Gestapoului, apoi lagărelor de la Auschwitz și Dachau. Eliberat de la Dachau, a rămas mai mult sau mai puțin prizonier, ca strămutat, într-o fostă cazarmă a SS-ului de lângă München. Relatarea lui despre experiența sordidă a așteptării a apărut într-o carte clasică de schițe despre viața și moartea din lagăr, cu titlul *Pożeganie z Marią**[2].

---

* „Rămas-bun, Maria", publicată în engleză cu titlul altei povestiri din volum, *This Way for the Gas, Ladies and Gentlemen* (Doamnelor și domnilor, pe aici către gaz) (n. tr.).

Una dintre povestiri se numește *Tăcere*. Câțiva strămutați observă un fost nazist care încearcă să evadeze pe fereastră. Îl apucă și încep „să-l sfâșie cu mâini lacome". Când aud cum se apropie soldații americani care conduc tabăra de strămutați, îl împing pe o saltea de paie, sub câteva pături. Ofițerul american cu rangul cel mai înalt, un tânăr atrăgător, cu uniforma proaspăt călcată, le spune, prin interpret, că înțelege pe deplin cât trebuie să-i urască supraviețuitorii lagărelor naziste pe nemți. Dar este foarte important să se respecte legea. Cei vinovați trebuie pedepsiți doar după judecata corespunzătoare. Iar de asta aveau să se ocupe americanii. Strămutații aprobă din cap și-i înalță urale americanului amabil. El le urează noapte bună și, „petrecut de un zumzet de voci prietenoase", iese din încăpere ca să termine turul barăcilor. Nici nu pleacă bine că germanul e smuls din pat și omorât cu picioarele pe podeaua de ciment.

N-a fost un incident ieșit din comun în perioada imediat următoare Eliberării sau, în cazul strămutaților, a semieliberării. Alții povestesc cum soldații eliberatori, șocați de dovezile vizibile ale decăderii germane, nu mai țineau atât de mult la regulile de procedură legală corectă. La Dachau, soldații americani au stat deoparte când gardienii SS au fost linșați, înecați, tăiați în bucăți, strânși de gât sau omorâți în bătaie cu cazmalele și, cel puțin într-un caz, decapitați cu o baionetă împrumutată de un soldat unui fost prizonier tocmai în acest scop. Uneori, soldații se ocupau chiar ei de împușcarea gărzilor germane. Tot la Dachau, un locotenent american a executat cu pușca-mitralieră peste 300 de gardieni. Furia îi era ușor de înțeles; tocmai văzuse cadavrele prizonierilor, îngrămădite în fața crematoriului din lagăr.[3]

La Bergen-Belsen, în aprilie 1945, o asistentă medicală a văzut ce se întâmplase când un grup de sore medicale germane intraseră pentru prima oară în lagăr. Ele primiseră ordin să-i îngrijească pe supraviețuitorii în stare foarte gravă, așa că au intrat într-un salon și, într-o clipă, „o mulțime de internați, printre care chiar și muribunzii, s-a aruncat zbierând asupra lor, zgâriindu-le și înjunghiindu-le cu cuțite și furculițe sau cu instrumente luate de pe mesele pe rotile pentru instrumentar"[4].

În cazul acesta, englezii trebuiau să-i apere pe civilii germani, a căror prezență era vitală pentru supraviețuirea pacienților. Dorința naturală de răzbunare, de dreptatea dură a legii „dinte pentru dinte", era o problemă gravă pentru ofițerii aliați, pentru oficialii de stat reveniți din exil, pentru numeroasele organizații de ajutorare și pentru toți cei care încercau să restabilească o oarecare ordine sau normalitate pe continentul devastat. Dar, la fel ca militarul inconștient din povestea lui Borowski, de multe ori nu aveau nici o putere de a opri prăpădul, mai ales în țările sfâșiate de războaie civile. În plus, de multe ori hotărau să se uite în altă parte sau erau complici activi, în moduri mult mai reprobabile decât soldatul care-i împrumutase baioneta unui prizonier din lagărul de concentrare de la Dachau. De fapt, cele mai multe cazuri de răzbunare organizată nu s-ar fi petrecut fără încurajare oficială. Așa cum dorința sexuală duce rareori direct la orgii, violența în masă nu pornește prea des din inițiative individuale; ea are nevoie de conducere, de organizare.

Mai are nevoie și de momentul oportun. Unul dintre aspectele surprinzătoare ale perioadei de după război este că n-au existat mai multe cazuri de germani care să-și atace conaționalii. O jurnalistă din Berlin, unul dintre puținii germani care se împotriviseră activ naziștilor, a scris în jurnalul ei de după război că lumea era „pregătită de represalii". În ultimele luni de război, o perioadă de disperare pentru o mare parte din populația Germaniei, „până și ultimul nătărău își dădea seama cu câtă cruzime fuseserăm mințiți de nazism". Așa că, scria ea în continuare, „dacă ar fi existat un răstimp de trei zile între prăbușire și cucerirea [aliată], mii și mii de oameni, dezamăgiți, umiliți și abuzați de naziști s-ar fi răzbunat pe dușmanii lor. Fiecare ar fi avut tiranul lui personal. «Dinte pentru dinte», jura lumea pe-atunci. «Primul ceas de după prăbușire va fi ceasul cuțitelor lungi!» Destinul a vrut să fie altfel"[5].

Și avea dreptate: greutățile îndurate sub ocupația străină i-au împedicat pe germani să-și sară unii altora la gât. Răzbunarea împotriva germanilor aveau s-o ducă la capăt alții.

Contele Hans von Lehndorff conducea un spital în Königsberg, un vechi oraș din Prusia Orientală, botezat acum Kaliningrad

odată cu cucerirea lui de către armata sovietică în aprilie 1945. În jurnalul lui, scris într-un stil cumpătat și în același timp profund religios, el povestește cum soldații sovietici, beți morți după un raid asupra fabricii de băuturi din apropiere, intră legănându-se în saloane și violează toate femeile pe care le găsesc, inclusiv pe cele foarte bătrâne sau foarte tinere, asistente sau paciente, unele atât de grav rănite, încât sunt aproape inconștiente. Unele femei îi imploră să le împuște, dar îndurarea aceasta e acordată rareori înaintea unor abuzuri după care, în cele mai multe cazuri, nu mai era nevoie de execuție.

Lehndorff nu era nazist. De fapt, ca mulți membri ai familiei sale aristocrate, îi detesta pe naziști. Mama îi fusese arestată de Gestapo. Un văr îi fusese executat fiindcă luase parte la complotul de pe 20 iulie 1944 pentru asasinarea lui Hitler. Doctorul Lehndorff își privește orașul arzând, în timp ce femeile sunt violate, bărbații vânați și uciși, iar casele ciuruite de gloanțe sunt jefuite sistematic, și se întreabă ce înseamnă totul: „Mai au toate acestea ceva de-a face cu sălbăticia naturală, sau e vorba de răzbunare? Probabil răzbunare. [...] Cât se străduiesc să facă din haos un spectacol! [...] Și copiii aceștia care văd roșu în fața ochilor, care de-abia au împlinit 15-16 ani și care se aruncă pe femeile noastre ca lupii, fără să-și dea seama măcar despre ce este vorba. Toate astea nu au nimic de-a face cu Rusia, nimic de-a face cu un popor sau cu o rasă anume – au de-a face cu omul fără Dumnezeu, o caricatură grotescă a omenirii. Altfel nu ar durea atât de rău – ca o vină proprie."[6]

Sentimentele sunt nobile, iar Lehndorff are dreptate, fără îndoială, când presupune că ființele umane de pretutindeni, când li se dă frâu liber să facă ce vor cu alte ființe umane, sunt întru totul capabile și chiar dispuse să comită cele mai rele acte. Dar de multe ori cele mai rele acte sunt comise de cei convinși că Dumnezeu, sau vreun înlocuitor lumesc, chiar *este* de partea lor. Răzbunarea e rareori autonomă. De obicei, ea are o istorie, fie ea personală sau colectivă. Lăsându-i la o parte pe evrei, cetățenii Uniunii Sovietice înduraseră sălbăticia germanilor mai mult decât alte popoare. Cifrele sunt greu de imaginat. Au murit peste 8 milioane de soldați sovietici, din care 3,3 milioane prin înfometare intenționată, lăsați să putrezească

în lagăre în aer liber, în căldura din miezul verii sau în gerul iernii. Totalul victimelor civile a fost de 16 milioane. Doar chinezii, care au pierdut peste 10 milioane de civili sub ocupația japoneză, se mai apropie cât de cât. Dar acestea sunt statistici și nu spun întreaga poveste. Crima și înfometarea mergeau mână în mână cu degradarea și umilirea constantă. Ca toți slavii, rușii erau subumani în ochii germanilor naziști, niște *Untermenschen* al căror unic rol avea să fie acela de sclavi ai stăpânilor germani. Iar cei care nu erau în stare să muncească în sclavie nu meritau hrăniți. Pentru ei, Germania nazistă avea o politică, numită Planul de Înfometare, care presupunea exterminarea popoarelor sovietice prin foamete pentru a le asigura germanilor mai mult spațiu vital (*Lebensraum*) și hrană. Executat până la capăt, planul economic monstruos ar fi ucis zeci de milioane.

Dar răzbunarea nu ținea doar de furie sau de lipsa de disciplină. Oamenii tratați cu brutalitate de propriii lor ofițeri își revarsă adeseori suferința și asupra populației civile. E o posibilă explicație pentru ferocitatea soldaților japonezi în China, pe lângă disprețul lor rasial față de poporul chinez. Tratamentul nemilos la care-i supuneau superiorii, comisarii politici și poliția secretă pe soldații sovietici este bine cunoscut. Dar, în afară de asta, odată ce germanii au fost nevoiți să se retragă din Uniunea Sovietică, soldații din Armata Roșie au primit ordine explicite să facă tot ce pot mai rău odată ce vor fi ajuns pe teritoriul german. La graniță, pe semnele de pe marginea drumului scria în rusă: „Soldat, te afli în Germania: răzbună-te pe hitleriști.“[7] Zilnic li se vârau în cap cuvintele propagandiștilor de genul lui Ilia Ehrenburg: „Dacă nu ai omorât cel puțin un german pe zi, ai irosit ziua. [...] Dacă ai omorât un german, mai omoară unul – nimic nu ne amuză mai mult decât un morman de cadavre de nemți.“ În ordinele sale din ianuarie 1945, mareșalul Gheorghi Jukov a declarat: „Vai de țara criminalilor. Ne vom cere răzbunarea cruntă pentru toate.“[8]

Cei care fuseseră umiliți ani de zile ca *Untermenschen* și își pierduseră, mai toți, prieteni și rude, adeseori în împrejurări oribile, nu aveau nevoie de prea multă încurajare. Mai exista

un factor. Sovieticii fuseseră alimentaţi deja cu propagandă despre rapacitatea capitalismului burghez. Acum aveau ocazia să pună în aplicare violenţa revoluţionară. Ceea ce-i şoca pe soldaţi, dintre care unii văzuseră rareori obiecte alimentate cu electricitate, ca să nu mai vorbim de bunuri de lux precum ceasurile de mână, era relativa opulenţă a vieţii civile din Germania, chiar şi în condiţiile mizere din oraşele bombardate, agravate de lipsurile din vreme de război. Lăcomia, furia etnică, invidia de clasă, propaganda politică, amintirile proaspete despre atrocităţile germanilor, toate le-au aprins setea de răzbunare. Cum spunea un ofiţer rus, „cu cât înaintăm în inima Germaniei, cu atât ne scârbeşte mai mult abundenţa de care dăm peste tot. [...] Tare mi-ar plăcea să sparg cu pumnul toate rafturile ordonate, pline de conserve şi sticle"[9].

Chiar şi când nu era aţâţat de dorinţa de răzbunare, sentimentul acesta putea duce la agresiuni grave. Când Armata Roşie a invadat nord-estul Chinei, sau Manciuria, în august, cu mai puţin de o săptămână înainte de capitularea Japoniei, soldaţii sovietici au făcut prăpăd în oraşe mari ca Harbin, Mukden (Shenyang) şi Shinkyō (Changchun). Nu exista nici un motiv de răzbunare pe numeroasa populaţie civilă japoneză din oraşe, ca să nu mai vorbim de chinezi. Japonia nu invadase niciodată vreun teritoriu al Uniunii Sovietice, deşi o învinsese umilitor în Războiul Ruso-Japonez din 1905–1906, în care se disputase tot teritoriul manciurian. În 1939, când Japonia a atacat nechibzuit Uniunea Sovietică la graniţa cu Mongolia, japonezii au fost înfrânţi decisiv. Şi totuşi, comportamentul trupelor sovietice în nord-estul Chinei a semănat cu al conchistadorilor din secolul al XV-lea.

La fel ca germanii din Europa de Est, civilii japonezi erau complet vulnerabili din acelaşi motiv: aşa cum cei mai mulţi SS-işti, ofiţeri şi oficiali nazişti de rang înalt din Germania fugiseră în Occident, ofiţerii şi oficialii japonezi ocupaseră ultimele trenuri şi se îmbarcaseră pe vasele care aveau să-i ducă înapoi în Japonia, lăsând mulţimea civilă să se descurce cum putea. Rezultatul a fost că aproape două milioane de japonezi au rămas prinşi ca în capcană, fără apărare. Mulţi se mutaseră pe continent din 1932, când Manciuria devenise

Manchūkuo, statul-marionetă al Japoniei; emigrarea era încurajată activ de guvernul japonez, în căutare de *Lebensraum* pentru cetățenii săi de la sate. În orașele mari (Mukden, Shinkyō, Kirin, Harbin) se dezvoltase o întreagă societate japoneză, cu bănci, căi ferate, magazine generale, școli, academii de artă, cinematografe, restaurante, toate conduse de japonezi pentru japonezi. În zonele rurale, chinezii fuseseră izgoniți de pe propriile lor pământuri ca să le facă loc coloniștilor japonezi. Toate acestea erau justificate de propaganda oficială japoneză despre Asia pentru asiatici, un minunat Orient nou, mai modern, mai eficient și mai drept decât vechea ordine imperială occidentală, condus de stăpâni japonezi.

Unii chinezi au profitat de înfrângerea Japoniei ca să-i jefuiască pe civilii japonezi. Ei aveau motive să se simtă nedreptățiți. În Manchūkuo, administrat și controlat de armata japoneză din Kwantung, chinezii au fost tratați ca cetățeni de mâna a treia, inferiori chiar și coreenilor, la mila aproape oricărui japonez. Dar în multe memorii scrise de japonezi, sovieticii erau mult mai răi decât chinezii. Iată o relatare: „Intrau cu forța în casele japonezilor, trăgeau cu pistoalele și nu numai că puneau mâna pe orice obiect le plăcea, dar și violau orice femeie voiau."[10]

De multe ori, japonezii care se refugiau mai la sud din calea trupelor sovietice, cei mai mulți pe jos, nu o duceau nici ei mai bine. Li se terminau alimentele. Organismele infestate de păduchi se molipseau de tifos. Bebelușii erau sufocați ca să nu atragă atenția, cu țipetele lor, soldaților chinezi, coreeni sau sovietici puși pe răzbunare. Copiii mici erau dați țăranilor chinezi, în speranța ca măcar astfel să supraviețuiască. În total, și-au pierdut viața în aceste grele încercări peste 11.000 de japonezi, dintre care cam o treime s-au sinucis.

Poveștile despre violența sovieticilor s-au răspândit repede și au dus la apariția de metode bizare pentru îmbunarea soldaților din Armata Roșie. În orașul Andong*, la granița dintre Manciuria și Coreea, comunitatea japoneză a hotărât să întâmpine trupele sovietice cu un comitet de primire. Au fost scoși

---

* Azi Dandong; diferit de orașul Andong din Coreea de Sud (n. tr.).

în față copii japonezi cu stegulețe roșii, s-a înălțat un arc triumfal la gară, împodobit tot cu steaguri roșii și cu lozinci care exprimau profunda prietenie a localnicilor față de Uniunea Sovietică, iar notabilitățile japoneze locale pregătiseră discursuri de bun venit pline de efuziune. Au așteptat, au așteptat, au tot așteptat. Copiii au adormit, ținând strâns steagurile. Era târziu în noapte când au aflat că Armata Roșie hotărâse să aleagă alt drum și nu avea să sosească încă la Andong.

Relatările japoneze tind să omită suferințele provocate chinezilor de trupele sovietice, dar e adevărat că civilii japonezi au avut mai mult de suferit. Bogăția lor, reală sau presupusă, era, evident, atrăgătoare. Martorul citat mai devreme a relatat: „Soldații sovietici umblau mândri prin oraș, de parcă era al lor, cu ceasuri la amândouă mâinile, aparate de fotografiat atârnate pe umeri, stilouri prinse șiruri-șiruri de buzunarele de la vestoane."[11] Ca și în cazul trupelor sovietice din Germania, mulți soldați nu erau familiarizați cu accesoriile lumii moderne. Când ceasurile se opreau, fiindcă noii lor proprietari nu le întorceau, erau aruncate cu ciudă – iar copiii chinezi le strângeau și le vindeau pe piața neagră. Ventilatoarele electrice de plafon îi speriau atât de tare pe unii soldați, încât trăgeau cu pistolul în ele.

Dar jaful dezlănțuit de soldații sovietici asupra populației civile nu ar fi ajuns nici pe departe la o scară atât de amplă dacă n-ar fi existat încurajarea oficială, însoțită chiar de exemple. Ce înseamnă furtul câtorva ceasuri de mână în comparație cu prădarea generală a fabricilor, a minelor, a căilor ferate și a băncilor japoneze? Singurul mod în care-și puteau justifica acțiunile sovieticii (nu că s-ar fi străduit prea tare s-o facă) era să le trateze ca pe un drept câștigat în războiul poporului împotriva fascismului, care, conform propagandei comuniste, era o simplă extensie a capitalismului. Jaful făcea parte din proiectul revoluționar. În orice caz, umilința, cu posibila excepție a umilinței săracilor aruncați într-o lume a celor relativ bogați, nu poate explica mulțumitor purtările sovieticilor în nord-estul Chinei. Alta era situația în Germania. Iar acolo violența sovietică a fost și mai gravă.

Cea mai sigură cale de a plăti umilința cu umilință e de a viola femeile în public, în fața bărbaților care nu le pot ajuta. Este cea mai veche formă de terorizare din istoria conflictelor umane și nu se limitează la ruși. Doctorul Hans von Lehndorff a avut dreptate în privința asta. Dar justificările pe care le folosesc oamenii pentru sălbăticia căreia i se dedau nu sunt mereu aceleași. Inegalitatea averilor și rasismul au creat un cerc vicios de propagandă reciproc ostilă care a dat un caracter deosebit de brutal comportamentului sovieticilor în Germania. Germanilor li se spunea că e mai bine să lupte până la moarte decât să-și vadă femeile căzând pradă barbarilor „asiatici" sau „mongoli". Cu cât se împotriveau germanii mai tare, cu atât mai mult voiau „barbarii" să se răzbune pentru brutalitatea care depășise tot ce le făcuseră ei germanilor. Dar și aici răzbunarea era legată de războiul împotriva capitalismului. Femeile germane nu erau descrise în propaganda sovietică doar ca naziste, la fel de rele ca bărbații, ci drept niște naziste grase și răsfățate. Într-o bandă desenată rusească, o nemțoaică bogată, fiica și servitoarea ei, înconjurate de bunuri jefuite din Rusia, caută cu disperare ceva pe care să-l folosească drept steag alb. În mod ironic, într-o revistă a armatei americane a apărut o caricatură aproape identică a unei femei germane („Miss Veronica Dankeschön"), plinuță, blondă, cu svastici brodate pe fustă. Singura diferență era că soldații americani erau avertizați să se ferească de Miss Veronica pentru a nu se alege cu boli venerice, în timp ce soldații sovietici erau invitați să pună mâna pe tot ce li se cuvenea. După cum îi spunea un fost sclav rus fostei lui stăpâne, într-o altă bandă desenată sovietică: „Stai că vezi tu, *frau*. Am venit să-mi iau plata."[12]

Și într-adevăr, și-au luat-o. Autoarea anonimă a cărții *Eine Frau in Berlin* a descris în detalii înfiorătoare umilința la care erau supuse femeile, care reflectă aceeași scârbă exprimată de militarul care voia să spargă cu pumnul toate mărunțișurile îngrijite din casele burgheze din Germania. Într-una dintre numeroasele dăți când e violată de un soldat, în timp ce ceilalți își așteaptă rândul, ea își dă seama că atacatorul ei de-abia dacă o observă. Și ea e tot un obiect, „de aceea mă sperii și mai tare când mă aruncă dintr-odată pe pat. [...] Simt degete pe

gură, miros duhoarea de cai și tutun. Deschid ochii. Degetele îmi forțează cu pricepere gura să se deschidă. Un ochi privește în alt ochi. Apoi bărbatul de deasupra mea își lasă încet saliva să curgă în gura mea“[13].

Violarea femeilor din Germania, mai ales a celor care păreau să se bucure de o bogăție nelimitată și în special în fața foștilor războinici emasculați din „rasa stăpână“, îi făcea pe *Untermenschen* cei disprețuiți să se simtă din nou bărbați. Cum a spus un ofițer sovietic de la Berlin, „în primul elan al victoriei, fără îndoială că oamenii noștri s-au bucurat de o anume satisfacție încolțindu-le pe femeile din *Herrenvolk*“*[14]. Dar situația a continuat cu mult după acel prim elan al victoriei. În forma sa sălbatică, eliberată de orice restricții oficiale, violarea femeilor germane a continuat toată vara anului 1945. După aceea, oficialii militari și civili sovietici au încercat să reducă fenomenul, cel puțin sporadic, uneori prin măsuri draconice, printre care și pedeapsa cu moartea. De fapt, riscul ca o femeie să fie violată de un soldat sovietic nu a dispărut decât în 1947, când trupele au fost consemnate în unități.

DACĂ DORINȚA DE A TRECE PESTE UMILINȚĂ și de a-și recâștiga mândria masculină ar fi o explicație plauzibilă pentru violența soldaților sovietici pe teritoriul german, tot ea ar putea explica și comportamentul răzbunător al altora, care suferiseră mult mai puțin decât sovieticii. În timpul așa-zisei epurări sălbatice (*l'épuration sauvage*) din Franța, care s-a petrecut în 1944, înainte chiar de încheierea războiului, au fost uciși aproximativ 6.000 de oameni, presupuși colaboratori ai germanilor și trădători, de mâna diverselor grupări armate cu legături cu rezistența, adeseori comuniste. De două ori mai multe femei au fost plimbate pe străzi, dezbrăcate, cu capetele rase și cu svastici pictate pe diverse părți ale corpului. Lumea a râs de ele, le-a scuipat și le-a chinuit în fel și chip. Unele au fost aruncate în închisori improvizate și violate de gardieni. Au fost ucise peste 2.000 de femei. Scene asemănătoare, deși nu tocmai la aceeași scară, s-au petrecut și în Belgia, Olanda, Norvegia și în alte

---

* Rasa stăpână (n. tr.).

țări eliberate de sub ocupația germană. Uneori, femeile goale erau tăvălite prin catran și fulgi, după obiceiul tradițional al gloatelor răzbunătoare.

Colaborarea femeilor cu inamicul se concretiza de obicei în sex. Spre deosebire de trădare, nu era un delict care să mai fi apărut în vreun cod de legi. Se putea spune că era lipsită de tact, egoistă, indecentă, un afront, dar nu un delict. Așadar, în Franța, în 1944, s-a pus la punct o nouă lege pentru astfel de cazuri. Cei care subminaseră moralul național prin comportamente nepatriotice, de exemplu culcându-se cu dușmanul, se făceau vinovați de „nedemnitate națională" (*indignité nationale*) și își pierdeau drepturile civile.

În Franța au fost epurați tot felul de oameni, bărbați și femei, adeseori într-un mod extrem de violent, după luna mai a anului 1945. Și-au pierdut viața în jur de 4.000 de oameni. Mulți se făcuseră vinovați de trădare; alții au fost epurați din motive de răzbunare personală sau din motive politice – de exemplu, pentru că stăteau în calea Partidului Comunist. Dar mânia poporului s-a abătut disproporționat și foarte public asupra femeilor acuzate de „colaborare la orizontală". Și aici motivul ar putea fi un sentiment comun de umilință. Înfrângerea Franței de către forța superioară a Germaniei a fost descrisă de multe ori în termeni sexuali. Armata germană năvălitoare, reprezentând o națiune puternică, virilă, forțase Franța cea slabă, decadentă și efeminată să se supună voinței sale. Colaborarea la orizontală, tânăra *française* care chicotea pe genunchii unui *boche**, dând pe gât șampanie franțuzească de calitate, era cel mai dureros simbol al supunerii. Așadar, femeile erau cele care trebuiau pedepsite în modul cel mai exemplar.

Încă dinaintea eliberării naționale și a epurării sălbatice, mai precis în aprilie 1944, franțuzoaicele primiseră dreptul de vot. Următoarele afirmații din *Le Patriote de l'Eure*, un ziar al rezistenței, apărute în februarie 1945 dezvăluie multe despre atitudinile contemporane față de femeile care se lăsaseră să cadă în brațele cui nu trebuia:

---

* Nume dat de francezi trupelor germane, încă din Primul Război Mondial (n. tr.).

În curând le vom vedea pe femeile acestea votând cot la cot cu femeile noastre brave, franțuzoaice de rând, mame bune, soții de prizonieri de război. Dar nu, fără îndoială că nu le vom îngădui celor care au râs de noi, care ne-au amenințat, care s-au răsfățat în brațele unor *boches* să aibă un cuvânt de spus în destinul Franței renăscute.[15]

Din contrastul dintre ușuraticele care râdeau în nasul populației și se răsfățau și virtuoasele mame și soții de prizonieri de război se observă rușinea și, în același timp, puternicul impuls puritan. Colaboratoarele la orizontală nu erau doar nepatriotice, ci și amenințări la adresa moravurilor familiale burgheze. Când pericolului acestuia i se adaugă elementul mereu toxic al invidiei economice, sfânta indignare devine cu adevărat explozivă. Nu e clar din acuzațiile împotriva femeilor decăzute ce era considerat mai grav, imoralitatea sexuală sau avantajele materiale pe care le atrăgea. Și-așa era destul de rău că se culcau cu inamicul; faptul că trăiau mai bine decât toți ceilalți agrava delictul. O ilustrație sumbră este cazul unei anume *madame* Polge, soția unui fotbalist cunoscut din Nîmes.

În timpul ocupației, *madame* Polge a devenit amanta comandantului german local, al cărui nume de familie, de origine franceză, era Saint Paul. În schimbul serviciilor ei, femeia primea tot felul de foloase materiale. În cuvintele unui ziar contemporan, *Le Populaire*, *madame* Polge „a recunoscut că i se livrau zilnic doi-trei litri de lapte, precum și vânat proaspăt, de două-trei ori pe săptămână, din partea comandantului *boche*. În plus, își permitea să-și încălzească mereu casa și să se coafeze, fără să plătească o centimă. [...] Iar în acest timp, oamenii din clasa muncitoare și copiii lor mureau de foame"[16]. *Madame* Polge a fost condamnată la moarte. Rasă în cap și dezbrăcată, ea a fost dusă pe străzi până la locul execuției. După ce a fost împușcată, cadavrul a fost expus oamenilor de bine din Nîmes, care l-au acoperit cu scuipături și l-au împuns cu coada măturii, o ultimă rușine potrivită pentru o vrăjitoare modernă.

Cei mai entuziaști persecutori ai acestor *filles de boches* nu erau, de obicei, cei care se distinseseră prin acte de curaj în timpul războiului. Odată cu eliberarea țărilor ocupate, tot felul de oameni au reușit să se prezinte drept membri ai mișcărilor de rezistență, plimbându-se mândri cu noile lor banderole și puști Sten și pozând în eroi în timp ce vânau trădători și femei stricate. Răzbunarea este și ea o metodă de-a ascunde o conștiință vinovată că nu a luat atitudine când ar fi fost periculos s-o facă. Și acesta pare a fi un fenomen universal din toate timpurile. Cum a spus disidentul polonez Adam Michnik, un adevărat erou, când a protestat împotriva epurării foștilor comuniști după 1989, el nu avusese de ce să se rușineze mai înainte, așa că nu simțea nici o nevoie de a dovedi că era erou arătându-i acum pe alții cu degetul. Această atitudine umană, oricum destul de rară, nu era tocmai răspândită în 1945.

Lăcomia, prejudecățile și conștiința vinovată ne pot ajuta să înțelegem cea mai perversă formă de răzbunare din 1945, persecutarea evreilor din Polonia. Comunitatea evreiască străveche din țară era aproape anihilată. Fuseseră uciși în timpul ocupației naziste, prin împușcare sau gazare, trei milioane de evrei polonezi, cei mai mulți pe teritoriul Poloniei. Zece la sută au reușit să supraviețuiască, ascunși de polonezi neevrei sau în exil în părți îndepărtate din Uniunea Sovietică. Supraviețuitorii vătămați fizic și mintal care se întorceau cu ultimele puteri în orașele și satele de origine, după ce-și pierduseră toți sau aproape toți prietenii și rudele, descopereau, de obicei, că nu mai erau bine-veniți. Mai rău: de multe ori erau amenințați și izgoniți din oraș. În casele lor se mutaseră alții. Sinagogile fuseseră distruse. Puținele bunuri pe care le vor fi lăsat în urmă fuseseră furate de mult de alții, adeseori de foști vecini. Rareori se mai găsea cineva dispus să dea ceva înapoi.

Același lucru s-a întâmplat și în alte părți ale Europei. Mulți evrei care s-au întors la Amsterdam, Bruxelles sau Paris și-au dat seama că nici acolo nu mai aveau casă. Dar în Polonia, mai ales în afara orașelor mari, evreii s-au aflat și în pericol fizic. Au existat cazuri de familii trase cu forța din trenuri, jefuite de tot ce aveau și omorâte pe loc. Au fost uciși în Polonia, între

vara lui 1945 și vara lui 1946, peste 1.000 de evrei. Nici în orașele mari evreii nu au fost întotdeauna în siguranță.

Pe 11 august 1945, în Cracovia a apărut un zvon cum că evreii ar fi omorât un copil creştin în sinagogă. Era o versiune actualizată a unei minciuni antisemite veche de când lumea. Lumea vorbea pe ton sumbru despre cum se foloseau supraviețuitorii evrei de sânge de creștin ca să-și refacă sănătatea distrusă. În scurtă vreme, s-a adunat o gloată condusă de polițiști și membri ai unor miliții. A fost atacată sinagoga, au fost prădate case evreiești, au fost bătuți în stradă bărbați, femei și copii evrei. Au fost ucise câteva persoane (numărul exact nu se cunoaște). A avut loc un pogrom sângeros împotriva unor oameni care de-abia reușiseră să supraviețuiască unui genocid. Evreii grav răniți au fost duși la spital, unde unii au fost atacați din nou, pe când așteptau să intre în operație. O supraviețuitoare își amintește de „comentariile soldatului care mă escorta și ale asistentei medicale, care spuneau că suntem niște mizerii de evrei pe care ei erau obligați să-i salveze, deși n-ar fi trebuit s-o facă, fiindcă omoram copii, și ar fi trebuit să fim împușcați cu toții". O altă asistentă promitea să-i facă bucăți pe evrei de îndată ce se termina operația. Un angajat al căilor ferate care se afla în spital a remarcat: „E strigător la cer că un polonez nu are curajul civic de-a lovi o persoană fără apărare."[17] Bărbatul și-a însoțit vorbele cu acțiuni și a bătut un evreu rănit.

Și polonezii au suferit cumplit sub ocupația germană. Fiind considerați *Untermenschen*, ca și rușii, ei au fost luați în robie, iar capitala le-a fost rasă de pe fața pământului. Au fost executați peste un milion de polonezi, în afara evreilor. Nu se putea da vina pe polonezi pentru hotărârea germanilor de a construi lagărele de exterminare pe teritoriul lor. Și totuși, s-ar putea spune că polonezii și-au vărsat suferința tocmai pe poporul care suferise și mai mult decât ei.

O opinie larg răspândită este că răzbunarea lor s-a bazat pe impresia că evreii erau vinovați de oprimarea comunistă. Când trupele sovietice ocupaseră diferite zone din Polonia, unii evrei speraseră că aveau să-i apere de antisemiții polonezi sau de naziștii și mai periculoși. Comunismul ca antidot al

naționalismului etnic îi atrăgea de mult, cum este și firesc, pe membrii minorităților vulnerabile. Dar deși mulți comuniști erau evrei, cei mai mulți evrei nu erau comuniști. Așadar, răzbunarea evreilor pentru așa-numitul „iudeocomunism“ a fost în cel mai bun caz greșit înțeleasă, pe lângă faptul că e posibil ca politica să nici nu fi fost motivul principal de răzbunare. Cei mai mulți evrei nu au fost atacați după război fiindcă ar fi fost comuniști, ci pentru că erau evrei. Iar evreii erau asociați în folclorul antisemit nu doar cu bolșevismul, ci și cu capitalismul. Se presupunea că au bani, că o duc mai bine decât alții, că sunt chiar privilegiați. Comuniștii nu se jenau să exploateze și ei antisemitismul, motiv pentru care cei mai mulți supraviețuitori evrei din Polonia au ajuns să-și părăsească țara natală.

Deși majoritatea evreilor polonezi erau într-adevăr săraci, impresia că ar fi avut avere a persistat. Ea se lega de o conștiință vinovată, domolită uneori în mod bizar de propaganda comunistă împotriva capitaliștilor evrei. Evident, polonezii nu aveau nici o vină pentru planul germanilor de a-i extermina pe evrei. Dar mulți dintre ei au așteptat la marginea ghetourilor, cu căruțele, ca să prindă ocazia de-a jefui odată ce erau îndepărtați în mod convenabil evreii. Alții (ca atâția cetățeni europeni) s-au mutat bucuroși în case și apartamente ai căror proprietari de drept fuseseră luați și duși la moarte.

În unele locuri, mai ales în satele din nord-est, din apropiere de Białystok, polonezii au omorât și ei evrei. În iulie 1941, evreii din Radzilow au fost închiși într-un hambar și arși de vii, în timp ce concetățenii lor dădeau fuga să-și umple sacii cu pradă. Un martor ocular își amintește: „Când s-au apucat polonezii să adune și să vâneze evrei, a început imediat jefuirea caselor evreiești. [...] Parcă înnebuniseră, devastau casele, rupeau plăpumile; prin aer zburau fulgi, iar ei își umpleau sacii, dădeau fuga acasă și se întorceau cu sacul gol.“ O familie pe nume Finkielstejn a reușit să fugă. La întoarcere, membrii ei l-au rugat pe preot să-i creștineze, ca să aibă mai multe șanse de supraviețuire. Fiica lor, Chaja, își amintește discuțiile de prin sat: „Despre un singur lucru vorbeau: cine cât jefuise și cât de bogați fuseseră evreii.“[18]

Nu trebuie uitat că alți polonezi neevrei s-au comportat cu totul altfel. A-i ascunde sau a-i ajuta pe evrei să supraviețuiască presupunea un risc enorm, nu numai pentru binefăcător, ci și pentru familia lui. Într-o țară vest-europeană, persoanele prinse că ajutau evrei puteau fi trimise în lagărele de concentrare. În Polonia, ele riscau chiar să fie spânzurate. Și totuși, unii evrei au supraviețuit mulțumită curajului polonezilor neevrei, care adoptau copii și ascundeau familii. Într-un caz celebru, câteva familii evreiești au stat ascunse mai bine de un an în canalizarea orașului Lvov, cu ajutorul unui hoț mărunt pe nume Leopold Socha. Au supraviețuit sub pământ peste 20 de oameni, care se hrăneau cu cojile de pâine obținute de Socha și se luptau cu șobolanii pe întuneric și care, cel puțin o dată, erau să se înece când canalizarea a fost inundată după o ploaie torențială. Când au ieșit din canal, palizi, emaciați, plini de excremente și păduchi, cei de deasupra au rămas uimiți să vadă că mai existau evrei în viață. Câteva luni mai târziu, Socha a murit într-un accident, călcat de un șofer sovietic beat la volanul unui camion militar. Vecinii șopteau că era pedeapsa lui Dumnezeu fiindcă-i ajutase pe evrei.[19]

Acesta este, poate, cel mai șocant aspect al poveștii Poloniei de după război. Cei care-i salvaseră pe evrei erau sfătuiți, pe bună dreptate, să nu vorbească despre ce făcuseră. Nu numai din pricina mâniei divine fiindcă-i ajutaseră pe „ucigașii lui Cristos“, ci și din cauza bunurilor pe care se credea c-ar fi pus mâna. De vreme ce se presupunea că evreii aveau bani și că salvatorii lor ar fi fost răsplătiți din belșug, oricine recunoștea că ajutase evrei risca să fie jefuit.

Chiar și evreii morți de mult erau bănuiți că ar mai fi avut ceva care să merite furat. În toamna lui 1945, fostul lagăr de exterminare de la Treblinka, în care fuseseră omorâți peste 80.000 de evrei, era o groapă comună noroioasă. Țăranii din împrejurimi s-au pus pe săpat în căutare de cranii din care ar mai fi putut să scoată dinți de aur rămași neobservați de naziști. Mii de oameni au luat locul la măsurat cu lopețile sau au cernut mormane de cenușă, transformând groapa comună într-un câmp enorm presărat cu gropi adânci și oase rupte.

Trebuie să amintim, din nou, că polonezii nu au fost un caz unic. Lăcomia era rezultatul general al ocupației barbare, care afecta nenumărați europeni. Istoricul Tony Judt a observat: „Este notorie atitudinea naziștilor față de viața și de integritatea umană, dar poate că moștenirea practică cea mai importantă lăsată lumii postbelice este felul în care au tratat proprietatea."[20]* Bunurile pe care se poate face stăpân oricine declanșează brutalitate. Neobișnuită în cazul Poloniei este *amploarea* jafului. Din război se născuse o clasă cu totul nouă, care practic a pus mâna pe averile celor uciși sau izgoniți. Vinovăția care persistă poate avea consecințe perverse.

Un săptămânal polonez contemporan, *Odrodzenie*, a exprimat succint situația din septembrie 1945: „În țară, cunoșteam un întreg strat social – noua burghezie poloneză – care le luase locul evreilor omorâți, de multe ori la propriu, și care, pentru că avea mâinile pătate de sânge, îi ura pe evrei mai mult ca niciodată."[21]

E o explicație mai bună decât toate celelalte pentru răzbunarea, de multe ori sângeroasă, împotriva victimelor principale ale Reich-ului hitlerist. Într-un fel, jefuirea evreilor a făcut parte dintr-o revoluție socială mai amplă. Nici genul acesta de răzbunare nu ar fi apărut fără cooperarea uneori tacită, dar adeseori activă a oportuniștilor cu funcții în birocrația și în poliția poloneză. Persecutarea evreilor nu s-a încadrat în politica oficială a guvernului polonez din 1945, dominat de comuniști, dar de multe ori încurajarea pornită de la treptele medii ale administrației de stat a fost mai mult decât suficientă.

E CEVA MAI UȘOR DE ÎNȚELES că polonezii au vrut să-și îndrepte răzbunarea împotriva germanilor. Dar și aici o parte a motivației a fost lupta de clasă. Vreme de secole, zone ca Silezia și Prusia Orientală, în prezent parte din Polonia, fuseseră locuite de germani. Unele orașe importante, ca Breslau (Wrocław) sau Danzig (Gdańsk), erau, în mare parte, germane. Germana

---

* Tony Judt, *Europa postbelică. O istorie a Europei de după 1945*, trad. Georgiana Perlea, Polirom, Iași, 2008, p. 49 (n. tr.).

era limba elitelor urbane, a doctorilor, bancherilor, profesorilor şi oamenilor de afaceri. În 1945, încă trăiau în fostele teritorii germane din Polonia invadate de trupele sovietice peste patru milioane de germani. Cam tot atâţia, îngroziţi de ce auziseră despre purtările ruşilor, fugiseră spre vest. Planurile de izgonire a restului populaţiei germane erau deja puse la punct cu mult înainte de mai 1945. În 1941, generalul Sikorski, prim-ministrul polonez aflat în exil la Londra, a declarat că „hoarda germană, care de secole a răzbătut către est, trebuie distrusă și obligată să se retragă departe [spre vest]“[22].

Această politică fusese susţinută de liderii Aliaţilor. Mai rău, Stalin îi sfătuia pe comuniștii polonezi să „le creeze germanilor asemenea condiţii, încât să vrea singuri să fugă“. Iar Churchill declarase în decembrie 1944 în Camera Comunelor: „Expulzarea este metoda care, din câte ne dăm seama, va fi cea mai satisfăcătoare și mai de durată.“[23]

Atâta timp cât Armata Roșie a deţinut controlul, polonezii s-au abţinut cât de cât. Libussa Fritz-Krockow, urmașă a unei familii nobile de latifundiari din Pomerania, își amintea că uneori se simţiseră chiar apăraţi de ruși, deși erau aceiași ruși „răspunzători de marea majoritate a violurilor și jafurilor“. Dar, a observat ea, „violenţa lor o puteam înţelege oarecum, fie că o explicam prin principiul «dinte pentru dinte», fie prin simplul entuziasm sau ca drept al cuceritorului. Polonezii, pe de altă parte, nu erau altceva decât niște paraziţi care se agăţau de armată. Felul cum puneau mâna pe putere era altul. Avea în el ceva rece și ferit, aproape ascuns, care-l făcea să pară mult mai sinistru decât forţa brută.“[24]

Krockow nu era o familie de naziști. Christian von Krockow, care a notat memoriile surorii lui, Libussa, era liberal și înţelegea perfect că suferinţa lor era „rezultatul propriei noastre nebunii germane“[25]. Dar afirmaţia Libussei are poate în ea o urmă de părtinire antipoloneză; răzbate poate chiar un sentiment de trădare. Nu era un sentiment neobișnuit. Un preot protestant german, Helmut Richter, a exprimat aceleași impresii. Dintotdeauna se așteptase ca polonezii să fie oameni buni. În fond, nu-i trataseră germanii bine pe vremuri? Acum însă își dădea seama de „firea oribilă a popoarelor acestora de

la est". Multă vreme se purtaseră bine, cât simțiseră „un pumn deasupra capului", dar deveniseră „barbari când aveau în mâini putere în fața celorlalți"[26]. Așa vorbesc întotdeauna coloniștii despre băștinași. Diferența față de cele mai multe colonii europene din Africa sau Asia este însă că în cazul acesta mulți dintre coloniști fuseseră și ei băștinași, deși din clasa privilegiată.

În orice caz, polonezii nu voiau să vadă trupele sovietice întârziind nici o clipă în plus în ținuturile cucerite, care făceau acum parte oficial din Polonia. Iar cruzimile care au însoțit expulzările în masă și transferurile de populație decise de Marile Puteri la conferința de la Ialta din februarie 1945 nu au fost doar rezultatul răzbunării polonezilor. Peste două milioane de „polonezi de Congres", de la estul graniței dintre Polonia și Uniunea Sovietică, devenită parte din Ucraina, au fost mutați în Silezia și alte regiuni pe care germanii le lăsaseră aproape depopulate. Așadar, ei au preluat locuințe germane, locuri de muncă ale germanilor și bunuri ale germanilor, proces care s-a desfășurat rareori în condiții pașnice.

Firește, purificarea etnică nu a început în 1945. Hitler expulzase polonezi și omorâse evrei ca să le facă loc imigranților germani din Silezia și din alte zone de graniță. Dar ranchiuna în ce privește teritoriile disputate era mult mai veche. Cum s-a întâmplat de atâtea ori, răzbunarea etnică sângeroasă a fost precedată de istoria războiului civil. După înfrângerea Germaniei și a Imperiului Austro-Ungar în 1918, trebuia hotărâtă soarta posesiunilor lor din Silezia. Unele părți au revenit Austriei, altele Cehoslovaciei, iar altele Poloniei și Germaniei. Silezia Superioară însă rămânea obiect de dispută. Exista o mișcare puternică pentru independența ei, susținută de polonezii și de germanii din regiune. Dar în 1919 Aliații au decis că atribuirea teritoriului Poloniei sau Germaniei trebuia stabilită prin plebiscit. Hotărârea a dus la violențe grave. Naționaliștii polonezi înarmați i-au atacat pe germani, mai ales în zona industrială din jurul localității Kattowitz (Katowice), nu departe de Auschwitz (Oswięcim). Atacurile au provocat represalii și mai sângeroase din partea infractorilor și aventurierilor germani din Freikorps, o grupare ultranaționalistă și

paramilitară care a servit drept pepinieră pentru viitoarea mișcare nazistă, formată spre sfârșitul lui 1918, după înfrângerea Germaniei. „Negru-roșu-auriu! Să-i zdrobim pe polonezi!" era unul dintre sloganurile lor fermecătoare. Majoritatea a votat pentru cedarea Sileziei Superioare Germaniei, hotărâre care a cauzat și mai multă violență. În cele din urmă, o parte din regiune i-a revenit tot Poloniei. Dar în 1945 amintirile erau încă proaspete, intensificate de tratamentul la care-i supusese ocupația nazistă pe polonezi.

Josef Hoenisch făcea parte dintr-o familie care trăia de multe generații în Silezia Superioară. Cum nu se înscrisese în Partidul Nazist, el a hotărât că ar fi mai bine să rămână acasă în 1945. Neinspirată decizie. A fost arestat de miliția poloneză, care luase locul trupelor sovietice. Întrebat de cei care-l interogau dacă fusese nazist, Hoenisch a răspuns că nu, și a primit un bocanc în față. Interogatoriul a continuat o vreme, până când Hoenisch a fost târât, plin de sânge, într-o celulă de nici doi metri pe trei, în care mai erau nouă prizonieri germani și în care de-abia era loc de stat în picioare. Miliția poloneză se distra, își amintea el, punându-i pe prizonieri, bărbați și femei, să se dezbrace până la piele și să se bată unii pe alții. După opt zile, Hoenisch a dat ochii cu un fost coleg de școală, rotarul polonez Georg Pissarczik, care luptase împotriva germanilor în chestiunea Sileziei Superioare în 1919. Era ocazia lui Pissarczik să se răzbune. În sfârșit, neamțul avea să-și primească răsplata. Dar povestea mai are o întorsătură, care ține tot de Silezia. Cei doi s-au reîntâlnit, iar fostul lui coleg i-a amintit lui Pissarczik că tatăl lui Hoenisch îl ajutase pe tatăl lui Pissarczik să-și găsească de lucru la începutul anilor '20, când nu voia să-l angajeze nici un german. N-ar fi putut să-l ajute Pissarczik în schimb? Patru săptămâni mai târziu, Hoenisch era eliberat.

Din păcate, povestea lui, ca multe amintiri ale victimelor germane, e viciată de o insensibilitate stranie la suferința celorlalți. Hoenisch povestește ce noroc a avut să nu fie trimis după eliberare la Auschwitz, unul dintre „celebrele lagăre de exterminare poloneze [de după război], din care nu mai ieșea viu nici un german"[27]. Același limbaj se strecoară și în alte relatări ale conservatorilor germani. În jurnalul său din 1945,

soldatul-scriitor Ernst Jünger menționează „lagărele de exterminare“ rusești și compară „antigermanismul“ cu antisemitismul. Ziarele, observă el, „se dedau“ sentimentelor antigermane „ca unei orgii“.[28]

Chiar și în relatările germanilor care-și plâng cel mai mult de milă există prea puține dovezi că polonezii în general ar fi recurs la represalii colective în mod spontan. Dar e evident că mulți germani nevinovați au fost acuzați pe nedrept că ar fi fost naziști sau SS-iști și au suferit groaznic. Lagărele de detenție, care erau de multe ori fostele lagăre de concentrare naziste, erau foarte brutale. Iar germanii din Silezia își pierdeau drepturile cetățenești dacă alegeau să nu devină cetățeni ai Poloniei, ceea ce era oricum imposibil dacă nu vorbeau polona. Fără drepturi, ei erau la mila oricărui milițian sau oficial meschin. Simplul fapt că nu reușeau să urmărească strigarea numelor în polonă într-un lagăr le putea atrage o ploaie de pumni, bâte sau mai rău.

Libussa Fritz-Krockow se pregătea să-i vândă un covor din casa părintească soției primarului, o poloneză care-i mai plătise și în alte dăți câte o sumă infimă pentru bunuri de valoare. A fost prinsă în flagrant de un milițian. Germanii nu aveau voie să-și vândă avutul. Pentru infracțiunea aceasta, Libussa a fost legată cu cătușele de un stâlp, pentru ca lumea s-o scuipe în față. Dar, povestește ea, „de obicei polonezii se mulțumeau să tușească ușor, sau scuipau pe jos, iar germanii traversau pe trotuarul celălalt“[29].

E clar că cele mai grave cazuri de violență antigermană au fost comise de milițieni. Ei conduceau lagărele de concentrare, torturau prizonieri, ucideau la întâmplare și legau oameni la stâlp, uneori fără motiv. Miliția, alcătuită în grabă, și-a luat mulți recruți dintre cei mai dubioși polonezi, de multe ori infractori foarte tineri. Unul dintre cei mai notorii ucigași, Cesaro Gimborski, comandantul lagărului de la Lamsdorf, avea doar optsprezece ani. Au fost omorâți din ordinele lui peste 6.000 de oameni, dintre care 800 de copii. Toate relatările sugerează că Gimborski se delecta cu propria putere ca un copil care se amuză rupând aripile unei muște.

Unii dintre cei mai feroce milițieni supraviețuiseră lagărelor germane, așa că putem fi siguri că purtarea lor se explica și prin dorința de răzbunare. Dar din nou setea de sânge era aprinsă de invidia materială și de clasă. Țintele preferate erau profesorii de școală și de universitate, oamenii de afaceri și alți membri ai păturii superioare a burgheziei. Gardienii polonezi, asistați cu pricepere de trădători germani, găseau o plăcere deosebită în torturarea prizonierilor cu un statut respectabil. Un profesor închis la Lamsdorf a fost omorât în bătaie pentru simplul motiv că purta „ochelari de intelectual". Vârsta fragedă a gardienilor și tipul de victimă pe care-l preferau amintesc de Khmerii Roșii din Cambodgia sau de Gărzile Roșii din China. Niciodată nu e prea greu să-i asmuți pe adolescenți asupra profesorilor și asupra altor figuri cu autoritate. În cazul acesta, istoria conflictului etnic agrava sadismul.

Aproximativ aceleași lucruri se petreceau și în alte părți ale fostului Imperiu Austro-Ungar, plin de cetățeni germanofoni care fuseseră predați guvernelor nongermanice încă din 1919, apoi deveniseră cetățeni privilegiați ai Reich-ului hitlerist, iar în cele din urmă fuseseră izgoniți de foști vecini, angajați sau chiar prieteni. Germanii care au simțit forța răzbunării în Cehoslovacia spuneau cu toții că cea mai mare amenințare venea din partea adolescenților, încurajați de adulți, dintre care unii aveau motive serioase să-și dorească răzbunarea. Mulți cehi și slovaci suferiseră după ce Hitler anexase Regiunea Sudetă în 1938; unii supraviețuiseră lagărelor de la Dachau, Buchenwald și altor lagăre de concentrare germane. Ca și în Silezia Superioară, ranchiuna din regiune era veche, din secolul al XVII-lea, când nobilimea protestantă din Boemia a fost zdrobită de împăratul catolic al Sfântului Imperiu Roman. De atunci, germanii beneficiaseră de superioritate asupra cehilor și slovacilor. Nongermanii erau clasa servitorilor și a țăranilor. Așadar, și aici vara lui 1945 a însemnat vremea răzbunării etnice și de clasă. Iar ea a fost încurajată și aici tot de sus.

Președintele ceh exilat în timpul războiului, Edvard Beneš, un naționalist ceh care visase cândva o Cehoslovacie armonioasă și multietnică, a hotărât acum că problema germană trebuia rezolvată o dată pentru totdeauna. Într-o emisiune

radio din 1945, el a declarat: „Nenorocire, nenorocire, de trei ori nenorocire asupra germanilor, vă vom lichida!“[30] În aprilie, mai și iunie, o serie de decrete i-au privat pe germani de drepturile de proprietate. S-au creat „tribunale extraordinare ale poporului“ pentru judecarea criminalilor, trădătorilor și susținătorilor nazismului. În octombrie, urmau să fie pedepsiți toți cei care acționaseră împotriva „onoarei naționale“, ceea ce s-ar fi putut aplica aproape tuturor germanilor.

Cehii, ca toate ființele umane, comit cele mai mari rele când se dezlănțuie oficial asupra unor oameni fără apărare. S-au deschis, în Praga și în alte orașe, închisori rezervate torturii. Cei bănuiți că ar fi fost membri SS au fost spânzurați de felinare. Peste 10.000 de civili germani au fost înghesuiți pe stadionul Strahov, unde câteva mii au fost ciuruiți cu mitralierele doar de dragul distracției. Gărzile Revoluționare (GR) erau echivalentul ceh al miliției poloneze, tineri huligani autorizați oficial să-și pună în practică fantasmele violente. Conduceau mulțimea, îi băteau pe germani cu pietre pe stradă și-i maltratau pe cetățenii odinioară privilegiați sau care purtau „ochelari de intelectuali“. Dar se bucurau de sprijinul armatei și al oficialităților de la conducerea țării recent eliberate.

Va trebui să ne mulțumim cu o poveste (care nu este nici pe departe cea mai dură) pentru a ne face o impresie despre atmosfera din lunile acelea de vară, înainte ca orgia violenței, la fel ca delirul sexual din alte părți ale Europei, să se stingă de la sine și să se impună o nouă ordine. Este povestea unei actrițe germane pe nume Margarete Schell. Născută la Praga, Schell era celebră înainte de război pentru aparițiile la teatru și la radio. Pe 9 mai ea a fost arestată de patru membri ai Gărzilor Revoluționare, dintre care unul era măcelarul din cartier. Împreună cu alte femei germane, a fost dusă la gară ca să măture dărâmăturile rămase după un raid aerian. A fost pusă să care pietre grele de pavaj și lovită cu patul puștii și cu bocanci grei, de armată. Gloata striga: „Porci de germani! V-ați îngrășat atâția ani, acum mulțumiți-i Führerului că v-a adus unde sunteți!“

După aceea, situația s-a agravat repede: „Nu aveam cu ce să-mi acopăr capul și, presupun, părul meu a enervat mulți-

mea. [...] Cineva m-a recunoscut și a strigat: «Aia a fost actriță!» Din păcate, aveam unghiile făcute și lăcuite, iar brățara mea de argint i-a înfuriat și mai tare pe cei adunați acolo."[31]

Femeile germane erau puse să mănânce fotografii ale lui Hitler. Li se îndesa în gură părul tăiat violent de pe propriile capete. Schell a fost trimisă într-un lagăr de muncă silnică, unde a fost biciuită de Gărzile Revoluționare din motive pe care nu le-a putut ghici. Dar a fost mai puțin obtuză decât alți germani din Europa Centrală și de Est. Nu toți gardienii cehi se purtau rău. Unul, văzând că femeia de-abia mai era în stare să meargă, cu atât mai puțin să muncească în pantofii ei ferfenițiți, s-a oferit să-i găsească o pereche de sandale. În plus, Schell a notat: „Când aud cum descrie omul acesta din GR cele câteva luni pe care le-a petrecut într-un lagăr de concentrare german, cred că nu trebuie să ne mai mirăm de felul cum suntem tratați."[32]

Schell a înțeles și adevărata natură a resentimentului cehilor. Într-o zi, când încă se întreba de ce fusese aleasă pentru o bătaie deosebit de cruntă, își amintea că i se spusese că domnul comandant o găsise „prea rafinată". În consemnarea din jurnal din aceeași zi de 8 august, ea menționează o femeie-gardian din bucătăriile lagărului. „Peste tot, femeile sunt cele mai rele", observă ea. „Se vede că e din pricina furiei lor, fiindcă își dau seama că, deși acum suntem servitoare, rămânem ce am fost dintotdeauna."[33]

Edvard Benes nu era comunist. Dar a încercat să fie prietenos cu Stalin și, amintindu-și cum fusese amăgită țara lui de democrațiile din Vest, a intrat într-o alianță neinspirată cu Uniunea Sovietică. Acest pact cu diavolul avea să ducă la preluarea puterii în Cehoslovacia de către Partidul Comunist în 1948. Dar semințele revoluției erau semănate deja, hrănite de furia observată atât de bine de Margarete Schell în bucătăria lagărului de concentrare. Anul 1945 în Cehoslovacia, mai ales în zonele dominate de secole de germani, a fost ca Teroarea din Franța, cu două secole mai devreme, dar de data asta o teroare înscăunată înainte de revoluție.

MAI MERITĂ MENȚIONAT CEVA din jurnalul lui Schell. Ea povestește cum a fost dusă într-o casă ocupată odinioară de agenți ai Gestapoului. Grupul de prizoniere din care făcea parte a primit ordin să deretice după zugravi și să mute mobila nouă. Bărbatul care le supraveghea era, întâmplător, evreu. Totuși el le-a tratat decent pe Schell și pe celelalte prizoniere germane. „Spunea că, după cinci ani petrecuți într-un lagăr de concentrare, în care-și pierduse și părinții, și surorile, nu voia să abuzeze de nimeni. Știa cum e să fii prizonier. Deși avea un motiv perfect întemeiat să-i urască pe toți germanii, nu s-a răzbunat pe noi."[34]

Se poate să fi fost un caz atipic, un exemplu rar de compasiune într-o epocă a comportamentului inuman aprobat oficial. Dar, deși în toată Europa domnea răzbunarea împotriva germanilor, a trădătorilor, a femeilor care pătaseră demnitatea națională, a dușmanilor de clasă sau a fasciștilor, cei care suferiseră cel mai mult dădeau dovadă de o reținere extraordinară. Motivul nu era că evreilor le-ar fi lipsit instinctele josnice care-i împing pe alții la răzbunare. Și în nici un caz nu era că evreii din 1945 ar fi avut vreo simpatie pentru cei care încercaseră să-i extermine. Ca să nu mai spunem că mulți supraviețuitori ai lagărelor erau prea bolnavi sau prea inerți ca să se mai simtă în stare de vreun act de răzbunare. În unele lagăre s-au petrecut cazuri de aplicare a unei justiții crude. Iar unii evrei americani care i-au interogat pe cei bănuiți că ar fi fost naziști au făcut dovadă, poate, de exces de zel. O anchetă care a scos la lumină tratamentul destul de sever la care fuseseră supuși ofițerii SS germani într-o închisoare din apropiere de Stuttgart arată că 137 dintre ei „au rămas cu testiculele permanent distruse în urma loviturilor de picior primite de la Echipa Americană de Investigare a Crimelor de Război"[35]. Cei mai mulți anchetatori purtau nume evreiești.

Dar au fost cazuri individuale. Nu a existat o încercare organizată din partea evreilor de-a aplica principiul „dinte pentru dinte". Motivul, din nou, nu a fost lipsa dorinței, ci a ținut de politică. În 1945, dorința de răzbunare era cum nu se poate mai vie. În 1944, în cadrul armatei engleze s-a format o Brigadă Evreiască. După înfrângerea Germaniei, brigada a fost încartiruită

la Tarvisio, la granița dintre Italia și Austria, iar apoi s-a alăturat forțelor de ocupație din Germania. Pentru a împiedica actele de răzbunare individuală împotriva germanilor, o tentație firească pentru oamenii care-și pierduseră familiile în Holocaust, brigada a emis un comunicat: „Nu uitați că resentimentul se răsfrânge asupra tuturor și că fiecare act iresponsabil îi sabotează pe toți ceilalți.“ Un alt comunicat le amintea trupelor că arborarea steagului sionist în Germania era, în sine, „o răzbunare suficientă“[36].

În loc să le permită indivizilor să ia dreptatea în propriile mâini, brigada și-a format un grup independent de răzbunători, numiți Afacerea Linge-Mă-n Cur, sau *Tilhaz Tizi Gesheften* (TTG), condusă de un bărbat pe nume Israel Carmi. Pe baza informațiilor obținute de la prizonieri sau pe căi militare, membrii TTG plecau noaptea din Tarvisio în misiuni de asasinare a unor ofițeri SS cunoscuți și a altora considerați responsabili pentru uciderea de evrei. De îndată ce armata engleză a aflat de aceste activități, Brigada Evreiască a fost mutată din Germania în teritorii mai puțin sensibile, ca Belgia și Olanda. Nu se știe sigur câți naziști au omorât acești oameni, dar probabil că nu mai mult de câteva sute.

Unul dintre cei care nu au vrut să renunțe la dorința de răzbunare a fost Abba Kovner, un evreu lituanian ai cărui ochi emoționanți și păr lung și ondulat îl făceau să semene mai mult cu un poet romantic – ceea ce și era –, decât cu un ucigaș. De fapt, în Israel el este cunoscut în continuare mai ales pentru poeziile lui. Născut la Sevastopol, Kovner a crescut la Vilna (Vilnius de azi, în Lituania), unde s-a alăturat aripii socialiste a mișcării sioniste înainte de război. În 1941, a reușit să fugă din ghetoul din Vilna și să se ascundă într-o mănăstire, după care s-a alăturat partizanilor din păduri. După predarea Germaniei, Kovner și alți supraviețuitori, majoritatea evrei polonezi și lituanieni, au rămas convinși că războiul nu se încheiase cu adevărat și că nici nu trebuia să se încheie. Ei au format un grup cu numele *Dam Yehudi Nakam*, Sângele Evreiesc Va Fi Răzbunat, pe scurt Nakam. Unul dintre principiile grupului, gândite de Kovner, era: „Ideea că se poate face vărsare de sânge evreiesc fără urmări trebuie ștearsă din amintirea omenirii.“

Kovner era convins că, fără o răzbunare ca la carte, avea să se încerce din nou anihilarea evreilor. „Va fi mai mult decât o răzbunare", scria el. „Trebuie să fie legea evreilor uciși! Numele său va fi DIN [acronim evreiesc pentru «Sângele lui Israel este răzbunător»], pentru ca posteritatea să știe că în lumea aceasta nemiloasă și fără compasiune există și judecători, și judecată."[37]

Viziunea sumbră a lui Kovner din anul 1945, demnă de Vechiul Testament, mergea mult mai departe de niște asasinate secrete care să elimine câțiva SS-iști. Kovner avea în minte o reglare de conturi între națiuni. Doar moartea a șase milioane de germani avea să fie un preț suficient pentru ce le făcuseră germanii evreilor. Mulți ani mai târziu, pe când locuia într-un kibbutz, Kovner a recunoscut că planul lui părea gândit de o minte tulburată. Cum spunea chiar el, „era o idee de a cărei nebunie și-ar fi dat seama orice om cu capul pe umeri. Dar pe vremea aceea lumea era în pragul nebuniei [...] și poate chiar mai rău. Era o idee oribilă, născută din disperare, care avea în ea ceva sinucigaș"[38]. Interesant e cum și de ce a eșuat ideea lui Kovner de „răzbunare organizată, unică".

Planul era contaminarea cu compuși chimici letali a surselor de apă din mai multe orașe germane mari. Pentru a face rost de otravă, Kovner s-a dus în Palestina. Ideile lui au fost întâmpinate cu oarecare simpatie, dar Kovner a descoperit că planul de exterminare în masă, inclusiv a foștilor naziști, nu trezea prea mult entuziasm. Prioritatea lui Ben-Gurion și a altor lideri sioniști era clădirea unui nou stat pentru evrei, iar pentru asta aveau nevoie de bunăvoința Aliaților. Țelul era salvarea a ceea ce rămăsese din evreii europeni și transformarea lor în mândri cetățeni ai Israelului. Nu aveau nici o șansă de-a reveni la viața normală în Europa. Europa reprezenta trecutul. Risipa de eforturi cu planuri de asasinare a germanilor era, în cel mai bun caz, o pierdere de vreme. Așadar, deși Kovner nici măcar nu și-a divulgat planurile pe deplin, brațul paramilitar al mișcării sioniste, Haganah, nu s-a arătat câtuși de puțin interesat să-l ajute.

Restul poveștii a fost aproape comic. În ciuda lipsei de cooperare oficială, Kovner a reușit să facă rost de otravă dintr-un

laborator de chimie de la Universitatea Ebraică din Ierusalim. Acolo lucrau ca asistenți doi frați din familia Katzir, dintre care unul, Ephraim, avea să devină al patrulea președinte al Israelului. Cu gândul că în fond Kovner nu avea să folosească otrava decât ca să omoare ofițeri SS, obiectiv căruia puțini i s-ar fi împotrivit, cei doi i-au dat o substanță absolut letală; doar un miligram putea face numeroase victime.

În decembrie 1945, cu o geantă plină cu recipientele de otravă, etichetate „lapte praf", Kovner și un coleg pe nume Rosenkranz s-au îmbarcat spre Franța. Făcuseră rost de acte false și se dădeau drept soldați din armata engleză, deși Kovner nu vorbea limba deloc. O mare parte din călătorie a avut rău de mare. Pe când se apropiau de Toulon, în difuzoarele vasului a fost pronunțat numele lui Kovner. Crezând că fusese identificat și că misiunea lui era compromisă, Kovner a aruncat jumătate din „laptele praf" peste bord și i-a spus lui Rosenkranz să distrugă ce rămăsese dacă li se puneau piedici.

Dar Kovner nu fusese identificat și nici nu se aflase despre misiunea lui. A fost arestat sub presupunerea corectă că plecase în călătorie cu acte false. Dar otrava n-a mai ajuns în Europa. Într-o criză de panică, Rosenkranz a aruncat restul peste bord. Aprovizionarea cu apă a Nürnbergului și a altor orașe era în siguranță; așa au scăpat de la moarte sute de mii de germani. Unii prieteni ai lui Kovner au făcut o încercare nu foarte hotărâtă de a otrăvi mâncarea dintr-un lagăr de detenție pentru naziști. Nici de ea nu s-a ales mare lucru. S-au îmbolnăvit câțiva oameni, dar n-a murit nimeni.

Așadar, răzbunarea evreiască n-a fost dusă la capăt din lipsă de sprijin politic. Conducerea sionistă se străduia să creeze un alt fel de normalitate, cea a israeliților eroici, care cultivau pământul deșertului și se împotriveau dușmanilor ca bravi soldați-cetățeni, departe de pământurile europene scăldate în sângele războiului. Ei priveau spre viitor, atenți la propriul lor destin. Iar viitorul acela avea să fie plin de vărsare de sânge și de conflicte etnice și religioase, dar nu și de sânge german. Abba Kovner n-a reușit să se adapteze la viața viitorului. Bântuit de trecut, scria poeme tragice și rareori trecea o noapte în care să nu se trezească țipând.

Kovner a scris astfel despre sora lui:

Din Țara Făgăduinței te-am chemat,
te-am căutat
prin grămezi de încălțări mici.
Cu fiecare sărbătoare care se apropia.

Iar despre tatăl lui:

Tatăl nostru și-a scos pâinea, binecuvântat fie Dumnezeu,
vreme de patruzeci de ani din același cuptor. Nici nu i-a
trecut prin minte
că un întreg popor ar putea ieși din cuptoare
și lumea, cu ajutorul Domnului, ar merge mai departe.[39]

REFERINDU-SE LA FRANȚA din timpul războiului, Tony Judt a scris că, în cazul colaboratorilor și al membrilor activi ai mișcărilor de rezistență, „dușmanii lor, cel mai adesea, erau conaționalii din tabăra adversă: nemții erau aproape absenți"*[40]. Același lucru se putea spune despre multe țări aflate sub ocupație străină: Iugoslavia, Grecia, Belgia, China, Vietnam, Indonezia. Forțele de ocupație, ca toate guvernele coloniale, exploatează tensiuni preexistente. Fără germani n-ar fi ajuns la putere autocrații reacționari de la Vichy, nici Ante Pavelić, liderul criminal al Croației, și gruparea sa fascistă, ustașii. În Flandra, Uniunea Națională Flamandă a colaborat cu ocupanții naziști în speranța de-a se emancipa de sub tutela valonilor francofoni într-o Europă dominată de germani. În Italia și Grecia, fasciștii și alte grupuri de dreapta au colaborat cu germanii pentru propriile lor scopuri, dar și pentru a ține la respect stânga.

Dar în China? Când prim-ministrul japonez Tanaka Kakuei a prezentat scuze președintelui Mao în 1972 pentru actele comise de țara sa împotriva chinezilor în timpul războiului, Mao, căruia nu-i lipsea un anume simț al umorului macabru,

* Tony Judt, *op. cit.*, p. 45 (n. tr.).

i-a spus oaspetelui străin să nu-și facă griji: noi ar trebui să vă mulțumim vouă, a spus el; fără voi, n-am fi ajuns la putere. Și avea dreptate. China a oferit cel mai spectaculos exemplu de consecințe neintenționate. Japonezii aveau în comun cu naționaliștii lui Chiang Kai-shek oroarea de comunism; au existat și câteva încercări de colaborare, iar o facțiune a naționaliștilor chiar a colaborat. Dar, dând o lovitură fatală grupării naționaliste, japonezii i-au ajutat pe comuniști să câștige războiul civil care stătea să izbucnească în 1945 și care a atins apogeul la scurtă vreme după aceea.

Războiul civil din China, ca și cel din Grecia, începuse cu mult înainte de invazia armatelor străine. Nici în Franța și Italia el nu era departe de a răbufni. Iar obiceiul european de a aplica principiul *divide et impera* în coloniile asiatice a creat resentimente suficiente încât să erupă tot felul de conflicte sociale. Dar, exploatând aceste dezbinări, germanii și japonezii le-au făcut letale.

Comuniștii și grupările de stânga jucaseră un rol foarte important în rezistența antinazistă sau antifascistă, în timp ce eforturile germanilor și ale japonezilor de a-și clădi imperii pătaseră reputația multor personalități de dreapta cu stigma colaborării. Partidul Comunist Francez, mândru de istoria sa în domeniul rezistenței, își spunea „*le Parti des Fusilles*", partidul celor executați. Chiar și alte personalități de stânga, care se împotriviseră orientării staliniste a partidului, au fost denunțate de comuniști drept nepatriote sau chiar colaboraționiste – „hitlero-troțkiști". Istoria rezistenței armate de stânga a dus, în mod explicabil, la revendicări revoluționare în sensul unei noi ordini. După război, Uniunea Sovietică a exploatat aceste doleanțe, cel puțin în țările din sfera sa de influență, în timp ce Aliații occidentali au dezarmat forțele care luptaseră de partea lor împotriva Germaniei sau a Japoniei și au contribuit la zdrobirea lor. Mai mult, unii membri ai fostelor elite colaboraționiste au revenit la putere chiar cu ajutorul Aliaților. Iată semințele din care avea să crească mai târziu Războiul Rece.

Dar colaborarea nu a fost întotdeauna o chestiune simplă. În Iugoslavia, partizanii comuniști ai lui Tito au negociat în 1943 cu germanii, fiindcă Tito voia „mână liberă" să-i atace pe

cetnicii regaliști sârbi. În toamna aceluiași an, cetnicii au colaborat cu germanii pentru a le ține piept partizanilor lui Tito. Musulmanii bosniaci cooperau cu oricine îi apăra: fasciștii croați, partizanii sârbi, chiar și naziștii. Toate alianțele acestea temporare se stabileau ca apărare împotriva inamicilor din țară, nu a celor de peste hotare.

În Franța, cei mai mulți colaboraționiști nu lucrau direct pentru ocupanții germani, ci pentru guvernul francez condus de mareșalul Philippe Petain. Cu ajutorul germanilor, membrii guvernului de la Vichy au crezut că vor readuce gloria de altădată a Franței adevărate, Franța Bisericii, a familiei și a patriotismului, epurată de liberali, evrei, masoni și alte pete care întinau ceea ce ei numeau *La France profonde*. Fasciștii italieni nu pot fi considerați colaboraționiști mai înainte de 1943, când Italia a fost ocupată de trupele germane, iar autoritatea fasciștilor lui Benito Mussolini a fost redusă la statutul de stat-marionetă nazist, minuscul, de pe malul Lacului Garda. Dar cei douăzeci de ani de fascism italian de dinainte generaseră destulă ură încât aripa stângă să se lanseze într-o campanie de răzbunare feroce odată ce a început retragerea germanilor.

Harold Macmillan, care avea să devină prim-ministrul Angliei, a fost ministru plenipotențiar sub Churchill în țările mediteraneene. În aprilie 1945, el a fost dus la Bologna într-un jeep militar, la o întâlnire cu comandantul militar al Aliaților, care tocmai se instalase în splendida și neavariata clădire Municipio, primăria. A găsit acolo trupurile neînsuflețite a doi liberali locali celebri, expuse pentru ultimele omagii, pe lângă care treceau mulțimi înlăcrimate. Cei doi liberali fuseseră împușcați de membrii Brigăzilor Negre fasciste, care fugiseră din oraș cu doar o zi înainte. „Sicriele erau deschise", a notat Macmillan în jurnal, „pentru ca prietenii și admiratorii să vadă pentru ultima oară chipurile conducătorilor lor. Fuseseră împușcați la zidul clădirii Municipio – se vedeau bine petele de sânge. Deasupra locului unde fuseseră executați se puseseră deja flori și (lucru emoționant) fotografii ale unor bărbați și femei de toate vârstele, uciși în ultimele luni de Brigăzile Negre fasciste".

După acest pasaj din jurnal, Macmillan continuă: „Prefectul (fascist) nu reușise să fugă la timp. Îl împușcaseră partizanii,

lângă ultima lui victimă. Se vedea creierul împroșcat pe cărămizi și sângele pe jos."[41] După aceea, Macmillan s-a dus să ia prânzul și a observat că bucătarii italieni, care mai înainte serviseră mâncăruri italienești ofițerilor germani, serveau acum mâncare americană ofițerilor aliați. „Se desprindea de aici o morală", a scris el, fără să divulge morala respectivă.

Printre victimele represaliilor partizanilor din aprilie 1945 s-au numărat Mussolini însuși și amanta lui, Clara Petacci. Cei doi au fost prinși pe când încercau să fugă în Austria împreună cu soldații germani dintr-o unitate antiaeriană. Când au fost opriți la o barieră a partizanilor, germanilor li s-a spus să meargă unde vor; nu mai prezentau interes. Dar italienii trebuiau să rămână. Mussolini, deși purta o manta din uniforma germană peste pantalonii de călărie cu vipușcă roșie, de general din armata italiană, a fost recunoscut. Pe 28 aprilie, el, Clara și alți cincisprezece fasciști aleși la întâmplare au fost mitraliați în fața unei vile rurale de pe malul Lacului Garda. A doua zi, au fost atârnați cu picioarele în sus, ca vânatul, de grinda unei benzinării Esso, într-o piață ponosită din Milano, expuși furiei mulțimii. În scurt timp, fețele lor au devenit aproape de nerecunoscut.

Lui Edmund Wilson i s-a arătat, o lună mai târziu, locul unde se desfășurase execuția. Numele celor executați se vedeau încă, scrise cu negru pe grinda benzinăriei acum abandonate. Wilson a scris: „Deasupra întregului oraș plutea duhoarea uciderii lui Mussolini și a susținătorilor lui, a expunerii cadavrelor în public și a profanării lor de mâinile mulțimii. Italienii îi opreau pe străini prin baruri și le arătau fotografii făcute de ei la fața locului."[42]

Dar a fost doar un caz din cele aproximativ 20.000 de execuții ale fasciștilor și colaboraționiștilor din nordul Italiei între lunile aprilie și iulie. 8.000 în Piemont. 4.000 în Lombardia. 3.000 în Emilia. 3.000 în provincia Milano.[43] Mulți au fost victime ale unor execuții sumare de către partizani dominați de comuniști. Alții au fost judecați repede în tribunale populare improvizate, în așa-numita justiție de *piazza*. Execuțiile erau rapide și uneori implicau și nevinovați. Fasciștii cunoscuți erau împușcați împreună cu soțiile și copiii. Cele mai multe victime

ale acestei justiții neiertătoare erau polițiști și membri ai guvernării fasciste. Nici cei care se aflau deja în închisori nu erau în siguranță. Pe 17 iulie, închisoarea Schio de lângă Vicenza a fost asediată de partizani mascați care au omorât 55 de fasciști închiși acolo. Unii dintre răzbunători erau luptători căliți în mișcarea de rezistență. Unii erau genul de eroi de ultim moment care se alăturau mișcărilor de rezistență de pretutindeni, după încheierea luptelor adevărate. Alții erau delincvenți care-și foloseau noul statut „patriotic" ca să șantajeze afaceriști sau latifundiari bogați sau ca să le jefuiască proprietățile.

Dar și în Italia răzbunarea avea, de multe ori, o agendă politică; era o reglare de conturi revoluționară. Partizanii comuniști considerau epurările o luptă necesară împotriva capitalismului. De vreme ce marile corporații, ca Fiat, din Torino, colaboraseră cu regimul Mussolini, erau văzute drept ținte acceptabile. Deși cei mai puternici oameni de afaceri din Torino sau Milano reușiseră, în general, să-și scape pielea trecând granița în Elveția sau mituindu-și potențialii asasini cu bunuri de pe piața neagră, pe la porțile cimitirelor tot apăreau cadavre ale unor personalități de rang inferior.

Foarte îngrijorat de o posibilă revoluție comunistă în Italia, guvernul militar aliat a încercat să-i dezarmeze repede pe partizani, dintre care mulți luptaseră cu curaj împotriva germanilor. Politicienii italieni conservatori au sprijinit efortul, ceea ce nu e de mirare, de vreme ce unii dintre ei avuseseră legături strânse cu fasciștii. De fapt, încetineala cu care i-a pedepsit guvernul provizoriu de la Roma pe fasciști a fost unul dintre motivele pentru care a și apărut „justiția de *piazza*".

Pentru a satisface mândria foștilor partizani, s-au organizat parade în diverse orașe, cu comandanți aliați având alături oficialități italiene, care primeau salutul unităților militare partizane purtând eșarfe pentru identificarea diverselor cauze: roșu pentru cei de stânga, albastru pentru creștini, verde pentru *gli autonomi*, cei mai mulți, dezertori din armata italiană. Renunțaseră mulți la arme, dar nici pe departe toți. Stânga radicală avea în continuare o putere considerabilă și era, într-o oarecare măsură, înarmată. Dar, așa cum s-a dovedit mai târziu,

conservatorii nu aveau de ce să se îngrijoreze. Nu avea să fie nici o revoluție în Italia. În schimbul extinderii imperiului său în Europa Centrală, Stalin a acceptat să lase Mediterana Aliaților occidentali. Dar represaliile criminale nu s-au oprit, iar teama de comunism în Italia, împreună cu dezamăgirea stângii, care se considera trădată, aveau să continue, în unele cazuri chiar până în secolul XXI.

Edmund Wilson, care își păstrase simpatiile de stânga, a urmărit desfășurarea evenimentelor cu dezgust. Principala contribuție a Americii la democrația postbelică a Italiei, a observat el, a fost „faptul că ne-am botezat una dintre companiile telefonice Libertatea; iar acum, după ce i-am înarmat și i-am încurajat pe partizani cât ne-au slujit scopurile, le luăm armele și le interzicem să țină discursuri politice, iar dacă creează probleme îi aruncăm în închisoare". Wilson era conștient că și stânga avea mâinile pătate de sânge, dar, argumenta el, „noua revoluție italiană era mai mult decât o simplă vendetă sălbatică și cred că nu e nici pe departe o mișcare al cărei avânt să poată fi înăbușit acum"[44].

Și totuși, avântul stângii a fost înăbușit, ca și în sudul Coreei, în Franța, în sudul Vietnamului, în Japonia și în Grecia, unde Wilson a ajuns în vara lui 1945. El a stat la Atena, la hotelul Grande Bretagne din Piața Constituției. Personalul hotelului era morocănos până la ostilitate, iar Wilson a observat găuri de gloanțe în pereții camerei. Comportamentul ursuz avea motivele lui, fiindcă și peste Atena plutea o duhoare – duhoarea unei alte trădări.

Ar fi cazul să explicăm găurile de gloanțe. În luna decembrie a anului anterior avusese loc o demonstrație de proporții a susținătorilor Frontului Național Liberal, EAM, organizația partizană controlată de comuniști. Oficial, armata engleză trebuia să se ocupe de Grecia eliberată. La Atena fusese instaurat un Guvern de Uniune Națională provizoriu, compus din conservatori și regaliști, dar și cu câțiva stângiști. O mare parte din restul țării se afla încă în mâinile organizației EAM și ale forței sale armate, ELAS. După ce luptaseră împotriva germanilor, EAM/ELAS se așteptaseră să preia conducerea și să impună revoluția în Grecia. Conservatorii, susținuți de

englezi, voiau să împiedice acest lucru cu orice preţ, ceea ce a dus la demonstraţia din 3 decembrie 1944, ziua în care, cum a spus Harold Macmillan, „a început războiul civil".[45]

De fapt, după cum Macmillan ştia fără îndoială, războiul civil începuse cu mult timp înainte. Grecia fusese despărţită dureros în două în timpul Primului Război Mondial, când prim-ministrul Eleftherios Venizelos a dorit să-i susţină pe Aliaţi, în timp ce regele Constantin I şi comandantul său militar, Ioannis Metaxas, s-au opus. Au urmat ani de dezacord îndârjit între regalişti şi „venizelişti". În 1936, Metaxas a devenit un dictator cu faţă de bancher şi brutalitate de *caudillo* fascist. Admirator al celui de-al Treilea Reich al lui Hitler, el a „unificat" Grecia, ca Părinte al Naţiunii, scoţând în afara legii toate partidele politice şi aruncându-i în închisoare pe comunişti şi pe alţi oponenţi ai regimului său. Spre uşurarea majorităţii poporului grec, Metaxas a murit în 1941.

A urmat invazia germană. Susţinătorii fostului regim Metaxas au colaborat, în mare parte, cu naziştii, iar rezistenţa a fost condusă de comuniştii ieşiţi din închisorile lui Metaxas. Batalioanele fasciste greceşti, aţâţate de germani, se luptau cu gherilele de stânga ajutate iniţial de Aliaţi. S-au comis multe brutalităţi de ambele părţi. Multe victime au fost oameni nevinovaţi prinşi în schimbul de focuri.

Dar Macmillan a avut dreptate: în ceea ce-i priveşte pe englezi, adevăratele evenimente au început de-abia în 1944, când soldaţii englezi, susţinuţi de trupe suplimentare din Italia, au luptat împotriva partizanilor de stânga care se bătuseră cu germanii cu doar câteva luni mai devreme. Dezaprobarea cu care privea Edmund Wilson situaţia era împărtăşită de mulţi, mai ales în SUA, unde a fost considerată încă o intervenţie imperialistă tipic engleză. Dar au fost de aceeaşi părere şi mulţi englezi; Churchill, deşi venerat pentru aptitudinile de conducător în timpul războiului, era privit cu neîncredere din cauza agresiunilor împotriva partizanilor comunişti.

Harold Macmillan a observat că în Grecia, ca şi în alte ţări, „propaganda noastră prezentase mişcările de rezistenţă drept nişte grupări de idealişti romantici care luptau cu un devotament demn de Byron pentru libertatea ţării lor"[46]. Eroul care

amintea cel mai mult de Byron era un bărbat pe nume Aris Velouchiotis. Aris călărea prin munți cu banda lui de partizani îmbrăcați în negru – berete negre, cămăși negre, bărbi negre. Eroul romantic, care se dezisese de comuniști în 1945, mai era și criminal. Ulterior, în zona în care opera au fost descoperite gropi comune pline de oasele inamicilor lui politici.

Adevărata problemă de după eliberare, ca și în Italia (sau în China și în multe alte locuri), a fost monopolizarea folosirii forței. Frontul Național de Eliberare (EAM/ELAS) din Grecia acceptase, după negocieri susținute, să depună armele, atâta timp cât făceau același lucru și grupările militare înarmate de dreapta, ca vestitele Batalioane de Securitate înființate în timpul ocupației naziste. Scopul guvernului era să formeze o armată națională din cele mai bune elemente din ambele tabere. După EAM/ELAS, guvernul nu s-a ținut de promisiune; deși stânga a fost demobilizată (într-o oarecare măsură), dreptei i s-a permis să-și păstreze puterea de foc. Cei mai mulți foști luptători din ELAS au privit situația, după cum e ușor de înțeles, ca pe o trădare crasă. Un partizan își amintea că prinsese un grup de colaboraționiști în 1944. Dar, în loc să-i omoare, i-a predat poliției. O mișcare neinspirată: poliția le-a dat arme și i-a lăsat să plece. Pentru partizani, înfrânți în 1945, morala a fost clară: „Cei care spuseseră «ucideți-i» aveau ocazia să remarce că al doilea val de violențe, războiul civil, n-ar fi avut loc dacă i-am fi omorât pe toți fasciștii.“[47]

Așa arăta deci atmosfera încărcată din Atena, ale cărei ecouri le-a observat Edmund Wilson în camera lui de hotel în 1945. Pe 3 decembrie 1944, mulțimea adunată în Piața Constituției, cu femeile și copiii în frunte, s-a apropiat de hotelul Grande Bretagne, unde se ascunsese guvernul provizoriu. S-a spus că se pregăteau să ia cu asalt clădirea. Perspectiva pe care a auzit-o Wilson de la simpatizanții de stânga, pe care o împărtășeau pe atunci majoritatea grecilor, este că majoritatea pașnică a protestatarilor au mers înainte, în timp ce poliția regalistă a deschis focul și a ucis și rănit aproximativ o sută de oameni. A doua zi, când protestatarii au trecut din nou în marș prin fața hotelului, de data aceasta într-o procesiune funerară, regaliștii

au ucis până la două sute de cetățeni neînarmați, trăgând de la ferestrele hotelului.

Macmillan, după cum era de așteptat, a avut o versiune întru câtva diferită. „Așa-numita mulțime civilă", și-a amintit el, „includea mulți luptători de gherilă din ELAS, înarmați până-n dinți", iar focurile de armă fatale fuseseră trase, probabil, de un agitator comunist.[48]

Deși adevărul în privința tragicului eveniment rămâne neștiut, două lucruri sunt greu de contestat. Partizanii conduși de comuniști erau indivizi cu totul lipsiți de scrupule, care uciseseră un număr mare de colaboraționiști reali sau presupuși și de „dușmani de clasă" chiar înainte ca Grecia să fie scoasă din mâinile germanilor în octombrie 1944, și care au continuat să epureze și să ucidă și după aceea. Al doilea adevăr este că stânga din Grecia avea toate motivele să se simtă trădată.

Comuniștii și stângiștii au fost coloana vertebrală a rezistenței antinaziste și antifasciste în multe țări. În Grecia, ei au monopolizat rezistența, epurându-i violent pe toți ceilalți. În zonele rurale, EAM/ELAS înființase un fel de stat de gherilă în care toți dușmanii revoluției erau dați pe mâna tribunalelor populare. Un ofițer englez încartiruit în Grecia în septembrie 1944 a scris despre „domnia terorii" comuniste din Atica și Beoția: „În ultimele câteva săptămâni au fost executați peste 500 de oameni. Din cauza mirosului cadavrelor în putrefacție, e imposibil să treci pe lângă un loc anume din unitatea mea. Pe pământ stau neîngropate cadavre dezbrăcate, cu capetele tăiate. [ELAS a] acționat în zona noastră din cauza unor elemente reacționare puternice din rândul populației."[49]

Așadar, teama de consecințele unei revoluții în Grecia era cum nu se poate mai întemeiată. Readucerea pe tron a regelui George II, un proiect drag lui Churchill, ale cărui predici monarhiste îi iritau chiar și pe unii conservatori greci, nu era chiar cea mai bună idee. Scurta lui domnie de la sfârșitul ani-lor '30 coincisese cu dictatura brutală de dreapta a lui Ioannis Metaxas, pentru care poporul nu simțea nici o nostalgie.

Dar, având în vedere teama de comunism, englezii erau de părere că nu puteau să nu susțină guvernul de la Atena în lupta împotriva partizanilor de stânga. Luptele au durat cinci

săptămâni, la începutul lui 1945. ELAS a deportat până la 20.000 de „dușmani de clasă", dintre care mulți au fost uciși după marșuri forțate prin munți. Pe de altă parte, mulți presupuși partizani de stânga au fost deportați de englezi în lagărele din Africa. Violențele au fost atât de sângeroase de ambele părți, încât pacea negociată în februarie a fost întâmpinată de populație cu o mare ușurare. Churchill și-a făcut apariția la balconul hotelului Grande Bretagne, împreună cu arhiepiscopul Bisericii Ortodoxe, și a spus, în fața unei mulțimi enorme care aclama: „Grecia pentru totdeauna! Grecia pentru toți!"[50]

Nu a fost decât o acalmie temporară. Războiul civil din Grecia avea să reînceapă în anul următor și să dureze încă trei ani. Dar chiar și înainte de reizbucnirea lui, aproape imediat după ce își terminase Churchill discursul mișcător, a început o altă formă de răzbunare, o contrarăzbunare, de data aceasta împotriva stângii. S-au dezlănțuit forțele paramilitare de dreapta și jandarmii. Comuniștii sau cei suspectați de vederi de stânga au fost arestați fără mandat, bătuți și omorâți sau închiși în număr mare. Frontul Național de Eliberare a emis un apel care atrăgea atenția lumii asupra „unui regim al terorii, mai hidos chiar și decât cel al dictaturii Metaxas"[51]. Până la sfârșitul lui 1945, fuseseră aruncați în închisoare aproape 6.000 de susținători ai organizației EAM. Printre ei erau femei și copii, ba chiar atât de mulți, încât au trebuit construite lagăre speciale pentru femei. Acești oameni au fost acuzați, de-a valma, de crime comise în timpul ocupației. Dar crimele comise de foștii colaboraționiști naziști sau de batalioanele de securitate ale dreptei au rămas în mare parte nepedepsite.

Harold Macmillan și Edmund Wilson au privit Grecia din perspective foarte diferite – unul ca ministru englez în funcție, celălalt ca jurnalist literar american –, dar asupra unui lucru au fost de aceeași părere. Ar fi trebuit făcute eforturi mai mari pentru separarea stângii democrate de revoluționarii comuniști. Macmillan era de părere că „o politică moderată, rezonabilă, progresistă" ar fi cernut „elementul radical, vag, de nucleul de comuniști îndârjiți"[52]. În opinia lui Wilson, Anglia ar fi trebuit „să-i ajute pe liderii EAM să se desprindă din lațul sovieticilor și să țină sub control elementele mai turbulente, pe a căror

înverşunare englezii se bazaseră bucuroşi pe vremea Rezistenţei“[53]. Din păcate, astfel de eforturi, chiar dacă ar fi existat intenţia să fie făcute, au fost înecate repede de setea de răzbunare încurajată de forţele politice care încercau s-o aţâţe pentru a trage foloase.

POATE CĂ „ELIBERARE“ nu e cuvântul potrivit pentru a rezuma sfârşitul războiului în societăţile coloniale. Cei mai mulţi asiatici au fost cum nu se poate mai bucuroşi să se vadă scăpaţi de japonezi, a căror „eliberare asiatică“ se dovedise mai rea decât imperialismul occidental căruia-i luase locul temporar. Dar în 1945 eliberarea era ultimul lucru pe care-l aveau în plan olandezii pentru Indiile Olandeze de Est, francezii pentru Indochina sau englezii pentru Malaya.

Planurile americanilor pentru Filipine erau ceva mai blânde, iar lordul Louis Mountbatten, comandant suprem al Aliaţilor în Asia de Sud-Est, avea o oarecare simpatie faţă de aspiraţiile asiatice de independenţă naţională. Dar olandezii şi francezii voiau să restabilească ordinea colonială de dinainte de război cât mai repede cu putinţă. Chiar şi socialiştii olandezi, care nu se opuneau întru totul dorinţei de independenţă a Indoneziei, se temeau că economia olandeză, grav afectată de ocupaţia germană, s-ar fi prăbuşit în lipsa coloniilor asiatice. Cum spunea un slogan popular al vremii, „Dacă pierdem Indiile, ne pasc dezastrele“ – *„Indie verloren, rampspoed geboren“*. Concesia maximă pe care era dispus s-o facă guvernul olandez naţionaliştilor indonezieni era un grad de autonomie sub coroana Olandei. Iar cu indonezienii care colaboraseră cu japonezii nici nu se punea problema unor negocieri.

Situaţia aceasta complica problema colaborării şi a răzbunării, fiindcă populaţia Asiei de Sud-Est arătase un entuziasm considerabil, cel puţin în primii ani de război, faţă de propaganda japoneză care cerea „Asia pentru asiatici“. Din punctul de vedere al activiştilor ca Sukarno, din Indonezia, conlucrarea cu japonezii era cea mai bună cale de-a scăpa de stăpânii coloniali olandezi. Dar în ochii Olandei poziţia aceasta făcea din Sukarno un colaborator cu inamicul. Era exclusă negocierea

independenței Indoneziei cu el după război; dimpotrivă, olandezii erau convinși că trebuia pedepsit ca trădător.

Și pe asiatici îi mistuia setea de răzbunare în 1945, dar nu întotdeauna împotriva colonialiștilor europeni. In multe cazuri, răzbunarea era mai indirectă și orientată spre alte forme de colaborare, dinaintea ocupației japoneze. La fel cum s-a întâmplat și în unele zone din Europa, victimele răzbunării asiatice au fost, de multe ori, minoritățile nepopulare, mai ales cele considerate privilegiate, mai bogate și mână în mână cu puterile coloniale occidentale.

Chinezii, numiți adeseori „evreii Asiei", au avut cel mai mult de suferit de pe urma ferocității japonezilor din Asia de Sud-Est. În Malaya, de exemplu, malaiezienii erau preferați chinezilor, în care japonezii nu aveau încredere. Negustorii chinezi aveau de câștigat de pe urma colonialismului occidental, sau cel puțin așa se credea. Așadar, chinezii trebuiau zdrobiți, în timp ce elitele malaieziene erau promovate în funcții publice și în poliție. Nu că țăranii și muncitorii malaiezieni sau indonezieni ar fi fost neapărat tratați bine; indonezienii obligați să muncească la proiectele militare japoneze au murit în număr mare, în împrejurări și mai crunte decât majoritatea prizonierilor de război europeni. Invadatorii făceau de multe ori ravagii pe pământurile lor, lăsând milioane de țărani muritori de foame; orașele erau jefuite, lipsite de un minimum de servicii, iar pe străzi domneau bandele de delincvenți.

Dominația Japoniei asupra Asiei de Sud-Est fusese brutală, dar în rândul populației, care mai înainte tinsese să adopte o atitudine de supunere colonială ursuză, a răsărit un nou spirit de împotrivire. Puterile occidentale fuseseră umilite de Japonia și se demonstrase că erau vulnerabile. Sute de mii de tineri malaiezieni și indonezieni fuseseră antrenați de japonezi ca soldați pentru trupele auxiliare, grupările armate și diferite organizații de tineret militante. Pregătirea le trezise o mândrie cu care nu erau obișnuiți. Exploatând umilința și inferioritatea comună popoarelor colonizate, japonezii au încurajat cu bună știință orientările antioccidentale și antichineze.

În mare parte, chinezii au fost cei care au opus rezistență japonezilor din Malaya în timpul războiului. Rezistența, inspirată

de Partidul Comunist din China, dar poate și de internaționalismul care atrăsese spre comunism minoritățile din alte părți, a fost condusă de Partidul Comunist din Malaya (PCM). Deși PCM nu era neapărat antimalaiezian, aproape toți membrii săi erau chinezi. Organizația sa militară era Armata Populară Antijaponeză Malaieziană (APAJM), care, în august 1945 avea aproximativ 10.000 de membri înarmați, care controlau o mare parte din zonele rurale, formând un fel de stat în stat, cu propriile sale reguli și legi și cu obiceiul de a-i epura în masă pe oficialii opozanți, în mod asemănător gherilelor comuniste din Grecia.

După război, membrii Armatei Antijaponeze s-au răzbunat prompt pe localnicii care colaboraseră cu japonezii, cei mai mulți indieni și malaiezieni; primari, polițiști, jurnaliști, informatori, foste amante ale oficialilor japonezi și alți „trădători și câini fricoși" au fost târâți pe străzi, expuși în cuști, judecați sumar de „tribunalele populare" și executați public. Măsurile le-au insuflat teamă multor malaiezieni. Iar în octombrie, când guvernarea colonială engleză, care colaborase strâns cu APAJM împotriva japonezilor, a decis acordarea de cetățenie egală chinezilor, e de înțeles de ce malaiezienii s-au temut să nu piardă controlul asupra propriei lor țări, o teamă pe care politicienii locali o exploatează chiar și în ziua de azi.

Malaiezienii s-au hotărât să riposteze în fața chinezilor. Conducătorul lor era un fost lider de gangsteri cu turban și cu un aer amenințător, pe nume Kiyai Salleh. După război, el a devenit conducătorul unui grup numit Bandele Roșii ale Sabilillahului (Războiul Sfânt). Scopul grupului era apărarea credinței musulmane de păgânii chinezi și răzbunarea malaiezienilor umiliți și uciși de chinezi după înfrângerea Japoniei. Deși la suprafață jihadul împotriva chinezilor era islamic (se citeau texte din Coran, erau invocați sfinți sufiți), Salleh lua exemplul misticilor malaiezieni și se declara invulnerabil: „Gloanțele nu-l pot ucide; trece râurile cu tălpile uscate; se poate elibera din orice lanțuri; glasul lui îi paralizează pe dușmani."[54] Adepții lui se credeau binecuvântați cu aceleași puteri, după ce se înțepau cu ace de aur și beau poțiuni binecuvântate de liderul războinic sfânt.

Metoda preferată de execuție a Bandelor Roșii era cu maceta sau cu pumnalul malaiezian numit *kris*, o armă căreia i se atribuiau puteri mistice, ca și războinicilor înșiși. Într-un incident tipic, de pe 6 noiembrie, un grup de jihadiști malaiezieni a năvălit într-o așezare de chinezi de la Padang Lebar și a hăcuit cinci bărbați și treizeci și cinci de femei și copii cu pumnalele și macetele. Cadavrele copiilor au fost aruncate într-o fântână. Politicienii malaiezieni nu erau în favoarea unor astfel de acțiuni, dar nici nu făceau mare lucru ca să le împiedice. Conform unui raport al serviciului militar de informații englez, „în rândul malaiezienilor educați par să existe îngrijorări semnificative cu privire la statutul viitor al malaiezienilor în Malaya; pare să domnească la scară largă convingerea că treptat chinezii preiau controlul economic asupra țării, lucru care, dacă nu este combătut, ar putea duce și la un control politic“[55].

De același lucru se temeau și indonezienii, așa că nu întâmplător cei trei locotenenți principali ai căpeteniei malaieziene erau naționaliști indonezieni din Indiile Olandeze de Est, unde în toamna lui 1945 situația era mult mai rea decât în Malaya.

G.F. Jacobs, maior sud-african din pușcașii marini ai armatei engleze, a fost unul dintre primii soldați aliați parașutați în Sumatra în august 1945. Sarcina lui era să ia legătura cu autoritățile militare japoneze și să pregătească predarea lor și debarcarea trupelor aliate. Tot Jacobs a fost printre primii care au văzut situația din lagărele japoneze pentru prizonieri de război, în care se aflau mii de civili bolnavi, emaciați, bătuți și înfometați. Prizonierii olandezi nu înțelegeau de ce nu-i lăsa Jacobs să-și facă singuri dreptate: „De ce ne-ați oprit [...], nu vedeți că vrem să scăpăm de gălbejiții ăștia nenorociți?“[56]

Motivul pentru care maiorul Jacobs trebuia să-i împiedice pe prizonieri să-i linșeze pe gardieni era că se temea de o amenințare mult mai gravă. Indonezienii umblau prin țară cu arme de foc, pumnale și sulițe ascuțite, strigând *bunuh Belanda!*, „moarte omului alb!“. Aveau nevoie ca japonezii să-și apere foștii prizonieri.

În dimineața zilei de 17 august, la două zile după capitularea Japoniei, Sukarno a citit o declarație scurtă, bătută la

mașină, în fața unei mulțimi destul de mici adunate în Batavia (Jakarta): „Noi, poporul indonezian, declarăm prin prezentul act independența Indoneziei. Detaliile privitoare la transferul de putere etc. vor fi rezolvate cu conștiinciozitate, cât mai repede cu putință."

Declarația fusese redactată de Sukarno, președintele autoproclamat al noii Republici Indoneziene, și de vicepreședintele Mohammed Hatta, în strânsă colaborare cu comandanții armatei și marinei japoneze. În vara lui 1945, când înfrângerea părea inevitabilă, japonezii au hotărât că opțiunea cea mai bună ar fi o Indonezie independentă și antioccidentală. În fond, cei mai mulți japonezi luau în serios deviza „Asia pentru asiatici", deși speraseră ca *ei* să fie cei care domneau peste ceilalți asiatici ca rasă superioară. Mulți indonezieni, sătui de violență, agresați de japonezi, înfometați și vulnerabili la bolile aduse de supraviețuitorii lagărelor de muncă forțată de pe calea ferată Thailanda–Burma și din alte proiecte japoneze în care condițiile erau un adevărat iad, nu prea știau ce să creadă. În primele săptămâni după predarea japonezilor nu a existat prea multă ostilitate față de civilii olandezi. Sukarno, Hatta și alți lideri, ca Sutan Syahrir, un socialist educat în Olanda care nu cooperase niciodată cu japonezii, s-au străduit să limiteze violența potențială într-un arhipelag asupra căruia nu aveau un control foarte strict.

În orice caz, noii lideri indonezieni nu se bucurau de prea multă ascultare din partea numărului mare de tineri infractori radicalizați și antrenați ca trupe auxiliare pentru armata japoneză. Băieții erau puși pe luptă. Au făcut rost de arme de la ofițerii japonezi care le sprijineau cauza – unele cumpărate, altele furate din depozitele japoneze. Se estimează că luptătorii au obținut peste 50.000 de puști, 3.000 de pistoale și puști-mitralieră și 100.000 de gloanțe.[57] Ceea ce ar fi trebuit să facă olandezii – și ceea ce au și fost încurajați să facă de aliații lor occidentali – era să negocieze cu Sukarno și cu ceilalți lideri indonezieni, care nu aveau nici un interes să dea frâu liber violenței revoluționare. După cum a spus Mountbatten cu o oarecare speranță: „Singurul nostru gând e să-i convingem pe olandezi și pe indonezieni să se pupe și să se împace, după care

să ne retragem."[58] Dar olandezii au cerut sprijinul Biroului pentru Afaceri Externe al Angliei, comparând „așa-numitul guvern Sukarno" cu regimul pronazist Quisling și pe tinerii luptători indonezieni pentru independență cu *Hitlerjugend* și cu SS-ul. Proclamația de independență a lui Sukarno o considerau un complot al japonezilor pentru a păstra un regim fascist în Indiile Olandeze de Est.[59]

În ce privește colaborarea lui Sukarno cu japonezii, nu încape îndoială. Sukarno își petrecuse o mare parte din anii '30 în închisorile coloniale olandeze sau în exil pe o insulă izolată. Japonezii îl trataseră cu mai mult respect decât olandezii. Oricum, nu era nerezonabil din partea lui să vadă în Japonia cea mai dreaptă cale spre eliberarea națională. „Pentru prima oară în toată viața mea", a spus el în 1942, „m-am văzut pe mine în oglinda Asiei"[60].

Dar chiar și printre indonezieni mulți considerau că Sukarno mersese prea departe cu colaborarea. Reputația i-a fost pătată de faptul că a sprijinit exploatarea indonezienilor prin muncă forțată pentru efortul de război japonez, iar tinerii radicali erau furioși că-i implicase pe japonezi în declarația de independență. Ei nu voiau să aibă nimic de-a face cu japonezii. Totuși, lui Sukarno nu i-a contestat nimeni calitatea de naționalist indonezian.

Dar olandezii, în loc să negocieze direct cu Sukarno, au făcut promisiuni vagi pentru autonomia Indoneziei într-o comunitate condusă de Olanda. În același timp, începând din septembrie, veteranii din Armata Indiilor de Est Olandeze au început să patruleze prin satele și cartierele indoneziene, trăgând cu armele, sfâșiind drapelele indoneziene roșii și albe și amenințând lumea, ca să arate cine era șeful. Cei mai cunoscuți așa-ziși justițiari erau un grup numit Batalionul X, condus de comandanți olandezi și eurasiatici, dar compus în mare parte din creștini de pe Insula Ambon, din locuitori din Medan și alte minorități care se temeau mai mult să fie dominate de alți indonezieni decât de olandezi și care slujiseră cu loialitate sistemul colonial. Când a venit vestea că sosiseră crucișătoare olandeze și engleze cu trupe aliate, în mare parte indieni și agenți ai Administrației Civile a Indiilor Olandeze (ACIO), ca

să restabilească vechea ordine, s-au dezlănțuit cele mai sângeroase acte de violență din Asia de Sud-Est, în parte revoluție, în parte răzbunare și în parte pură criminalitate – cocktailul letal care explodase în Europa în cursul aceluiași an.

Bandele de extremiști înarmați care au dezlănțuit valul de teroare în octombrie și noiembrie 1945, val numit *bersiap* („Pregătiți-vă!“), se compuneau în mare parte din foști membri ai grupărilor militare conduse de japonezi și din huligani de stradă, adeseori adolescenți recrutați din bandele din Jakarta, Surabaya sau alte orașe. Dar grupările de tineret, *pemuda*, includeau și studenți, muncitori din fabrici și săteni. Unii lideri erau gangsteri mai mari, ale căror motive pentru jefuirea și uciderea celor bogați și puternici aveau mai puțin de-a face cu politica decât cu lăcomia. Unii erau personalități charismatice, ca de pildă un șef de bandiți poreclit Tata Tigru, care le vindea oamenilor lui amulete care să-i facă invulnerabili. Amestecul de misticism javanez și îndoctrinare japoneză despre spiritul războinicilor îi umplea pe tinerii luptători de un eroism nesăbuit: *Merdeka atan mati!* („Libertate sau moarte!“). Unii dintre ei s-au împotrivit tancurilor înarmați doar cu macete și sulițe de bambus.

Principalele victime ale răzbunării revoluționare au fost chinezii, asociați cu afacerile și suspectați de trădare, și eurasiaticii, sau *indos*, dar și alte minorități care se aliaseră frecvent cu olandezii. Mai existau și creaturile adeseori eluzive numite „spioni ACIO“. Definiția unui spion ACIO putea fi foarte arbitrară: cineva care purta un sarong cu prea mult roșu, alb și albastru (culorile naționale olandeze) putea fi ridicat de pe stradă ca agent al administrației olandeze.

Chinezii, *indos* sau etnicii din Ambon știau că-i așteptau necazuri când auzeau sunetul sulițelor de bambus izbite de felinarele cu tije metalice din Jakarta, ca niște tobe de război. De multe ori, soldații japonezi înarmați care primiseră ordinul de a-i apăra pe civili în lipsa trupelor aliate se făceau nevăzuți când începea zgomotul. Se jefuiau magazine, se incendiau case. Familii întregi erau măcelărite de tineri orbiți de furie, îmbătați de violență, îndrăgostiți la propriu de pumnalele lor și care uneori obișnuiau să bea sângele victimelor. Într-o zonă

din apropiere de Jakarta nu se mai găsea apă proaspătă, fiindcă fântânile se umpluseră până la ghizduri cu cadavre de chinezi în putrefacție.

Cuvântul indo-olandez pentru cea mai obișnuită metodă de ucidere era *getjintjangd*. *Tjintjang* însemna tăierea cu *kris*-ul sau maceta. Mulți civili olandezi care erau destul de nesăbuiți încât să părăsească lagărele păzite încă de japonezi erau *getjintjangd*; la fel și soldații japonezi care se împotriveau cererilor de a-i ajuta pe rebeli sau de a le da armele lor. Deși fostele lagăre de concentrare, niște sate enorme și sordide, pline de oameni bolnavi și înfometați, erau atacate destul de des, tot erau locurile cele mai sigure, atâta timp cât gărzile japoneze nu-și părăseau posturile.

Un tânăr pe nume Peter van Berkum, născut în Indonezia, ca mulți alți civili olandezi, a fost înconjurat într-o noapte, în Surabaya, de un grup de adolescenți sălbăticiți, cu sulițe din bețe de bambus ascuțite. A fost dus cu camionul la o închisoare din apropiere: „Când a încetinit, camionul a fost înconjurat de o masă de oameni care țipau. Nu vedeam decât o încâlceală de fețe cafenii și transpirate, contorsionate, cu gurile larg deschise. Agitau pumnii strânși și tot felul de arme." În strigăte de „Moarte albilor!", prizonierii au fost împinși afară din camion. „Imediat, mulțimea s-a năpustit pe ei și i-a bătut, hăcuit și înjunghiat cu bețe și baionete, cu topoare, paturi de pușcă și sulițe."[61]

Bersiap, pe care liderii indonezieni nu-l doriseră, le scăpase complet de sub control. Au izbucnit lupte pretutindeni în Java și Sumatra – nu doar acte de răzbunare împotriva colonialiștilor și celor bănuiți că i-ar fi ajutat, ci și între rebeli și japonezi, într-un ciclu sângeros al răzbunării și represaliilor. În Semarang, o unitate japoneză condusă de maiorul Kido Shinichiro s-a ciocnit cu *pemuda* convinși că japonezii le sabotau sursele de apă. Ca metodă de intimidare brutală, japonezii au omorât câțiva militanți indonezieni. Apoi indonezienii au ucis peste două sute de civili japonezi din închisoarea orașului. Într-un raport al armatei engleze s-a consemnat că: „Unele cadavre erau atârnate de acoperiș și de ferestre, altele fuseseră străpunse dintr-o parte în cealaltă cu sulițe de bambus. [...] Unii

încercaseră să scrie câte un ultim mesaj pe pereți, cu sânge."[62] Drept represalii, japonezii furioși au măcelărit peste două mii de indonezieni.

Cele mai grave cazuri de violență au izbucnit în orașul industrial Surabaya, care până la sfârșitul lui octombrie a ajuns să fie controlat în totalitate de indonezieni. Închisorile se goliseră. Pe străzi domneau hoardele de luptători pentru libertate *pemuda*, gangsteri mărunți și tineri romantici înflăcărați de poveștile javaneze tradiționale, pline de aventuri, transmise la Radio Revolta de o figură charismatică și pletoasă, pe nume Fratele Tomo. Ambonezii și *indos*, acuzați că ar fi fost spioni ACIO, erau atacați cu pumnale și sulițe. Iar japonezii care-și vedeau propriile vieți puse în pericol asigurau bucuroși gloatei tot mai multe arme letale.

Sora lui Peter van Berkum, Carla, a sosit împreună cu alți refugiați olandezi dintr-un lagăr de concentrare din apropiere: „Ne-a atacat o bandă de băștinași. Își tot împingeau spre noi, agresiv, sulițele de bambus. Strigau întruna: *Merdeka! Merdeka! Merdeka!* [libertate]. Erau îmbrăcați în zdrențe. Ochii lor negri aveau o expresie înspăimântătoare. Mi-a fost frică."[63]

Aliații au decis să ia măsuri. P.J.G. Huiker, căpitan în marina olandeză, a fost trimis în oraș ca să facă pregătirile pentru o debarcare a Aliaților. Cum era de așteptat, sosirea lui a fost văzută ca un nou act provocator. Din arsenalele japoneze se revărsa un flux continuu de arme spre luptătorii *pemuda*. Pe 25 octombrie au debarcat cam 4.000 de militari englezi, în mare parte indieni și *gurka* din Nepal. Se zvonea că erau olandezi cu fețele spoite. Au fost atacați de o armată pestriță de indonezieni. De teamă să nu li se masacreze trupele, englezii le-au cerut lui Sukarno și lui Hatta să vină și să țină mulțimea în frâu. Cei doi s-au supus și au avut un oarecare succes. Armistițiul a rezistat, mai mult sau mai puțin, până pe 31 octombrie, când comandantul englez, generalul de brigadă A.W.S. Mallaby, a încercat să intervină într-o încăierare și a fost împușcat de indonezieni.

De data asta, englezii au fost cei care au căutat să se răzbune. În cele trei săptămâni care au urmat, începând din 10 noiembrie, orașul Surabaya a fost bombardat de la sol și din aer

și mitraliat. Un martor ocular a descris astfel scenele din centru:

> Cadavre de oameni, cai, câini și pisici zăceau în șanțuri, drumurile erau pline de sticle sparte, mobilă și cabluri de telefon încâlcite, iar printre clădirile de birouri răsunau zgomotele luptelor. [...] Rezistența indoneziană a avut două faze, mai întâi sacrificiul de sine fanatic, în care bărbații înarmați doar cu pumnale se repezeau la tancurile Sherman, iar apoi o metodă mai organizată și mai eficientă, care a urmat îndeaproape instrucțiunile din manualele militare japoneze.[64]

La sfârșitul lui noiembrie, în Surabaya domnea pacea, dar din oraș nu mai rămăsese decât un câmp de luptă distrus de bombe, care duhnea de mirosul cadavrelor de indonezieni, indieni, britanici, olandezi, *indos* și chinezi. Indonezia a devenit complet independentă de-abia în 1949, după alte act de răzbunare, dintre care nu puține au fost comise de olandezi, care în 1946 au trimis comandouri asasine conduse de Raymond „de Turk" Westerling în provincia Sulawesi de Sud, unde au fost uciși mii de civili. (Întâmplător, mai târziu Westerling, care luptase împotriva germanilor în nordul Africii în al Doilea Război Mondial, a devenit musulman practicant.)

Dar sângele cere sânge. Pe lângă faptul că l-au acuzat de trădare, olandezii l-au considerat pe Sukarno o marionetă a comuniștilor. La exact douăzeci de ani după lupta de la Surabaya, ofițerii armatei indoneziene l-au demis pe Sukarno printr-o lovitură militară, teoretic pentru a-i împiedica pe comuniști să pună mâna pe Indonezia. Astfel a început o vânătoare de comuniști la nivel național. Justițiari musulmani, tineri înarmați, batalioane militare, mistici javanezi și civili de rând au ucis, împreună, o jumătate de milion de oameni, dintre care mulți erau chinezi. Liderul loviturii și viitorul președinte al Indoneziei era un anume general-maior Suharto. Antrenat de armata japoneză și îndoctrinat puternic împotriva imperialismului occidental, acesta luptase împotriva olandezilor în 1945. Mandatul lui de președinte avea să dureze treizeci și doi

de ani. În acest timp, ca oponent îndârjit al comunismului, Suharto s-a bucurat de sprijinul călduros și ferm al tuturor puterilor occidentale, inclusiv, evident, al Olandei.

FRANCEZII SE TEMEAU LA FEL DE MULT ca olandezii să nu-și piardă posesiunile coloniale după 1945 și se simțeau chiar mai umiliți, nu doar din cauza înfrângerii din 1940, ci și din pricina colaborării oficiale pe care o practicaseră în trecut. Pe timpul ocupației japoneze *de facto*, Indochina franceză a fost administrată în continuare de un guvern colonial a cărui loialitate înclina spre Vichy. Japonezii foloseau colonia drept bază militară, în timp ce francezii își beau în continuare aperitivele la Cercle Sportif din Saigon și, în general, își vedeau de treburile lor. Dar viața aceasta fără griji s-a încheiat în martie 1945. Odată cu eliberarea Franței, colaborarea francezilor cu japonezii nu mai putea fi considerată un fapt de la sine înțeles, așa că militarii și oficialii francezi au fost închiși imediat la Saigon și Hanoi.

În prima săptămână a lui august, când înfrângerea era aproape certă, japonezii și-au transferat autoritatea politică conducerii regale din Vietnam, în timp ce Vietminh-ul comunist (Liga pentru Independența Vietnamului) a preluat controlul în nord. Câteva săptămâni mai târziu, când trupele chineze s-au revărsat peste granița nordică, iar în sud era iminentă debarcarea trupelor engleze, atât împăratul Vietnamului, Bao Dai, cât și liderul comunist Ho Și Min au declarat fără echivoc că, orice s-ar întâmpla, revenirea sub conducerea Franței era inacceptabilă. În Hanoi se demolau deja statuile demnitarilor coloniali francezi. Pe 2 septembrie, peste 3.000 de vietnamezi s-au adunat în Piața Ba Dinh, aproape de palatul fostului guvernator general francez, pentru a-l auzi pe Ho Și Min cum declară independența națională. Fanfarele cântau marșuri comuniste, cu versuri dure despre „a bea sânge de francez". Podiumul pe care avea să se țină discursul, împodobit cu steaguri roșii, era păzit de soldații Vietminh-ului, înarmați cu pistoale. Cineva ținea o umbrelă roșie deasupra capului „unchiului" Ho, care a spus în microfon, cu o voce măsurată: „Compatrioți, mă auziți?" Mulțimea a răspuns cu un „da" asurzitor.

Un ofițer de informații american, martor la eveniment, le-a raportat superiorilor săi din orașul Kunming din sudul Chinei: „Din câte am văzut, localnicii au gânduri serioase și mă tem că francezii vor trebui să se descurce. De fapt, va trebui să ne descurcăm cu toții."[65] Nu avea de unde să știe cât de profetice aveau să-i fie cuvintele.

Dacă francezii, din care mulți erau în continuare în închisori, păziți de soldații japonezi, erau speriați de evenimentele în desfășurare, coloniștii francezi din Algeria erau de-a dreptul copleșiți de panică. Atât Algeria, cât și Indochina au trecut printr-o foamete gravă la începutul anului 1945, ca urmare a secetei și a rechiziționării hranei în scopuri militare. În Indochina au murit de foame peste un milion de oameni. În Algeria, foametea a alimentat o furie populară în care francezii înspăimântați au văzut începutul unei revoluții violente.

De fapt, în ciuda actelor de agitație ale comuniștilor algerieni și ale naționaliștilor radicali, cei mai mulți algerieni nu voiau altceva decât drepturi egale. Dar ori de câte ori o mână de musulman arunca o piatră spre un colonist francez, francezii credeau că stătea să înceapă „revolta arabă". Noua administrație colonială din 1945 era condusă de francezi de stânga, dintre care mulți se împotriviseră activ germanilor. Mulți dintre coloniști fuseseră pétainiști și erau de un antisemitism feroce. (Adeseori, singurii care apărau drepturile evreilor de sub conducerea Franței erau musulmanii algerieni.) Dar musulmanii care cereau independența Algeriei sau drepturi egale erau etichetați imediat drept „naziști". Era o mișcare asemănătoare cu catalogarea solicitărilor de independență națională din Indonezia și Vietnam drept un complot fascist al Japoniei. Astfel, autorităților coloniale de stânga și foștilor pétainiști le era mai ușor să le înăbușe.

În Algeria, violența fierbea mocnit de multă vreme, mai ales în zonele grav afectate de foamete din jurul orașului Sétif, din nord-est. Aveau loc ciocniri între coloniști și nomazi, polițiștii aroganți erau izgoniți din sate, tinerii europeni de dreapta îi ațâțau pe musulmanii din Alger scandând *Vive Pétain!* sau *Vive Hitler!*, iar polițiștii francezi au deschis focul asupra unei

mulțimi musulmane care voia să participe la o demonstrație de 1 Mai.

Era de așteptat ca violențele cele mai grave să izbucnească în Setif, nucleul agitației musulmane și al naționalismului algerian. Pe 8 mai, francezii, în ciuda loialității lor anterioare, au decis să sărbătorească victoria Aliaților împotriva Germaniei cu toată pompa patriotică. Mai devreme în aceeași dimineață, s-a adunat în fața moscheii principale un grup de musulmani, cei mai mulți de prin sate – bărbați, femei și copii. Unii bărbați aveau sub djellabale pumnale tradiționale. Alții aveau pistoale. Liderii AML (*Amis du Manifeste et de la Liberté*, Prietenii Manifestului și Libertății), organizația musulmană pentru egalitatea în drepturi, au asigurat autoritățile că nu era vorba de o demonstrație politică. Nu aveau să se arboreze pancarte naționaliste.

La opt, mulțimea număra circa 3.000 de oameni și și-a început marșul pe Bulevardul Georges Clemenceau ca să depună o coroană la monumentul pentru victimele războiului. În ciuda promisiunilor AML, unii naționaliști au ridicat steaguri pe care scria: „Vrem aceleași drepturi ca voi." Când polițiștii de la o barieră pentru trafic au văzut o pancartă cu „Trăiască Independența Algeriană", au smuls-o din mâinile unui biet algerian, care a fost ucis pe loc. Imediat, civilii francezi, care parcă atât așteptaseră, au început să tragă cu pistoale-mitralieră în mulțime, de la balcoane și de la ferestrele localului Café de France. Au murit între douăzeci și patruzeci de oameni. Îngroziți de focurile de armă, musulmanii au dat buzna pe străduțele laterale, atacându-i pe europeni cu pistoalele și pumnalele. Liderul comunist francez Albert Denier a suferit tăieturi atât de grave, încât a trebuit să i se amputeze mâinile.

O profesoară franceză își amintea că tocmai se afla la o cafenea vizavi de școala unde lucra, când „un puhoi de localnici au năvălit din toate părțile, strigând, cu pumnale în mâini. Alergau spre piața arabă. Se comiseseră atrocități. Am văzut vreo cincisprezece dintre ei cum îl băteau cu bâtele pe un vechi prieten al arabilor, domnul Vaillant [...]. E cumplit. Ciudat e că cele mai multe victime erau arabofili"[66].

Veștile despre omoruri au ajuns repede și în sate. Actele de răzbunare au fost sporadice, dar brutale: „Eram înarmați cu cuțite și puști. Tata l-a omorât pe brutar fiindcă era francez. Spărgeam ușile și ardeam casele cu uleiul și petrolul pe care-l găseam înăuntru.“[67] Coloniștii francezi s-au refugiat în secțiile de poliție. Cei prinși au fost mutilați cu cuțitele, femeilor li s-au tăiat sânii, bărbaților li s-au îndesat organele genitale în gură. În trei zile au fost uciși aproximativ o sută de europeni.

În loc să ceară populației să se liniștească, guvernatorul general socialist Yves Chataigneau a chemat 10.000 de soldați din unitățile din Maroc, Africa de Vest și Legiunea Străină. Nu avea să fie un simplu exercițiu de restabilire a ordinii. Trebuia dată o lecție. Uciderea cetățenilor francezi trebuia răzbunată.

Coloniștii francezi au format unități armate și au început să atace populația locală. Unul dintre cele mai dure regimente de infanterie, compus din soldați algerieni, a fost readus din Germania, unde luptase cu îndârjire împotriva lui Hitler. Soldații au fost trimiși în zone izolate din propria lor țară, ca să vâneze conaționali algerieni. La sfârșitul lui iunie, prin zonele rurale domnea o tăcere groaznică, încremenită. Satele și orașele mici fuseseră bombardate săptămâni întregi, din aer și de pe crucișătoare; fuseseră arestați, adeseori torturați și executați mii de oameni. Nu se cunoaște exact numărul victimelor algeriene. Unii spun că au fost aproape 30.000. Crimele erau însoțite de umilințe intenționate. S-a reînviat un obicei din secolul al XIX-lea, în care localnicii trebuiau să-și demonstreze ceremonial supunerea față de cuceritori. Mii de țărani înfometați, care nu mai îndurau bombardamentele, au fost obligați să îngenuncheze în fața steagului Franței și să se roage să fie iertați. Alții au fost împinși cu fața la pământ și puși să strige: „Suntem evrei. Suntem câini. Trăiască Franța!“

Unora dintre francezi trebuie să li se fi părut că, în sfârșit, în Algeria revenise normalitatea. Dar cei cu o gândire mai complexă, inclusiv generalul de Gaulle, știau foarte bine că uciderea în masă a populațiilor locale era o pată rușinoasă pe *La France éternelle*, care, conform mitologiei oficiale, se împotrivise cu curaj amenințării naziste. Prin urmare, întâmplările

din Setif și din împrejurimi au fost îngropate mulți ani sub tăcerea oficială.

Francezii din Saigon însă au văzut în ele un avertisment cu privire la ce li se putea întâmpla dacă nu înăbușeau repede aspirațiile de independență ale vietnamezilor. În august, balanța părea să încline în defavoarea francezilor. Mulți se aflau încă în închisorile japoneze. Vietminh-ul primea sau pur și simplu lua tot mai multe arme de la japonezi. Unii ofițeri japonezi se înscriau în Vietminh, fie din convingere („Asia pentru asiatici"), fie fiindcă aveau nevoie să se ascundă undeva de represaliile pentru gravele delicte de război comise. Americanii nu priveau cu ochi buni planurile imperialiste franceze, deși chinezii, aflați încă sub conducerea naționaliștilor lui Chiang Kai-shek, nu obiectau față de dominația franceză asupra Indochinei. Singurii care-i susțineau întru totul pe francezi, în mod deloc surprinzător, erau englezii.

Violența mulțimii începe de multe ori de la un zvon. Așa s-a întâmplat și pe 20 septembrie la Hanoi, când a început să umble vorba despre un complot al francezilor de a prelua din nou controlul, cu sprijinul membrilor vietnamezi ai poliției de securitate coloniale înființate de francezi. Se spunea că s-ar fi găsit ascunzători cu arme. Se vorbea despre gaze toxice. Soldații francezi ar fi fost eliberați din închisori de japonezi și chiar reînarmați. Pentru a zădărnici planurile teribile ale francezilor, mii de vietnamezi, înarmați cu cuțite, sulițe și macete, au năvălit în casele acestora și au atacat orice francez întâlnit pe stradă. Soldații japonezi, în mare parte, s-au mulțumit să privească.

Chelnerii din cel mai bun hotel din Hanoi, Metropole, i-au atacat pe oaspeți în camere și i-au baricadat în sala de mese. Un francez care a reușit să scape le-a cerut japonezilor să-i elibereze pe prizonierii francezi și să restabilească ordinea.

Françoise Martin era o tânără franțuzoaică venită la Hanoi „nu ca să fac bani în țara aceasta, ci, dimpotrivă, plină de un idealism umanitar". Nu avea decât „respect pentru cultura sino-anamită". Dar sentimentele ei față de vietnamezii care demonstrau pentru independență pe străzi erau, probabil, împărtășite de cei mai mulți coloniști francezi: „Se poate ca

printre ei să fi fost și patrioți *adevărați*. [...] Dar gloata de criminali și imbecili care umblă prin oraș cu steaguri ar da fuga înapoi în găurile de șobolani din care a ieșit dacă ar vedea o jumătate de duzină de puști. Din păcate, nu avem o jumătate de duzină de puști și nici nu le vom avea prea curând."[68]

În august mai circulaseră zvonuri despre rezerve de arme găsite într-o vilă a unor francezi. Protestatarii denunțaseră imperialismul francez. Dar, în afară de câteva crime prin sate, violența vietnamezilor împotriva francezilor nu luase proporții. Francezii erau totuși îngroziți, cu atât mai mult cu cât erau în continuare neajutorați, în ciuda declarațiilor mândre din Franța, unde generalul de Gaulle vorbea despre dezvoltarea Indochinei ca despre „unul dintre scopurile principale ale activității [Franței], cu puterea ei renăscută și grandoarea ei regăsită"[69].

„Toți sunt înarmați până în dinți", își amintea Françoise Martin despre situația din Hanoi, „americani, chinezi, anamiți; numai francezii nu au cu ce să se apere, în afară de bețe și sticle goale"[70]. Modul cum privea ea lupta pentru independență a vietnamezilor era la fel de tipic pentru locul și timpul în care trăia, ca și opiniile ei despre demonstranții „imbecili". Totul era un complot: „Oficial, japonezii depuseseră armele, dar continuau războiul pe alte căi, împiedicând orice întoarcere a europenilor în Indonezia și Malaya; pretutindeni aveau aceleași metode: un plan perfid, admirabil pregătit, aplicat cu grijă. Un nou și admirabil exemplu de duplicitate asiatică, din soiul care reușește să-l înșele de fiecare dată pe omul alb."[71]

Dar când, în cele din urmă, violența a erupt, nu a fost la Hanoi, ci la Saigon. Primul semn cu adevărat alarmant a fost remarcabil de asemănător cu evenimentele din Algeria. Pe 2 septembrie, sute de mii de vietnamezi, sau „anamiți", cum le spunea presa occidentală, mulți dintre ei veniți de la sate, s-au adunat la Saigon ca să asculte declarația de independență a lui Ho Și Min, difuzată la radio de la Hanoi. În cursul aceleiași dimineți, tinerii vietnamezi înarmați organizaseră o demonstrație la poarta unei unități militare în care încă erau închiși soldați francezi. Francezii au răspuns batjocurilor vietnamezilor, strigându-le insulte și cântând *Marseilleza*. Din cauza unei

probleme tehnice, mulţimea n-a mai putut asculta discursul lui Ho Şi Min la radio. Cei adunaţi s-au înfuriat şi mai tare când au început să circule bănuieli că ar fi fost vorba de un sabotaj al francezilor. De îndată ce mulţimea a ajuns la catedrală, s-au tras focuri de armă. Oamenii au intrat în panică şi, bănuind că focurile fuseseră trase de francezi, au atacat orice francez întâlnit în cale. Au fost jefuite magazine ale chinezilor şi europenilor, au fost ucişi preoţi, femeile au fost bătute până au rămas fără dinţi.

Francezii au dat vina pe provocatorii vietnamezi pentru focurile de armă de la care pornise haosul. După vreo două săptămâni au reuşit să-l convingă pe generalul englez Douglas Gracey că venise vremea să-i dea afară pe vietnamezi din secţiile de poliţie şi din funcţiile publice şi să-i reînarmeze pe francezi. Iar englezii, din spirit de solidaritate colonială, au acceptat. Pe 23 septembrie, la Saigon părea să domnească din nou ordinea: francezii reveniseră la putere. Umilinţa şi neajutorarea pe care le simţiseră atâtea săptămâni, luni sau poate chiar ani au făcut din sărbătorirea triumfului o revanşă sălbatică: venise rândul vietnamezilor să fie linşaţi de gloate de francezi. Un ofiţer englez a raportat că „s-a tras fără nici o discriminare, anamiţii au fost târâţi pe străzi în văzul lumii şi aruncaţi în închisoare“[72].

Răzbunarea nu s-a lăsat mult aşteptată. A doua zi, vietnamezii au intrat în casele francezilor şi i-au atacat. Au torturat oameni pe malul râurilor. Soţiile vietnameze ale francezilor au fost mutilate cu cuţitul. Un martor a povestit că o femeie însărcinată în opt luni a fost înjunghiată în burtă. Luptele din Saigon au continuat aproape două luni: englezii, francezii şi japonezii s-au opus vietnamezilor. Unii japonezi au trecut de partea Vietnamului. În Legiunea Străină franceză erau şi germani care luptaseră împotriva Aliaţilor în nordul Africii, ba poate chiar şi câţiva foşti ofiţeri SS. Mii de vietnamezi au fost torturaţi în închisori şi au primit pedepse aspre cu închisoarea sau au fost condamnaţi la moarte după „procese“ care nu durau mai mult de cinci minute.

Deja la jumătatea lui noiembrie francezii îşi puteau savura din nou băuturile la Cercle Sportif, siguri că viaţa avea să se

întoarcă repede la normal. Iluzia aceasta avea să dureze o vreme: în sud până în 1949, când și-a obținut independența Vietnamul de Sud, cu capitala la Saigon, iar în nord până în 1954, când comuniștii lui Ho Și Min au fost recunoscuți drept conducătorii Republicii Socialiste a Vietnamului de Nord, cu capitala la Hanoi. Dar nicăieri n-au fost mai adevărate spusele lui Macbeth către soția lui – sângele cere sânge – decât în țara aceea ca o fâșie din Asia de Sud-Est, considerată într-o vreme trei țări, apoi două, apoi, în cele din urmă, una singură.

PARTEA A II-A
ÎNLĂTURAREA DĂRÂMĂTURILOR

CAPITOLUL 4

Întoarcerea acasă

TATA A FOST UNUL DINTRE CEI PESTE OPT MILIOANE de „strămutați" rămași în Germania în mai 1945 care așteptau să fie transportați acasă. În alte părți din Europa se aflau aproximativ alte trei milioane, dintre care unii își doreau să ajungă înapoi acasă, alții voiau să plece oriunde, numai înapoi nu, iar alții nu mai aveau unde să se întoarcă: polonezii în Ucraina, sârbii și croații în Austria, rușii „albi" în Iugoslavia, refugiații evrei în Kazahstan și așa mai departe. Cifrele din Asia sunt la fel de amețitoare: 6,5 milioane de japonezi rămăseseră în Asia și Pacific, cu calea de întoarcere tăiată, iar jumătate dintre ei erau civili. Peste un milion de lucrători coreeni erau încă în Japonia. Mii de prizonieri de război australieni, europeni și americani rămăseseră în China, Japonia, Taiwan și în Asia de Sud-Est, ca și indonezienii și alți asiatici obligați să muncească la proiectele militare din regiune ale japonezilor. La calea ferată Thailanda–Burma lucraseră aproape 180.000 de asiatici; n-au supraviețuit decât jumătate.

Toate războaiele provoacă strămutări: războiul din Irak, început odată cu invazia condusă de SUA în 2003, a gonit de-acasă cinci milioane de oameni, ca estimare maximă. Amplitudinea strămutării cauzate de al Doilea Război Mondial a fost cu atât mai cutremurătoare cu cât a fost, în mare parte, intenționată, din motive de un simț practic lipsit de scrupule, dar și ideologice: programe de muncă forțată, schimburi de populație, „purificare etnică", mutarea granițelor naționale, emigrare în căutare de *Lebensraum* pentru rasele stăpâne, cea germană și cea japoneză, războaie civile, deportarea unor întregi populații

care aveau să fie ucise sau să piară încet în exil și așa mai departe. În Europa, principalii vinovați au fost germanii, dar politicile lui Stalin din Uniunea Sovietică și din țările învecinate au fost adeseori la fel de criminale ca ale lui Hitler.[1]

Pentru tata, ideea întoarcerii acasă nu era complicată. Deși nu mai corespondase cu familia din 1944, când Aliații eliberaseră o parte din Olanda, întrerupând comunicațiile din orașul lui cu Germania, măcar avea unde să se întoarcă. În vara lui 1945, a fost dus dintr-o tabără pentru strămutați din Magdeburg, condusă de englezi, până la granița cu Olanda, cu camioane militare engleze, cu trenul și cu autobuzul. Comitetul de primire din orașul de frontieră olandez Enschede i-a chestionat pe el și pe alți olandezi reveniți, ca să stabilească dacă munca lor în Germania fusese voluntară sau nu. Cei suspectați de muncă voluntară trebuiau să renunțe la dreptul la rații alimentare, iar necazul lor nu era decât un sol neînsemnat al unei probleme care avea să-i obsedeze pe olandezi vreme de decenii, ca o bubă națională care trebuia zgândărită la nesfârșit: cine se purtase „bine“ și cine „rău“, cine fusese curajos și cine laș, colaboraționist sau membru al rezistenței, erou sau inamic. (În realitate, firește, puțini se încadrau clar într-o categorie sau în cealaltă.) A fost o primire obositoare. Dar tata a rămas impresionat de politețea interlocutorilor: se dezobișnuise să dea ochii cu oficiali care să nu latre la el.

Până să ajungă în orașul lui, Nijmegen, sentimentele aveau să-i devină mai complicate. Lăsase în urmă Berlinul, un oraș complet ruinat. Era deci obișnuit cu distrugerea. Dar tot trebuie să fi fost destul de dezorientat când a intrat în centrul vechi al Nijmegenului, de unde dispăruseră multe clădiri frumoase, unele construite în Evul Mediu, demolate de un raid accidental al bombardierelor americane în 1944. După ani și ani în care-și dorise cu ardoare să se întoarcă acasă, tata avea, dintr-odată, emoții. Nu reușea să se convingă să parcurgă distanța destul de scurtă până la casa familiei lui. Motivele nu și le mai amintește clar. Poate că explicația era că nu putea fi sigur că părinții lui mai trăiau sau că avea să-și mai găsească locuința în picioare. Sau poate se temea că regăsirea la care

visase de atâta timp avea să fie marcată de stânjeneală; se întâmplaseră atâtea de la despărțire.

Dar a ajuns acasă. Supraviețuise toată familia. Reîntâlnirea a fost fericită. În scurt timp, și-a regăsit locul de dinainte în societate; s-a readaptat. A fost unul dintre norocoși.

Pentru alții, strămutarea a fost o stare de durată, iar întoarcerea, o dezamăgire, dacă nu mai rău. Experiențele extreme creau prăpăstii de neînțelegere între oameni. Fiecare simțea că avea de spus o poveste. Dar cum putea să exprime un supraviețuitor de la Auschwitz ceea ce trăise în fața celor de acasă, care de-abia dacă auziseră despre lagărele de exterminare?

Scriitorul maghiar Imre Kertész a scris despre această neputință a înțelegerii în romanul său *În afara destinului* (1992)[a]. Autorul însuși, evreu asimilat din Budapesta, fusese prizonier la Auschwitz și Buchenwald. Deportat la doar paisprezece ani, se poate spune că s-a maturizat în lagăre. Alter egoul său fictiv, György, se întoarce la Budapesta, purtând încă zeghea zdrențuită din Buchenwald, cu fața brăzdată de riduri și pătată ca a unui bătrân. În apartamentul familiei lui trăiesc acum niște străini – oameni bănuitori, care-i trântesc ușa în nas. Nu era o experiență neobișnuită pentru supraviețuitorii lagărelor, mai ales pentru evrei, despre care nu mai credea nimeni că aveau să se întoarcă și cărora li se lua în nume de rău dacă totuși reveneau. Într-un fel însă, și mai dureroasă este reîntâlnirea lui György cu foștii vecini evrei care reușiseră să rămână în Budapesta. Ei îi spun că „nici aici, acasă, n-a fost ușor“*. Auzind unde fusese, îi dau un sfat prietenesc: să facă bine și să „uite grozăviile“**, să nu se gândească decât la viitor. Cuvintele lor aminteau de ceea ce spusese un alt binevoitor, un jurnalist „democrat“ cu care György tocmai se întâlnise în tramvai: important era că se terminase cu „bolgiile iadului nazist“***, nu mai existau.

Ce nu reușește György să le explice oamenilor e că el nu a fost în iad; experiența lui nu a fost metafizică; a fost în lagărele

---

* Imre Kertesz, *În afara destinului*, trad. Georgeta Hajdu, Editura Est, București, 2003, p. 214 (n. tr.).

** *Ibid.*, p. 215 (n. tr.).

*** *Ibid.*, p. 207 (n. tr.).

de concentrare. Cum să uite și să nu se mai gândească decât la viitor, de parcă viața lui trecută ar fi fost un vis urât sau un film de groază? Viața din lagăre nu fusese nici aleasă de el și nici plăcută, dar era tot viață, viața *lui*. Nu se putea ignora continuitatea. Problema era că cei care nu trăiseră nimic asemănător nu-și puteau închipui cum fusese și nici nu voiau să încerce, de unde și refugierea în abstracțiuni ca „iadul" și „ororile" care trebuiau uitate cât mai repede.

Oamenii descriși la sfârșitul romanului lui Kertesz, jurnalistul și vecinii, domnul Steiner, plus domnul și doamna Fleischmann, aveau intenții bune. De multe ori, alta era situația când cei care rămăseseră acasă pe durata războiului se reîntâlneau cu supraviețuitorii lagărelor sau cu alți vecini întorși acasă, fie ei prizonieri de război sau muncitori străini din al Treilea Reich. Suferința e o chestiune personală. În general, ne place ca ceilalți să ne recunoască suferința. Dar suferința celorlalți, mai ales dacă e limpede că a fost mai mare, poate da naștere iritării și poate chiar vinovăției: „nici aici, acasă, n-a fost ușor."

Primirea uneori rece de care aveau parte supraviețuitorii evrei întorși acasă, nu doar în Polonia și în alte țări scăldate în sânge din Europa Centrală, ci și în țări din Europa Occidentală, ca Olanda, se explica în parte prin conștiința vinovată, neclară și doar parțial reprimată, dar și prin prejudecățile antisemite pe care anii de ocupație germană nu făcuseră decât să le accentueze – propaganda își are efectul ei.

Situația nu se aplica în nici un caz doar colaboraționiștilor sau simpatizanților naziști. Când o tânără pe nume Netty Rosenfeld a ieșit din ascunzătoare după eliberarea sudului Olandei în 1944 și a încercat să obțină un loc de muncă la un post de radio controlat de rezistența olandeză, i s-a spus că Rosenfeld nu e un nume care să dea bine la radio. În fond, trebuia să înțeleagă că și așa lucrau destui evrei pentru Radio Herrijzend Nederland (Olanda Renăscută). Postul fusese poreclit „Ierusalimul renăscut". Una dintre lecțiile pe care era de așteptat să le fi învățat evreii din experiențele lor nefericite era să nu iasă în față și să nu se aștepte să domine din nou societatea. Și era vorba de un sfat prietenesc.

Un bărbat pe nume Siegfried Goudsmit a scris următoarea relatare în septembrie 1945 în *Paraat*, un ziar de stânga înființat de rezistența olandeză:

> O stație de autobuz. Pasagerii așteaptă autobuzul de Amsterdam. Printre ei, doi evrei. Unul dintre ei se așază pe bancă. [...] O „doamnă" care nu e evreică, nemulțumită, îi spune să stea în picioare. „Au dreptul și alții la locul acesta." „Da, doamnă, în alte împrejurări aș fi așteptat în picioare, numai că tocmai am ieșit din spital, unde am fost dus în stare de epuizare după ce m-am întors dintr-un lagăr de concentrare german și, după cum vedeți, încă mă simt destul de slăbit." „Să vă fi ținut acolo, în lagărul de concentrare! Și-așa avem destui de-alde voi."[3]

Altor supraviețuitori ai lagărelor naziste li se amintea că nu numai ei trecuseră prin greutăți; și olandezii suferiseră de foame, își pierduseră bicicletele sau altele asemenea. Evreilor li se spunea să nu vină cu prea multe revendicări, să nu se afirme prea sonor. Să știe unde le e locul și, în primul rând, să fie recunoscători.

Un fost ziar al rezistenței, *De Patriot*, a publicat o scrisoare despre problema antisemitismului în Olanda de după război. Textul a apărut pe 2 iulie 1945:

> Nu încape îndoială că evreii, tocmai din cauza persecuției germane, s-au putut bucura de o mare compasiune din partea poporului olandez. Acum se cuvine să fie reținuți și să evite excesele; trebuie să țină minte că au datoria de-a fi recunoscători și că recunoștința aceasta trebuie exprimată în primul rând prin repararea a ceea ce se mai poate repara pentru cei care au devenit victime din cauza evreilor. Să-i fie recunoscători Celui de Sus că s-au întors în viață. Și compasiunea aceasta [din partea poporului olandez] se poate irosi. [...] La drept vorbind, [evreii] nu sunt singurii care au suferit.[4]

Nu e de mirare deci că majoritatea supraviețuitorilor evrei au ales să tacă. Să păstreze tăcerea cu privire la faptul că 75%

din cei aproximativ 150.000 de evrei care trăiau în Olanda în 1940 nu supraviețuiseră. Să păstreze tăcerea cu privire la cei doar 5.000 care s-au mai întors din lagăre. Să păstreze tăcerea cu privire la sprijinul dat criminalilor naziști de către birocrații, polițiștii și juriștii olandezi. Să păstreze tăcerea cu privire la tăcerea care domnea în timp ce deportările se țineau lanț, tren după tren.

În primii ani de după război s-au ridicat în Olanda o puzderie de monumente în onoarea luptătorilor din rezistență, a soldaților căzuți, a suferinței naționale, a sacrificiului unor indivizi curajoși. Primul monument în memoria catastrofei evreiești a fost construit în 1950, în Amsterdam, aproape de vechea piață evreiască, de sinagoga portugheză din secolul al XVII-lea și de casele abandonate și, mai târziu, demolate ale evreilor scoși cu forța din ele. Monumentul este făcut din marmură albă, are în vârf steaua lui David și pe suprafețele laterale basoreliefuri care reprezintă iubirea, rezistența, tăria și doliul populației neevreiești din Olanda. Numele lui este Monumentul Recunoștinței Evreiești.

Realitatea e că supraviețuitorii evrei erau o sursă de stânjeneală. Nu se potriveau cu narațiunea plină de eroism care tocmai se construia în grabă printre ruinele războiului, în Olanda, în Franța și, în fond, în orice țară unde lumea se străduia să uite adevărurile incomode și dureroase ale trecutului. Oamenii care supraviețuiseră cum putuseră umilințelor ocupației din timpul războiului, lăsând capul jos și întorcând privirea când cei din jur pățeau ceva, se prefăceau că fuseseră eroi de la bun început. În anii '50, în școala primară, auzeam de la învățători numai povești pline de mândrie despre acte mărunte de rezistență, cum ar fi acela de a-i trimite pe soldații germani în direcția greșită când întrebau cum să ajungă undeva și altele de același fel.

Autorul meu preferat din copilărie a fost K. Norel, ale cărui cărți erau pline de povești despre fapte de curaj ale unor tineri membri ai rezistenței, cu titluri pline de bravură ca *Să izgonim tirania!*, *Fiți tari, băieți!* sau *Rezistență și victorie*. În panoplia de eroi reali sau imaginari nu era loc pentru evrei. Vechile prejudecăți nu muriseră. Iată un pasaj din *Să izgonim tirania!*

a lui Norel: „Evreii n-or fi ei eroi, dar sunt tare vicleni. De-abia când au început naziștii să pună mâna pe banii și pe bunurile lor s-au trezit și ei. Și încă cum! Cu mare șiretenie, au reușit să ascundă milioane de ochii inamicului."

NICI ÎN FRANȚA, unde guvernul de Gaulle a încercat, după o perioadă de represalii dure, să acopere fisurile adânci din societate comportându-se de parcă cei mai mulți cetățeni s-ar fi împotrivit vitejește dușmanului german, prizonierii de război întorși acasă nu se potriveau cu starea de spirit dominată de o prefăcătorie automăgulitoare, dar poate necesară. N-a avut loc nici o sărbătoare la revenirea bărbaților ponosiți, în uniforme de modă veche, care de-abia se mai țineau în cusături, considerați responsabili pentru înfrângerea rușinoasă din 1940. În „Franța care a luptat, singura Franță, Franța adevărată, Franța eternă" (cuvintele lui de Gaulle din ziua de după eliberarea Parisului) nu era loc pentru ei. Nu puteau spera decât la un cupon pentru rații alimentare, la ceva bani, un control medical și câteva note din *Marseilleza* (dacă grupul era suficient de mare cât să justifice o primire militară).

Nu a ajutat după război nici faptul că propaganda guvernului de la Vichy alesese să-i descrie pe prizonierii de război drept bravi combatanți care îndurau captivitatea pentru gloria supremă a Franței. Roger Ikor, care avea să devină un scriitor apreciat, a fost luat prizonier în mai 1940 și, deși era de origine evreiască, a fost închis cu alți prizonieri de război francezi în Pomerania. Iată ce scrie în memoriile lui: „Muți, incapabili de protest, reprezentam partizanii perfecți pentru Pétain și șleahta lui. Nu era firesc să ne asocieze cu cel mai pur sânge al Franței? Din motivul exact opus, gaulliștii ne disprețuiau. Două milioane de prizonieri, ba mai mult, prizonieri pătați de pétainism, erau un motiv de stânjeneală pentru fanfaroni și pentru felul cum vedeau ei Franța. Oare nu ne lăsaserăm noi capturați, în loc să rezistăm curajos, ca ei? Rezulta deci că eram niște lași în vinele cărora nu curgea sângele cel mai pur, ci cel mai murdar."[5]

Așa se face că la întoarcere prizonierii de război au fost tratați de obicei cu o solemnitate rece și un dispreț tăcut, sau, în cel mai bun caz, cu condescendență. Îi întâmpinau la centrele

de repatriere oficiali în uniformă cu un aer superior, adeseori femei, care de multe ori îi depășeau în grad pe bărbații care petrecuseră războiul după garduri de sârmă ghimpată și nu le era rușine s-o arate.

Scriitoarea Marguerite Duras, care a făcut și ea parte din rezistență, a descris o astfel de scenă în cartea ei de memorii *Durerea*:

> Agitația nu încetează nici o clipă. Trec camioane. [...] În grupuri de câte cincizeci, prizonierii sunt descărcați la Centru. [...] „Bieții băieți" se uită la sala de onoare, zâmbesc toți. Ofițeri de la repatriere îi încadrează: „Hai, prieteni, la coadă." Se duc la coadă și continuă să zâmbească. [...] Într-una dintre zilele trecute mă aflam la Gara de Est, unde una dintre doamnele astea l-a apostrofat pe un soldat din Legiunea Străină, i-a arătat gradele: „Nu saluți, prietene? Vezi bine că sunt căpitan (*sic*)."*[6]

Duras avea convingeri ferme de stânga și simțea o ură aparte pentru soiul de oficiali care profitau de rangul lor, descriși în carte. Erau reacționari care, cum spunea Dionys Mascolo („D."), iubitul și camaradul ei în rezistența de stânga, vor „fi împotriva oricărei mișcări de rezistență care nu este direct gaullistă. Vor ocupa Franța. Se cred Franța tutelară și care gândește"**[7]. Vor construi ficțiunea eroică a „Franței eterne" în avantajul lor.

În memoriile lui Duras mai apare o descriere cutremurătoare. Soțul ei, Robert Antelme, și el membru al rezistenței de stânga, fusese arestat și deportat la Buchenwald. Deși începuse o relație cu „D." în timpul războiului, Duras își dorea din tot sufletul să-și revadă soțul în viață. De aceea umblase prin centrele de repatriere și prin Gare de l'Est, nerăbdătoare să audă vești despre eventuala lui supraviețuire. Când Antelme a fost găsit, întâmplător, într-un lagăr german de către François

---

* Marguerite Duras, *Durerea*, trad. Bogdan Ghiu, Editura Trei, București, 2002, pp. 32–33 (n. tr.).

** *Ibid.*, p. 32 (n. tr.).

Mitterand, președintele de mai târziu, de-abia mai era în stare să vorbească, darămite să meargă singur. Dar reîntâlnirea mult așteptată la Paris s-a produs în cele din urmă:

> Beauchamp și D. îl țineau de subsuori. Se opriseră pe palierul de la primul etaj. Privea în sus.
> Nu mai știu exact. Probabil că s-a uitat la mine, m-a recunoscut și a zâmbit. Am urlat că nu, nu voiam să văd. Am fugit, am urcat la loc scările. Urlam, de asta îmi amintesc. Războiul ieșea din mine sub formă de urlete. Șase ani fără nici un strigăt. M-am trezit la niște vecini. Mă forțau să beau o gură de rom, mi-l turnau pe gât. Printre strigăte.

Apoi, puțin mai târziu, îl revede, tot zâmbind:

> Tocmai după acest surâs, dintr-odată, îl recunosc, dar de foarte departe, de parcă l-aș fi văzut la capătul unui tunel. Este un zâmbet de confuzie. Își cere iertare că a ajuns așa, redus la un deșeu. Și apoi surâsul dispare. Și redevine un necunoscut.*[8]

Tata n-a fost la Buchenwald. Nici n-a avut o soție în rezistența olandeză, care să-și găsească un amant și să divorțeze de el la scurtă vreme după aceea. Întoarcerea lui acasă a fost mult mai puțin spectaculoasă. Dar ceva din pasajul acesta din memoriile lui Marguerite Duras amintește de sursa fricii lui de-a se întoarce acasă, frica de-a fi un străin.

DACĂ ÎNTOARCEREA ACASĂ A FOST GREA pentru prizonierii de război francezi, ea a fost și mai grea pentru germani sau japonezi. Aceștia purtau pe umeri nu doar povara înfrângerii naționale, care ar fi fost oricum destul de apăsătoare, ci și disprețul, ba chiar ura propriului popor, fiindcă se făceau vinovați de un război dezastruos, de crime de nedescris, de un trai îmbelșugat în fruntea națiunii, ca războinici aroganți, și de întoarcerea în chip de perdanți abjecți. Bineînțeles, nu era

---

* *Ibid.*, p. 73 (n. tr.).

o perspectivă tocmai corectă. Și alții, printre care milioane de femei, îi petrecuseră în drumul spre război cu urale, cu steaguri sau cu cântece patriotice și le sărbătoriseră victoriile, unele reale, altele rodul fictiv al propagandei de stat. Soldatul de rând, aflat într-o poziție de mare autoritate și îmbătat de isteria oficială, nu era mai răspunzător de consecințe decât civilii de rând care-l ovaționaseră zgomotos. În Germania, cel puțin, se putea da vina pe naziști pentru tot. Japonezii, cum nu aveau o versiune proprie a Partidului Nazist, dădeau vina pentru catastrofa pe „militariști" și, prin extensie, pe orice individ care avea legătură cu forțele armate. Același punct de vedere era promovat și în propaganda postbelică din SUA, al cărei ecou îl prelua, fidel, presa japoneză.

Așa cum scria eseistul japonez Sakaguchi Ango, piloții kamikaze (*tokkōtai*) „deja deveniseră bișnițari pe piața neagră".[9] Vina pentru căderea aceasta din Olimp, pentru trezirea aceasta în masă dintr-o halucinație națională a căzut întru totul asupra bărbaților trimiși să moară pentru împărat, care avuseseră rușinosul nenoroc de-a se întoarce vii. Imediat după război circula în Japonia expresia *tokkōtai kuzure*, „kamikaze degenerați" – tineri al căror idealism morbid decăzuse și-i făcea să bântuie prin bordeluri și cârciumi.

Resentimentul față de abuzul de putere al soldaților japonezi a existat dinainte de înfrângerea din 1945, deși a-i fi dat glas ar fi fost extrem de riscant. Când populația a observat trecerea rapidă de la violența din timpul războiului la comportamentul de nelegiuiți în vreme de pace, imaginea mândră a forțelor armate imperiale a mai primit o lovitură grea. La sfârșitul războiului, depozitele militare erau încă pline de bunuri de tot felul, de la arme la pături și haine, lucruri esențiale pentru o populație sărăcită. După jafurile organizate la scară largă de ofițerii de rang înalt și de ciracii lor civili, mulți dintre ei gangsteri cu fapte sinistre la activ în timpul războiului, ele s-au golit. Încet-încet, bunurile au ajuns pe piața neagră, unde s-au vândut la prețuri pe care cea mai mare parte din populație nu și le putea permite.

Readucerea la viața civilă a milioane de tineri antrenați să ucidă pentru țară nu e niciodată un proces fără incidente. Izul

rușinos al înfrângerii îl îngreunează. Pare cum nu se poate mai potrivit faptul că un program radio demarat în vara lui 1946 pentru a oferi informații despre persoane dispărute includea o rubrică specială, difuzată de două ori pe zi, tocmai pentru veteranii dezorientați, numită „Cine sunt?".[10]

Luptătorii demoralizați, emasculați deja de eșecul militar, au suferit șocuri și mai mari când s-au întors la case distruse sau la căsnicii destrămate. Una dintre temele comune ale filmelor și cărților germane sau japoneze despre perioada imediat următoare războiului este prăpastia dintre soldații reveniți și soțiile care-și găsiseră amanți ca să suporte mai ușor singurătatea sau pur și simplu ca să supraviețuiască. Tema e la fel de veche ca războiul însuși: întors de la Troia, Agamemnon e ucis în propria lui casă de soție, sau de iubitul ei, sau de amândoi, în funcție de versiunea poveștii. Filmul lui Rainer Werner Fassbinder *Căsătoria Mariei Braun* (1979) este unul dintre cele mai grăitoare exemple pentru Germania: soțul Mariei, proaspăt revenit din ororile Frontului de Est, își găsește soția goală în brațele unui soldat american negru. În cazul acesta, amantul e cel care moare. Un exemplu japonez mult mai puțin cunoscut este filmul lui Ozu Yasujirō *Kaze no naka no mendori* (*O găină în vânt*, 1948). În mod neobișnuit pentru Ozu, povestea se încheie cu o melodramă intensă, în care soțul gelos își aruncă soția pe scări fiindcă s-a culcat cu un alt bărbat în lipsa lui. Încă șchiopătând după cădere, soția se roagă în continuare să fie iertată. În cele din urmă, totul se termină cu bine, într-un potop de lacrimi.

Povestea de dinaintea acestui final tensionat e întru totul tipică pentru vremea ei. Soția, Tokiko, neștiind dacă soțul ei mai trăiește, încearcă să facă rost de mâncare pentru ea însăși și pentru băiețelul lor din salariul de mizerie pe care-l câștigă lucrând ca croitoreasă. Când fiul se îmbolnăvește grav, ea nu are cu ce să-i plătească spitalizarea, așa că hotărăște să se vândă pentru o noapte unui străin. Când soțul ei, Shuichi, se întoarce, Tokiko își mărturisește prostituția. Înfuriat de infidelitatea soției, Shuichi devine victima unei obsesii. Dar elementul important din film nu este fidelitatea, ci lupta soldatului înfrânt de a-și recăpăta o urmă de respect de sine, care-i

înflăcărează furia. Filmul e foarte realist, cu excepția faptului că e posibil ca în viața reală căsnicia celor doi să nu fi fost salvată după o împăcare în lacrimi.

Scrisorile trimise la ziare arată cât de profunde erau problemele repatrierii. Apreciatul romancier Shiga Naoya a publicat pe 16 decembrie 1945 o scrisoare în ziarul *Asahi*, în care sugera că guvernul are datoria de a-i reeduca pe foștii piloți kamikaze. Cum ar fi putut niște tineri învățați să se sinucidă pentru gloria națiunii să-și reclădească viețile în lumea cinică a anului 1945, în care funcționa regula „scapă cine poate"? Singura cale de a-i împiedica să se scufunde în disperare și de a-i salva de eticheta de degenerați ar fi fost un program special de reeducare inițiat de stat. S-a publicat și o scrisoare-răspuns, care recunoștea că Shiga avea dreptate, dar amintea faptul că societatea japoneză însăși avea o mare nevoie de reeducare. Autorul unei alte scrisori, care fusese el însuși instruit ca pilot sinucigaș, spunea că pregătirea din timpul războiului și spiritul piloților *tokkōtai* erau tocmai elementele de care avea nevoie cultura degenerată a Japoniei postbelice.

Una dintre cele mai mișcătoare scrisori publicate în *Asahi* a fost scrisă tot de un fost soldat și a apărut pe 13 decembrie:

> Camarazi veterani! Acum suntem liberi. Ne-am întors din viața militară întunecată și crudă, de pe câmpurile de bătălie însângerate. Dar acasă ne-au așteptat ochii aspri ai civililor, plini de ură față de militariști, iar orașele natale ni le-am regăsit distruse de flăcările războiului. [...] Luptele sângeroase s-au sfârșit, dar adevărata luptă a vieții de-abia a început.[11]

De fapt, scria autorul, iluziile lui tinerești fuseseră zdrobite deja de viața de armată, cu corpul de ofițeri egoiști și agresivi a căror fanfaronadă despre loialitatea față de națiune și alte idealuri înalte se dovedise a fi întru totul falsă. Soldatul de rând era redus la statutul de mașinărie. Iar acum, scria el, „soldatul veteran a devenit sinonim al personajului negativ".

„Ce simte cu adevărat populația față de noi, veteranii?" întreabă un alt autor în aceeași zi. „Lumea crede că soldatul e

totuna cu militaristul. Bineînţeles, militariştii trebuie să-şi asume răspunderea pentru înfrângerea în război. Dar soldatul obişnuit nu era acelaşi lucru. El nu era decât un patriot care lupta pentru ţara lui. Chiar credeţi că ne-am sacrificat tinereţea ca să luptăm pe câmpurile de bătălie sau în Pacific doar pentru profitul sau dorinţa noastră? Tare mi-aş dori ca cetăţenii să arate mai multă căldură faţă de noi, veteranii."[12]

Putem fi siguri că şi veteranii americani din războiul din Vietnam ar fi vibrat la aceste sentimente. Dar chiar şi învingătorilor unui război considerat just de aproape toată lumea le era greu să se readapteze la viaţa civilă după întoarcerea acasă. William „Bill" Mauldin era cel mai popular creator de benzi desenate din armata americană. Desenele lui deloc respectuoase din *Stars and Stripes*, reprezentându-i pe Willy şi Joe, doi soldaţi americani care încercau să facă faţă vieţii militare de pe frontul european, l-au transformat în erou printre soldaţii de rând, porecliţi *dogfaces*. Willy şi Joe vorbesc şi gândesc ca nişte soldaţi obişnuiţi. Gândurile lor nu sunt întotdeauna măgulitoare pentru superiorii lor, ceea ce i-a atras lui Mauldin o mustrare din partea generalului Patton, care a ameninţat că-l va „arunca pe împuţit în închisoare". În iunie 1945, Willy a apărut pe coperta revistei *Time*, cu un aer obosit, nebărbierit, ciufulit, cu o ţigară atârnându-i din colţul stâng al gurii, departe de imaginea războinicului eroic.

Back Home (1947) este relatarea lui Mauldin, în cuvinte şi benzi desenate, despre întoarcerea acasă a lui Willy şi Joe. Greutăţile cu care se confruntă, prezentate în desenele lui Mauldin, şi atitudinile pe care le ilustrează ei înşişi sunt versiuni mai blânde ale unora dintre sentimentele exprimate de veterani în scrisorile trimise la redacţia ziarului japonez. Un exemplu este resentimentul faţă de superiori: Willy şi Joe, în nişte costume civile prea largi, stau la recepţia hotelului, aşteptând să li se dea cheile, în timp ce un hamal cu un aer ursuz, în uniformă cu pantaloni cu vipuşcă, caschetă, epoleţi şi nasturi aurii, le cară valizele. Joe: „Domnule maior Wilson, văd că v-aţi întors la uniformă."

Ranchiuna lui Willy şi Joe nu e nici pe departe la fel de aprinsă ca ura soldaţilor japonezi faţă de ofiţerii care-i trimiseseră cu

zecile de mii în misiuni sinucigașe sau care-i omorâseră ca să le consume carnea după ce se terminaseră alimentele, iar ei erau izolați de focul inamic în Noua Guinee sau în Filipine. Dar ideea lui Mauldin că un soldat nepriceput își face rău mai mult sieși, în timp ce „un ofițer nepriceput le poate pricinui nesfârșite necazuri subordonaților“, ar fi fost la fel de adevărată și în cazul lor.[13]

Străbaterea prăpastiei dintre viața militară și cea civilă a fost un proces dureros pentru eroii de pe câmpul de luptă în egală măsură ca (dacă nu mai mult decât) pentru cei fără distincții militare deosebite. Pentru soții și iubite, soldații întorși acasă nu păreau întotdeauna suficient de eroici. Într-o bandă desenată, Willy e reprezentat într-un costum neîngrijit și cu cravată, ținându-l în brațe oarecum stângaci pe bebelușul născut în vreme de război, pe care-l vede pentru prima dată. Soția lui, cu o pălărie elegantă și mănuși, remarcă: „Speram să-ți iei costumul de soldat, ca să pot și eu să fiu mândră de tine.“ Cum spunea Mauldin: „Doamna Willie, care era la facultate când a cunoscut-o Willie, avusese în comun cu colegele ei venerația față de uniformele pompoase din prima perioadă de glorie a războiului. Ea fusese dintotdeauna puțin dezamăgită de Willie fiindcă nu ajunsese ofițer cu cravașă și cu pantaloni roz.“ Nici măcar medalii nu avea. Așadar, continuă Mauldin, nu numai că „era privată de plăcerea de-a se împăuna pe stradă cu medaliile lui, dar și-a dat seama dintr-odată că nu-l văzuse niciodată în haine civile și că arăta cam gârbovit și deloc remarcabil“[14].

Nu e de mirare că unii veterani, deziluzionați sau nepregătiți pentru viața civilă, sau traumatizați de brutalitatea de pe câmpul de luptă, comiteau acte violente. Se întâmplă după orice război. Dar în primul an de după al Doilea Război Mondial, astfel de acte au căpătat o atenție exagerată din partea presei. Soția lui Willy apare citind un ziar pe a cărui manșetă scria „Un veteran își lovește mătușa cu piciorul“, în timp ce un Willie amărât stă în fotoliul lui, cu un pahar de whisky în mână. Textul e următorul: „La pagina 17 aveți un articol scurt despre o triplă crimă cu toporul. N-a fost implicat nici un veteran.“[15] Mauldin subliniază realitatea tristă că astfel de titluri șocante

„puneau paie pe focul zvonului care apare în orice țară după război, și anume că soldații întorși acasă sunt instruiți să ucidă și să atace, fiind astfel o amenințare potențială la adresa societății".

În comparație cu veteranii din Germania sau Japonia, problemele soldaților americani întorși acasă, asemănătoare în unele privințe, ar putea să pară mărunte. Erau eroi care reveneau victorioși în cea mai bogată țară de pe planetă, care aveau să beneficieze în curând de programe educaționale finanțate de guvern, mulțumită minunatei „Legi G.I."* Dar chiar și în America se întâmpla frecvent ca bărbații în uniformă să nu reușească să se ridice la înălțimea ficțiunii eroice. Exista totuși o diferență importantă între națiunile victorioase și cele înfrânte, al cărei efect a durat mult mai mult decât greutățile care urmează oricărui război devastator. Germanii și japonezii se lecuiseră de idealul eroic. Nu mai voiau să audă de război. Englezii și americanii, pe de altă parte, nu se mai puteau desprinde de nostalgia pentru vremurile lor de mare glorie, ceea ce i-a dus la o înclinație fatală spre a se lansa în aventuri militare neinspirate, pentru ca ei și națiunile lor să trăiască din nou în cheia eroismului.

DAR CUM A RĂMAS cu cei care nu voiau să se întoarcă acasă?

Valea Dravei din Carintia, o zonă rurală a Austriei cunoscută pentru peisajele alpine fermecătoare, cu lacuri răcoroase de munte și pajiști de un verde luxuriant, presărate cu pini și flori, trebuie să le fi apărut ca o viziune edenică refugiaților sloveni din Iugoslavia, care ieșeau dintr-un tunel negru ca smoala și plin de apă, săpat de prizonierii puși la muncă forțată pentru armata germană. Alții soseau după o călătorie chinuitoare prin trecători montane stâncoase și înzăpezite. Unul dintre ei își amintea: „În regiunea aceasta minunată părea că maiestuosul și scânteietorul cuvânt VIAȚĂ lumina și răsuna de pretutindeni."[16]

---

* Numele popular al Legii pentru Readaptarea Militarilor, adoptată în SUA în 1944, care prevedea beneficii fiscale, bancare și de educație pentru veteranii de război (n. tr.).

În frumoasa primăvară a anului 1945, o privire mai atentă asupra peisajului acestuia binecuvântat, cu sate pitorești și bisericuțe de țară, ar fi scos la iveală un lucru mai straniu și mai tulburător. Valea Dravei era plină de tabere și pâlcuri de cocioabe, adăposturi improvizate pentru zeci de mii de oameni, foști soldați, femei și copii, cu tot cu cai, care cu boi și chiar cămile. Erau acolo cazaci mândri, cu căciulile lor înalte de oaie; țărani sloveni; cetnici sârbi, unii regaliști, unii fasciști, unii câte puțin din amândouă; fasciști croați, membri ai temutelor trupe de ustași; ucraineni; ruși; foști prizonieri de război din diverse țări europene; ba chiar și câțiva criminali în masă naziști ascunși în bordeie prin munți, ca Odilo Globocnik („Globus“ pentru camarazi), un german sloven care se făcuse vinovat, printre altele, de înființarea lagărelor de exterminare din Polonia. Un reporter de la *The Times* din Londra a comparat gloata aceasta de refugiați epuizați, dintre care cei mai mulți fugeau din calea partizanilor comuniști ai lui Tito sau de Armata Roșie, cu „o migrație în masă ca aceea a ostrogoților, cu 1.500 de ani mai devreme“[17]. În cuvintele lui Nigel Nicolson, ofițer de informații englez și, mai târziu, cunoscut editor londonez, Carintia era „fosa septică a Europei“.[18]

Carintia ocupată de armata engleză era, într-un fel, o regiune potrivită pentru rezolvarea problemelor provocate de nenorocirile migrației în masă, fiindcă politica ei recentă fusese cum nu se poate mai tipică pentru genul de naționalism etnic care provocase o catastrofă umană și culturală în Europa. O mare parte din populația din sudul Carintiei era slovenă. *Gauleiter*-ul (guvernatorul regional nazist) regiunii din timpul războiului, un localnic vorbitor de germană pe nume Friedrich Rainer, încercase să „germanizeze“ sudul obligând populația să vorbească germana sau pur și simplu deportându-i pe sloveni și înlocuindu-i cu persoane de origine germanică. La sfârșitul războiului, partizanii lui Tito au invadat regiunea și au declarat-o parte din Iugoslavia, până când au fost forțați să se retragă de armata engleză.

Dar aceasta nu era decât o mică parte din problema „fosei septice a Europei“, plină de oameni, deopotrivă civili și soldați,

care fie nu voiau să se întoarcă în țările lor, fie nu mai aveau unde să se întoarcă. Nigel Nicolson observa:

> Numărul de naționalități care ne cerea protecție părea nesfârșit. Germanii voiau să fie apărați de Tito, cazacii de bulgari, cetnicii de croați, rușii „albi" de rușii „roșii", austriecii de sloveni, ungurii de toată lumea și viceversa pentru toată lista. [...] Pe lângă faptul că era ultimul refugiu al criminalilor de război naziști, [în Carintia] se refugiau și populații relativ inofensive, care fugeau de ruși și de Tito, nedorite și persecutate oriunde se duceau.[19]

Uneori aceste populații sufereau abuzuri mai rele și decât persecuția. Slovenii, croații și sârbii care luptaseră împotriva comuniștilor lui Tito, uneori de partea germanilor, alteori nu, erau convinși că-i așteptau tortura și moartea dacă erau trimiși înapoi în Iugoslavia, dușmanul lor suprem. Cazacii, dintre care mulți luptaseră și mai înainte cu comuniștii, în războiul civil de după 1917, și care de atunci își câștigaseră existența ca șoferi de taxi, chelneri sau autori de articole pentru ziare obscure pentru emigranți din diverse capitale europene, știau că în Uniunea Sovietică îi aștepta execuția sau moartea lentă în Gulag. Aceleași temeri îi apăsau și pe ucrainenii care se agățaseră de Hitler în mod nesăbuit (dar nu inexplicabil) ca să scape de Stalin. Toate aceste așteptări înfiorătoare aveau să se adeverească. Lucrul la care nu se așteptaseră era că britanicii, pe care-i considerau cel mai viteaz, educat și generos popor european, aveau să-i oblige să plece.

În orașul austriac Bleiburg, aflat în sudul Carintiei, la granița cu Iugoslavia, brigadierul T.P. Scott, comandant al Brigăzii 38 (Irlandeză), a primit pe 14 mai un raport potrivit căruia 200.000 de militari croați se apropiau de liniile britanice însoțiți de o jumătate de milion de civili croați. La întâlnirea cu reprezentanții lor, Scott, pe care toată lumea îl descria drept un om plin de compasiune, a fost nevoit să le spună că nu le putea permite să intre în Austria. Nu aveau loc. Ar fi murit de foame. Foarte bine, au răspuns unii dintre ei, atunci aveau să moară de foame. Alții s-au întrebat dacă n-ar fi putut să ajungă

în Africa sau în America. Nu, nici asta nu se putea. Atunci „preferau să moară acolo, pe loc, luptând până la ultimul om, decât să se predea vreunui bolșevic“[20].

A fost nevoie de multă putere de convingere, dar în cele din urmă croații, însetați, înfometați, cu ultimele puteri, au acceptat să se predea titoiștilor (*Tits*, cum le spuneau britanicii). Li s-a promis că bărbații aveau să fie tratați corespunzător statutului de prizonieri de război, iar femeile aveau să fie trimise înapoi la casele lor, în Croația. Brigadierul Scott putea sta liniștit.

E posibil să nu aflăm niciodată ce anume s-a întâmplat în realitate. Relatările puținilor supraviețuitori sunt pline de resentimente și, poate, exagerate. Dar ele dau o idee despre felul cum au fost tratați prizonierii. Pe 15 și 16 mai, conform unor martori, au fost împușcați și aruncați în șanțuri de partea iugoslavă a graniței 10.000 de soldați și ofițeri. Pe 17 mai a început un „marș al morții“ pe malul Dravei, cu destinația Maribor, în Slovenia. Conform uneia dintre versiuni, „zeci de mii de croați au fost grupați în coloane, cu mâinile legate cu sârmă. [...] Apoi, înfometați, însetați, emaciați, desfigurați, suferinzi, în agonie, au fost obligați să alerge pe distanțe lungi pe lângă «eliberatorii» lor, care erau călare sau în căruțe. Cei care nu puteau îndura «marșul» în alergare erau înjunghiați, omorâți în bătaie sau împușcați, apoi lăsați pe marginea drumului sau aruncați în vreun șanț“[21]. O altă relatare estimează că au fost îngropați în șanțuri „cam 12.000 de croați“. „Fiindcă sângele începea să iasă prin pământ și pământul se ridica pe măsură ce se umflau cadavrele, partizanii turnau pe jos o soluție alcalină, mai adăugau pământ, iar apoi îl nivelau cu tancurile.“[22]

Chiar dacă astfel de povești sunt influențate de ură, nu încape îndoială că partizanii lui Tito au ucis foarte mulți oameni în marșurile morții, nu doar croați, ci și sârbi și sloveni, mitraliați în deasa și frumoasa pădure Kočevje, unde încă trăiesc mistreți, râși și cerbi. Ajunseseră acolo ca prizonieri ai comuniștilor, fiindcă englezii îi îmbarcaseră în trenuri spre Iugosla-

via spunându-le că-i trimit în Italia. Dacă le-ar fi dezvăluit destinația reală, s-ar fi iscat exact haosul pe care trupele engleze se străduiau din răsputeri să-l evite.

Englezii își justificau politica de a-i preda inamicilor pe anticomuniștii ruși sau de altă naționalitate, prin subterfugii, dacă era nevoie, iar uneori cu forța, spunându-și că sârbii, croații, slovenii, rușii albi și ucrainenii erau, în fond, trădători care luptaseră de partea germanilor. Pe scurt, erau nu doar inamici ai aliaților lor sovietici, ci și ai englezilor. În afara faptului că femeile și copiii nu puteau fi considerați combatanți, lucrurile nu erau câtuși de puțin atât de clare.

E adevărat că până la zece la sută dintre soldații care purtau uniforme germane capturați în Franța după debarcarea din Normandia erau ruși. Dar rușii aceștia, dintre care cei mai mulți nu știau o boabă de germană și se predau englezilor bucuroși, ba chiar ușurați, fuseseră rareori motivați de vreun entuziasm față de cauza lui Hitler. Mulți fuseseră prizonieri de război de pe Frontul de Est. Celor care supraviețuiseră politicii intenționate a germanilor de înfometare a prizonierilor sovietici li s-a oferit o alegere dură în 1943, când germanii duceau o lipsă disperată de resurse umane: să se alăture armatei germane, în batalioanele străine speciale, sau să moară.

Situația cazacilor era și mai complicată. Ofițerii lor, veterani din războiul civil rus, trecuți acum de șaizeci de ani, au văzut invazia nazistă din Uniunea Sovietică ca pe ultima lor șansă de a-și recupera teritoriile cazace tradiționale, în care să poată trăi ca bunicii lor, în chip de castă războinică de secol XVIII. Germanii au promis să-i ajute dacă luptau de partea lor, ceea ce au și făcut, ca soldați feroce, înarmați cu pumnalele bătute cu nestemate și cu săbiile încovoiate ale strămoșilor. Era o încercare romantică, prost înțeleasă și adeseori sălbatică de a reveni la un stil de viață sortit, probabil, pieirii pentru totdeauna. Acești oameni au luptat în Uniunea Sovietică, iar mai târziu, când au fost nevoiți să se retragă în Iugoslavia, i-au însoțit mii de refugiați civili care nu mai suportau traiul sub Stalin. La sfârșitul războiului, când germanii (la fel ca japonezii în Asia de Sud-Est) au început să cedeze teritorii regimurilor dispuse să colaboreze cu ei, ca o mită de ultim moment pentru

continuarea luptei, cazacilor li s-a spus că-și puteau crea „Cazacia“ în Alpii italieni. Odată sosiți englezii, cazacii au declarat că dușmanii lor erau comuniștii sovietici, nu englezii, și au hotărât să abandoneze Cazacia și să meargă în văile idilice ale Carintiei.

Se spune că purtarea fasciștilor croați, conduși de Ante Pavelić cel cu fața împietrită, a fost atât de atroce, încât i-a șocat până și pe germani. Jurnalistul italian Curzio Malaparte, ale cărui relatări erau marcate adeseori de o imaginație activă, a scris despre un interviu cu Pavelić în timpul căruia a observat pe biroul dictatorului un coș de răchită plin cu obiecte mici, rotunde, vâscoase, poate midii zemoase sau stridii. Întrebat dacă erau într-adevăr celebrele stridii de Dalmația, Pavelić a răspuns, cu un zâmbet subțire, că erau optsprezece kilograme de ochi de partizani, dăruite de fidelii lui ustași.

Ustașii erau extraordinar de brutali, la fel ca și partizanii lui Tito, Garda Națională slovenă și cetnicii sârbi. Dar războiul lor nu se poate defini limpede ca război între Aliați și germani, democrați și fasciști sau chiar comuniști și anticomuniști. Erau implicați în mai multe războaie civile care se desfășurau în același timp, din cauze etnice, politice și religioase: catolicii croați împotriva sârbilor ortodocși împotriva bosniacilor musulmani împotriva regaliștilor sârbi împotriva partizanilor comuniști împotriva Gărzii Naționale slovene împotriva comuniștilor sloveni. Ideologia (fascistă, comunistă, nazistă) nu era decât o latură a poveștii. Toate taberele încheiau acorduri cu puterile străine, inclusiv cu invadatorii germani, atâta timp cât le serveau scopurile locale. De unde era să știe un soldat englez pe cine să trateze ca prieten și pe cine ca dușman, când avea în față foști cetnici și partizani, care fuseseră cu toții la un moment dat aliați împotriva germanilor?

În cele din urmă, și această alegere s-a făcut tot cu forța, Harold Macmillan, ministrul plenipotențiar al Marii Britanii pentru zona mediteraneeană, a exprimat situația în felul următor: „În decembrie 1943, cea mai informată opinie britanică era că partizanii aveau să ajungă la cârma Iugoslaviei și că monarhia avea slabe șanse de viitor și nu mai constituia un element unificator. În același timp, zona era de maximă impor-

tanță militară, fiindcă forțele lui Tito, dacă primeau sprijinul necesar, erau în stare să țină la respect un număr foarte mare de divizii germane, spre marele avantaj al frontului italian și, mai târziu, al celui francez."[23] Regaliștii cetnici au avut ghinionul de-a se afla de partea învinșilor în războiul civil.

Dacă în 1945 Tito era considerat un aliat important al Occidentului, la fel era considerat și Stalin, pe care mulți britanici și americani încă-l numeau cu drag „unchiul Joe". Așadar, nu i-a fost prea greu secretarului britanic pentru afaceri externe, Anthony Eden, să-i promită omologului său sovietic, la o conferință de la Moscova din septembrie 1944, că toți cetățenii sovietici aveau să fie trimiși înapoi „indiferent dacă erau dispuși să se întoarcă sau nu".[24] Pe lângă faptul că menținerea bunelor relații cu aliații din timpul războiului era considerată esențială, Marea Britanie nu voia să primejduiască sub nici o formă soarta miilor de prizonieri de război britanici din teritoriile ocupate de sovietici.

Alți membri ai guvernului englez, printre care și Winston Churchill, aveau unele scrupule față de o politică de ale cărei consecințe erau absolut conștienți. Lordul Selbourne, ministrul de război, i-a scris lui Churchill că trimiterea acelor oamenilor înapoi în Rusia „va însemna pentru ei o moarte sigură". Dar Eden i-a mai spus prim-ministrului și că „nu ne putem permite sentimentalisme în privința aceasta". În fond, a susținut el, persoanele respective fuseseră capturate „în timp ce luptau în formațiuni militare germane, al căror comportament în Franța a fost de multe ori revoltător". Eden a adăugat ceva ce se apropia și mai mult de miezul problemei: „În nici un caz nu vrem să rămânem cu atâția oameni în grija noastră pe termen nelimitat."[25] Așa se face că la conferința de la Ialta din februarie 1945 li s-a confirmat oficial repatrierea.

Faptul că mulți ruși purtaseră uniforme germane doar fiindcă nu avuseseră de ales, că femeile și copiii, aduși în Germania ca sclavi sau muncitori necalificați, nu purtaseră niciodată uniforme germane, sau că un mare număr de cazaci nici măcar nu fuseseră vreodată cetățeni ai Uniunii Sovietice și deci nu erau vizați legal de obligația de a fi „returnați" nu l-a deranjat nici pe Eden, nici pe liderii sovietici. Ultimul caz avea

ceva de-a face și cu ficțiunea eroică, deși nu la fel ca în Franța sau Olanda. Ideea că atâția ruși și alți cetățeni sovietici luptaseră împotriva Uniunii Sovietice, unii de bunăvoie și nesiliți de nimeni, și că alții aleseseră, poate, să lucreze în Germania doar ca să poată supraviețui era o rușine. Potrivit istoriei oficiale, toți cetățenii paradisului muncitoresc sovietic se împotriviseră dușmanului fascist. Capitularea era o crimă. Cei care căzuseră în mâinile germanilor *trebuie* să fi fost trădători și aveau să fie tratați ca atare.

Mai exista o complicație. Chiar dacă partizanii lui Tito fuseseră aliați împotriva naziștilor, îmbrăcați de imaginația engleză într-o aură romantică, de nobili eroi-țărani, revendicările lor privitoare la unele părți din Italia și din sudul Austriei deveneau de-a dreptul supărătoare. Ultimul lucru de care aveau nevoie Aliații occidentali era un război cu foștii camarazi de arme. Dar pentru a se asigura definitiv că ar fi putut opri înaintarea titoiștilor feldmareșalul Harold Alexander, deja împovărat cu un milion de prizonieri de război, a cerut dreptul de a „face curățenie“ mai întâi în Austria. Curățenia presupunea repatrierea iugoslavilor în Iugoslavia și a rușilor în Uniunea Sovietică, și asta cât mai repede.

Curățenia a avut ca rezultat direct unele scene îngrozitoare. Dacă păcăleala nu era suficientă ca să se obțină cooperarea, soldații englezi căliți în bătălii, uneori și ei cu lacrimi pe obraz, erau nevoiți să-i forțeze pe refugiați să urce în bouvagoane și în camioane împingându-i, bătându-i și uneori împungându-i cu baionetele. Femeile li se aruncau la picioare plângând cu vaiete, copiii erau călcați în picioare de gloata îngrozită, unii erau împușcați, iar alții, decât să fie deportați, preferau să-și taie gâtul sau să sară în Drava.

Poate cel mai trist caz a fost cel al cazacilor. Englezii le-au întreținut cu bună știință iluziile – că aveau să fie trimiși în Africa în calitate de soldați ai Imperiului Britanic, sau în Asia, ca să lupte cu japonezii; orice, numai să stea liniștiți până li se pecetluia soarta inevitabilă. Se distrau și-i distrau și pe gardienii lor englezi cu demonstrații impresionante de călărie. Chiar și dezarmarea lor a fost un fel de înșelătorie; soldaților li se promiteau arme mai noi și mai bune dacă le cedau pe cele

vechi. Englezii și-au dat seama că până la urmă cazacii aveau să se împotrivească mai puțin ordinelor în lipsa ofițerilor lor. La sfârșitul lunii mai, celor 1.500 de ofițeri cazaci li s-a spus că urmau să participe la o „conferință" unde avea să li se decidă viitorul. Până seara aveau să se întoarcă la familiile lor. În realitate, nu i-a mai văzut nimeni în tabere. După ce au fost predați armatei sovietice, cei care n-au fost executați imediat au fost trimiși în Gulag, unde au supraviețuit foarte puțini.

Ceilalți cazaci, terorizați de grija ofițerilor care nu se mai întorceau, îi priveau tot mai bănuitor pe britanici. Venise vremea măsurilor mai aspre. Sarcina neplăcută de a obliga un grup de oameni neînarmați să se predea inamicilor lor de moarte le-a revenit Pușcașilor Regali Irlandezi din Inniskilling, fiindcă generalul-maior Robert Arbuthnot decisese că aveau să protesteze mai puțin decât trupele engleze. În realitate, soldații au fost atât de tulburați de ordinele primite, încât au fost la un pas de revoltă. Ofițerul lor comandant, David Shaw, a povestit: „Oamenii se văitau de mama focului, dar până la urmă tot s-au conformat ordinelor. A fost oribil. Îmi amintesc cum femeile (unele dintre ele însărcinate) se tăvăleau pe jos urlând. Oamenii mei lăsau puștile jos, le urcau pe femei în tren, apoi încuiau ușile și stăteau acolo, în timp ce trenul pornea de pe loc și femeile țipau pe la ferestre."[26]

Într-o altă tabără de cazaci de pe malurile Dravei, pe 1 iunie, după ce li s-a ordonat să se suie în tren, mii de oameni au fost strânși laolaltă de preoții lor, în veșminte ortodoxe din cap până-n picioare, care se rugau și cântau psalmi. În centrul masei de oameni, în genunchi, braț la braț, erau femeile și copiii; în jurul lor erau tinerii. De jur împrejur se vedeau icoane, steaguri negre și un altar cu o cruce mare. Ideea era că soldații n-ar fi îndrăznit să atace niște oameni care se rugau. Trebuia făcut ceva. Maiorul „Rusty" Davies, care se împrietenise cu mulți cazaci, își amintește: „Pe măsură ce indivizii de pe marginea grupului erau trași deoparte, cei rămași se strângeau într-un corp și mai dens și, pe măsură ce-i cuprindea panica, începeau să se urce unii peste alții în eforturi disperate de-a se feri de soldați. Rezultatul a fost o piramidă

de ființe umane isterice, care zbierau și sub care erau prinși mai mulți oameni."[27]

O tânără care suferise tăieturi grave pe picioare de la un geam spart, când fusese împinsă printr-o fereastră din cauza îmbulzelii, descrie ce s-a întâmplat când a cedat gardul care se afla într-o parte a mulțimii:

> Lumea fugea [...] scoasă din minți de frică. Se amestecaseră toate: cânturile, rugăciunile, gemetele și strigătele, țipetele nefericiților pe care reușeau să pună mâna soldații, plânsul copiilor și înjurăturile militarilor. A fost bătută toată lumea, chiar și preoții, care au ridicat crucile deasupra capetelor și au continuat să se roage.[28]

În cele din urmă, sarcina a fost îndeplinită. Unii s-au înecat cu copii cu tot în râu. Câțiva s-au spânzurat de pinii de lângă tabără. Dar cei mai mulți dintre cazacii rămași au ajuns în bou-vagoane sigilate, cu o singură fereastră mică și o singură găleată pe care s-o folosească toți ca toaletă. Brigadierul T.P. Scott îi spusese comandantului său că situația „era o poveste tare urâtă". Maiorul „Rusty" Davies a recunoscut: „Și acum îmi amintesc de ea cu groază."[29]

Cazacii au fost doar unul dintre popoarele lăsate orfane, lovite și în cele din urmă decimate de istorie. De fapt, „istorie" e un cuvânt prea abstract. Aceste popoare au fost distruse de oameni care acționau pe baza unor idei despre revoluție, despre statele purificate etnic. Și alții au căzut victimă unor astfel de idei, iar unele dintre victime chiar au crezut în ele.

CUVINTELE ASUPRA CĂRORA SE DECISESERĂ cei trei aliați victorioși – Marea Britanie, Statele Unite și Uniunea Sovietică – la conferința de la Potsdam, în căldura înăbușitoare din iulie 1945, sunau destul de rezonabil, chiar puțin anodin. În problema expulzării locuitorilor germani din Europa Centrală și de Est, s-au decis cele ce urmează: „Cele trei state, după ce au luat în considerare chestiunea sub toate aspectele sale, recunosc că va fi necesar transferul în Germania al populațiilor germane, sau al unor elemente din ele, rămase în Polonia, Cehoslovacia

și Ungaria. Se hotărăște ca toate transferurile să fie efectuate în mod ordonat și uman."

Suna destul de corect. Acordul, semnat ca urmare a unor decizii luate deja de Churchill, Roosevelt și Stalin cu doi ani mai devreme, la o conferință din Teheran unde se discutase cedarea unei felii mari din estul Poloniei către Uniunea Sovietică, se potrivea cu atmosfera de deosebită amabilitate, mai ales între președintele american Harry Truman și Stalin. (Lui Truman nu-i plăcea prea mult Churchill; prim-ministrul englez încercase să-l „înmoaie" cu complimente deloc binevenite.) Când Truman le-a cântat lui Stalin și lui Churchill *Menuetul în sol major* al lui Paderewski la „Căsuța Albă" prezidențială din Potsdam, Stalin a declarat: „O, da, muzica este un lucru minunat, alungă fiara din om."[30]

Sentimentele călduroase pe care le nutrea Truman față de Stalin par să fi fost împărtășite de mulți soldați americani de atunci. Revista armatei americane, *Yank*, relata cu privire la Potsdam că Stalin, „în galaxia de VIP-uri, stârnea de departe cel mai mult interes din partea soldaților. Aceasta chiar înainte să apară zvonul că Joe avea deja în buzunar capitularea Japoniei. Caporalul John Tuohy din Long Island, New York, care a fost impresar la Paramount Pictures, iar acum stă de gardă în fața Căsuța Albă pline de celebrități, îl descrie pe Stalin drept «mai scund decât mă așteptam, dar un bărbat imaculat, care poartă uniforme foarte frumoase»"[31]. În *The New York Times*, cei trei lideri victorioși care se sfătuiau în ruinele din apropierea capitalei germane erau descriși ca „trei bărbați care se plimbă printr-un cimitir; ei sunt cei care au în mâini o mare parte din puterea lumii"[32]. Inclusiv, firește, soarta a peste unsprezece milioane de vorbitori de germană, dintre care mulți erau adânc înrădăcinați în zone revendicate acum de Polonia, Cehoslovacia, Ungaria și România.

În spatele retoricii fade de la Potsdam se aflau sentimente exprimate în termeni mult mai brutali. Deja fuseseră izgoniți din casele lor din Regiunea Sudetă, Silezia și Prusia Orientală milioane de germani. Chiar înainte de conferința de la Potsdam, Stalin îl liniștise pe prim-ministrul cehoslovac Zdenek Fierlinger: „Nu vă vom deranja. Dați-i afară."[33]

La Ialta, când Churchill i-a spus lui Stalin că nu era „deloc șocat de ideea de-a transfera milioane de oameni cu forța", Stalin l-a liniștit și pe prim-ministrul englez: „Nu vor mai fi germani [în Polonia]: când vin trupele noastre, germanii fug și nu mai rămâne nici unul." La care Churchill a răspuns: „Atunci rămâne de stabilit ce să facem cu ei în Germania. Am omorât șase-șapte milioane și probabil vom mai omorî un milion până să se sfârșească războiul." Stalin, căruia îi plăceau cifrele exacte, a cerut să știe: „Unul sau două?" Churchill: „A, nu propun vreo limitare. Deci probabil că va fi loc în Germania pentru cei care vor trebui să umple locurile rămase."[34]

Unii dintre germanii respectivi fuseseră naziști înfocați, chiar criminali de război. Mulți (dacă nu chiar cei mai mulți) civili germani din zonele de la marginea Reich-ului german priviseră cu ochi buni Partidul Nazist și pe acoliții săi locali, mai ales în Regiunea Sudetă, unde germanii, în ciuda faptului că erau mai bogați, considerau că cehii îi trataseră ca pe niște cetățeni de mâna a doua înainte de 1938. Totuși, unii nu avuseseră nici o apropiere de naziști. Iar alții fuseseră antinaziști activi. Dar nici Churchill, nici Stalin nu erau interesați de asemenea distincții mărunte. Trebuiau să plece toți germanii: criminali, naziști, antinaziști, bărbați, femei și copii.

Transferurile de populație, expulzările în masă și mutarea granițelor erau lucruri obișnuite în politica lui Stalin și Hitler. Dar Churchill se ghida după un alt precedent: Tratatul de la Lausanne din 1923, când se stabilise mutarea musulmanilor de pe teritoriul Greciei în Turcia și a cetățenilor turci de religie creștin-ortodoxă în Grecia. De fapt, o mare parte din schimb se și petrecuse înainte de 1923, spontan, cum s-ar spune, ca urmare a războiului greco-turc. Schimbul oficial s-a desfășurat fără prea mare vărsare de sânge. Dar ceea ce s-a întâmplat în Europa Centrală și de Est în 1945 și 1946 a fost la o scară cu totul diferită. E drept, s-a produs un fel de schimb: polonezii din estul Poloniei, devenită parte din Ucraina, s-au mutat în Silezia, odinioară parte din Germania, golită acum de germani. Dar realitatea a fost că au fost izgoniți din propriile case în jur de unsprezece milioane de oameni, foarte rar în mod ordonat și uman.

Contele Hans von Lehndorff, doctorul din Königsberg care credea că oamenii se comportau ca niște sălbatici fiindcă se deziseseră de Dumnezeu, a încercat la un moment dat să-și părăsească pe jos orașul natal, bombardat, incendiat și jefuit de tot ce se putea jefui. El s-a gândit că ar fi fost prea periculos să se strecoare într-un tren care mergea spre vest, de obicei cu vagoane de cărbune sau cu vite. Așadar, a mers prin ploaia rece printr-un „ținut fără oameni“:

> [Pe lângă] câmpuri cu recolta nestrânsă [...], cratere de obuze, copaci scoși din rădăcini, vehicule militare în șanțuri și sate arse. Am căutat să mă adăpostesc de ploaie și de vânt într-o casă dărăpănată. Am simțit o mișcare. Pe podeaua de cărămidă s-a auzit un târșâit. Înăuntru stăteau câțiva oameni în zdrențe, cu privirile în gol. Printre ei erau trei copii, care m-au măsurat cu o oarecare ostilitate. Se pare că și ei încercaseră să scape din Königsberg și rămăseseră prizonieri aici. Îi prinseseră rușii și nu aveau voie să plece nicăieri, nici mai departe, nici înapoi. Ultimul lucru pe care-l mâncaseră fuseseră câțiva cartofi dintr-un camion rusesc care făcuse o oprire scurtă acolo. N-am întrebat ce preț li se ceruse. Din felul cum vorbeau, era limpede că din nou trebuiseră să plătească femeile. Dumnezeule, cine poate găsi vreo desfătare în asemenea stafii?[35]

S-au întâmplat și lucruri mult mai grave. Dar povestea aceasta, mai mult decât numeroase alte scene sadice de violență, crimă și înfometare, ne spune ceva despre sentimentul de neajutorare a oamenilor care, dintr-odată, nu mai aveau casă. Nu puteau merge nici înainte, nici înapoi; erau izolați într-un purgatoriu, într-un ținut depopulat, care nu mai era al lor.

Lehndorff avea dreptate să se ferească de trenuri. Oamenii din ele, pe lângă faptul că erau imobilizați zile întregi în vagoane de marfă supraîncărcate, înghesuiți, fară hrană, apă sau facilități sanitare și la mila elementelor naturii, riscau să fie duși în lagăre de muncă forțată sau cel puțin jefuiți pe drum. Paul Löbe, un jurnalist social-democrat arestat în trecut de regimul nazist, a descris astfel experiența unei călătorii prin Silezia:

> După ce rușii au decuplat locomotiva, ne-au ținut acolo douăzeci și două de ore. S-au întâmplat de mai multe ori astfel de opriri. [...] Trenul a fost jefuit de patru ori, de două ori de polonezi, de două ori de ruși. Era o procedură simplă. De îndată ce trenul încetinea din cauza șinelor avariate, hoții se urcau în vagoane, ne smulgeau valizele și rucsacurile și le aruncau pe rambleu. După o jumătate de oră, săreau din tren și adunau prada.[36]

În vremurile acestea fără de lege, în care de multe ori polițiștii și alți agenți ai statului li se alăturau jefuitorilor, gările erau locurile cele mai periculoase. Bandele de hoți prădau pe oricine avea ghinionul de-a fi nevoit să înnopteze în ele. Iar femeile de orice vârstă riscau să fie violate de soldați beți în căutare de distracție. Una dintre ororile dezrădăcinării și pierderii oricăror drepturi este că alții capătă dreptul de-a face cu tine ce vor.

În unele privințe, ceea ce au suferit germanii în Silezia, Prusia și Regiunea Sudetă era o paralelă grotescă a actelor comise de germani față de alții, mai ales față de evrei. Li se interzicea accesul în multe spații publice; trebuiau să poarte banderole cu litera N (de la *Niemiec*, german); nu aveau voie să cumpere ouă, fructe, lapte sau brânză și nu se puteau căsători cu cetățeni polonezi.

Firește, paralela are limitele sale. O prietenă i-a scris lui Ernst Junger, scriitorul și memorialistul conservator, din închisoarea cehoslovacă în care se afla: „Tragedia celor întâmplate în părțile germane și maghiare din Cehoslovacia nu se compară decât cu ceea ce li s-a întâmplat evreilor."[37] E absurd. Încă se duc dispute aprinse despre numărul germanilor morți în timpul deportărilor. Unii istorici germani susțin că au murit peste un milion. Alții susțin un număr de două ori mai mic.[38] Ceea ce ar fi oricum destul de rău. Dar n-a existat un plan sistematic de exterminare a tuturor germanilor. Iar uneori, germanilor născuți în Silezia sau în Regiunea Sudetă li s-a dat posibilitatea de a deveni cetățeni polonezi sau cehi, opțiune pe care evreii n-au avut-o niciodată în timpul conducerii naziste.

Femeile germane, supuse abuzurilor sexuale din partea trupelor sovietice, a polonezilor sau a cehilor, se descriau drept *Freiwild*, vânat pentru toată lumea. Asta deveniseră, în fond, toți strămutații fără drepturi. În vara lui 1945, Silezia era denumită „Vestul Sălbatic“. Conducătorul provizoriu al noii administrații poloneze din Gdansk, fostul oraș german Danzig, vorbea despre „febra aurului“: „Pe toate drumurile și cu toate mijloacele de transport, lumea din toate regiunile Poloniei se îndreaptă spre acest Klondike, iar unicul lor scop nu e să muncească, ci să fure și să jefuiască.“[39] Casele germanilor, afacerile germanilor, bunurile de orice fel ale germanilor, inclusiv germanii înșiși, erau o pradă la îndemâna oricui.

Purificarea etnică din 1945 a mers însă mai departe decât simpla deportare sau sclavia. Herbert Hupka, locuitor pe jumătate evreu din Ratibor (Racibórz), oraș din Silezia Superioară, își amintește cum a fost dus în marș pe lângă fosta lui școală, unde tatăl lui predase latina și greaca. A observat un morman de cărți ferfenițite și îmbibate de apă, de Thomas Mann, Alfred Döblin, Franz Werfel și alți autori interziși de naziști. Cărțile fuseseră confiscate de conducerea nazistă și aruncate în cimitirul evreiesc. Acum ajunseseră, cine știe cum, în stradă, „fără stăpân, aruncate în fața gimnaziului“[40], cum spunea Hupka.

Elementul supus distrugerii sistematice în 1945 a fost cultura germană, împreună cu mulți dintre oamenii care se bucurau de ea. Regiuni vechi ale Reich-ului german și ale Imperiului Austro-Ungar, dintre ale căror mari orașe unele (Breslau, Danzig, Königsberg, Lemberg, Brünn, Czernowitz, Praga) erau centre ale înaltei culturi germane, reprezentată adeseori de evrei germanofoni, trebuiau acum „degermanizate“. Semnele cu numele străzilor și ale magazinelor au fost revopsite, localitățile și-au schimbat numele, bibliotecile germane au fost jefuite, monumentele demolate, inscripțiile, unele dintre ele foarte vechi, șterse din biserici și alte clădiri publice; trebuia abolită însăși limba germană. Într-un articol trimis din Praga și apărut în *Yank* se scria:

> Dacă ceri îndrumări în germană (în caz că nu vorbești ceha), nu vei primi altceva decât o privire fixă. [...] Nu e vorba că cehii n-ar înțelege. Pentru ei, germana este practic a doua limbă de ani de zile. Un ceh care a fost obligat să lucreze pentru germani într-o fabrică din Praga [...] mi-a explicat situația astfel: „Vă rog să nu vorbiți germana aici. E limba fiarei."[41]

Existau mai multe motive pentru ștergerea din Europa Centrală și de Est nu doar a prezenței germanilor și a culturii lor, ci chiar și a amintirilor prezenței lor. Pentru comuniști, acesta era un proiect revoluționar, menit să eradicheze burghezia detestată. Pentru naționaliștii necomuniști, ca președintele Edvard Beneš, era o răzbunare pentru trădare: „Germanii noștri [...] ne-au trădat statul, ne-au trădat democrația, ne-au trădat pe noi, au trădat omenia și au trădat omenirea."[42] Un cleric cu o funcție înaltă în Biserica Catolică cehoslovacă a declarat: „O dată la o mie de ani, vine vremea să ne facem socotelile cu germanii, care sunt negri la suflet și cărora nu li se aplică nici măcar porunca de iubire a aproapelui."[43] Dar sentimentul împărtășit de toți a fost formulat de primul lider comunist al Poloniei, Władisław Gomułka, la o întrunire a Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Polonez: „Trebuie să-i expulzăm pe toți germanii fiindcă țările se construiesc pe principii naționale, nu multinaționale."[44]

Astfel, proiectul lui Hitler, bazat pe idei care datau din primele decenii ale secolului XX, dacă nu chiar de mai devreme, ideile purității etnice și ale identității naționale, a fost dus la capăt de cei care urau Germania. Chiar dacă ținem cont de toate ororile purificării etnice postbelice din Polonia, Cehoslovacia, Ungaria și România, nu trebuie să uităm că adevărații distrugători ai culturii germane în centrul Europei au fost germanii înșiși. Chiar ei au început procesul, anihilându-i pe evreii din regiune, dintre care mulți aveau o loialitate de fier față de înalta cultură germană. A-i da afară din țară pe germani după război a fost, pentru polonezi și cehi, cea mai rapidă cale de a termina ceea ce fusese început.

NU DIN IUBIRE FAȚĂ DE GERMANIA au ajuns atâția supraviețuitori evrei în taberele germane pentru strămutați în vara și toamna lui 1945, ci pentru că se simțeau mai în siguranță acolo, în țara care nu demult se străduise să-i omoare pe toți – în orice caz, mai în siguranță decât în unele dintre țările lor de origine, ca Lituania și Polonia. Cel puțin în taberele de strămutați, păzite de americani și englezi, era puțin probabil să fie persecutați. De-a lungul verii s-au revărsat în Germania zeci de mii de evrei care supraviețuiseră lagărelor din Polonia, luptaseră umăr la umăr cu partizanii sau se întorseseră din exilul în Uniunea Sovietică. Firește, deși taberele de strămutați din Germania ofereau un refugiu temporar, ele nu însemnau nici pe departe „acasă". Dar ce mai însemna „acasă"? Cei mai mulți supraviețuitori nu aveau casă decât, poate, în imaginația lor. „Acasă" fusese distrus. Cum spuneau unii strămutați: „Nu suntem în Bavaria [...], nu suntem nicăieri."[45]

În general, evreii rămași în Europa erau prea puternic marcați ca să-și mai poată lua soarta în mâini și prea înspăimântați și furioși ca să accepte ajutor din partea altora, mai ales a neevreilor. Taberele de strămutați, în care la început evreii trăiseră oricum alături de neevrei și, în unele cazuri de încurcătură și indiferență birocratică, chiar alături de foști naziști, erau incredibil de sordide. Cum își puteau recupera dintr-odată respectul de sine niște oameni care fuseseră tratați mai rău decât ultimele animale? Pentru generalul Patton, care nu era cunoscut drept un mare filosemit, era simplu să spună că supraviețuitorii evrei erau „inferiori animalelor". Dar nici chiar evreii palestinieni sosiți în Germania ca să-i ajute și care văzuseră multe nu și-au putut ascunde șocul. În romanul autobiografic al lui Hanoch Bartov, *Pitzei bagrut* (*Acneea*), un soldat din Brigada Evreiască remarcă: „Îmi tot spuneam că aceștia erau oamenii despre care vorbiserăm atâția ani – dar mă simțeam atât de străin de ei, încât parcă ne-ar fi despărțit un gard electric."[46] Un soldat american le-a scris celor de acasă despre întâlnirea cu un evreu polonez „proaspăt ieșit de la Dachau". Omul „plângea ca un copil", ghemuit în colțul unei toalete publice din München. „N-a fost nevoie să-l întreb de ce plângea; răspunsurile oricum erau toate la fel: părinții omorâți

în chinuri; soția gazată și copiii înfometați până la moarte, sau orice combinație între cele trei."[47]

Dacă a existat vreun popor care să aibă nevoie de o ficțiune eroică, acela a fost poporul evreu, cea mai mare victimă dintre multele – un lucru care, dacă tot vorbim despre el, încă nu era recunoscut unanim. Oroarea deplină a genocidului evreiesc era de neînțeles chiar și pentru mulți evrei. Dr. Solomon Schonfeld, principalul rabin ortodox al Angliei, în descrierea lui despre condițiile în care se aflau supraviețuitorii evrei din Polonia în decembrie 1945, a fost totuși capabil să scrie fraza următoare: „Evreii polonezi sunt de acord că moartea la Oswięcim [Auschwitz], unde existau băi, gaz și unele servicii din partea Crucii Roșii, era mai omenoasă decât oriunde altundeva."[48] *Omenoasă!*

Presa evreiască din Palestina încercase încă din timpul războiului să traseze paralele între eroismul revoltei din ghetoul Varșoviei din 1943 și Masada, locul sacru al ultimei rezistențe sinucigașe a zeloților evrei împotriva romanilor, în anul 73 d.Cr. Pe 16 martie 1943, pe prima pagină a ziarului *Yediot Ahronot* scria: „Masada Varșoviei a căzut – naziștii au incendiat rămășițele ghetoului din Varșovia". În realitate, revolta din ghetou a căpătat vizibilitate ca mit fondator al noului stat Israel de-abia în anii '70. Dar imediat după război s-a încercat restabilirea moralului evreilor prin gesturi eroice. Toate aveau o strânsă legătură cu sionismul, visul de a dobândi o casă, propagat pentru a însufleți un popor zdrobit. Am vorbit deja despre Brigada Evreiască, cea care a intrat din Italia în Germania cu camioane din care se anunța: *Achtung! Die Juden kommen!* („Atenție! Vin evreii!"). Pe 25 iulie, reprezentanții evrei ai comitetelor din taberele din tot vestul Germaniei au emis o proclamație prin care cereau să plece în Palestina. Locul ales pentru acest eveniment de mare însemnătate a fost chiar berăria din München în care-și plănuise Hitler lovitura de stat ratată din 1923.

Legătura dintre evreii din Țara Sfântă și diaspora era încă fragilă, de unde și nevoia de a compara Varșovia cu Masada, de parcă Mordecai Anielewicz și ceilalți ar fi murit în ghetou pentru Eretz Yisrael (Ținutul lui Israel). Dar grupurile de

tineret sioniste creaseră în mod activ verigile acestei legături în timpul războiului și după încheierea lui, în tabere, unde supraviețuitorii evrei s-au organizat repede în kibbutzuri. Maiorul Irving Heymont, oficialul american însărcinat cu tabăra de strămutați din Landsberg, era tot evreu. Cu toate acestea, el nu prea știa cum să-i ia pe membrii kibbutzurilor din tabăra lui: „Pe lângă multe alte probleme, am aflat azi că elementele cele mai tinere și mai bune din tabără s-au organizat în kibbutzuri. Se pare că un kibbutz este un grup foarte solidar, autodisciplinat, cu o dorință arzătoare de a emigra în Palestina. Acolo [...] intenționează să-și rânduiască viețile pe baza colectivismului idealist. Fiecare kibbutz are o puternică mentalitate de clan și arată foarte puțin interes față de activitatea din tabără."[49]

Mulți supraviețuitori visau chiar să-și găsească o nouă casă în SUA. Străzile din Föhrenwald, una dintre cele mai mari tabere de strămutați evrei din Bavaria, au primit nume îmbietoare ca „New York", „Michigan" sau „Wisconsin Avenue".[50] Oricât de atrăgătoare ar fi fost însă, Statele Unite nu erau dispuse să primească cu brațele deschise rămășițele populației evreiești din Europa, cu atât mai puțin imediat după război. Iar ceea ce-i făcea atât de populari pe tinerii sioniști din Europa Centrală printre supraviețuitori era tinerețea lor, precum și starea fizică relativ bună, disciplina, moralul ridicat, idealismul și importanța pe care o acordau sportului, muncilor agricole și autoapărării. La zece zile după înfrângerea Germaniei, rabinul Levy, atașat armatei engleze, a scris o scrisoare către *Jewish Chronicle* din Londra în care i-a lăudat pe sioniștii din Belsen: „Voi uita oare vreodată [...] întâlnirile din colibe, când stăteam și cântam cântece evreiești? Va crede oare lumea că este cu putință să existe atâta încăpățânare și tenacitate? Acum două zile am întâlnit un grup de tineri sioniști din Polonia. Trăiau într-unul dintre cele mai murdare cartiere, dar colțișorul lor era impecabil."[51]

Cel mai dur dintre durii din Belsen era un bărbat scund și vânjos pe nume Josef Rosensaft. Acesta se potrivea cu imaginea eroului evreu. Născut în Polonia în 1911, în tinerețe se revoltase împotriva structurilor religioase ale familiei sale

hasidice și devenise sionist de stânga. În iulie 1943, a fost prins împreună cu soția și fiul vitreg în ghetoul din Będzin și urcat cu forța într-un tren spre Auschwitz. A reușit să scape ca prin minune din tren și a sărit în Vistula, urmărit de focuri de pistol-mitralieră. A fost arestat iarăși în ghetou, a reușit iar să scape, dar a fost prins din nou și trimis la Birkenau, lagărul de exterminare de pe lângă Auschwitz. După două luni de muncă forțată într-o carieră de piatră, a fost dus în alt lagăr, de unde a evadat în martie 1944. Prins din nou în aprilie, a fost torturat mai multe luni la Birkenau, dar nu a mărturisit cine-l ajutase să evadeze. După o ședere în Dora-Mittelbau, unde prizonierii erau forțați să muncească până mureau în tuneluri umede și unde fabricau rachete V-2 pentru armata germană, a ajuns la Bergen-Belsen.

Rosensaft nu făcuse parte din elita evreiască urbană educată. Nu vorbea decât idiș, dar nu acesta era singurul motiv pentru care insista ca idișul să fie limba în care se negocia cu autoritățile aliate – spre marea enervare a interlocutorilor englezi. Totul ținea de mândrie. Ca lider al Comitetului Central al evreilor eliberați de la Belsen, voia ca evreii să fie tratați ca popor aparte, cu aceeași casă, care, după părerea lui, nu putea fi decât Palestina. Evreii trebuiau separați de prizonierii de alte naționalități, trebuia să li se permită să se autoadministreze și să se pregătească de plecarea în țara evreilor.[52]

Și în alte tabere se dădea glas unor opinii asemănătoare. Maiorul Irving Heymont a fost de multe ori exasperat de cererile comitetului evreiesc din Landsberg. Dar, într-o scrisoare trimisă acasă, el citează discursul unui reprezentant al locuitorilor din tabără, un agronom din Lituania, dr. J. Oleiski, pe care-l consideră „foarte revelator". Dr. Oleiski își amintește vremurile petrecute în ghetou, când evreii, „privind prin garduri, peste Vilna, către Kovno și alte orașe lituaniene", cântau *Vreau să-mi revăd casa*. Dar în prezent, continua Oleiski,

> după toate acestea, după lagărele de concentrare din Germania, după ce am afirmat dincolo de tăgadă că vechea noastră casă s-a prefăcut într-o groapă comună, nu putem decât să bâjbâim și să apucăm cu vârful degetelor umbrele

celor dragi și să strigăm cu durere: niciodată nu-mi voi mai putea revedea casa. Națiunile victorioase care au îndepărtat ciuma neagră din Europa secolului XX trebuie să înțeleagă o dată pentru totdeauna problema specifică a evreilor. Nu, nu suntem polonezi dacă ne-am născut în Polonia; nu suntem lituanieni, deși am trecut prin Lituania; și nu suntem nici români, deși am văzut pentru prima oară lumina în România. Suntem evrei!

Heymont nu era nici sionist și nici religios, se pare. De fapt, el n-a vorbit niciodată despre situația lui familială, de teamă să nu complice sarcina și așa delicată pe care o avea de îndeplinit în Germania. Dar în ciuda numeroaselor lucruri care-l enervau, nu era lipsit de compasiune față de aspirațiile doctorului Oleiski, inclusiv scopul de „A CONSTRUI O COMUNITATE EVREIASCĂ ÎN PALESTINA“ (cu majuscule în original). Mai mult, după cum scria Heymont, „cu cât mă gândesc mai mult, cu atât mă înfurie mai puțin cei din comitet. Ca grup, au interesul vital de a apăra drepturile poporului lor și de a-l scoate din Germania. Prin drepturile poporului înțeleg faptul de a fi tratați ca oameni liberi, nu ca pupile sau asistați“[53].

Ideea de a-i transforma pe evrei dintr-o minoritate persecutată, servilă și dornică să facă pe placul majorității în cadrul căreia trăia, ispitită către o asimilare plină de speranță, dar privind mereu în urmă cu teamă, din niște „asistați“, într-o nație mândră de războinici care-și cultivă pământul sfânt a existat cu mult înainte de genocidul nazist. Idealul a căpătat multe forme: socialistă, religioasă, chiar rasistă. Iar diferitele facțiuni s-au aflat într-o concurență constantă și, uneori, aprinsă. De cum populația s-a restabilit suficient încât să poată vota, s-au format partide politice la Belsen și în alte tabere. David Ben-Gurion, un alt polonez dur și lider al mișcării sioniste din Palestina, și-a dat seama repede în ce fel putea fi de folos suferința evreiască proiectului în care credea cu atâta fervoare. În octombrie 1943, el a declarat în fața Comisiei Executive sioniste din Palestina: „Dezastrul înseamnă putere dacă e canalizat pe un curs productiv; marele atu al sionismului e tocmai că știe să ne canalizeze dezastrul nu către dependență sau

degradare, cum se întâmplă în diaspora, ci într-o sursă de creativitate care poate fi exploatată."[54]

Spusele lui par destul de lipsite de scrupule, fiind primul caz de „instrumentalizare" a Holocaustului. E adevărat că stilul lui Ben-Gurion respingea cu hotărâre orice delicateţe, lucru care era, poate, necesar pentru crearea unei noi ficţiuni eroice pentru evrei. Era un om practic și considera exprimarea sentimentelor neproductivă. Dar în 1942 nici Ben-Gurion nu-și dădea încă seama de amploarea catastrofei evreiești din Europa. Foarte puţini erau conștienţi de ea. Unul dintre primii care păreau s-o fi înţeles a fost un membru sionist al Comitetului pentru Salvarea Evreilor Europeni, pe nume Apolinari Hartglass. Încă din 1940, el a avertizat că naziștii „extermină populaţia [evreiască] din Polonia". Dar în 1942, când refugiaţii din Polonia i-au confirmat cele mai negre bănuieli, chiar și Hartglass a răspuns: „Dacă aș crede tot ce spuneţi, m-aș sinucide."[55] Ben-Gurion cunoștea datele. Însă, aidoma celor mai mulţi, încă nu-și putea închipui adevărul.

În orice caz, atât Hartglass, cât și Ben-Gurion puteau fi acuzaţi că exploatau nefericirea umană pentru a-și urmări scopurile politice. Într-un memorandum trimis Comitetului pentru Salvarea Evreilor Europeni în 1943, Hartglass a afirmat că aveau să fie uciși, probabil, șapte milioane de evrei din Europa și că evreii din Palestina (*yishuv*) erau în mare parte neputincioși. Totuși, a scris el, dacă puteau fi salvaţi măcar o mână de evrei, „trebuie cel puţin să tragem unele foloase politice de pe urma lor. Din punctul de vedere al sionismului, vom profita politic dacă lumea întreagă va ști că singura ţară dispusă să-i primească pe evreii salvaţi este Palestina și că singura comunitate dispusă să-i asimileze este *yishuv*."[56]

În octombrie 1945, Ben-Gurion a hotărât să meargă să vadă cu ochii lui fostele lagăre de concentrare din Germania. A făcut însemnări scurte, seci și la obiect în jurnal. Despre Dachau: „Am văzut cuptoarele, camerele de gazare, cuștile, spânzurătorile, barăcile prizonierilor și barăcile SS-ului." La Belsen: „Până pe 15 aprilie anul acesta au fost aici 48.000 de evrei. [...] De atunci au murit 31.000 [...] (de tifos, tuberculoză)."[57] Con-

form biografului său, Shabtai Teveth, scopurile lui Ben-Gurion înclinau mai degrabă spre eroism. Și-i imagina pe „supraviețuitorii lagărelor de exterminare croindu-și drum prin luptă până pe țărmul Palestinei, răzbind printr-un baraj de soldați englezi“. Teveth remarcă sec: „Felul cum îi examina pe supraviețuitorii scheletici trebuie să fi semănat cu trecerea în revistă a trupelor pe care o face un comandant înainte de bătălie.“[58]

Vestea despre turneul lui Ben-Gurion s-a răspândit repede și, oriunde mergea, acesta era înconjurat din toate părțile de strămutați. Heymont a aflat că ajunsese la Landsberg de-abia când i-a „observat pe oamenii care ieșeau puhoi să se înșiruie de o parte și de alta a drumului dinspre München. Țineau în mâini flori, pancarte și afișe improvizate în grabă. Și tabăra era împodobită în fel și chip. N-am mai văzut atâta energie în tabără. Nu cred că o vizită din partea președintelui Truman ar fi pricinuit atâta agitație“[59]. Pentru cei din tabără, a observat Heymont, Ben-Gurion „e Dumnezeu“.

Cel mai cunoscut discurs al lui Ben-Gurion din timpul călătoriei în Germania a fost susținut la un spital pentru supraviețuitorii lagărelor, din vechea mănăstire benedictină St. Ottilien, aproape de München și nu departe de Dachau. Cum i se întâmpla rareori, la vederea orfanilor evrei ochii i s-au umezit de emoție. Dar și-a revenit repede: „Nu voi încerca să exprim sentimentele mele de acum [...], așa ceva ar fi cu neputință.“ A spus, în schimb, cele ce urmează ascultătorilor, dintre care mulți încă purtau zeghea de prizonieri:

> Vă pot spune că există o Palestină evreiască plină de viață și că, deși porțile ei sunt zăvorâte, *yishuv* le va deschide cu forța, cu mâinile sale puternice. [...] Azi, suntem puterea hotărâtoare în Palestina. [...] Avem magazinele noastre, fabricile noastre, cultura noastră, puștile noastre. [...] Hitler a ajuns aproape de Palestina. S-ar fi putut petrece acolo distrugeri cumplite, dar ceea ce s-a întâmplat în Polonia nu s-ar fi putut întâmpla în Palestina. Nu ne-ar fi măcelărit în propriile noastre sinagogi. Orice băiețel și orice fetiță ar fi tras în soldații germani.[60]

Puternice... puterea... puștile noastre... Cuvintele eroice ale liderului sionist erau tocmai de felul celor pe care nu voiau să le audă englezii, deși în 1917 secretarul britanic pentru Afaceri Externe, Arthur James Balfour, promisese să facă din Palestina „un cămin național al poporului evreu". Englezii se găseau în dificultate fiindcă, în Declarația Balfour din 1917, ei promiseseră populației arabe din Palestina că „nu se va lua nici o măsură care să prejudicieze drepturile civile și religioase ale comunităților neevreiești existente în Palestina". Cum arabii reprezentau 91% din cei circa 600.000 de locuitori ai Palestinei, inevitabil aveau să apară probleme. De unde și Carta Albă emisă de autoritățile britanice în 1939, prin care se limita emigrarea evreilor în Palestina la 10.000 de persoane pe an între 1940 și 1944, cifră la care se puteau adăuga 25.000 în caz de urgență. Urgența survenise; evreii care au reușit să ajungă în Palestina au fost destui ca să acopere cota aceasta remarcabil de nepotrivită. Ben-Gurion insista acum să fie mutați în Palestina cel puțin un milion de evrei, pe orice căi posibile, fie ele legale sau nu. Președintele Truman, șocat de un raport despre starea strămutaților evrei din Germania[61], și-a exprimat într-o scrisoare către prim-ministrul britanic Clement Attlee acordul pentru emigrarea a cel puțin 100.000 de evrei. El a adăugat: „Așa cum v-am spus la Potsdam, poporul american în general crede cu tărie că nu trebuie oprită imigrarea în Palestina și că trebuie să li se permită să se strămute acolo, în conformitate cu dorințele lor, unui număr rezonabil de evrei persecutați din Europa."[62]

Ce nu spunea Truman în scrisoare era că nu dorea ca acei 100.000 de evrei să se stabilească în SUA. Motivul pentru care englezii încercau să-i oprească cu tot dinadinsul pe evrei să plece în Palestina, făcând uneori uz de forță împotriva unor oameni care de-abia reușiseră să supraviețuiască lagărelor de exterminare naziste, era de natură practică. Palestina se afla încă sub mandat englez. Marea Britanie, chiar și cu un guvern laburist, dorea să-și păstreze influența în Orientul Mijlociu ca poartă către India. Arabii, față de care Biroul pentru Afacerilor Externe britanic era oricum părtinitor, ar fi pus și ei mâna

pe arme dacă li s-ar fi permis prea multor evrei să se așeze într-un teritoriu majoritar arab. Din punctul de vedere britanic, ar fi fost o situație inoportună. Așadar, evreii care încercau să debarce acolo ilegal ar fi putut să fie bătuți cu bastoanele de militarii britanici, împinși cu forța înapoi în bărcile șubrede sau chiar împușcați.

Dar argumentele britanice nu erau întotdeauna practice și de multe ori ascundeau alte interese. Dacă sionismul era formulat ca o luptă pentru identitatea evreiască, britanicii au lansat ideea de identitate alternativă. Ca reacție la raportul special despre strămutații din Germania alcătuit de americanul Earl G. Harrison, trimisul american pe lângă Comitetul Interguvernamental pentru Refugiați, Biroul pentru Afaceri Externe al Marii Britanii a susținut că era greșită nu doar segregarea evreilor de alți strămutați, cum recomanda raportul, ci și concluzia că evreii nu mai aveau nici un viitor în Europa. În fond, „ar fi o presupunere hazardată să le dăm dreptate naziștilor în convingerea lor că evreii nu au ce căuta în Europa." Depindea de Aliați „să creeze condiții în care evreilor înșiși să li se pară firesc și corect să se întoarcă acasă, nu să recunoască, în stadiul acesta, că este imposibil să se creeze astfel de condiții"[63].

Cum anume avea de gând Biroul pentru Afaceri Externe să creeze condițiile respective în țări ca Polonia, Lituania sau Ucraina nu se menționa. Nu că evreii ar fi fost cu toții de acord asupra felului cum să-și clădească Sionul. Exista o rivalitate aprinsă între Agenția Evreiască, în care erau incorporate toate grupurile sioniste din Palestina, și Comitetul Iudeo-American pentru Distribuție Comună, JDC, pe scurt „Joint". Oficialilor din Joint, care încercau să-i ajute pe cât posibil pe refugiații și strămutații evrei cu bani, hrană și alte bunuri necesare, le displăcea îndoctrinarea sionistă, pe care o considerau autoritară și contraproductivă. Existau chiar cazuri în care Agenția Evreiască împiedica găsirea de familii europene sau americane pentru copiii evrei, fiindcă ar fi descurajat „ascensiunea" către ținutul-mamă evreiesc.

Avea să mai dureze câțiva ani, dar în cele din urmă sioniștii și-au obținut revendicările. S-a creat statul Israel (1948) și milioane de evrei s-au refugiat acolo. Majoritatea țărilor europene, precum și Uniunea Sovietică și Statele Unite, au fost de acord cu proiectul, poate din vinovăție, din impresia rămasă din secolul al XIX-lea că fiecare rasă ar avea nevoie de națiunea ei sau ca recunoaștere a faptului că, pentru mulți evrei, un stat Israel era singura opțiune posibilă. Ceea ce spusese Eden despre cazaci era la fel de valabil pentru evreii europeni: „Nu-i vrem aici."[64]

CAPITOLUL 5

Drenarea otrăvii

NAȚIUNILE NU SUNT AFECTATE DE RĂZBOI, de ocupație sau de dictatură doar fizic, ci și moral. Se pierde legitimitatea politică. Simțul civic e erodat de cinism. Cei care prosperă sub tiranie sunt, adeseori, cei mai dezagreabili și mai ușor coruptibili. Cei care se bucură de cea mai mare legitimitate când vine vremea tranziției sunt, de multe ori, cei mai marginalizați în timpul dictaturii. În cel de-al Doilea Război Mondial, afirmația aceasta s-a aplicat celor puțini care s-au alăturat mișcărilor de rezistență activă, un lucru primejdios în țările ocupate și ceva mai sigur la Londra, unde diversele guverne „libere" își continuau existența *pro forma* în exil.

Rezistența, căreia după exil i s-a conferit cu bună știință o aură romantică, a jucat un rol infim în înfrângerea militară a Germaniei naziste sau a Japoniei imperiale. Actele violente de răzvrătire, urmate de represalii necruțătoare împotriva cetățenilor nevinovați, făceau adeseori mai mult rău decât bine, de unde și resentimentul general al celor mai prudenți față de figurile eroice ale căror acțiuni duceau la represalii și mai sălbatice. Firește, rezistența are o valoare simbolică, de demonstrație a faptului că nu e totul pierdut, că tirania poate fi învinsă. Dar adevărata importanță a rezistenței devine evidentă deabia după încheierea ostilităților. Faptul că unii au rămas fermi când nu mai era nici o speranță reprezintă o poveste eroică pentru societățile otrăvite de colaboraționism sau de simpla acceptare a regimurilor criminale. Restabilirea democrației se clădește pe astfel de povești, fiindcă ele ajută la reafirmarea unui simț al moralității civice, dar și al legitimității politice pentru

guvernele postbelice. Ele sunt miturile fondatoare ale renașterii naționale din Europa de după război.

În unele zone din Europa Centrală și de Est, rolul rezistenței a fost mai complicat, fiindcă mișcările au avut de înfruntat două tiranii. Cei care-l vedeau pe Stalin drept dușmanul principal colaborau uneori cu germanii. Cel mai cunoscut erou al rezistenței ucrainene a fost Stepan Bandera, liderul Organizației Naționaliștilor Ucraineni. Când Ucraina și-a căpătat în sfârșit independența (în 1991), după prăbușirea Uniunii Sovietice, el a fost transformat în părintele țării-mamă, un fel de George Washington al Ucrainei. S-au ridicat la tot pasul statui ale lui Bandera, monumente în cinstea lui Bandera, altare pentru Bandera și muzee ale lui Bandera. Dar Bandera nu e nici pe departe un erou unificator: el venea din vestul Ucrainei, care făcuse parte din Imperiul Austro-Ungar. În estul rus și ortodox, Bandera e considerat în continuare fascist, fiindcă a luat partea naziștilor în 1941. În plus, naționaliștii lui s-au făcut răspunzători de uciderea a circa 4.000 de polonezi în 1944. Eroul însuși, după ce a declarat independența țării de germani și de sovietici, se afla într-un lagăr de concentrare nazist la vremea omorurilor. În 1959, pe când trăia în exil la München, a fost asasinat de un agent al KGB-ului sovietic.

În Europa Occidentală, lucrurile erau mai puțin complicate. Mitul eroic era deosebit de important într-o țară ca Franța, ale cărei forțe polițienești, birocrație, sistem legal și elită industrială, ba chiar și mulți artiști și scriitori, fuseseră profund compromise de regimul colaboraționst de la Vichy. Când și-a ținut discursul sfidător la radio, transmis de la Londra pe 18 iunie 1940, generalul de Gaulle le era necunoscut celor mai mulți francezi. Marea figură paternă a patriei franceze era în continuare mareșalul Pétain. De fapt, puțini l-au auzit pe de Gaulle declamând la radio, cu dicția lui poticnită, dar ciudat de emoționantă: „Orice s-ar întâmpla, flacăra rezistenței franceze nu trebuie să se stingă și nu se va stinge."

În realitate, a existat prea puțină rezistență în Franța în primii ani de război. Dar de Gaulle s-a întors în țară în 1944, ca simbol necontestat al verticalității naționale, cu capul sus, în uniformă, în fruntea trupelor franceze care „eliberau" Parisul

după ce Aliații îi copleșiseră pe germani în Normandia. Niște lunetiști pronaziști chiar au tras în el, dar a mers mai departe de parcă nu s-ar fi întâmplat nimic. Astfel, personalitatea aceasta aparent de neatins a reușit să formeze un guvern provizoriu până la primele alegeri de după război, din octombrie 1945 – un guvern care încă păstra mulți membri ai celui de la Vichy și care nu privea cu ochi buni grupările de rezistență, conduse adeseori de comuniști, care la rândul lor nu aveau încredere în scopurile lui de Gaulle; neîncrederea lor nu era tocmai neîntemeiată, ceea ce era valabil și pentru mefiența lui. Dar generalul de Gaulle avea ca atu imaginea mândră a rezistenței, așa că poziția lui era considerată legitimă. El era bărbatul potrivit ca să ridice națiunea din starea ei de faliment moral.

Germania și Japonia nu aveau simboluri sau lideri eroici pe care să-și construiască revenirea (deși în zona comunistă din estul Germaniei s-a plăsmuit un fel de mit eroic al „antifascismului"). Majoritatea germanilor încă nu-i priveau drept eroi pe ofițerii care încercaseră să-l asasineze pe Hitler în iulie 1944 și plătiseră cu viața. În plus, cum mulți dintre ei proveneau din aristocrația militară prusacă, ar fi fost asociați de nongermani, dar și de mulți germani, cu o tradiție militaristă („spiritul prusac") considerată de mulți o cauză a războiului. Au existat japonezi care s-au împotrivit regimului din timpul războiului, dar aceștia erau în mare parte comuniști sau radicali de stânga care fuseseră închiși pe toată durata războiului. Oponenții Reich-ului hitlerist și ai regimului imperial japonez nu-și făcuseră publice opiniile decât rareori sau, în cazul Germaniei, se refugiaseră în străinătate.

Dar existau mișcări de rezistență activă și în Germania – grupuri foarte mici de persoane care-și riscau viața într-o izolare aproape completă. Una dintre ele a fost Ruth Andreas-Friedrich, o jurnalistă care s-a alăturat mișcării de rezistență „Unchiul Emil" din Berlin. Ea și prietenii ei curajoși ascunseseră de persecuția nazistă evrei, și nu numai, și răspândiseră în secret manifeste antinaziste. Puțini dintre cei care făceau astfel de lucruri reușeau să supraviețuiască. Nu se poate nega faptul că au existat prea puțini oameni ca Andreas-Friedrich ca să creeze un mit național al rezistenței. Dar, odată încheiate

luptele și trecut pericolul, oamenii simțeau nevoia unei mântuiri morale. Pe 15 mai 1945, când de-abia își mai ducea zilele în ruinele Berlinului sub ocupație rusească, Andreas-Friedrich a scris în jurnal următoarele rânduri:

> Activitate politică febrilă pretutindeni. De parcă lumea s-ar grăbi să recupereze cei doisprezece ani de timp irosit. Grupurile „antifasciste" răsar ca ciupercile. Pancarte și afișe. Anunțuri și semne. La fiecare colț de stradă s-a format câte un grup politic. [...] Nu toate grupările acestea antihitleriste au în urmă o luptă îndelungată. Pentru unele dintre ele, rezistența a început de-abia odată cu sfârșitul lui Hitler.[1]

Deși mai puțin evidentă, era observabilă o ipocrizie asemănătoare și în țările eliberate de sub ocupația germană. Dar nici în astfel de țări, ca să nu mai vorbim de Germania sau Japonia, ficțiunile eroice nu erau suficiente ca să contrabalanseze colapsul moral. Ca să existe o ordine postbelică legitimă, era nevoie să se epureze naziștii, militariștii japonezi și colaboratorii lor. Trebuiau să dispară cei răspunzători pentru război, pentru dictaturi, persecuții, munca forțată și crimele în masă. Dar de unde să începi? Cum să procedezi? Cum să definești vinovăția? Era complicitatea un motiv suficient pentru epurare? Cum să-i identifici pe cei vinovați? Și care să fie limitele? Dacă ar fi fost epurați toți oficialii germani care fuseseră naziști sau lucraseră alături de naziști, societatea germană, și așa șubredă, s-ar fi dezintegrat cu ușurință. Fuseseră prea mulți. În Japonia, după o epurare completă a birocrației și a sistemului politic din vremea războiului, ar fi rămas foarte puțini japonezi care să posede cunoștințele sau aptitudinile necesare pentru a împinge mai departe o țară la limita înfometării. Și totuși trebuia să se întâmple ceva care să dea populației impresia că se făcuse dreptate.

Cea mai veche și mai simplă soluție pentru o societate deraiată (pe lângă simpla executare a răufăcătorilor) este exilarea. Sugestia a fost făcută de un senator creștin conservator din Belgia, pe când se discuta ce era de făcut cu foștii colaboraționiști: „Dacă nu există nici un loc în țara noastră pentru reinte-

grarea acestor oameni, nu ar fi posibil să-i trimitem altundeva? [...] Există țări, în America Latină, de exemplu, unde și-ar putea face o viață nouă."[2] Într-adevăr, mulți criminali în masă naziști au recurs la opțiunea aceasta, deși pe ascuns, dar ea nu putea fi o politică de stat viabilă. Iar ideea de a-i expulza în America Latină pe toți colaboraționiștii din Europa, ca să nu mai vorbim de toți naziștii din Germania, era fantezistă.

Totuși, la conferința din iulie 1945 de la Potsdam, liderii din Uniunea Sovietică, Marea Britanie și Statele Unite au căzut de acord că trebuiau luate măsuri radicale pentru a curăți națiunile înfrânte de moștenirea lor otrăvitoare și a le reconstrui ca democrații care nu vor mai porni niciodată la război. Atât Germania, cât și Japonia aveau să fie „demilitarizate" și „democratizate". Organizațiile și forțele de poliție naziste aveau să fie scoase în afara legii, firește, dar la fel avea să se procedeze și cu „toate organizațiile militare, cluburile și asociațiile prin intermediul cărora se păstrează vie tradiția militară în Germania". În plus, ca parte a procesului de democratizare a Germaniei, „toți membrii Partidului Nazist care au fost mai mult decât simpli spectatori la activitățile acestuia, precum și toți cei ostili obiectivelor Aliaților vor fi îndepărtați din funcțiile publice și semipublice, precum și din posturile de răspundere din firmele private importante".

Diferența între sovietici și aliații lor occidentali era, firește, felul cum defineau democrația. Nu era clară nici distincția (dacă exista vreuna) între a fi fost nazist sau „militarist" și a fi fost „ostil obiectivelor Aliaților". În fond, ne putem imagina un fost nazist întru totul dispus să susțină obiectivele Aliaților sau un fost antinazist care ar fi fost întru totul contra politicilor aliate – de pildă, un comunist din zonele din vest sau un democrat liberal din zona sovietică. Mai mult, procedeul în sine al epurărilor depindea și de perspectiva fiecăruia asupra catastrofei germane. În privința aceasta, marile puteri cădeau de acord mai ușor. Principalul vinovat era considerat militarismul prusac, „spiritul prusac"; el trebuia distrus de la rădăcină. Faptul că perspectiva aceasta a fost întru câtva greșită avea să iasă la lumină de-abia mai târziu.

Concluziile de la Potsdam au formulat puțin diferit soluția pentru Japonia: „Trebuie eliminate pentru totdeauna autoritatea și influența celor care au mințit și au indus în eroare poporul japonez pentru a-l face să se lanseze către cucerirea lumii, deoarece insistăm pe faptul că va fi imposibilă o nouă ordine bazată pe pace, siguranță și dreptate până când militarismul iresponsabil nu va fi înlăturat de pe fața pământului."

Și aici, formularea era puțin vagă și risca să inducă în eroare. Există cumva „militarism *responsabil*"? Și cine anume indusese în eroare pe cine? Generalul Douglas MacArthur, Comandantul Suprem din partea Puterilor Aliate (SCAP), care la momentul respectiv era cea mai înaltă autoritate din Japonia, nu a acceptat propunerea împăratului Hirohito de a-și asuma răspunderea pentru război. SCAP, acronimul sub care era cunoscut în general MacArthur, era convins că împăratul era necesar pentru evitarea haosului, așa că a fost exonerat total.

Fiind cel mai puternic om din Japonia, dar și mulțumită imaginii sale atent construite de mare figură paternă a omului alb, MacArthur primea multe scrisori de la cetățeni japonezi, dintre care unii i se adresau cu o reverență bizară. Intenția comandantului suprem era să joace rolul shōgunului atotputernic în raport cu împăratul japonez cu funcție simbolică. Dar, într-un fel, era ca și cum ar fi devenit el însuși o figură sacră. „Stimate domn", i s-a spus într-o scrisoare, „când mă gândesc la măsurile generoase pe care le-a luat Excelența Voastră în loc să se răzbune, mă cuprinde o admirație plină de uimire, de parcă m-aș afla în prezența lui Dumnezeu."[3]

Pentru mulți japonezi în timpul războiului împăratul fusese o figură sacră. Dar nu și pentru japonezii cu orientări liberale sau de stânga. Autorul unei scrisori către SCAP, poate creștin, s-a întrebat de ce nu fusese arestat împăratul pentru crime de război: „Pentru a ajunge la o dreptate legală adevărată și la o corectitudine umană fără rușine în fața lumii și a lui Dumnezeu, vă cerem să-l pedepsiți cu strictețe pe actualul împărat ca pe un criminal de război. Dacă îl lăsați neatins pe împărat doar pentru a manipula poporul, cred că toate politicile bine-intenționate ale Forțelor Aliate vor fi în zadar odată ce veți părăsi țara."[4]

Dar erau și alte scrisori, care avertizau despre consecințele grave pe care le-ar fi suferit cei care s-ar fi atins de împărat: „Este limpede că rezultatul ar fi cea mai mare tragedie de pe lume. Nu s-ar putea înfăptui așa ceva decât după anihilarea completă a celor 80 de milioane de cetățeni *yamato* (japonezi)."[5] Cuvântul *yamato* sugerează că autorul era un naționalist nereformat. MacArthur a decis că aceasta era genul de voce pe care era bine s-o asculte. Ca urmare, s-a afirmat că împăratul, în numele căruia se comiseseră toate actele de război, oricât de atroce, fusese și el „indus în eroare". A afirma altceva în public putea atrage necazuri serioase, ceea ce uneori rămâne adevărat și în prezent.[a]

Cum Japonia nu avusese un echivalent al Partidului Nazist, ca să nu mai vorbim de un Hitler al ei sau de o lovitură de stat comparabilă cu cea din Germania din 1933, buruienile otrăvitoare care trebuiau eradicate erau, în cazul ei, „militarismul", „ultranaționalismul" și chiar „feudalismul". Astfel, cum spunea o directivă militară americană: „Persoanele care au fost exponenți activi ai militarismului și naționalismului militant vor fi îndepărtate și excluse din funcțiile publice și din orice altă poziție de răspundere publică și privată."[6] În privința propagandiștilor, a criminalilor de război și a liderilor militari, avea să fie o acțiune destul de simplă; avea să se dovedească mult mai complicată epurarea birocraților, care-și începuseră carierele cu mult înainte de Războiul din Pacific, sau a afaceriștilor și industriașilor care, deși cooperaseră într-adevăr cu guvernele de război ale Japoniei și profitaseră de pe urma lor, de multe ori nu puteau fi descriși drept militariști sau ultranaționaliști.

Ideea că „militarismul", „feudalismul" sau „spiritul prusac" se puteau extirpa ca niște celule canceroase dintr-un organism uman era mai îmbietoare pentru oficialii aliați de stânga decât pentru cei conservatori. Același lucru se putea spune și despre

---

[a] În 1988, primarul orașului Nagasaki, un creștin pe nume Motoshima Hitoshi, a afirmat că împăratul Hirohito ar trebui să poarte o oarecare răspundere pentru război. A fost luat în colimator de către extrema dreaptă. Doi ani mai târziu, un asasin plătit l-a împușcat în spate (n. a.).

germani, japonezi și cetățenii fostelor state ocupate. De vreme ce în multe țări stânga (inclusiv comunismul) jucase un rol dominant în rezistență, membrii de stânga ai mișcărilor de rezistență insistau ca societățile postbelice să fie modelate după dorințele lor. Pentru ei, 1945 era ocazia perfectă pentru o răfuială finală cu sistemele oficiale militare, financiare și politice care colaboraseră cu fascismul.

Generalul MacArthur, deși republican conservator, a fost înconjurat în primii ani ai ocupației din Japonia de avocați idealiști și reformatori adepți ai programelor New Deal, care insistau ferm pe epurări ca parte din eforturile lor de democratizare a Japoniei. Aceștia nu erau experți în legăturile de dinainte de război cu elitele japoneze. Din punctul lor de vedere, nu era nevoie de cine știe ce cunoștințe specifice. Orice țară putea fi prefacută într-o democrație atâta timp cât i se aplica o Constituție potrivită și era îndrumată prin stabilirea de sindicate independente și prin alte măsuri progresiste. Primele epurări din Japonia au fost supravegheate de personalități ca locotenent-colonelul Charles Kades, și el implicat în New Deal și membru al secțiunii guvernamentale a SCAP. Șeful lui era generalul de brigadă Courtney Whitney, un fost avocat din Manila, căruia îi plăcea retorica bombastică la fel de mult ca șefului tău mult admirat: „Filozofia lui MacArthur, fără precedent în analele ocupațiilor militare din trecut, va dăinui ca model și ca provocare pentru ocupațiile militare din viitor."[7] Inamicul lor din curtea cvasibizantină de la Tokio a SCAP era generalul-maior Charles Willoughby, șeful serviciului de informații al lui MacArthur.

Lui MacArthur îi plăcea să-i spună lui Willoughby, născut în Germania sub numele de Karl von Tscheppe und Weidenbach, „fascistul meu domesticit". Și pe bună dreptate. Mare amator de vânătoare, cu o voce blândă, maniere impecabile și un temperament exploziv, Willoughby avea tendința să vadă la tot pasul conspirații evreiești și comuniste, inclusiv în cadrul administrației militare americane. Și ambasadorul francez a fost bănuit, fiindcă întâmplător avea un nume rusesc. Willoughby avea relații mai călduroase cu curtenii conservatori din jurul

împăratului Hirohito decât cu New Dealerii SCAP. După ce s-a pensionat, în anii '50, el s-a mutat la Madrid, unde i-a devenit consilier generalului Francisco Franco, pe care-l admira foarte mult. Dar cum pe vremuri fusese însărcinat cu poliția de ocupație, era de datoria lui Willoughby să se ocupe de concedierea unor personalități publice pe care el, personal, le favoriza. După ce a ascultat una dintre diatribele interminabile ale lui Willoughby împotriva epurărilor, Whitney a remarcat: „Îndrăznesc să afirm că cine se opune atât de îndârjit unui program nu e omul potrivit ca să-l pună în aplicare."[8] Iar lucrurile au rămas așa, cel puțin pentru o vreme.

În Germania, principalul creier din spatele epurării foștilor naziști a fost Franz Neumann, un marxist care ajunsese să lucreze la Oficiul pentru Servicii Strategice (OSS), precursorul CIA. Neumann era un evreu refugiat din Germania, unde se afirmase înainte de război ca teoretician politic și avocat specializat în dreptul muncii. În timpul exilului în SUA, el a pus la punct un ghid de denazificare pentru guvernul american, împreună cu Herbert Marcuse, unul dintre cei câțiva experți marxiști refugiați, adepți ai Școlii de la Frankfurt. Conform tezei lor, cel de-al Treilea Reich era un caz tipic de „capitalism de monopol totalitar"[9]. În spatele mișcării naziste se aflau industriașii. Persecutarea evreilor fusese o manevră menită să distragă atenția publicului nemulțumit de la capitalismul de monopol.

Neumann, susținut de principala autoritate militară din zona americană, generalul Lucius Clay, a contribuit la redactarea celebrului *Fragebogen* (*Chestionar*) cu 131 de întrebări pe care trebuia să-l completeze orice cetățean german adult. Pe baza întrebărilor detaliate despre afiliațiile și simpatiile din trecut, se spera că armata avea să poată stabili vina sau nevinovăția a cel puțin 23 de milioane de oameni. O întrebare tipică era: „Ați luat în stăpânire, dumneavoastră sau membri ai familiei dumneavoastră, bunuri sau valori furate de la alții pe criterii de religie sau de rasă?" O altă întrebare se referea la calitatea de membru al frățiilor universitare, de parcă acestea ar fi făcut parte din aparatul nazist și n-ar fi fost interzise după 1935. În realitate, firește, răspunsurile erau rareori cinstite.

Depunerea documentelor se amâna, în unele cazuri la infinit. Se făceau contestații nesfârșite. Aliații nu aveau suficient personal și nici suficiente cunoștințe pentru a evalua chestionarele. De fapt, puțini americani vorbeau germana și cu atât mai puțin înțelegeau un text scris. Administrația militară deja copleșită, care până atunci fusese însărcinată cu reconstruirea democrației în Germania, a fost și mai împovărată de o nouă „Lege nr. 8“, intrată în vigoare de la 1 decembrie.

Ruth Andreas-Friedrich, fosta membră a mișcării de rezistență din Berlin, a comentat aprobator legea respectivă în jurnalul ei:

> Acum trei săptămâni s-au luat primele măsuri împotriva membrilor de partid. Eliminarea tuturor naziștilor din funcțiile importante din industrie și comerț. Excluderea membrilor de partid din ocupațiile culturale. Foștii membri ai NSDAP-ului nu se pot angaja decât ca muncitori.[10]

Lui Andreas-Friedrich îi plăcea ideea ca foștii naziști să fie puși la muncă, la cărat moloz și la alte sarcini de rând neplăcute. Dar se pare că perspectiva ei nu era împărtășită de prea mulți. Friedrich consemna ce auzea în jur: „Incredibil, ce teroare! E strigătoare la cer, e ultima nedreptate. Nu pot să pună 20% din populație sub prevederile unei legi speciale.“ La care răspundea, în intimitatea jurnalului ei: „Ba pot! Au uitat oare [germanii] cât de ușor se poate face așa ceva? Le-a scăpat faptul că legile acestea speciale sunt aproape identice cu cele de acum opt ani împotriva evreilor?“[11]

Andreas-Friedrich nu avea compasiune pentru germanii care protestau. Dar paralela pe care a trasat-o ea făcea parte din problemă. Excluderea unor indivizi din societate într-un regim nazist e una, dar a face același lucru pentru a reclădi o democrație e o propunere mult mai ingrată. În plus, simpla recunoaștere a calității de membru de partid nu însemna prea mult. Și-au pierdut locul de muncă circa 140.000 de oameni, dar mulți dintre ei erau oficiali mărunți și oportuniști care se alăturaseră naziștilor de teamă sau din ambiție, în vreme ce figurile mai importante și mai vinovate rămâneau neatinse:

afaceriştii care nu se deranjaseră să se înscrie în partid, dar făcuseră milioane de pe urma jefuirii bunurilor evreieşti; bancherii care strânseseră aurul din dinţii evreilor ucişi; profesorii care susţineau teorii rasiste nocive; avocaţii şi judecătorii care respectau cu meticulozitate decretele Reich-ului hitlerist, acuzând bărbaţi şi femei de acţiuni subversive la adresa statului nazist sau de acte de „ruşine rasială" fiindcă se îndrăgostiseră de cineva dintr-o „rasă inferioară".

Theodor Heuss fusese, înainte de război, jurnalist şi politician liberal; deşi nu participase la rezistenţa activă, îi detestase pe nazişti. Era genul de german în care Aliaţii îşi dădeau seama că se puteau încrede. În 1945, americanii l-au numit ministrul culturii în landul Baden-Württemberg. Una dintre problemele lui Heuss era lipsa de profesori capabili care să-i dezveţe pe copii de cei doisprezece ani de propagandă nazistă. Sarcina îi era îngreunată de epurări. Într-o scrisoare disperată către Administraţia Militară, el a scris că, în opinia lui, doar între 10 şi 15% din oamenii eliminaţi prin epurări fuseseră nazişti convinşi. Dar fuseseră concediaţi atât de mulţi profesori, încât elevii erau privaţi de educaţie. Nu ar fi fost greu, a afirmat el, „să curăţăm vopseaua cafenie" de pe profesorii mai bătrâni, educaţi înainte de al Treilea Reich, şi „să le trezim din nou puterea de-a face bine". Heuss a implorat autorităţile să aibă încredere în el: „Promitem să-i scăpăm pe profesori de nazism şi să facem din ei agenţi ai unor idei noi, mai bune, astfel încât să poată educa tineretul în spiritul corect."[12] A fost refuzat.

Carl Zuckmayer, care s-a întors în Germania din exilul lui în SUA pentru a scrie un raport pentru Departamentul de Război american, susţinea că epurările americanilor erau atât de stângace şi îşi ratau atât de des adevăratele ţinte, încât exista pericolul ca denazificarea să ducă la renazificare. Conservatorii germani vedeau denazificarea drept un complot socialist. Ei erau convinşi că autorităţile aliate îi favorizau intenţionat pe radicalii germani, care de-abia aşteptau să epureze orice oraş mare sau mic de indivizi care ar fi putut fi mânjiţi de catranul fascist. Zuckmayer a spus şi o glumă pe care o auzise în Austria despre un bărbat care se dusese la secţia de poliţie locală ca să-şi înregistreze numele. De ce vrea să facă asta? l-a

întrebat polițistul. Fiindcă sunt nazist, a răspuns omul. Atunci să fi venit să te înregistrezi anul trecut, i-a spus polițistul. La care omul a răspuns: Acum un an nu eram nazist.[13]

Deja în perioada când circula gluma de mai sus, o mare parte din sarcina de a-i separa pe foștii naziști de cei presupuși a fi fost inocenți fusese predată, din pură necesitate, comitetelor germane. Mișcarea a fost oficializată prin „Legea pentru eliberarea de național-socialism și militarism". Totul s-a transformat într-o farsă. Politicienii germani nu erau prea entuziasmați de ideea de a continua epurările. Comitetele care aveau sarcina respectivă, compuse în teorie din revoluționari radicali, erau de fapt, de multe ori, pline de foști naziști. Preoții catolici avertizau că era păcat ca germanii să prezinte dovezi care le-ar fi dăunat compatrioților. Oficialitățile locale care făcuseră avere în timpul celui de-al Treilea Reich și-au cumpărat scăparea, făcând adeseori rost, drept martor în favoarea lor, de vreun supraviețuitor jalnic al persecuției naziste. Cuvântul-cheie al perioadei începute în 1946 a fost *Persilschein*, Persil fiind un detergent „cu efect de înălbire". Nenumărați foști naziști și-au primit documentul Persil, care le spăla trecutul recent de orice urmă de pată cafenie. Se puteau cumpăra pe piața neagră certificate care să facă dovada că posesorul fusese prizonier într-un lagăr de concentrare nazist; la 25.000 de mărci germane, nu era ieftin, dar și-l puteau permite mulți foști ofițeri SS.

Lucrurile nu mergeau mult mai bine nici în jumătatea estică a Germaniei, în ciuda afirmațiilor comuniștilor cum că epurările din „zona democrată" fuseseră un mare succes. Spre sfârșitul primăverii lui 1945, au fost însărcinate cu epurările exact genul de comitete „antifasciste" germane descrise de Ruth Andreas-Friedrich. Ele au fost desființate la începutul verii, când a preluat puterea Partidul Comunist German (KPD). În teorie, într-adevăr, epurările erau mai riguroase decât în zonele de vest. Mitul fondator al Republicii Democrate Germane avea să fie, în fond, mândrul său trecut „antifascist"; aceasta era „Germania mai bună", Germania rezistenței. Dar mitul acesta era pătat de presupusa vină colectivă a germanilor, de presupusa boală teutonă din adâncul ființei lor, de care erau obsedați comuniștii. Chiar propria lor retorică pare să se fi infestat de

virusul acesta german. KPD-ul cerea „lichidarea" totală a rămășițelor regimului hitlerist.[14] Într-un oraș din Brandenburg, foștii naziști au fost obligați să-și prindă svastici pe haine. S-a discutat mult despre aplicarea de pedepse severe. Magistratul districtual al unei alte regiuni a avertizat: „Naziștii vor fi tratați la fel cum ne-au tratat ei pe noi, adică dur. Îi vom obliga pe leneși să muncească și, dacă va fi nevoie, îi vom băga în lagăre. [...] Până la anul, vrem o Germanie curățată de naziști [*Nazirein*]."[15]

Dar, în ciuda măsurilor aspre, epurările erau aproape la fel de inadecvate în Germania de Est ca în „zonele capitaliste". Se presupunea că s-ar face distincția între naziștii „activi" și cei „doar cu numele", dar de multe ori era greu de stabilit care era care. Sovieticii s-au săturat repede de distincția aceasta și au comandat concedierea din funcțiile administrației de stat a tuturor foștilor membri ai Partidului Nazist, sarcină care trebuia dusă la capăt în câteva luni – un lucru imposibil, firește. Oricum, ei nu aveau încredere să lase epurările în seama germanilor și de aceea nu le dăduseră instrucțiunile necesare. E drept că, în privința aceasta, sovieticii aveau motive să fie neîncrezători. Mulți germani refuzau să coopereze fiindcă s-a vădit repede că o prea temeinică epurare avea să ducă la o prăbușire a sistemelor de învățământ și social, precum și a oricărei urme de recuperare economică. Astfel, germanii din Leipzig și Dresda, ca și cei din München sau Köln, găseau scuze să-i readucă pe foștii naziști în vechile lor posturi sau să-i ferească de acuzare. Chiar și autoritățile sovietice au luat parte la mușamalizări atunci când epurările au amenințat cotele de producție din fabricile controlate de ei. Cei mai mulți naziști „mărunți" au fost absorbiți fără incidente în Partidul Comunist, ale cărui obiceiuri autoritare trebuie să li se fi părut familiare. Existau dosare cu activitatea celor mai importanți foști naziști, în cazul că ar fi început să facă probleme.

Dilema era aceeași peste tot. Nu se putea zdrobi elita germană, oricât de insuportabilă ar fi fost, fără a se renunța la speranța de a reconstrui țara, indiferent dacă noua țară ar fi fost comunistă sau capitalistă. Aliații și-au dat seama foarte repede că recuperarea economică era un scop mai important

decât producerea impresiei că se făcuse dreptate, deși raționamentul lor avea motive opuse. Sovieticii voiau să-și reclădească Germania „antifascistă" ca stat-tampon împotriva imperialismului capitalist; SUA, Marea Britanie și aliații lor aveau nevoie de Germania „lor" ca bastion democratic împotriva comunismului.

Vederile din 1945 ale generalului Patton asupra denazificării și asupra foștilor naziști (anume că „povestea asta cu nazismul e exact ca o luptă electorală între democrați și republicani" și că „sunt oameni de care o să avem nevoie") erau simpliste din punct de vedere istoric și, raportate la cariera lui, exprimate prea devreme. Eisenhower s-a văzut nevoit să-l demită din funcția de guvernator militar al Bavariei. Dar opiniile lui erau mai degrabă indiscrete decât excentrice. La un an după înfrângerea Germaniei și epurările inițiale, cei mai mulți oficiali americani vedeau lucrurile la fel ca Patton. Englezii, mai ales, consideraseră graba americanilor de a-i pedepsi pe germani ridicolă și contraproductivă de la bun început. Con O'Neill de la Biroul pentru Afaceri Externe, care îi disprețuia întru totul pe cei cărora le spunea „fanatici mărunți", a descris astfel prevederea din Legea nr. 8 care le interzicea tuturor membrilor Partidului Nazist orice muncă în afară de cele mai de jos: „În materie de exemple de imbecilitate sistematică și meticuloasă, ar fi greu de găsit unul mai bun."[16]

Este grăitoare povestea lui Hermann Josef Abs. În comparație cu alți afaceriști și industriași, fărădelegile pe care le-a comis el ca bancher în timpul celui de-al Treilea Reich ar părea minore. Spre deosebire de Alfried Krupp, de pildă, Abs nu a omorât femei și copii prin muncă forțată. Nu era nici prieten cu Himmler, ca Friedrich Flick, al cărui imperiu al cărbunelui și oțelului a exploatat deosebit de brutal forța de muncă din lagărele de concentrare. Abs nici măcar nu fusese membru al Partidului Nazist și ofițer SS, ca Wilhelm Zangen, director al companiei Mannesmann din Düsseldorf, sau ca Otto Ohlendorff, birocrat-economist și șef al unui pluton de asasini în Ucraina.

Abs nu s-a murdărit niciodată pe mâini. Fiind din Renania, el nu simțea decât dispreț față de spiritul militar prusac. Anglofil catolic cu gusturi rafinate, vorbea fluent engleza, lucrase cu

bănci evreiești înainte de război și fusese bun prieten cu Sigmund Warburg; probabil că nici n-ar fi avut de-a face cu naziștii dacă nu s-ar fi întâmplat să fie un tehnocrat german foarte ambițios în anii '30. Dar Abs era director al Deutsche Bank și își îmbogățise imperiul „arianizând" firme evreiești. Pe lângă faptul că se ocupa de contul personal al lui Hitler, Abs era și bancherul unor companii ca Siemens, Krupp și I.G. Farben, care au construit lagăre enorme de muncă forțată în jurul Auschwitzului. Se poate ca Abs să nu fi fost mânat de un zel ideologic vulgar. De fapt, e aproape sigur că n-a fost așa. Dar fără oameni ca el mașinăria criminală a lui Hitler ar fi fost mult mai puțin eficientă.

Când a fost îndesat într-un jeep englez după ce fusese găsit în casa unui prieten aristocrat în iunie 1945, Abs s-a temut de ce era mai rău. Dar, în loc să ajungă la închisoare, a fost dus într-unul dintre puținele hoteluri care mai erau în picioare în Hamburg, unde vechiul lui prieten londonez, un bancher pe nume Charles Dunston, l-a întâmpinat foarte călduros. Dunston făcuse afaceri în Germania înainte de război și avea o oarecare admirație față de marșurile în uniformă ale mișcării naziste. „A fost ca pe vremuri", și-a amintit Dunston despre întâlnirea lor prietenească. „Nu l-am întrebat despre război. Nu conta." Abs s-a scuzat pentru felul cum arăta, explicând că nu avea cu ce să se bărbierească bine. Dar lui Dunston i se părea că arăta exact la fel. „Îngrijit până la ultimul fir de păr. Imediat l-am întrebat dacă n-ar vrea să ne ajute să reconstruim sistemul bancar german. A acceptat bucuros."[17]

Lucrurile n-au mers chiar conform planului. Cu toate protestele englezilor, americanii au insistat ca Abs să fie arestat ca suspect de crime de război. Dar, odată închis, Abs a refuzat să le mai dea englezilor sfaturi financiare dacă nu era eliberat. Trei luni le-au trebuit englezilor să convingă autoritățile americane să-i dea drumul.

Alfried Krupp, care i-a întâmpinat pe americanii veniți să-l aresteze în vestibulul conacului său de la țară din Essen cu cuvintele: „E casa mea, ce căutați aici?", a fost judecat la Nürnberg. La fel și industriașul Friedrich Flick. Când englezii au venit să-l aresteze, baronul Georg von Schnitzler, director

la I.G. Farben și, printre altele, responsabil cu munca forțată la Auschwitz, i-a întâmpinat suav, într-un costum de golf din cel mai fin tweed scoțian. A declarat că era o mare plăcere să fie din nou liber să-și reia vechea prietenie cu lordul X și cu lordul Y, precum și cu familia Du Pont din Wilmington, Delaware.* Erau prieteni minunați și fusese o mare suferință să se vadă izolat de ei în ultimii ani.[18] A fost condamnat la cinci ani de închisoare pentru „jaf de război și spoliere". Și-a reluat afacerile și viața în societate după un an. Krupp a fost condamnat, pentru folosirea sclavilor ca mână de lucru, la doisprezece ani de închisoare, din care a executat trei. Și Flick a fost eliberat din confortul în care trăia în penitenciarul din Landsberg după trei din cei șapte ani la care fusese condamnat. În timpul ispășirii sentinței, Flick ceruse și primise sfaturi financiare de la Hermann Abs, care a avut mai târziu un rol esențial în reconstrucția Germaniei de Vest, ca membru al comitetelor directoare ale Deutsche Bank, Daimler-Benz și Lufthansa, pe lângă alte companii mari. În anii '60, când compania Krupp a fost trecută sub controlul unei fundații, unul dintre principalii observatori ai tranzacției a fost Hermann Abs.

CEL PUȚIN O PARTE DIN ELITA INDUSTRIALĂ HITLERISTĂ petrecuse un timp în închisoare, deși cu acces la mâncare bună și vinuri mai mult decât acceptabile. Colegii lor japonezi au fost cruțați chiar și de neplăcerea aceasta. Epurările din Japonia, în afară de arestările celor suspecți de crime de război, erau gândite ca „preventive", nu „punitive". Lucrul pe care se presupunea că trebuia să-l împiedice era revenirea „militarismului". Problema era că americanii nu erau siguri pe cine să epureze și erau prea înclinați spre a considera Japonia o versiune orientală a celui de-al Treilea Reich.

Cine anume „indusese în eroare poporul japonez"? Împăratul nu, de vreme ce SCAP îl declarase deja nevinovat. Organizația militară cea mai asemănătoare celor naziste era poliția

* Una dintre cele mai bogate familii americane încă din secolul al XIX-lea, deținătoare a companiei omonime din industria chimică, unde s-au dezvoltat compuși ca neoprenul, kevlarul, nailonul, teflonul și lycra (n. tr.).

militară, *Kempeitai*, foarte temută atât de japonezi, cât și de străini pentru priceperea cu care făcea uz de tortură și crimă. Și-au pierdut posturile circa 40.000 de membri ai Kempeitai; puțini japonezi au vărsat vreo lacrimă pentru ei. Alte organizații patriotice, legate de religia shintoistă, de venerarea împăratului, de artele marțiale sau de planificarea economică de război, aduceau a organizații naziste, dar nu erau deloc același lucru. Cum nu era nici Asociația pentru Asistența Stăpânirii Imperiale, înființată în 1940 ca grup-umbrelă cu o politică reformistă, care să-i mobilizeze pe politicieni, birocrați și intelectuali pentru efortul de război. Asociația nu avea o ideologie coerentă, iar unii dintre fondatorii săi erau chiar socialiști. Și în Comitetul pentru Planificarea Războiului se aflau câțiva economiști de stânga. Până și politica privitoare la ofițerii din forțele armate era neclară. Mai întâi s-a decis epurarea tuturor ofițerilor, de la maior în sus. Doar nu era posibil ca gradele inferioare unui maior să fi fost în stare să inducă pe cineva în eroare. Când a aflat de această hotărâre, generalul-maior Richard Marshall, locțiitorul șefului Statului-Major General al SUA, a avut un acces de furie. Din câte văzuse el, cei mai aprigi fanatici fuseseră căpitanii și locotenenții japonezi. Generalul-maior a afirmat că dacă nu erau trecuți și ei pe listă aveau să inducă din nou în eroare poporul japonez. Așa că au fost adăugați.[19] Pe scurt, americanii din subordinea SCAP nu prea știau ce fac.

Nici o instituție nu a jucat un rol atât de important în efortul de război al Japoniei ca birocrația: Ministerul Afacerilor Externe, care se ocupa cu menținerea sub control a vocilor nemulțumite, dar și Ministerul Comerțului și Industriei (devenit, în timpul conflictului, parte din Ministerul Munițiilor), care controla planificarea industrială de război. Ba chiar și Ministerul Finanțelor, care avea un rol important în exploatarea resurselor din țările asiatice cucerite. Birocrații industriali puseseră la punct proiectele enorme la care lucrau sclavii, în statul-marionetă Manchukuo, în alte părți ale Chinei și chiar în Japonia, unde un număr mare de oameni au fost trimiși să lucreze în fabrici și în mine, majoritatea în condiții atroce. Dar instrucțiunile

forței de ocupație americane pentru astfel de cazuri erau vagi. Personalitățile de rang înalt trebuiau demise. Cei cu funcții mai mărunte și le puteau păstra. Trebuia ca oficialii epurați să-și piardă orice influență. Nu era prea clar însă cum ar fi putut fi împiedicați să se vadă cu foștii lor subalterni pentru câte un sfat neoficial. Așa că, de obicei, o făceau.

Părerile din cadrul administrației americane erau cel mai împărțite când venea vorba de modul cum trebuiau tratate elitele din afaceri și din industrie. Comandantul Suprem, în stilul pompos caracteristic, afirma: „Tocmai persoanele acestea, născute și educate ca stăpâni feudali absoluți, au înrobit practic cea mai mare parte a populației japoneze și [...] au dat țării atât instrumentele, cât și voința de a duce un război agresiv." Astfel de persoane, insista el, trebuiau „înlăturate din pozițiile din care ar putea influența cursul viitor al economiei Japoniei"[20].

De fapt, MacArthur a rostit cuvintele de mai sus în 1947, la un an după întrunirea Tribunalului de la Tokio pentru Crime de Război (fostul Tribunal Militar Internațional pentru Orientul Îndepărtat), organizat după tipicul proceselor de la Nürnberg. Alți americani vedeau lucrurile altfel. Principalul avocat al acuzării din tribunalul de la Tokio, Joseph B. Keenan, fost director al Departamentului de Justiție al SUA, spunea în același an: „Nici nu ni s-au prezentat, nici nu am descoperit dovezi de cazuri în care liderii de seamă din domeniul afacerilor și al industriei să fi conspirat cu cineva pentru a plănui sau a iniția războiul."[21]

Părerea despre epurări a japonezilor înșiși depindea de orientarea lor politică. Autorul unei scrisori către SCAP îl ruga să înțeleagă că „99% din poporul japonez, cel puțin până acum, au fost fanatici și militariști absoluți".[22] Altul, mai temperat, susținea că „birocrații sunt lipsiți de principii într-o asemenea măsură, încât i-au permis să-și păstreze funcția [...] chiar și unui fascist și unui criminal de război ca fostul ministru al afacerilor interne. Chiar dacă s-ar fi aflat printre ei vreun liberal, el ar fi fost timid și pasiv"[23].

Faptul care a simplificat puțin situația din Japonia este că aici era însărcinată cu „demilitarizarea" și „democratizarea"

doar una dintre puterile aliate, Statele Unite. În Germania nu a existat un echivalent al SCAP, nici măcar generalul Lucius Clay, care în nici un caz nu ar fi primit scrisori ca aceea în care se afirma: „Îl privim pe MacArthur ca pe un al doilea Isus Cristos."[24] Dar americanii, separați de conflicte interne privitoare la dominația birocratică și de convingerile politice, nu au ajuns să producă o strategie de epurare consistentă. Guvernarea efectivă a Japoniei a fost lăsată în seama unui cabinet format din japonezi, care a pus în vedere birocrației să-și decidă singură reformele. Deși acestea erau, în cel mai bun caz, doar de formă, mai exista o țintă pe care, în ciuda părerilor avocatului principal Joseph Keenan, adepții New Deal-ului din SUA o luau mult prea în serios. Indivizii care „nu canalizează eforturile economice viitoare ale Japoniei către scopuri pur pașnice" trebuiau înlăturați, iar „conglomeratele industriale și bancare care au deținut controlul asupra unei părți semnificative din comerțul și industria țării" trebuiau dizolvate.[25] Astfel de conglomerate, numite *zaibatsu*, erau considerate principalii susținători economici ai războiului.

Aceste decizii au fost un șoc pentru industriașii care, la fel ca bancherul Hermann Abs și colegii lui din Germania, țineau la relațiile lor de dinainte de război din consiliile directoare ale marilor companii din Londra și New York. Nici nu se încheiase războiul, când președintele unei mari firme prelucrătoare de oțel, absolvent de Harvard, a exclamat (în engleză) la o întâlnire secretă a industriașilor: „Vine prietenul nostru."[26] Liderii cu experiență internațională din lumea japoneză a afacerilor, dintre care mulți studiaseră în Europa sau în SUA, se așteptau să fie puși în fruntea efortului de reconstrucție a economiei japoneze de către americanii care gândeau la fel ca ei. În schimb, ei au fost îndepărtați, iar conglomeratele lor de afaceri au fost fragmentate.

Pentru adepții New Deal-ului din administrația militară a lui MacArthur, aceasta era realizarea de care se simțeau cel mai mândri – pe lângă reformele agrare care au zdrobit „feudalismul" din Japonia rurală. Mulți japonezi de stânga s-au simțit extrem de încurajați de politicile americane. În primii ani de ocupație, Washingtonul a fost considerat cel mai bun

prieten al stângii. Dreptul de vot pentru femei, dreptul la grevă sau contractele colective de muncă, iată câteva inovații semnificative impuse de americani și adoptate cu recunoștință de japonezi. Comuniștii și socialiștii au început să capete o putere considerabilă în sindicate și în instituțiile de învățământ superior.

Dar chiar și unii japonezi cu vederi de stânga care nu aveau nici un fel de simpatie pentru industriași au rămas puțin surprinși de faptul că *zaibatsu* au fost învinuite în mod special. Într-o scrisoare către Donald Keene, prietenul lui, Theodore de Bary, pe atunci ofițer de marină, menționează o conversație cu un afacerist din Tokio pe nume Miyauchi, care se declara socialist și democrat. De Bary l-a întrebat ce rol avuseseră *zaibatsu* în timpul războiului. Miyauchi a răspuns că avuseseră prea puțină importanță pe lângă conducerea militară a țării. E drept, unele dintre cele noi, ca Nissan, profitaseră binișor de pe urma războiului, dar „Marele Cvartet", vechile *zaibatsu* familiale Mitsubishi, Mitsui, Sumitomo și Yasuda, fuseseră cooptate ca toate celelalte: „Au fost slabe, *zaibatsu* au fost slabe."[27]

De Bary a fost convins doar pe jumătate. Auzise atât de des cuvintele acestea din partea japonezilor, încât bănuia că erau rezultatul influenței propagandei militare. El a scris: „Mai mult ca sigur că armata mai întâi a răspândit ideea, în anii '30, după care a dovedit că e adevărată cumpărându-i sau intimidându-i pe conducătorii de *zaibatsu*."

Un lucru e sigur: prin faptul că au aplicat sancțiuni pentru *zaibatsu* și au lăsat în pace, mai mult sau mai puțin, birocrația, americanii au dovedit că nu înțeleseseră cu adevărat cum funcționa sistemul de război japonez. Dar nu era doar o chestiune de ignoranță sau de neînțelegere; era vorba de o confluență de idei între planificatorii americani idealiști, care voiau să contribuie la clădirea unei Japonii noi, și „birocrații reformiști" japonezi, care se așteptau să-și păstreze controlul ferm asupra economiei din timpul războiului, deși în scopuri mai pașnice.

Toate acestea nu înseamnă că nu s-a făcut nimic. În 1948, fuseseră analizate carierele a peste 900.000 de oameni și fu-

seseră examinate peste un milion și jumătate de chestionare. Ministerul Afacerilor Interne a fost dizolvat, armata la fel; au fost epurați 1.800 de birocrați. Dar majoritatea (70%) erau foști polițiști și alți oficiali din Ministerul Afacerilor Interne. Birocrații din domeniul economic au rămas aproape neatinși. Din fostul Minister al Aprovizionării n-au fost concediați decât patruzeci și doi de oameni, iar din Ministerul Finanțelor doar nouă.[28] Omul din fruntea Ministerului Aprovizionării, responsabil de exploatarea sclavilor din Manciuria, care mai târziu a contribuit la planificarea marelui proiect imperialist japonez numit Sfera Coprosperității din Zona Est-Orientală Extinsă, a fost arestat, dar n-a fost acuzat oficial de crime de război. Numele lui era Kishi Nobusuke și a avut parte de o carieră înfloritoare după ce a fost eliberat; el avea să devină prim-ministru al Japoniei.

ÎN ISTORIA SFEREI COPROSPERITĂȚII din Zona Est-Orientală Extinsă, Filipinele ocupă un loc bizar. Țara a fost invadată și ocupată de japonezi pe 8 decembrie 1941, la zece ore după atacul de la Pearl Harbor. Douglas MacArthur, care pe atunci avea funcția oficială de feldmareșal al armatei din Filipine, s-a retras în Australia în luna martie a anului următor, iar de acolo a afirmat: „Mă voi întoarce." Președintele filipinez Manuel Quezon a plecat și el în Australia, iar de acolo la Washington DC, unde a format un guvern în exil. Faptul în sine era neobișnuit: nu exista nici un guvern indonezian în exil, nici un guvern birman în exil. Exista un guvern thailandez în exil, dar Thailanda nu fusese niciodată colonie. Până să aibă loc invazia japoneză, Filipinele fuseseră ceva între colonie și stat. Aveau deja statutul de membru al Commonwealth-ului, iar în 1946 urmau să devină complet independente. Japonezii, deși promiseseră, cum spunea generalul Homma Masaharu, să-i emancipeze pe filipinezi de sub dominația oprimantă a SUA, au recolonizat țara într-un mod mai brutal. Și chiar dacă Filipinele au fost declarate oficial republică independentă în 1945, avându-l ca președinte pe Jose P. Laurel, țara era condusă întru totul de japonezi. În spatele fiecărui oficial de stat filipinez se afla un „consultant" japonez,

iar în spatele fiecărui consultant se aflau armata japoneză și temuta poliție militară Kempeitai. Pe scurt, republica era o farsă.

Exista totuși în Filipine o mișcare de rezistență fermă împotriva japonezilor. Cele mai eficiente grupări de gherilă antijaponeze, care activau în zonele rurale ale insulei principale, Luzon, nu erau nici de partea lui Quezon, nici de partea lui Laurel. Hukbalahap, adică Armata Populară Antijaponeză, era formată din țărani revoluționari desculți, ai căror dușmani nu erau doar japonezii, ci și marile familii latifundiare filipineze. Îmbogățiți din enormele plantații de zahăr și nuci de cocos, latifundiarii pozau în democrați, dar conduceau țara ca pe o oligarhie feudală. Cel mai cunoscut lider Huk, pe nume Luis Taruc, era fiu de arendaș. Un alt membru Huk remarcabil era o războinică enormă și feroce pe nume Felipa Culala. Numele ei de luptă era Dayang Dayang. Iar de ea se temeau chiar și japonezii.

Cum mulți latifundiari își părăsiseră plantațiile și fugiseră la Manila în timpul ocupației japoneze, militanții Huk au făcut ce făcuseră comuniștii în alte țări: au luat în stăpânire pământurile și au înființat un fel de stat în stat. „Escadroanele" lor disciplinate ucideau fără nici o reținere japonezi, dar și pe orice filipinez suspectat de colaborare sau nesupunere. Până și formidabila Dayang Dayang a fost pedepsită când a încălcat regulile. Fidelă propriei sale devize, „cine nu se îmbogățește în războiul ăsta are mâzgă în loc de creier", ea s-a apucat să fure orice, de la bivoli la bijuterii. A fost prinsă, judecată și împușcată.[29]

José Laurel și o mare parte din ciracii lui din guvernul-marionetă, ca Manuel Roxas și Benigno Aquino, făceau parte din elita familiilor latifundiare, a căror putere ar fi vrut membrii Huk s-o răstoarne, chiar și în lipsa ocupației japoneze. Dacă luăm în considerare faptul că-i serveau pe japonezi și promovau o cauză antiamericană și panasiatică, oamenii aceștia erau, desigur, colaboraționiști. Dar, la fel ca în cazul colaborării altor naționaliști asiatici din fostele colonii ale statelor occidentale, motivele din spatele acțiunilor lor erau complexe. Laurel era o persoană impresionantă – absolvent al Facultății de Drept de la Harvard, senator și membru al Curții Supreme de la

Manila. Deși făcea parte din elita colonială, e posibil să fi fost sincer convins că filipinezii aveau nevoie de „asianismul" militant al japonezilor ca să se descotorosească de dependența de SUA. Aceeași idee o susținuseră și colaboraționiștii europeni, care credeau că o nouă ordine sub conducerea Germaniei naziste avea să insufle vlagă societăților lor decadente. Dar ei trădau națiunile independente: Laurel, Sukarno și alții au acționat sub conducere sau dominație străină atât înainte, cât și după debarcarea japoneză.

Laurel a rămas ținta principală a grupărilor filipineze de gherilă. În iunie 1943, în timp ce juca golf cu Benigno Aquino la Wack Wack Golf and Country Club, a fost împușcat în spate de doi agresori, dintre care unul era cunoscut sub numele de „Micul Joe". În cursul aceluiași an, după ce i s-au vindecat rănile, Laurel a participat la Conferința Zonei Est-Orientale Extinse de la Tokio, unde s-au asumat angajamente de frăție și cooperare între statele asiatice. Anul următor, a acceptat să declare război Statelor Unite, la cererea Japoniei.

În același timp, în octombrie 1944, generalul MacArthur și-a îndeplinit promisiunea de a se întoarce în Filipine. Pentru a da un aer și mai spectaculos evenimentului, el a ieșit la mal mergând prin apa mică până la litoralul Insulei Leyte – un personaj cu o expresie aspră și ochelari de aviator. De fapt, a făcut drumul prin apă de mai multe ori, pentru ca reporterii să prindă imaginea perfectă. A reconstituit scena și pe Insula Luzon. În stilul biblic caracteristic, menit să prindă atât la catolici, cât și la filipinezii înclinați spre misticism, el a intonat: „Cetățeni filipinezi, m-am întors. Cu voia lui Dumnezeu cel Atotputernic, forțele noastre pășesc din nou pe pământ filipinez – pământ sfințit de sângele popoarelor noastre. [...] Uniți-vă în jurul meu. [...] Îndrumarea Domnului ceresc ne arată calea."

În înaintarea lungă și adeseori sângeroasă până la Manila, trupele americane au fost ajutate activ de membrii Huk. Războinicii de gherilă filipinezi i-au izgonit pe japonezi din mai multe zone din centrul Insulei Luzon, au arborat steagul american alături de cel filipinez și și-au creat o administrație proprie, așteptându-se ca SUA să sprijine formarea unei republici

socialiste filipineze independente. Dar lucrurile nu au stat așa. În ciuda unor cuvinte admirative la adresa spiritului războinic al grupării Huk, MacArthur s-a lăsat convins să-i readucă în funcție pe oamenii pe care-i cunoștea cel mai bine, adică vechea elită latifundiară. În ciuda jurământului de a-i „face una cu pământul pe toți filipinezii neloiali“, MacArthur l-a făcut general de brigadă în armata americană pe Manuel Roxas, membru fidel al guvernului-marionetă al lui Laurel.[30]

Membrii Huk au primit ordinul de a depune armele. Dacă au refuzat, au fost arestați. Unii au fost închiși fără să fie acuzați propriu-zis. Printre ei s-a aflat și Luis Taruc, care a trăit în celulă cu câțiva foști colaboratori ai japonezilor. Când 50.000 de țărani au plecat într-un marș de protest până la Palatul Malacanang din Manila, Taruc a fost eliberat, dar mulți dintre luptătorii din subordinea lui au rămas în închisoare. Ce a urmat rămâne neclar. Anumitor oficiali li s-a forțat mâna, anumite sume de bani au trecut dintr-un buzunar în altul. Presa din Manila a început să publice povești despre felul ireproșabil și patriotic în care se comportaseră Laurel și colegii lui în timpul războiului, apărându-i cum putuseră pe filipinezi de ororile comise de japonezi. MacArthur l-a numit pe Roxas „unul dintre factorii de cea mai mare importanță în mișcarea de gherilă“. Filipinezii au fost sfătuiți să fie mai presus de „invidiile meschine“ și „neînțelegerile inutile“, fiindcă astfel de lucruri nu aveau să facă altceva decât să „împiedice progresul“.[31]

Ca prim președinte al statului filipinez după al Doilea Război Mondial, Manuel Roxas a decis amnistierea colaboraționiștilor din vremea războiului. Au fost eliberați mii de prizonieri. Luis Taruc s-a refugiat undeva printre dealuri, iar Huk a devenit Armata pentru Eliberarea Poporului, premergătoare a Noii Armate Populare maoiste. Cât despre vechile familii latifundiare, care-și recăpătaseră controlul sigur asupra posesiunilor, ele au rămas în fruntea politicii filipineze. Lucrurile au stat la fel și în 1986, după ce „puterea poporului“ îl răsturnase pe Ferdinand Marcos, inspirând lumea cu promisiunea democrației în Asia. Celebritatea mișcării Puterea Poporului era Corazon „Cory“ Aquino, nora lui Benigno Aquino. Vicepreședintele ei era „Doy“

Laurel, fiul lui José Laurel. La ora la care scriu aceste rânduri, președintele țării este Benigno Aquino III, fiul cel mai mare al lui Cory.

PENTRU A REDA LEGITIMITATEA UNEI ȚĂRI greu încercate, e bine să existe o figură simbolică în jurul căreia să se adune oamenii. Ea poate fi un monarh respectat, un erou al rezistenței, chiar și un general străin care poate poza plauzibil în izbăvitor. Poate că stilul generalului Douglas MacArthur era puțin prea histrionic sau chiar egocentric pentru gusturile unora, dar generalul și-a jucat rolul la perfecție atât în Japonia, cât și în Filipine. Modul cum l-a folosit pe împăratul Japoniei ca simbol al continuității a fost calculat astfel încât să-i consolideze poziția de shōgun provizoriu. Eroismul, inclusiv cel al lui MacArthur, este de multe ori jucat, iar alteori complet fictiv. În Coreea de Nord, de exemplu, „Marele Conducător" Kim Ir-sen a fost impus de Armata Roșie sovietică drept un mare erou partizan care-i izgonise de unul singur pe japonezi din Peninsula Coreeană. De fapt, el își petrecuse mai toată perioada războiului într-un centru de pregătire militară sovietic de pe lângă Habarovsk.

Când personalitățile simbolice ale regimurilor antebelice își pierd credibilitatea, iar legitimitatea începe să le fie pusă la îndoială, apare riscul unui război civil, ca acela care a izbucnit cu furie în Grecia sau ca acela care, după un an de demonstrații de forță și încăierări mărunte, avea să înceapă în China.

În fruntea Chinei se afla, cu numele, generalisimul Chiang Kai-shek, numit de americani Gimo, iar de comandantul american al Chinei în timpul războiului, generalul Joseph „Vinegar Joe"* Stilwell, „Cap de alună". Dar era limpede că multe părți din țară nu erau sub controlul lui. Gimo se prezenta și era descris în propaganda americană de război drept un mare lider național, care lupta eroic împotriva japonezilor. Dar Mao Zedong, baricadat cu armata lui de gherilă în nord-vest, răspândea ideea (nu tocmai nefondată) că Chiang fusese în cel mai bun caz pasiv și în cel mai rău caz colaborator al japonezilor

* „Joe Oțet" (n. tr.).

împotriva comuniștilor. Comuniștii susțineau că *ei* erau adevărata mișcare de rezistență și că Mao era eroul național. De fapt, în multe privințe ambele tabere îi considerau pe japonezi un mărunțiș neinteresant de care aveau să se ocupe, odată și-odată, americanii. Adevărații inamici erau cei dinăuntrul granițelor. Două armate chineze ostile se pregăteau pentru bătălia finală; se înfruntau două ficțiuni eroice.

Cei doi lideri chiar s-au întâlnit, imediat după război, la o întrunire extinsă în capitala de război controlată de naționaliști, Chungking (în prezent Chongqing). De fapt, ei nu se puteau suferi, dar își respectau reciproc forța, ca lideri a două bande rivale. Mao a toastat în cinstea lui Chiang la banchetul oficial și i-a urat 10.000 de ani de prosperitate. În încercarea de a împiedica un război civil pe scară largă, au avut loc discuții politicoase despre împărțirea puterii, despre ce regiuni din țară avea să controleze fiecare, ce fel de guvern comun s-ar putea stabili și așa mai departe. Nu s-a ajuns la nici un acord ferm. Mao le-a spus tovarășilor săi că declarația intențiilor pașnice („democrație", „o singură armată", „conducerea" lui Chiang) era „o simplă bucată de hârtie".[32] Dar ambasadorul SUA în China, Patrick J. Hurley, care suferea de tulburări mintale și și-a descumpănit gazdele chineze cu strigăte de război ale indienilor choctaw, încă nutrea speranțe că el, un om care nu știa mai nimic despre China, avea să facă pace între cele două tabere. Orice american care mai avea îndoieli în privința aceasta, inclusiv diplomații mult mai pricepuți, era, în imaginația înfierbântată a lui Hurley, trădător și, probabil, comunist.

Reporterul de la *The New York Times* înțelesese bine situația. Într-o relatare de pe 6 octombrie, el scria: „Pentru occidentalii care se miră de atâta tocmeală, merită menționat că trupele sunt factorul decisiv în politica chineză." Tot decisive erau și armele. De aceea a insistat Chiang ca numai el să aibă dreptul de a-i dezarma pe japonezi și de aceea a ales Mao să-i nesocotească solicitarea.

În vara lui 1945, naționaliștii lui Chiang aveau o armată de circa patru milioane de oameni, răspândită în toată partea de sud și de centru a Chinei. Dar erau prost pregătiți, insuficient disciplinați și conduși, în mare parte, de ofițeri corupți și

incompetenți. „Trupele-marionetă" organizate de japonezi în Manchukuo, în nordul Chinei, și la Nanking (Nanjing), fosta capitală a naționaliștilor, numărau peste un milion de oameni. Erau trupe mai bine echipate decât naționaliștii și, în general, mai pricepute în luptă; în loc să le dezarmeze, Chiang a preferat să le înglobeze în trupele lui. În afara lor, mai existau tot felul de seniori războinici provinciali, a căror loialitate viza doar interesele personale și era mereu nestatornică.

Civilii chinezi se temeau cumplit de sosirea naționaliștilor în satele și orașele lor, fiindcă aceștia aveau obiceiul de-a se purta mai degrabă ca niște tâlhari la drumul mare decât ca niște soldați: jefuiau, furau mâncarea, le violau pe femei și-i luau pe țărani în armată cu forța. Nici trupele-marionetă și armatele seniorilor locali nu erau cu mult mai bune. Comuniștii, care aveau în jur de un milion de soldați și două milioane de membri ai milițiilor, puteau fi și ei stăpâni neîndurători, dar măcar înțelegeau cât de importantă era disciplina. Ei se pricepeau mai bine la relațiile cu populația; își dădeau seama că războiul se câștiga, în parte, și prin propagandă. Faptul că erau văzuți drept o armată eroică, a poporului, era unul dintre cele mai mari atuuri de care dispuneau.

O mare parte din China era nu numai grav afectată de distrugeri, ci și coruptă de ocupația străină, de conducerea incapabilă a seniorilor războinici și de numeroșii ani de epurări și contraepurări dintr-un conflict civil adeseori la fel de brutal ca războiul cu Japonia. Niponologul Donald Keene era pe atunci un tânăr ofițer din marina americană, încartiruit la Tsingtao (Qingdao), un oraș-port la Marea Galbenă renumit pentru baza navală, arhitectura europeană și fabricile de bere în stil german. Marina Imperială japoneză era încă acolo la sosirea pușcașilor marini americani, iar Keene și-a dat seama repede că „plutea ceva dubios în aer", un iz de înșelătorie și corupție; „acuzația de colaboraționism e la fel de omniprezentă ca aerul suspect al orașului în sine"[33].

Keene a descoperit că Tsingtao era condus în continuare de chinezi numiți în funcție de japonezi, în general indivizi cu o moralitate precară, care profitaseră de pe urma ocupației străine. A găsit în oraș ofițeri de marină japonezi care se lăudau

cu faptele lor de bravură din timpul războiului și chinezi epurați pentru colaboraționism de către alți chinezi al căror trecut era la fel de pătat; aceștia nu voiau altceva decât să jefuiască proprietățile suspecților. Tsingtao era un cuib de ariviști jerpeliți, gangsteri, spioni care se întorceau după cum bătea vântul și japonezi care se comportau în continuare ca o rasă dominantă. Și toate acestea nu se limitau la Tsingtao. Keene auzea și din alte părți ale Chinei că naționaliștii cereau ajutorul trupelor japoneze înarmate până în dinți ca să-i țină în frâu pe comuniști. Erau relatări întru totul reale. Unele facțiuni de dreapta din guvernul lui Chiang voiau chiar să înceapă războiul împotriva comuniștilor imediat, cu sprijinul activ al japonezilor. Gimo, prudent, nu voia să meargă atât de departe, dar numeroase trupe japoneze păzeau căile ferate și multe alte instalații chineze de posibile atacuri din partea comuniștilor.

Din loc în loc aveau loc represalii împotriva japonezilor, dar în mare atât naționaliștii, cât și comuniștii se concentrau pe inamicii dinăuntrul granițelor, iar naționaliștii aveau nevoie de ajutorul japonezilor. În plus, relația dintre China și Japonia era adeseori prea încâlcită ca să aibă o soluție simplă.

Una dintre cele mai grotești scene din perioada imediat următoare încheierii războiului s-a petrecut la Nanking, unde zeci sau poate chiar sute de mii de chinezi fuseseră masacrați și violați de trupele japoneze într-un raid de proporții în 1937. Violul de la Nanking rămâne și azi una dintre cele mai crunte atrocități ale celui de-al Doilea Război Mondial. Generalul Okamura Yasuji nu a fost implicat direct în masacru, dar a fost răspunzător de crime de război la fel de groaznice. În 1938, militarii de sub comanda lui au ucis cu arme chimice nenumărați civili. Politica „pământului pârjolit“ aplicată de el în 1942, numită de chinezi „cei trei «tot»“ (ucideți tot, ardeți tot, jefuiți tot), a provocat moartea a peste două milioane de oameni. Toți bărbații între cincisprezece și șaizeci de ani pe care au pus mâna japonezii au fost uciși pe baza bănuielii că ar fi avut vederi antijaponeze. Și răpirea sistematică de femei tinere, cele mai multe din Coreea, care aveau să devină sclave sexuale în bordelurile de război japoneze, s-a întâmplat tot sub autoritatea lui Okamura.

Dar când același Okamura i s-a predat generalului Ho Yin-chin, la Nanking, pe 9 septembrie 1945, acesta din urmă a făcut o plecăciune în fața generalului japonez și a cerut iertare pentru lipsa de demnitate a acelei ceremonii umilitoare. Ho, format la academia militară din Tokio în subordinea lui Okamura, l-a numit pe acesta *sensei*, învățător.[34] Așa se face că Okamura a rămas în clădirea Ministerului de Externe din Nanking, de parcă nu s-ar fi schimbat nimic. După ce a fost, în sfârșit, acuzat de crime de război de un tribunal din Nanking, trei ani mai târziu, generalisimul însuși l-a ferit de alte umilințe și l-a păstrat drept consilier militar pentru naționaliști. Okamura Yasuji a murit liniștit în patul lui, în 1966.

Cheia războiului civil chinez se afla, de fapt, în Manciuria. Prima tabără care avea să preia controlul acestui nucleu al industriei grele și al mineritului, dezvoltat și condus de japonezi, avea să capete o poziție aproape inatacabilă. Așa cum am văzut, primii au ajuns acolo sovieticii, care au prădat regiunea de toate bunurile industriale și financiare care puteau fi transportate în Uniunea Sovietică. Primele lor întâlniri cu comuniștii chinezi n-au fost toate cordiale. Soldații chinezi zdrențăroși erau tratați adeseori cu dispreț de ofițerii Armatei Roșii, iar lipsa interpreților făcea comunicarea aproape imposibilă. În plus, Stalin, de dragul stabilității Marilor Puteri, decisese să-l recunoască deocamdată pe generalisim drept lider legitim al chinezilor.

Totuși ajungeau în Manciuria tot mai mulți comuniști chinezi din Armata Rutei a Opta, iar în unele zone, cu ajutorul comandanților sovietici care-i sprijineau, aceștia au preluat controlul asupra administrației locale. Cum cele mai multe cadre comuniste nu aveau nici cunoștințele necesare, nici legături în regiunea considerată de cei mai mulți chinezi Nordul Sălbatic, în care locuiau nomazi și primitivi, n-a fost o sarcină ușoară. Pe lângă relațiile încordate cu sovieticii și prezența sinistră a bandelor rătăcitoare de trupe-marionetă, Armata Rutei a Opta trebuia să țină piept și diverselor grupări de gherilă subterane din zonă, unele atașate sovieticilor, altele aparținând seniorilor războinici provinciali, iar altele afiliate taberei naționaliste. La fel cum naționaliștii voiau ajutorul

japonezilor și al americanilor în lupta împotriva comuniștilor, aceștia din urmă au cerut ajutorul sovieticilor pentru suprimarea „banditilor antisovietici".[35]

În acest timp, neliniștit de înaintarea comuniștilor în Manciuria, Chiang i-a implorat pe americani să transporte trupe naționaliste la nord. SUA au acceptat, dar cu inima îndoită, fiindcă politica oficială impunea neimplicarea în „conflicte fratricide". Naționaliștii ajungeau de multe ori în nord prea târziu, într-un număr prea mic și, uneori, nu unde trebuia.

Poate cea mai bună ilustrare a naturii bizare a șerpăriei care era Manciuria (situația avea să se înrăutățească mult; în 1948, când comuniștii au asediat Changchunul, au murit de foame și boli aproape 300.000 de civili) o oferă povestea unui bordel celebru din Andong, la granița cu Coreea de Nord.

În toamna lui 1945, Andongul era un oraș foarte cosmopolit, un fel de Casablanca a Asiei de Nord-Est, în care locuiau nu numai chinezi manciurieni, ci și coreeni, ruși și vreo 70.000 de japonezi, nu doar soldați încartiruiți acolo și civili, ci și refugiați din alte zone ale fostului stat-marionetă. Îngroziți de ce aveau să le facă trupele sovietice care înaintau, mai ales femeilor, liderii civili japonezi au hotărât să înființeze un „cabaret" – în realitate, un bordel – care să le distragă rușilor atenția, deloc bine-venită, de la femeile japoneze. Sarcina conducerii stabilimentului, numit Annei Hanten (Hanul Annei*), i-a revenit unei femei în vârstă de 40-45 de ani pe nume O-Machi. Fostă gheișă în stațiunile japoneze cu izvoare termale, ea recruta femei japoneze, dintre care multe nu aveau nici un fel de experiență în domeniu, făcând apel la patriotismul lor. Li se cerea acestor femei să se sacrifice pentru binele Japoniei; erau un fel de kamikaze feminine ale Andongului.[36]

În orașul natal al lui O-Machi din Japonia încă există un monument de piatră în onoarea ei, ridicat de japonezii recunoscători care-i datorează, în parte, viața. O-Machi se mândrea cu faptul că era „apolitică" și îi trata la fel pe toți bărbații, fie ei de origine nobilă sau umilă, ruși, japonezi sau chinezi. Deși inițial a fost gândit pentru divertismentul rușilor, „cabaretul"

---

* În limba japoneză, „pace, ordine publică" (n. tr.).

lui O-Machi atrăgea și alți clienți, printre care foști ofițeri japonezi și capi ai comunității, dar și chinezi care colaboraseră cu japonezii, iar acum trecuseră de partea naționaliștilor, ba chiar și comuniști chinezi și japonezi. Cum patronii se tratau cu sake, vodcă și vinuri chinezești, la Hanul Annei se făcea schimb de tot felul de informații.

O-Machi le relata mai departe japonezilor ce auzea de la sovietici despre mișcările trupelor și despre arestările planificate. Mulți japonezi, avertizați astfel, au reușit să dispară la momentul oportun. Existau spioni și spioni dubli, „ridichi roșii" (anticomuniști care se prefăceau a fi „roșii") și „ridichi albastre" (comuniști infiltrați printre anticomuniști). Se cloceau planuri și contraplanuri. La Hanul Annei s-a pus la cale căsătoria dintre un angajat japonez și o spioană comunistă chineză (care ar fi putut fi „ridiche roșie"), pentru ca japonezii să afle planurile comuniștilor. Tot acolo s-a organizat o lovitură militară de dreapta, pusă la cale de naționaliștii chinezi și de foștii ofițeri japonezi care aveau piese de artilerie ascunse în dealurile de pe lângă Andong, dar care a eșuat fiindcă trupele naționaliste așteptate nu au mai ajuns.

În locul lor, nu după multă vreme, a intrat în oraș Armata Rutei a Opta comunistă, care înlocuia Armata Roșie. La început, nu au fost semne că s-ar schimba ceva. Comuniștii au fost onorați cu un banchet chinezesc la Hanul Annei, dar fără divertisment feminin, dezaprobat de cadre. N-ar fi putut oare japonezii să fie de ajutor Armatei Rutei a Opta? Foștii angajați ai companiei electrice japoneze Manchūkuo au înjghebat repede o trupă de „teatru roșu", în speranța de a pune în scenă „piese populare" socialiste.

Dar luna de miere n-a durat mult. Comuniștii au hotărât că un bordel internațional nu era adecvat pentru noua ordine. Astfel, bănuindu-i pe japonezi de implicare în lovitura de stat naționalistă eșuată, au arestat-o pe O-Machi, împreună cu câțiva lideri ai comunității japoneze, sub acuzația de spionaj pentru naționaliști. Nu se știu prea multe despre ce li s-a întâmplat după aceea. O-Machi a fost închisă timp de aproximativ un an, iar apoi, în septembrie 1946, a fost executată pe malul

fluviului Yalu. Rămâne un mister dacă a fost sau nu spioană și, dacă da, pentru care tabără.

FRANȚA AVEA O NEVOIE DISPERATĂ DE CONTINUITATE și de legitimitate. Tăciunii războiului civil încă ardeau mocnit, de la revoluția din 1789. Reacționarii regaliști și catolici se împotriviseră Republicii chiar de la nașterea ei. Ocupația germană și regimul de la Vichy le asiguraseră o victorie temporară. Generalul de Gaulle nu era nici pe departe un om de stânga și nici nu-i plăcea prea mult dezordinea democrației pluripartide. Dar, de dragul continuității, s-a prezentat ca moștenitor firesc al Republicii pe care o disprețuia. Deși învestit cu puterea constituțională în 1940 prin votul Adunării Naționale, guvernul de la Vichy al mareșalului Pétain a fost declarat ilegitim imediat după încheierea războiului. Sarcina lui de Gaulle în 1944 și 1945 a fost să reîntregească Franța din petice.

Teama de războiul civil nu era nefondată. Comuniștii, care jucaseră un rol atât de important în rezistență, pregătiseră încă din 1941 o listă cu inamici de epurat. Ei voiau să-i doboare pe industriași la fel de mult ca pe infractorii mărunți din așa-numita *milice* pronazistă. Important pentru toți foștii membri ai rezistenței era să pedepsească elitele, conducătorii, nu doar pe *lampistes*, subordonații care ar fi fost spânzurați de felinare în timp ce șefii lor scăpau.[37] Conștient că trebuia să se vadă că se face dreptate și că totuși Franța nu-și permitea epurări la o scară care ar fi împovărat insuportabil o societate și așa suferindă, de Gaulle ar fi vrut să termine ce avea de făcut cât mai repede cu putință, preferabil în câteva luni. Termenul-limită, februarie 1945, a fost, firește, imposibil de respectat.

Dar până atunci dreptatea poporului fusese în mare parte făcută. Fuseseră linșați prizonieri și executați sumar peste 4.000 de oameni, dintre care unii spânzurați de gloata înnebunită. În unele regiuni, mai ales în sudul Franței, domnea anarhia. De Gaulle nu era de acord cu astfel de manifestări; dreptul de a pedepsi nu trebuia să-l aibă decât statul. Unii dintre foștii membri ai rezistenței chiar au fost arestați pentru exces de zel în executarea unor suspecți de colaboraționism.

Dar îi putea de Gaulle învinui, la urma urmei? Pascal Coupeau, jurnalist și lider al rezistenței din sud, scria în ianuarie 1945:

> Timp de patru ani cumpliți, cei mai buni dintre francezi au învățat să ucidă, să asasineze, să saboteze, să deraieze trenuri, uneori să jefuiască și întotdeauna să se răzvrătească împotriva a ceea ce li se spunea că ar fi legea. [...] Cine i-a învățat pe francezii aceștia, cine le-a dat ordinul să asasineze? Cine, dacă nu dumneata, *mon général*?[38]

Primul lucru pe care-l avea de făcut de Gaulle ca să-i redea statului monopolul asupra uzului de forță era să dezarmeze rezistența. Cum *les maquisards*, luptătorii de gherilă din rezistența franceză, își obținuseră armele cu mare greutate în timpul războiului, în timp ce de Gaulle trăia în siguranță în capitala Marii Britanii, sarcina era delicată. Membrii rezistenței comuniste încă sperau într-o a doua Revoluție Franceză, pentru care aveau să le trebuiască arme. Dar posibilitatea a dispărut, nu doar pentru că nu beneficiau de suficient sprijin pentru o acțiune atât de radicală în Franța, ci și pentru că Stalin a declarat limpede că nu avea de gând să susțină o revoluție din sfera de influență americană. Altele erau interesele lui. De aceea, le-a spus comuniștilor francezi să se potolească. Iar de Gaulle a încheiat un compromis cu ei. Dacă voiau ca liderul lor, Maurice Thorez, care dezertase din armata franceză în 1939 și fugise la Moscova, să se întoarcă acasă fără să fie judecat pentru trădare, trebuiau să accepte să-și desființeze grupările armate. Multe arme erau încă ascunse cu grijă pe la ferme izolate, pe sub dușumele sau în hambare. Dar comuniștii au cedat și, puțin câte puțin, puterea de stat a recăpătat controlul.

Unele personalități emblematice, care fuseseră deosebit de turbulente sau atrăseseră prea multă atenție în timpul anilor de ocupație, au fost judecate. A fost acuzat însuși Pétain, dar a fost declarat prea în vârstă și prea important ca să fie executat după ce a fost condamnat pentru trădare, așa că pedeapsa i-a fost convertită în exil pe o insuliță din largul coastei atlantice a Franței. Acolo a murit și a fost îngropat – un bătrân

dement, lipsit de onoruri militare, cu o soartă nedemnă, care i-a înfuriat pe unii dintre susținătorii lui loiali. Aceștia au făcut o încercare de a-i îndrepta umilința în 1973, dezgropându-i osemintele și aducându-le pe Continent, ca să le ofere o înmormântare mai glorioasă în cimitirul pentru victimele războiului. După ce au fost descoperite în garajul avocatului său, *maître* Jacques Isorni, oasele mareșalului au fost trimise imediat înapoi pe insulă, unde, din câte se știe, se află și în ziua de azi.

Cel mai puternic ministru al lui Petain din timpul războiului, Pierre Laval cel deloc atrăgător și foarte detestat, nu a avut atâta noroc; în cazul lui, condamnarea la moarte a fost dusă la îndeplinire. Laval a fost împușcat în octombrie 1945, după ce încercarea de a se sinucide cu cianură a eșuat fiindcă otrava era prea veche ca să mai aibă efect.

Au avut loc și alte procese pentru crime de război. Dar pentru ca ele să convingă pe cineva trebuia mai întâi epurat sistemul judiciar. De vreme ce în timpul războiului un singur judecător din toată Franța refuzase să semneze jurământul de loialitate față de mareșalul Petain, situația era problematică. O comisie de epurare, compusă din judecători și foști membri ai rezistenței, a trebuit să decidă dacă magistrații se comportaseră sau nu ca niște francezi fideli. În baza acestei definiții foarte imprecise, au fost declarați vinovați 266 dintre ei. Aceleași criterii le-au fost aplicate și funcționarilor publici. Sancțiunile variau de la suspendarea temporară cu salariul redus la jumătate la pierderea locului de muncă și a tuturor drepturilor cetățenești. Dintr-un număr de aproximativ un milion de funcționari, 11.343 au fost sancționați într-un fel sau altul și 5.000 și-au pierdut funcțiile. Ca și în alte țări, elita compusă din afaceriști și industriași a rămas, în mare parte, nederanjată. Simpatizanți notorii ai naziștilor, ca fondatorul firmei producătoare de parfumuri L'Oreal, au rămas neatinși.

Louis Renault, fondatorul fabricii de autovehicule Renault, nu era cunoscut ca nazist. Conform declarațiilor lui, germanii l-au pus în fața unei alegeri sumbre: ori permitea preluarea concernului său de către Daimler-Benz, cu strămutarea lucrătorilor în Germania, ori producea vehicule pentru forțele armate germane. A ales a doua variantă. În cercurile rezistenței

comuniste, Renault a fost privit ca un trădător industrial de cea mai joasă speță, ca un dușman de clasă de prim ordin. Ziarul comunist *L'Humanité* a scris în august 1944: „Directorii fabricilor Renault trebuie puși să plătească pentru viețile soldaților aliați uciși din cauza entuziasmului cu care l-au echipat pe inamic.“[39] De vreme ce au fost epurați atât de puțini industriași, e posibil ca Renault să fi fost un țap ispășitor, un os aruncat de gaulliști stângii. Renault a murit în închisoare, din cauza unor răni la cap, înainte să aibă ocazia să se apere la proces.

Mulți dintre magistrații și funcționarii publici epurați s-au întors repede la funcțiile lor de dinainte sau și-au făcut cariere respectabile în sectorul privat. Cazul lui Maurice Papon, ultimul francez judecat pentru crime de război, a fost tipic în toate privințele, cu excepția deznodământului. Deși ca ofițer de rang înalt al poliției din Bordeaux fusese responsabil de trimiterea a peste o mie de evrei în lagăre, Papon n-a fost judecat în 1945. Dimpotrivă, el a devenit mai târziu un birocrat important în mai multe guverne: secretar de stat sub de Gaulle, prefect al Corsicii, prefect în Algeria, unde a contribuit la înăbușirea revoltei anticoloniale, șef al poliției din Paris, tot sub de Gaulle, care l-a decorat cu Legiunea de Onoare pentru servicii aduse statului francez, și în cele din urmă ministru al bugetului sub președintele Valéry Giscard d'Estaing. Trăsătura neobișnuită a carierei ilustre a lui Papon a fost că omul a trăit suficient de mult încât să-l prindă din urmă trecutul dezonorant. Procesul lui a început în 1995. Papon a fost închis în 1999, eliberat în 2002 și amendat cu echivalentul a 3.000 de dolari fiindcă purta ilegal Legiunea de Onoare, care-i fusese retrasă.

De Gaulle a peticit Franța în același fel în care fuseseră „peticite“ Japonia, Italia, Belgia sau chiar Germania: reducând la minimum pagubele aduse elitelor de dinainte de război. El nu-și putea permite să radicalizeze și mai puternic opinia publică a națiunii. Era nevoie de priceperea afaceriștilor, finanțiștilor, avocaților, profesorilor, doctorilor și birocraților. Aveau cu toții legături folositoare.

Bărbații și femeile din rezistență își jucaseră rolul de rebeli cutezători, riscându-și viața în timp ce alții plecau capul.

Motivele lor fuseseră de tot felul: credința religioasă, ideologia politică, plictiseala, furia, setea de aventură sau pur și simplu opinia personală despre ce se cuvine și ce nu. Dar în ceea ce privește alegerile făcute, ei au fost mai puțin reprezentativi pentru majoritate decât oportuniștii și sicofanții.

Oricum, pedeapsa pentru abateri, în Franța ca și în alte părți, a fost de multe ori simbolică și de puține ori proporțională cu vina. În timp ce persoanele sus-puse rămâneau aproape neatinse, o fostă prostituată suspectată de spionaj, Marthe Richard, a făcut lobby în decembrie 1945 pentru închiderea bordelurilor din Paris. Un an mai târziu, *la Loi Marthe Richard* dispunea desființarea tuturor bordelurilor din Franța. Motivul invocat pentru acest zel deloc franțuzesc a fost că în timpul ocupației germane bordelurile ar fi fost principalele centre ale colaboraționismului.

CAPITOLUL 6

Statul de drept

SPRE SFÂRȘITUL TOAMNEI LUI 1945, când Armata comunistă a Rutei a Opta a ajuns în Manciuria și a început să cucerească oraș după oraș din mâinile naționaliștilor chinezi care luaseră în unele zone locul japonezilor, iar în alte zone pe cel al Armatei Roșii sovietice, au început fără întârziere așa-numitele procese populare. Verdictul se pronunța repede, iar procedurile legale erau rudimentare, ca să nu spunem primitive.

În unele cazuri, ziarele chineze au făcut apel la martori, cerând oricui avusese de suferit de pe urma foștilor oficiali ai statului-marionetă japonez Manchūkuo să depună mărturie. În Andong, un oraș din nordul Chinei, la granița cu Coreea, s-a amenajat un „tribunal popular" într-o școală primară. Multe acuzații erau meschine, provocate uneori de resentimente îndelung înăbușite. Un trăgător de ricșă l-a acuzat pe un afacerist japonez că-i spărsese felinarul și nu-l despăgubise. Un tânăr își amintea că tatăl lui, lucrător cu ziua, fusese pus de o firmă japoneză la munci atât de grele, încât murise de epuizare. Cei acuzați, care de obicei nici nu-și mai aminteau cu ce greșiseră, se puteau considera norocoși dacă scăpau cu amenzi usturătoare.

Se aduceau și acuzații mult mai grave. Și în astfel de cazuri, dreptatea poporului se făcea simțită la fel de rapid. În decembrie au fost executați pe malul fluviului Yalu trei sute de funcționari japonezi și chinezi din provincia Andong. Cu toții lucraseră în administrația statului Manchūkuo. Ne-a rămas o relatare a unui martor ocular despre tratamentul de care au avut parte doi dintre ei, fostul guvernator al Andongului, un chinez pe nume Cao, și viceguvernatorul lui, Watanabe.

Li s-au tras pe cap glugi negre și li s-au prins în piept decorații ale statului Manchukuo – însemne de onoare transformate în semne ale rușinii. Apoi au fost plimbați pe bulevardul principal al orașului în căruțe trase de cai, cu capetele plecate în semn de căință, ținând în mâini pancarte de lemn pe care erau pictate caractere de un roșu viu, ca să le vadă oricine. Pe unul scria „reacționar", pe celălalt „marionetă". Tribunalul poporului a ținut judecata în aer liber; se strânsese o mulțime numeroasă și toată lumea încerca să-i zărească pe acuzați. Judecătorul poporului a strigat: „Ce să facem cu ei?" Gloata a strigat: „Omorâți-i! Omorâți-i!" Aceasta a rămas sentința. Cei doi au fost duși pe malul fluviului, puși să îngenuncheze și împușcați în ceafă. (Se spune că lui Watanabe i s-au tăiat mai întâi urechile, dar alții contestă afirmația.)[1]

Interesant la relatarea aceasta nu este caracterul aproape ridicol al proceselor sumare de acest fel, ci faptul că era nevoie de ele. De ce ar fi insistat comuniștii chinezi asupra judecăților? De ce să nu-i împuște pur și simplu pe ticăloși? E clar că voiau ca execuțiile să pară legale. Stabilirea unei forme de legalitate este o condiție necesară a legitimității, chiar și într-o dictatură, sau poate *cu atât mai mult* într-o dictatură. Dar conceptul de lege în procesele de formă e întru totul politic. Procesul e un ritual menit să demonstreze autoritatea Partidului Comunist. Inculpații din Andong nu au fost acuzați doar că fuseseră instrumente ale statului-marionetă japonez, ci și că, după eliberare, colaboraseră cu naționaliștii chinezi „reacționari", lucru pe care cu greu l-ar fi putut evita, din moment ce naționaliștii luaseră în stăpânire Andongul înainte de sosirea comuniștilor. Cum se presupunea că Partidul Comunist reprezenta puterea poporului, rolul populației la această ceremonie era să strige verdictul așteptat.

În privința aceasta, China nu a fost un caz exotic sau neobișnuit. Astfel de tribunale ale poporului au răsărit în toate zonele în care comuniștii au preluat controlul. Scriitorul maghiar Sándor Márai se afla la Budapesta când au venit la putere, în 1945, „antifasciștii" maghiari numiți de Armata Roșie sovietică. Regimul încă nu era comunist. Stalin hotărâse că era mai potrivită o preluare treptată a puterii; el nu voia să-i agite

prea repede pe Aliații occidentali. În noiembrie au avut loc alegeri, iar comuniștii n-au obținut prea multe voturi. Dar oricum tot sovieticii decideau cine avea să facă parte din guvern, iar comuniștii, după cum spunea liderul lor, Mátyás Rákosi, și-au hăcuit rivalii „cum ai tăia salamul" până în 1949, când a luat ființă, în sfârșit, Republica Populară Ungară.

În 1945, Budapesta fusese grav afectată în asediul trupelor sovietico-române, care durase mai multe luni. Palatul Regal era o ruină, se întrerupsese alimentarea cu electricitate, telefoanele nu funcționau, podurile se prăbușiseră în Dunăre ca niște monștri de oțel răniți. Mâncarea era puțină. Tot felul de străini intrau în casele oamenilor și se așteptau să fie hrăniți, sau veneau doar ca să le facă necazuri (să-și exprime „ura", a scris Márai). Casele burghezilor bogați erau țintele preferate ale furiei populare. Vechile camere de tortură ale Partidului fascist al Crucii cu Săgeți fuseseră preluate de alte autorități, iar gangsterii făceau curse de viteză pe străzile pline de gropi, în mașini importate din America. Márai a observat că în oraș domnea o activitate febrilă, care de-abia mai târziu s-a preschimbat într-o neliniște mohorâtă. El a scris în memorii că „înșelătoria s-a răspândit aidoma ciumei bubonice". Legea și dreptatea, a spus el, „nu existau nicăieri, dar tribunalele populare funcționau deja, iar execuțiile politice asigurau distracția zilnică a unei gloate fără ocupație, ca în Roma de pe vremea lui Caligula"[2].

Din 1920, în lipsa regelui, Ungaria fusese condusă de amiralul Miklós Horthy, numit oficial Serenisima Sa Alteță, Regentul Regatului Ungariei. Acest aranjament bizar a venit după un an, 1919, în care la conducere s-a aflat Partidul Comunist, sub Bela Kun. Terorii Roșii i-a urmat Teroarea Albă. Horthy, o personalitate foarte reacționară, deși nu tocmai fascistă, avusese toată viața oroare de comunism, pe care tindea să-l asocieze, ca mulți alții, cu evreii, care-i displăceau, dar nu într-atât încât să vrea să-i vadă morți pe toți. El a format o alianță nechibzuită cu Germania nazistă la sfârșitul anilor '30, dar s-a retras scandalizat când Hitler i-a cerut sprijinul pentru Holocaust. Evreii din Ungaria au fost hărțuiți, dar feriți de ucideri în masă până în 1944, când germanii au hotărât să pună

piciorul în prag și au invadat țara. În același timp, trupele naziste erau decimate în Uniunea Sovietică, unde căile de aprovizionare le erau suprasolicitate, echipamentul se găsea cu greu, iar rutele de transport le erau tăiate de forțele inamice. Dar, ca dovadă a adevăratelor priorități naziste, au fost deportați cu o eficiență lipsită de orice scrupule peste 400 000 de evrei maghiari. Cei mai mulți au fost uciși la Auschwitz-Birkenau. Horthy a fost obligat să renunțe la putere, iar liderul Partidului Crucii cu Săgeți, antisemitul feroce Ferenc Szálasi, a condus țara timp de 163 de zile cu o mare brutalitate, dându-i tot ajutorul necesar lui Adolf Eichmann, însărcinat oficial cu aplicarea Soluției Finale la Budapesta.

În 1945, regimul antifascist a declarat fără echivoc că trebuia pus sub acuzare tot guvernul Crucii cu Săgeți, iar execuția era sentința de la sine înțeleasă. O trăsătură comună a justiției populare era aceea că rareori se întâmpla ca rezultatul proceselor să nu fie cunoscut încă de la început. Asta nu ținea doar de tribunalul popular în sine. Trebuia să-și joace rolul și presa. Béla Imrédy, un fost bancher devenit dușman înfocat al evreilor și prim-ministru în 1938, a fost descris de un jurnalist cunoscut, în timpul procesului în care a fost judecat, drept „un pitic slăbănog, care nu mai știa ce să facă de groază“, „o figură atât de dezgustătoare, încât îți trezea mila“, care „se zvârcolea ca o șopârlă cenușie sub apăsarea dovezilor“.[3] Merită spus că presa occidentală folosea și ea, de multe ori, un limbaj la fel de viu când venea vorba de acuzarea naziștilor.

Un expert maghiar în drept a descris limpede scopul real al proceselor populare. Nu era vorba de încercarea de a-i pedepsi pe autorii crimelor de război pentru „simple încălcări ale legii“, ci „de a-i face să ispășească greșelile politice comise“.[4] Tribunalul se compunea din membri de partid și sindicaliști, conduși de judecători profesioniști. Uneori, profesioniștii, mai ales la Curtea de Apel, numită Consiliul Național al Tribunalelor Populare, erau criticați pentru exces de indulgență. Ziarul comunist *Szabad Nép* s-a indignat că „judecătorii profesioniști din consiliu au uitat cu totul că sunt judecători în numele poporului. Poporul nu se joacă cu documente; nu caută circumstanțe atenuante pentru criminalii de război, ci reclamă pedep-

sirea nemiloasă a celor vinovați de nenorocirea, suferințele și umilirea lui."[5]

Trecutul a intrat și el sub controlul de fier al noii ordini, care, cum am mai spus, era dominată de sovietici, deși regimul încă nu devenise comunist. Judecătorii îi declarau răspunzători pe unii inculpați, ca László Bárdossy, prim-ministru în 1941, de zdrobirea „democrației" în 1919. De fapt, regimul zdrobit atunci fusese dictatura comunistă a proletariatului condusă de Béla Kun, cu propriile ei forme de agresiune abuzivă și judecăți sumare. Dar nu erau judecați doar oamenii, ci și sistemul pe care-l reprezentau. László Budinszki, ministrul justiției din guvernul Crucii cu Săgeți, a fost condamnat la moarte fiindcă, în formularea Consiliului Național, „douăzeci și cinci de ani de conducere oprimantă" aduseseră „țara în pragul distrugerii".[6]

În cifre, până la urmă, Ungaria nu s-a numărat printre națiunile cele mai aspre. În Belgia au fost judecate pentru colaboraționism peste 57.000 de persoane.[7] În Olanda au fost condamnați 50.000 de colaboraționiști.[8] În Ungaria, cifra se apropia de 27.000. În Grecia, la sfârșitul lui 1945, se aflau în închisoare 48.956 de oameni. Dar toți erau de stânga.

Grecia este cel mai grăitor exemplu de țară în care atât comuniștii, cât și anticomuniștii au făcut abuz de procesele legale în scopuri politice, uneori chiar în același timp. În 1943 existau deja în țară tribunale populare, în zonele eliberate de Armata de Eliberare Populară, de stânga, brațul militar al Frontului Eliberării Naționale controlat de comuniști. Tribunalele făceau parte din efortul de înființare a unui stat socialist în Grecia ocupată. Tribunalele populare, compuse din luptători ELAS și alți „tovarăși" (țărani, șoferi de camion și alții asemenea) judecau infractori, criminali de război și colaboraționiști.[9] Sentințele erau, în general, aspre. Multe persoane au fost executate după un proces grăbit, sau uneori chiar fără proces, de luptătorii de gherilă.

Cea mai frecventă infracțiune din Grecia rurală pare să fi fost furtul de vite. Numai că în satul Deskati, din centrul țării, gherilele aveau prea multe pe cap ca să se ocupe de hoții de vite. Sătenilor li s-a spus pur și simplu că trebuia să se termine

cu furtul de vaci, fiindcă „nu avem închisori și nici metode de a-i trimite în exil pe hoți. Dacă cineva e prins furând, să ne spună direct ce preferă să-i tăiem, capul sau picioarele de la glezne. Hotărârea vă aparține"[10]. Se pare că metoda a funcționat. Furturile s-au oprit, cel puțin în Deskati. Tribunalul popular a judecat însă cazul bizar al unui tânăr care i-a făcut o declarație de dragoste unei fete, dar apoi a cerut-o în căsătorie pe alta. Judecătorii l-au pus în fața unei alegeri sumbre: să se însoare cu prima fată sau să fie executat. Tânărul a ezitat până în ultima clipă înainte să decidă că prefera să rămână în viață.

Tribunalele poporului erau neîndurătoare cu colaboraționiștii. Termenul îi cuprindea pe polițiștii și jandarmii care lucraseră pentru germani, pe promotorii fascismului, pe vorbitorii de limbi slave din Macedonia care cooperaseră cu bulgarii în eforturile lor de-a se face stăpâni pe o felie din Grecia, sau pe dușmanii de clasă care se împotriviseră revoluției. În primăvara lui 1944, după ce a fost eliberată de sub ocupația germană, Grecia a fost condusă pentru scurtă vreme de un Guvern de Uniune Națională, dar, chiar și după ce organul respectiv a înființat tribunale oficiale pentru judecarea colaboraționiștilor, tribunalele populare tot și-au continuat activitatea în unele zone până pe la jumătatea lui 1945. Faptul că Grecia avea două sisteme judiciare diferite, unul oficial, cu autoritate limitată, celălalt neoficial, dar controlând un teritoriu mai mare, arată cât de împărțite erau părerile cu privire la legitimitatea politică. Grecia nu avea un general de Gaulle care să peticească relațiile dintre comuniști și conservatori, dintre regaliști și liberali. Cicatricile războiului erau prea sensibile, iar prăpăstiile dintre tabere prea adânci.

Tribunalele oficiale au depus unele eforturi pentru a-i condamna pe cei mai de seamă colaboraționiști din timpul războiului, printre care prim-miniștrii greci din timpul dominației germane, dar procesele erau lente și de multe ori stângace. Prim-miniștrii trădători declarau, ca orice trădător că motivul pentru care nu renunțaseră la funcții fusese patriotismul. Mai mult, spuneau ei, aducând și unele dovezi, chiar guvernul grec din exil le spusese să rămână în funcție pentru a repara ce se mai putea repara în acea situație foarte gravă. Liderul guver-

nului exilat nu era altul decât cel dintâi prim-ministru de după eliberare, Georgios Papandreou; fiul și nepotul său aveau să fie și ei prim-miniștri.

Colaboraționiștii mai violenți, de pildă sângeroasele Batalioane de Securitate, au fost rareori puși sub acuzare. De fapt, după semnarea în februarie 1945 a așa-numitului Tratat de la Varkiza, în baza căruia stânga trebuia să depună armele în așteptarea unui referendum național cu privire la noul guvern, în Grecia s-a produs o răsturnare totală. Foștii colaboraționiști de dreapta, care refuzau dezarmarea, terorizau orice persoană suspectată de simpatii de stânga. Cetățenii erau arestați și uneori împușcați pur și simplu fiindcă făcuseră parte dintr-un tribunal popular. De data aceasta, statul în stat era condus de miliții de dreapta pe care guvernul nu le putea controla. Cum poliția susținea în mare parte tabăra de dreapta, tribunalele nu se puteau baza pe ea pentru arestarea foștilor colaboraționiști. În loc să ajungă la judecată, foștii partizani și susținătorii lor erau bătuți, torturați și aruncați în închisoare de oameni înarmați care lucraseră pentru germani. Pentru fiecare fost colaboraționist aflat în închisoare în 1945 existau zece susținători ai ELAS.

Un fost partizan pe nume Panagiotis a depus armele în februarie 1945. Câteva săptămâni mai târziu, a fost luat pe sus de foștii membri ai unui batalion de securitate, dus la o școală din apropiere, atârnat cu picioarele în sus și bătut cu paturile puștilor. Apoi a fost biciuit la tălpi până când picioarele i-au ajuns carne vie, așa că a trebuit să se întoarcă acasă târâș. Dar mai târziu, stabilit în Australia, el s-a considerat norocos „că am căzut victimă doar primului val de răzbunare fascistă", fiindcă „am scăpat de al doilea val, în care fasciștii au condamnat mii de oameni la moarte în tribunalele lor"[11]. Așadar în Grecia eliberarea nu a însemnat sfârșitul violențelor civile și al ciclului aparent infinit al răzbunărilor, ci începutul unor vremuri mult mai rele.

CU APROAPE 2.500 DE ANI ÎNAINTE, Atena era locul desfășurării marii tragedii a lui Eschil, *Eumenidele*. Piesa vorbește despre judecarea unui criminal. Oreste și-a ucis mama ca să răzbune

moartea propriului tată. Nelegiuirile săvârşite atrag după ele implicarea Eriniilor, furiile răzbunării, adepte ale legii „dinte pentru dinte“, care veghează să se facă dreptate. Pallas Atena, zeiţa înţelepciunii şi ocrotitoarea oraşului, îl convinge pe Oreste să se supună judecăţii, spunându-i că doar prin argumentarea raţională în faţa unei instanţe de judecată se vor lăsa potolite Eriniile răzbunătoare. Dar nici măcar susţinerea raţională a argumentelor în faţa judecătorilor nu duce întotdeauna la o concluzie limpede: părerile judecătorilor sunt împărţite egal, aşa că îi revine Atenei sarcina de a pronunţa dreptatea divină, iar ea îl absolvă pe Oreste. Eriniile sunt însă înduplecate de sentinţa ei:

Niciodată să nu intre
Şi să urle prin cetate
Vrajba, lacomă de rele.
Oamenii să propăşească
*Înfrăţiţi în bucurie.**[12]

Nu s-au schimbat prea multe de când Atena veghea asupra mândrei sale cetăţi. În continuare, întreruperea cercului vicios al răzbunării rămâne cel mai bun motiv pentru judecată. Dar una dintre problemele judecăţilor de după război sau de după căderea unei dictaturi este că există prea mulţi inculpaţi potenţiali. Poate că Stalin a vrut să facă o glumă macabră, cum îi era obiceiul, când i-a spus lui Churchill, la Conferinţa de la Teheran din 1943, că trebuiau împuşcaţi pe loc 50.000 de ofiţeri germani. Se pare că pe Churchill nu l-a amuzat acest tip de umor şi că a ieşit furios din încăpere, cu paşi apăsaţi. Dar afirmaţia lui Stalin avea în ea un sâmbure de adevăr. Chiar dacă nu există vină colectivă, există mult mai mulţi vinovaţi decât pot fi judecaţi. Şi totuşi trebuia să se vadă că se face dreptate. A nu se înţelege că indivizii judecaţi pentru crimele comise de mii de oameni şi tolerate de milioane sunt ţapi ispăşitori. Dar există cazuri în care oamenii sunt acuzaţi, cum s-ar spune, simbolic, fiindcă nu pot fi judecaţi alţii, fie pentru că sunt prea

---

* Eschil, *Eumenidele*, în *Traduceri pentru scenă*, trad. Alexandru Miran, Editura Nouă, Bucureşti, 2010, p. 128 (n. tr.).

mulți – fie pentru că nu pot fi prinși, fie pentru că sunt protejați din rațiuni politice.

Unul dintre cei mai sângeroși criminali de război japonezi a fost doctorul Ishii Shirō, un singuratic arogant care s-a afirmat inițial ca inventator al unui sistem de filtrare a apei. Într-o zi, el l-a uluit pe împăratul Japoniei, la o demonstrație de funcționare a dispozitivului său, urinând în apa filtrată și invitând pe Maiestatea Sa să bea o gură. Împăratul a refuzat politicos. Pe lângă invenția aceasta, Ishii a fost un susținător timpuriu și de-a dreptul obsesiv al războiului bacteriologic și chimic. În 1936, armata imperială i-a permis să amenajeze o unitate secretă enormă aproape de Harbin, în Manchūkuo, unde să poată experimenta după pofta inimii. Pe lângă faptul că au făcut experimente cu ciuma bubonică, holera și alte boli, Ishii și personalul Unității 731, printre care un microbiolog pe nume Kitano Masaji, au folosit mii de prizonieri pentru orice le-a trecut prin cap. Cobaii umani, în mare parte chinezi, dar și ruși și chiar câțiva prizonieri de război americani, erau numiți „bușteni" sau „maimuțe". Unii au fost folosiți în experimente cu temperaturi foarte joase, alții au fost suspendați cu picioarele în sus ca să se cronometreze cât dura până să se sufoce, altora le-a fost deschis abdomenul fără anestezie și li s-au extirpat organe, iar alții au fost injectați cu germeni letali. O altă specialitate a Unității 731 era infectarea unui număr mare de șobolani cu bacterii mortale și parașutarea lor peste orașe mari din China, împreună cu mii de purici în bombe de porțelan prinse de parașute mici.

„Unitatea de filtrare a apei" din apropierea orașului Harbin a fost distrusă de japonezii în retragere, când au fost exterminați și prizonierii rămași, în vara lui 1945, imediat înainte de sosirea Armatei Roșii. În ruinele clădirii se află acum un „muzeu patriotic" care găzduiește figuri de ceară reprezentându-i pe Ishii și colegii săi executând vivisecții. Ishii, Kitano și alți câțiva chiar au reușit să se întoarcă în Japonia. Doctorii mai tineri din echipă au fost capturați de sovietici, care i-au judecat pentru crime de război. Chiar când generalul MacArthur a promis să-i aducă în fața judecătorilor pe criminalii de război japonezi (ca de obicei, cu excepția împăratului), Ishii s-a făcut nevăzut

imediat. El a reușit să-și convingă anchetatorii, conduși de generalul-maior Charles Willoughby, „fascistul domesticit“ al lui MacArthur, că datele rezultate din experimentele lui din China ar fi fost de mare interes pentru armata americană. Willoughby era convins că experimentele pe oameni, mai greu accesibile doctorilor americani, generaseră informații vitale. Domnea o îngrijorare considerabilă că Uniunea Sovietică o luase înaintea Statelor Unite în această ramura de cercetare și, după cum a scris mai târziu un specialist în medicină din armata SUA într-un memoriu către oficialii Departamentului de Stat, experimentele pe oameni erau mai bune decât cele pe animale și, din moment ce „orice proces pentru crime de război ar dezvălui complet respectivele date tuturor națiunilor, suntem de părere că publicarea lor trebuie evitată în interesul apărării și siguranței naționale a SUA“[13].

Generalul-locotenent Ishii Shirō a murit de moarte bună la Tokio, în 1959. Cel care s-a ocupat de înmormântare a fost adjunctul și, mai târziu, succesorul lui la conducerea Unității 731, generalul-locotenent Kitano Masaji. Kitano, expert în experimentele asupra sângelui, a devenit mai târziu directorul corporației Crucea Verde, prima bancă de sânge din Japonia. Cei doi au lăsat prea puține urme, în afara ruinelor laboratoarelor-închisori din apropierea orașului Harbin și a unui monument straniu, găsit într-o pivniță dezafectată din China în care erau ținuți șobolanii, înălțat de Kitano în onoarea rozătoarelor pe care le diseca pentru cercetare.

PRIMUL PROCES PENTRU CRIME DE RĂZBOI din teatrul de operațiuni din Pacific a fost al generalului Yamashita Tomoyuki, numit (cu respect în Japonia, cu teamă în alte țări) „Tigrul din Malaya“. De fapt, generalul Yamashita a petrecut foarte puțin timp în Malaya, dar și-a câștigat porecla cucerind Singapore în februarie 1942, într-o luptă cu forțe net superioare: 30.000 de japonezi împotriva a peste 100.000 de militari din Marea Britanie și Commonwealth. Scena umilitoare în care Yamashita, față în față cu generalul-locotenent Arthur Percival, a cerut să i se spună pe loc dacă britanicii se predau, „da sau nu!“, este

expusă și azi, reprodusă de figuri de ceară, în parcul de distracții de pe Insula Sentosa din Singapore.

Prim-ministrul din timpul războiului, generalul Tōjō, căruia îi displăcea Yamashita și care-l disprețuia, fie din cauza aptitudinilor lui militare superioare, fie din pricina scepticismului lui Yamashita față de războiul dintre Japonia și puterile occidentale, l-a luat din Asia de Sud-Est pe nepusă masă și l-a tras pe linie moartă în Manchūkuo, unde nu avea nici o șansă să se remarce pe vreun câmp de luptă. Yamashita a fost trimis din nou în regiune de-abia în 1944, după ce Tōjō a pierdut puterea, cu sarcina nedemnă de a păstra controlul asupra Filipinelor devenite imposibil de apărat.

La proces, în toamna lui 1945, Yamashita a fost acuzat că îngăduise una dintre cele mai mari atrocități comise în cel de-al Doilea Război Mondial: masacrul de la Manila.

Evenimentele erau indiscutabile. În februarie 1945, prinși ca în capcană în Manila de forțele americane care înaintau, peste 20.000 de japonezi, cei mai mulți din Marina Imperială, au primit ordin să lupte până la moarte și, în același timp, să distrugă pe cât posibil capitala filipineză. După ce au dat iama în rezervele considerabile de bere și vin de orez pe care le aveau la dispoziție, militarii au declanșat o orgie a violenței. Au fost violate și ucise femei de toate vârstele. Sugarii și copiii au fost izbiți de ziduri sau sfârtecați cu baionetele. Bărbații au fost mutilați de dragul distracției și masacrați. Spitalele au fost jefuite, pacienții – arși de vii. Au fost mistuite de flăcări case și clădiri de tot felul. În plus, în tot acest timp, orașul a fost bombardat din aer și de la sol de obuzierele și tancurile americane, iar japonezii au respins atacurile cu aruncătoare de flăcări și de grenade antitanc. După o lună de prăpăd, Manila era o ruină în flăcări. Distrugerea a fost comparabilă cu cea din Varșovia; în dezmățul sângeros care nu se mai termina au fost uciși 100.000 de filipinezi, ca estimare maximă.

Înainte de război, Manila fusese domeniul generalului Douglas MacArthur. Apartamentul lui de la Hotelul Manila a fost grav avariat în timpul măcelului. Generalul și-a amintit cât de șocat fusese când urmărise atacul asupra hotelului din depărtare: „Dintr-odată, apartamentul a izbucnit în flăcări.

îl bombardaseră. Am privit cu sentimente de nedescris cum îmi erau distruse biblioteca militară de mare valoare, suvenirurile, bunurile personale strânse de o viaţă. [...] Am gustat până la ultima picătură amărăciunea distrugerii unui cămin iubit."[14]

MacArthur a luat ca pe un afront personal cele întâmplate în Manila în 1945, precum și cele întâmplate cu trei ani mai devreme, când fusese izgonit din Filipine de Armata Imperială japoneză condusă de generalul Honma Masaharu. Astfel, și procesele în care au fost acuzaţi Honma și Yamashita la Manila au fost destul de personale. S-au primit ordine de la Washington ca judecata să fie rapidă, ca urmare a hotărârilor luate de Aliaţi în iunie 1945 pentru punerea sub acuzare a criminalilor de război. Dar judecătorii trebuiau să fie membri ai unor comisii militare în subordinea lui MacArthur. De numit îi numea MacArthur și tot el stabilea și procedura. De aceea, mulţi dintre cei prezenţi au rămas cu impresia fermă că procesele nu erau o cale de a potoli flăcările răzbunării; erau ele însele o metodă de răzbunare.

Cineva trebuia să plătească pentru crimele strigătoare la cer din Manila, ca și pentru alte acte de brutalitate comise în timpul ocupaţiei japoneze: Marşul Morţii din Bataan din aprilie 1942, uciderea prin înfometare a prizonierilor de război, distrugerea satelor și orașelor filipineze, închisorile în care Kempeitai își torturau prizonierii. Cum colaboratorii care făceau parte din elita ţării se bucurau, în mare parte, de imunitate, iar cei mai activi membri ai rezistenţei filipineze erau zdrobiţi în numele anticomunismului, era mare nevoie de un personaj negativ prin care să li se arate filipinezilor, care suferiseră atât de mult, că justiţia era în continuare la datorie; trebuia dat un singur chip brutal masei de ucigași fără nume. Trebuia spânzurat cineva.

Yamashita Tomoyuki corespundea perfect cerinţelor: era un individ îndesat, cu un gât de taur și ochi înguști, miopi, întruparea caricaturii din ziare a criminalului de război japonez. Filipinezii au fost încurajaţi să vină să asiste la procesul lui, ţinut în vechea reședinţă a Înaltului Comisar. O bătrână era atât de înveninată de cele trăite în timpul războiului, încât a

adus în poșetă pietre ca să arunce cu ele în monstruosul general japonez. Unii reporteri americani au făcut tot posibilul să-l condamne înainte să se pronunțe sentința. În exprimarea atât de grăitoare a reporterului trimis de *Yank* să asiste la proces, „încă de la începutul audierilor, n-ai fi găsit nici un fraier dispus să parieze măcar doi pesos la 200 că Yamashita va fi achitat“[15].

Articolul din *Yank* continua astfel: „În biroul ciuruit de gloanțe al Înaltului Comisar, unde trona pe vremuri drept cuceritor, generalul Yamashita a compărut în fața celor cinci judecători drept criminal de război. El a avut parte de un proces corect, după lege – lucru pe care nu se deranjase să li-l ofere victimelor sale.“

Afirmațiile sunt aproape în întregime incorecte. Yamashita nu mai pusese niciodată piciorul în biroul Înaltului Comisar, cu atât mai puțin în calitate de cuceritor. El sosise în Filipine pentru prima oară cu puțin înainte de întoarcerea lui MacArthur prin apa mică a Golfului Leyte. Când ajunsese acolo, apărarea țării era deja o cauză pierdută. Yamashita nu cunoștea terenul. Lanțul ierarhic era rupt la toate nivelurile. Trupele îi erau risipite prin insulele filipineze. Căile de comunicație erau în mare parte distruse. Majoritatea soldaților care rătăceau prin munți nu mai primeau provizii. Motorină de-abia dacă se mai găsea. Trupele erau prost pregătite și demoralizate de foame, de epuizare și de clima tropicală. Hărțuit de grupările de gherilă filipineze și copleșit de forțele americane superioare, Yamashita nici măcar n-a apucat să-și vadă soldații, darămite să-i conducă în calitate de cuceritor.

Masacrul de la Manila a fost, cel puțin în parte, rezultatul dezordinii din rândul japonezilor. Cartierul general al lui Yamashita se afla în munți, la peste 300 de kilometri de Manila. Dându-și seama că nu putea să apere capitala, el a comandat retragerea tuturor trupelor japoneze, inclusiv a pușcașilor marini care se aflau, teoretic, în subordinea lui. Manila avea să fie un oraș deschis, în care nu mai rămâneau decât 1.600 de soldați ca să păzească rezervele militare. Dar comandanții marinei au cârtit. Unii voiau să lupte până la ultimul om. Alții ar fi fost dispuși să se retragă, dar doar după distrugerea a tot ce se putea folosi în golf. Nu era clar cine cui îi comanda.

Ordinele rămâneau fără răspuns. După cum s-a întâmplat de atâtea ori în forțele armate japoneze, ofițerii de rang mijlociu au luat problema în propriile mâini, iar ultimul cuvânt l-au avut cei mai zeloși. Până să insiste din nou Yamashita, de-acum furios, să se retragă, soldații și marinarii erau deja captivi în Manila, având drept singură cale de scăpare moartea.

Yamashita n-a avut parte în nici un caz de un proces corect. Judecătorii erau ofițeri care făcuseră muncă de birou și cunoșteau legea la fel de prost pe cât înțelegeau condițiile de pe câmpul de luptă. Unul dintre ei era atât de plictisit, încât mai tot timpul a dormit adânc. MacArthur a pus la dispoziția acuzării toate resursele necesare, în timp ce avocații apărării au fost aleși în ultima clipă. Nu a fost timp pentru analiza tuturor celor șaizeci de capete de acuzare, cărora li s-au adăugat altele chiar înainte de începerea procesului. Regulile de administrare a probelor și alte proceduri au părut arbitrare, dacă nu chiar defavorizante. O „proclamație specială" emisă de MacArthur a enunțat din nou regulile stabilite de Aliați în iunie: „Tribunalului nu i se vor aplica regulile tehnice privind probatoriul. Acesta va adopta și va aplica pe cât posibil proceduri expeditive și nontehnice și va accepta orice probe despre care va considera că au valoare probatorie. Se vor admite toate afirmațiile prin care se presupune că acuzatul și-a recunoscut vina."[16]

Din păcate pentru Yamashita, aici au intrat unele declarații oficiale dubioase, precum și afirmațiile câtorva foști colaboratori deloc de încredere, care au încercat să-și spele reputația prezentând judecătorilor depoziții fanteziste despre felul cum ar fi intenționat generalul japonez să extermine întregul popor filipinez. S-au prezentat și un șir de martori traumatizați, care și-au spus poveștile despre acte de violență oribile din timpul jefuirii Manilei. Cum stătea scris în articolul din *Yank*, „câteva fete povestesc printre suspine atacurile repetate ale soldaților japonezi. Multe dintre ele spun că au fost amenințate cu baioneta ca să se supună. [...] Iată un fragment dintr-o mărturie: «[...] O fetiță de doisprezece ani era culcată pe o rogojină întinsă pe podea. Era plină de sânge, iar rogojina de sub ea era îmbibată tot de sânge»".

Din nou, puţini s-au îndoit de adevărul unor asemenea relatări. Întrebarea era dacă Yamashita ar fi putut ști de existenţa lor şi, dacă da, în ce măsură i-ar fi stat în putere să pună capăt violenţelor. La procesele de la Nürnberg, care se desfăşurau în aceeaşi perioadă, generalii germani au fost acuzaţi doar de crimele de război pe care le ordonaseră, pe care le încurajaseră sau la care participaseră personal. Nu exista nici o dovadă cum că Yamashita s-ar fi făcut vinovat de aşa ceva. Dimpotrivă, ordinele lui arătau contrariul. El a fost acuzat deci de o crimă care până atunci nu existase: anume, că nu putuse împiedica atrocităţile comise de militari care nu se aflau în subordinea lui și care îi încălcaseră intenţionat ordinele. *Yank* afirma cu toată încrederea că Yamashita fusese tratat în bună măsură „conform legii". Dacă a fost cu adevărat așa e greu de spus, fiindcă Yamashita sau oricare alt comandant de trupe nu a avut idee de acea lege nici măcar de departe. Pe 7 decembrie 1945, la aniversarea atacului japonez de la Pearl Harbor, Yamashita Tomoyuki a fost condamnat la moarte prin spânzurare. El a făcut o plecăciune în faţa judecătorilor şi a mulţumit Statelor Unite pentru că-i oferiseră privilegiul „de a avea ca apărători ofiţeri şi gentlemeni americani integri". Maiorul Robert Kerr i-a spus unui ziarist că venise în Pacific aşteptându-se să împuşte japonezi pe plaje, nu să-i spânzure, dar că îi era totuna.[17]

S-a înaintat o cerere de graţiere, respinsă de MacArthur. Avocaţii lui Yamashita au încercat, fără prea mare speranţă, să convingă Curtea Supremă a SUA să declare procesul ilegal. Motivaţia lor era că o comisie militară nu avea nici un drept să judece foşti inamici în vreme de pace şi că procesul nu se desfăşurase corect. Curtea Supremă a decis să nu conteste legitimitatea tribunalului militar, dar doi judecători au emis critici severe la adresa procesului. Unul dintre ei, judecătorul Wiley B. Rutledge Jr., şi-a exprimat astfel dezacordul: „Nu stă în tradiţia noastră să acuzăm pe cineva de un delict anume în funcţie de comportamentul său. [...] Nu imputăm vinovăţia în masă indivizilor, mai cu seamă în cazurile în care persoana nu este acuzată sau nu s-a demonstrat că ar fi participat în mod activ la relele comise de alţii sau că, fiind în cunoştinţă de cauză,

s-ar fi abținut de la a acționa pentru împiedicarea lor, atunci când a fost de datoria sa și i-a stat în puteri să o facă."[18]

Yamashita a declarat că se știa cu conștiința curată. Probele privitoare la masacrul de la Manila, despre care a afirmat că nu avea idee, îl șocaseră profund. El le-a spus avocaților săi că i-ar fi greu să se întoarcă în Japonia după ce lăsase în urmă atâția morți. După ce și-a auzit sentința, a scris un scurt poem:

Lumea pe care o cunoșteam este acum acoperită de rușine,
Nu se va găsi prilej mai potrivit
Să mor.[19]

Yamashita a fost spânzurat pe 23 februarie 1946 la Los Baños, o stațiune pitorească aflată la sud de Manila și renumită pentru apele ei termale.

GENERALUL MACARTHUR a avut o justificare bizară și interesantă pentru neîndurarea arătată adversarului său japonez. Din punctul lui de vedere, Yamashita dezonorase profesia militară.

> Tradițiile celor care luptă sunt vechi și onorabile. Ele se bazează pe cea mai nobilă dintre toate trăsăturile omenești – spiritul de sacrificiu. Acest ofițer [...] nu s-a ridicat la înălțimea acestui standard irevocabil; el și-a trădat în toate privințele crezul de soldat. Fărădelegile care au rezultat din actele sale, scoase la lumină în proces, aruncă o pată pe profesia militară, pe civilizația însăși, și constituie o amintire a rușinii și a dezonoarei pe care uitarea nu o poate șterge.[20]

În stilul său grandilocvent, MacArthur a dat glas unei opinii larg răspândite la vremea aceea: criminalii de război germani și japonezi și complicii lor nu erau judecați doar în scopul de-a se restabili statul de drept, ci și pentru a se reîntemeia „civilizația". Aceleași cuvinte le-au folosit și avocații acuzării în procesele de la Nürnberg și Tokio. Echivalarea civilizației cu „crezul de soldat" era ceva tipic pentru MacArthur. Ideea de a organiza un proces pentru a se înlătura „o amintire a rușinii

și a dezonoarei" era însă de cea mai mare importanță în țările umilite de ocupația străină. Poate că MacArthur s-a gândit la Filipine. Dar amintirea aceea era ca o umbră care plutea peste toate procesele liderilor naționali care colaboraseră cu ocupanții, chiar dacă o făcuseră din motive pe care le consideraseră onorabile.

Un lucru pe care l-au avut în comun Pierre Laval, ministrul cu rangul cel mai înalt în două guverne de la Vichy, și Anton Mussert, conducătorul Mișcării Național-Socialiste Olandeze (NSB), a fost faptul că ambii se considerau oameni de onoare, patrioți care făcuseră tot ce le stătea în puteri ca să slujească interesele patriei. După ce au fost judecați sumar în toamna, respectiv în iarna lui 1945, ei au fost duși în fața plutonului de execuție convinși că mureau ca martiri și că într-o bună zi aveau să fie nu doar răzbunați, ci chiar recunoscuți drept salvatori. Un alt lucru pe care l-au avut în comun a fost acela că, la moartea lor, erau cei mai detestați membri ai națiunilor lor. Existau, ce-i drept, și oameni mai răi, mai brutali. Nici Laval, nici Mussert n-au fost amatori de violență. Dimpotrivă, Laval a fost un pacifist de stânga în timpul Primului Război Mondial și nu s-a dezis până la moarte de aversiunea față de acțiunile militare, inclusiv față de cele desfășurate în apărarea propriei sale țări, ar spune unii. Era împăciuitor din fire, convins că era în stare să se dovedească mai inteligent și decât diavolul însuși la masa negocierilor. Cum îi spunea avocatului său, „pentru mine, a colabora însemna a negocia"[21]. De fapt, ambii li se împotriviseră germanilor uneori, pentru a apăra interesele unor compatrioți ai lor, de obicei fără prea mare succes. Și totuși, aproape toată lumea îi ura. De aceea rezultatul proceselor lor nu putea fi decât de la sine înțeles.

Laval și Mussert, la fel ca Yamashita Tomoyuki, nu erau deloc impunători prin fizic, lucru care nu i-a ajutat deloc. Mussert era un omuleț rotofei, cu fața rotundă, atât de nepotrivit cu uniformele negre și mantalele de piele ale partidului său fascist, încât întotdeauna reușea să arate ridicol. Laval, care nu fusese niciodată genul de agitator cu bocanci și uniformă, ci un politician profesionist, cu pantaloni cu dungă și obișnuita cravată albă, avea un aer de negustor cu reputație proastă, care vinde

bunuri dubioase: era scund, brunet, cu părul unsuros, pleoapele lăsate și o eternă țigară care-i păta dinții strâmbi și mustața zburlită. Mussert și-a început activitatea profesională ca inginer (a proiectat, printre altele, autostrăzi), iar Laval ca avocat. Dintre ei, Laval a avut mult mai mult succes ca politician. A fost de două ori prim-ministru al Franței înainte de război, iar în 1931 a fost declarat de revista *Time* omul anului – „calm, demn și autoritar" – pentru că dirijase Franța spre ieșirea din Marea Criză.[22] La sfârșitul anilor '30, Mussert era deja un personaj comic pentru cei mai mulți olandezi; obiceiul lui de a-și afișa țanțoș cămașa neagră nu se potrivea cu stilul olandez.

Nici unul dintre cei doi nu dorea să-și vadă țara invadată de germani; la urma urmei, chiar *erau* naționaliști. În articolul despre Laval din numărul care l-a declarat omul anului, revista *Time* chiar l-a lăudat pentru atitudinea dură pe care o adoptase față de Germania. În 1935, el a încheiat un pact de scurtă durată cu Marea Britanie și Italia pentru a împiedica reînarmarea Germaniei. Orice, numai să se evite un nou război. Dar când a izbucnit războiul, atât Mussert, cât și Laval au privit ocupația germană drept o ocazie, de parcă le-ar fi venit, în sfârșit, ceasul de glorie. Mussert era animat de viziunea unei Europe noi, dominate de „popoarele germanice" și conduse, firește, de Hitler, dar cu o Olandă autonomă, național-socialistă, sub conducerea lui Mussert însuși. Pe Laval nu-l atrăgea idealismul fascist. Dar, după ce și-a petrecut ultimii ani din deceniul '30 în izolare politică, el a prins ocazia de a-și asuma rolul de izbăvitor al Franței la ananghie. Cu bătrânul mareșal Pétain drept simbol patriarhal, Laval avea să negocieze cei mai buni termeni posibili pentru Franța. Mai mult: și el vedea posibilități în noua Europă, cu Franța ca aliat principal al Germaniei în misiunea de-a scăpa continentul de ciuma modernă cu două fețe: capitalismul anglo-iudeu și bolșevismul rus. Cum singur a spus într-un discurs la radio în 1942, cu niște cuvinte care aveau să se întoarcă și să-l bântuie trei ani mai târziu, „doresc victoria Germaniei, căci fără ea bolșevismul s-ar instala chiar mâine pretutindeni"[23].

Înainte de război, nici Mussert și nici Laval nu dăduseră semne că ar fi simțit vreo aversiune personală față de evrei.

Mussert avea puţini prieteni apropiaţi, dar unul dintre ei era întâmplător evreu, iar în anii '30 i-a încurajat pe evrei să se înscrie în mişcarea lui. După părerea lui, existau „evrei buni" şi „evrei răi". Cei răi erau evreii care refuzau să i se alăture sau care criticau Mişcarea Naţional-Socialistă Olandeză, dovedindu-se astfel „neolandezi". Din nefericire, camarazii germani ai lui Mussert au avut vederi mai stricte în acest sens – unul dintre cele câteva puncte care au creat disensiuni între el şi SS-ul german. În 1940, Mussert a fost obligat să-i dea afară pe puţinii membri evrei rămaşi în NSB, mişcare pentru care şi-a exprimat profundul regret. Nu se ştie *cât de* profund, de vreme ce în 1938 el a pus la punct un plan detaliat prin care evreii din Europa urmau să fie strămutaţi în Guyana Olandeză, Franceză şi Britanică, idee care n-a reuşit să atragă aprobarea lui Himmler şi nici pe a lui Hitler. (Ce părere au avut englezii şi francezii nu se mai ştie.) În plus, Mussert nu avea nici o reţinere să se îmbogăţească pe sine şi pe toţi prietenii şi rudele sale din proprietăţile jefuite de la evrei.[24]

Laval n-a aderat niciodată la antisemitismul marcant al extremei drepte franceze. Şi el avea prieteni evrei şi a lucrat în strânsă colaborare cu colegii evrei. Dar era ministru de stat în 1940, când, fără nici un îndemn din partea germanilor, *le statut des juifs* (statutul evreilor) promulgat de regimul de la Vichy i-a privat pe evrei de drepturile cetăţeneşti. Mai târziu, tot Laval a încercat să-i ferească pe evreii născuţi în Franţa de deportare, dar, ca plată, a trebuit să arunce zeci de mii de evrei născuţi în alte ţări în fălcile deschise ale celui de-al Treilea Reich. Printre ei se numărau şi cetăţeni francezi naturalizaţi, privaţi de cetăţenie în timpul războiului.

Prezentându-se drept salvatori prin colaborare, personalităţile vanitoase ca Mussert şi Laval au intrat orbeşte în capcana pe care le-o întinseseră germanii, Mussert mânat de un amestec de amăgire ideologică şi vanitate, iar Laval din obtuzitate morală şi încredere exagerată în propria viclenie. Nici unul, nici celălalt nu şi-au dat seama că iluziile lor naţionaliste (Franţa şi Olanda ca parteneri importanţi în noua Europă) nu se potriveau deloc cu planurile germane de dominaţie totală. Astfel de trădători patrioţi le erau folositori nemţilor atâta timp

cât preluau greutatea oprobriului public pentru acțiunile deloc populare, ba chiar criminale, ale Germaniei. Puțin câte puțin, ei cedau, uneori împotriva voinței proprii, alteori din neatenție. Mussert și-a incorporat trupele de elită în SS-ul german și a depus un jurământ de loialitate față de Hitler, care, în imaginația lui încețoșată, era nu doar Führerul Germaniei, ci și al tuturor „popoarelor germanice". Laval a colaborat nu doar asigurând muncitori francezi pentru industria germană în schimbul unor prizonieri de război din armata franceză, ci și creând o forță armată care să lupte împotriva partizanilor francezi și trimițând la moarte numeroși evrei. Laval, nu germanii, a fost cel care a insistat asupra deportării copiilor evrei în Polonia împreună cu adulții, în iulie 1942, chipurile pentru a nu despărți familiile.

Ca urmare a conduitei lor, atât Mussert, cât și Laval au fost disprețuiți și bănuiți de germani, care i-au considerat „naționaliști burghezi", și detestați de propriii compatrioți ca întrupare a tuturor aspectelor sordide și rușinoase ale ocupației. Îi urau chiar și naziștii cu cele mai înflăcărate vederi progermane din alte țări, genul de oameni care susținuseră cu entuziasm Reich-ul lui Hitler. Pentru că aveau atât de puțini aliați, după eliberare Mussert și Laval au fost ținta perfectă pentru judecare și condamnare. Pedepsirea exemplară a celor două figuri cu cea mai mare vizibilitate din rândul colaboraționiștilor i-a făcut să se simtă mai bine pe milioane de oameni care, personal, nu dăduseră dovadă de un curaj prea vizibil.

Pétain a fost și el judecat și condamnat la moarte, dar l-au salvat vârsta și distincția. Procesul lui nu făcuse parte din planurile lui de Gaulle. Generalul ar fi preferat de departe ca bătrânul să rămână în exil în Elveția. Pétain a cerut chiar el procesul. Deși situația devenea stânjenitoare, francezii nu s-ar fi îndurat nici în ruptul capului să-l împuște pe eroul de la Verdun. Așa că în loc de execuție Pétain a fost exilat. Într-un fel, Laval i-a luat locul de țap ispășitor. Cum spunea un cântecel popular în Franța acelor vremuri, „Pétain la culcare, / Laval la spânzurătoare, / de Gaulle la muncă". Revista *Time*, aceeași care-i adusese lui Laval elogii atât de entuziaste cu peste un deceniu mai devreme, a scris:

Săptămâna trecută a fost judecat Pierre Laval. În cazul lui, nu s-a manifestat nici urmă din mila cumplită și simțul unei datorii dureroase care au umplut inimile tuturor francezilor în timpul judecății, condamnării și comutării pedepsei în închisoare pe viață pentru bătrânul mareșal Petain. Înlăturarea lui Pierre Laval, o sarcină de rutină și necesară, ar fi putut fi o răzbunare satisfăcătoare. El a făcut din ea o farsă rușinoasă.[25]

Afirmația era puțin cam nedreaptă. Nimic de zis, procesul a fost o farsă, dar nu Laval a fost principalul vinovat. Lui de Gaulle nu-i plăceau epurările și procesele, dar se vedea nevoit să treacă la muncă, așa cum îi cerea cântecul popular, și voia să termine cât mai repede posibil. Pe 21 octombrie era programat un referendum asupra constituției postbelice, așa că verdictul lui Laval trebuia pronunțat până atunci. Laval a așteptat în celulă, fumând cinci pachete de țigări americane pe zi și fierbând de furie că nu i se permitea accesul la documentele pe care le strânsese cu grijă în apărarea sa. O notă găsită în valiza lui când a fost adus înapoi în Franța cu avionul de la refugiul temporar din Germania îi descrie starea de spirit apăsătoare: „Ciudat paradox. Iată-mă obligat să mă justific în fața unui tribunal pentru politicile și acțiunile care ar fi trebuit să-mi aducă notorietate în toată țara. Eu știu că atât înainte de război, cât și în anii aceia nefericiți de ocupație mi-am făcut datoria."[26]

Mussert, cu înclinația lui nevindecată pentru amăgiri, descoperise o fantezie nouă în celula lui de pe coasta olandeză dinspre Marea Nordului: proiectase un submarin uriaș. Cum, după părerea lui, era imposibil ca americanii să nu vrea să se folosească de invenția lui, se aștepta să fie trimis în SUA. Și-a petrecut ultima săptămână de viață învățând engleza – încă un plan eșuat.

Una dintre petele procesului lui Laval, asupra căreia n-a întârziat să atragă atenția Laval însuși, a fost faptul că judecătorii și avocatul acuzării serviseră același regim de la Vichy în slujba căruia se pusese și el și îi juraseră și ei loialitate lui Petain. Procurorul general André Mornet chiar făcuse parte dintr-un

comitet pentru denaturalizarea evreilor. Juriul era compus din membri ai parlamentului și ai rezistenței.

Jacques Charpentier, președintele Baroului parizian, simțind că este vorba de o luptă rituală până la moarte, ca în corida spaniolă, își amintea: „La fel ca ștrengarii andaluzi care sar în arenă, membrii juriului l-au insultat pe acuzat și au intervenit în audieri. [Laval] a fost judecat fără să fie audiat. [...] Așa cum a fost readus în fire Robespierre ca să fie târât pe eșafod, cadavrul lui Laval a fost înviat ca să poată fi aruncat un trădător încă viu în fața leilor poporului."[27]

Apogeul dramatic al procesului a fost protestul lui Laval împotriva părtinirii de care dădeau dovadă judecătorii: „Puteți să mă condamnați!" a strigat el, bătând în masă cu servieta pe care era gravat titlul lui de șef al executivului. „Puteți să mă trimiteți la moarte; dar n-aveți dreptul să mă defăimați!" Ca reacție, unul dintre jurați a strigat: „Taci, trădătorule!" Laval a răcnit furios că era un francez care-și iubea țara. Iar jurații i-au răspuns, tot strigând, că era un „nemernic" (*salaud*) care „merita douăsprezece gloanțe" de la plutonul de execuție.[28] Laval a conchis că preferă să tacă decât să fie „complice" la o „crimă judiciară". Când un jurat a strigat: „N-o să se schimbe niciodată!", Laval a răspuns, sincer și hotărât: „Nu, niciodată."[29]

Procesul lui Mussert din Palatul Regal de la Haga a fost mai demn, dar nici acolo n-a existat vreo îndoială cu privire la rezultat. Avocatul acuzării, J. Zaaijer, a observat în pledoaria de deschidere că „și fără proces, știm deja ce sentință merită Mussert" – un mod destul de ciudat de a începe o audiere legală. Avocatul care l-a apărat cu pricepere, Wijckerheld Bisdom, și-a amintit mai târziu că, în zilele acelea când războiul de-abia se încheiase, exista un consens potrivit căruia „cei mai răi național-socialiști, și în primul rând Mussert, considerat însăși esența național-socialismului olandez, nu puteau scăpa de pedeapsa cu moartea"[30]. Forța din spatele proceselor era sentimentul mulțimii; legea reacționa la pulsul străzii.

Mussert s-a apărat de acuzația de trădare cu un discurs clocotitor. Dând din brațe, de parcă ar fi fost tot la o adunare de partid, el a susținut că scopul lui nu fusese nici pe departe să aducă dominația străină în țară. Dimpotrivă, idealul lui

fusese, de la bun început, formarea unui guvern olandez care să apere interesele Olandei când Germania victorioasă avea să aducă o nouă ordine în Europa. Mussert a mai explicat că ajutorul dat cauzei germane fusese esențial „pentru a împiedica Asia să calce pragul Europei". Transportat de înflăcărarea propriei retorici, el a uitat unde se afla și s-a adresat completului de judecată cu formula „loialii mei susținători", expresie care a stârnit un val de râsete într-o adunare altfel destul de sumbră.[31]

Și execuția fostului lider olandez a fost mai sobră decât sfârșitul lui Laval. Mussert a fost dus printre dunele din afara orașului Haga, unde germanii împușcaseră mulți partizani olandezi, și legat de un stâlp simplu. Când un preot protestant i-a spus „rămas-bun", Mussert s-a scuzat că nu mai poate da mâna cu el. Doisprezece oameni au ațintit puștile asupra lui, iar Mussert a murit.

Laval s-a frământat multă vreme de teamă să nu fie desfigurat de un glonț. Avocații l-au asigurat că execuțiile moderne se desfășurau foarte îngrijit. Apoi el a făcut o încercare nereușită de-a se sinucide, înghițind o capsulă veche cu cianură, care nu mai era destul de puternică încât să-l omoare repede. Îngrijit până și-a recăpătat cunoștința, deși încă șchiopăta, a fost dus într-un loc aproape de zidul închisorii, îmbrăcat într-un costum de culoare închisă, cu obișnuita cravată albă și o eșarfă în culorile Franței – roșu, alb și albastru. A insistat ca avocații să nu se îndepărteze prea tare, fiindcă „aș vrea să vă văd când mor". Ultimele lui cuvinte au fost *Vive la France!*. Au răsunat împușcăturile, iar Laval s-a înclinat spre dreapta. Atunci, un sergent a făcut exact lucrul de care Laval se temuse cel mai mult și l-a împușcat din nou, ca să fie sigur, desfigurându-l. Un tânăr jurnalist prezent a descris scena astfel: „Lumea s-a strâns în jurul stâlpului ca să ia bucăți de lemn. Cele mai prețioase erau așchiile mânjite de sânge."[32]

Nu ar fi tocmai corect să spunem că Mussert sau Laval au fost țapi ispășitori. Nu încape îndoială că se făcuseră vinovați de sprijinirea inamicului. Aleseseră să colaboreze cu ocupația germană. Iar procesele lor și-au servit scopul principal – în cazul lui Mussert, evitarea genului de răzbunare „sălbatică"

din cauza căreia muriseră atâția francezi. În plus, procesul lui sumar (prea sumar) le-a dat autorităților olandeze justificarea necesară ca să elibereze multe figuri mărunte care umpleau deja până la refuz închisorile și taberele de prizonieri și așa suprapopulate. Morțile violente ale lui Mussert și Laval au fost demonstrații de justiție; ele au arătat că guvernele postbelice își făceau treaba. Sfârșitul fatal al lui Laval, ca și al lui Mussert, a fost o cale de a domoli actele de răzbunare și de a face un prim pas către reconstruirea țării.

Dar dacă aceste două procese au îndeplinit unul dintre scopurile exprimate de Atena în *Eumenidele*, ostoind setea de răzbunare, graba cu care s-au desfășurat, încheierea hotărâtă dinainte și, mai ales în cazul lui Laval, procedura care lăsa mult de dorit au aruncat o umbră de îndoială asupra procedurilor legale. Un observator a conchis, cu un dramatism poate exagerat: „Procesul lui Laval este de neiertat fiindcă i-a făcut pe francezi să se îndoiască de realitatea justiției franceze. [...] De-acum, răul e făcut. Justiția franceză a fost discreditată. Laval a câștigat ultima rundă și a dus până la capăt demoralizarea țării.“[33]

ÎN 1945, UNELE VOCI SUSȚINEAU că justiția ar fi avut mai mult de câștigat dacă s-ar fi trecut cu totul peste formalitățile legale și dacă principalii vinovați ar fi fost împușcați pur și simplu. George F. Kennan, implicat activ în politicile europene în calitatea sa de diplomat american, și-a exprimat în memoriile lui aversiunea față de procesele pentru crime de război. În cazul liderilor naziști, a spus el, crimele comise fuseseră atât de groaznice, încât n-ar fi avut nici un rost să li se cruțe viața vinovaților: „Personal, consider că ar fi fost bine dacă li s-ar fi dat comandanților aliați ordine pe termen nedefinit ca dacă astfel de oameni cad în mâna trupelor lor, odată ce li se stabilește fără urmă de îndoială identitatea, să fie executați pe loc.“[34]

Și alții i-au împărtășit opiniile. Secretarul de stat american Cordell Hull, de pildă, le-a spus colegilor săi englezi și sovietici că, în mod ideal, el ar fi procedat astfel: „i-aș lua pe Hitler, pe Mussolini, pe Tōjō și pe complicii lor principali și i-aș pune în

fața unei curți marțiale pentru un proces rapid, fără formalități. Iar a doua zi, la răsărit, ar avea loc un incident istoric."[35] Merită spus că Hull primise Premiul Nobel pentru pace în 1945. Biroul pentru Afaceri Externe al Marii Britanii a dat publicității în timpul războiului un memorandum în care și-a exprimat dezacordul cu procesele în care ar fi fost judecați după război oameni ca Heinrich Himmler, liderul SS-ului, fiindcă purtau „o vină atât de neagră", încât era „dincolo de autoritatea oricărui proces judiciar"[36]. Și Churchill a fost de părere că ar fi cel mai bine „să-i înșirăm unul lângă altul și să-i împușcăm". Sună destul de dur, dar a aduce niște oameni în fața justiției, mai ales în compania unor judecători sovietici care nici ei nu aveau mâinile curate, știindu-se că sentința nu putea fi decât una, risca să facă mai mult rău decât bine statului de drept. Sovieticii, care au insistat să se țină procese, deși Churchill se opunea în continuare, i-au surprins pe judecătorii aliați propunând un toast pentru executarea liderilor germani înainte ca procesele de la Nürnberg să fi început măcar.

În mod bizar, e posibil ca și germanii să fi fost mai impresionați în 1945 dacă s-ar fi recurs direct la execuții. Poetul englez Stephen Spender, aflat în vizită la Hamburg, a aflat că majoritatea considerau judecarea celor vinovați de atrocitățile de la Bergen-Belsen un simplu act de propagandă: „Germanii îmi spuneau: dacă acuzații chiar sunt vinovați și dacă tot știm că așa este, de ce nu terminăm mai repede cu toată povestea și nu-i condamnăm odată?"[37]

Memorandumul emis de Ministerul de Externe britanic sesiza o problemă importantă când vorbea despre natura extremă a vinii lui Himmler: oare legile, așa cum erau formulate atunci, erau adecvate pentru judecarea unor fapte care depășeau de departe crimele de război convenționale? E posibil ca lumea să nu fi fost conștientă încă de amploarea și de natura reală a încercării naziste de a extermina un întreg popor din motive ideologice. Încă nu folosea nimeni cuvântul „Holocaust". Dar Aliații văzuseră destule încât să-și dea seama că aveau de-a face cu ceva nemaiauzit. Implicațiile legale erau deja clare înainte de procesele de la Nürnberg.

Doar trupele sovietice văzuseră cu ochii lor ce rămăsese din lagărele de exterminare naziste din Polonia. Dar Aliații occidentali erau profund zguduiți de ceea ce găsiseră în lagăre de concentrare ca Dachau, Buchenwald și Bergen-Belsen. Generalul Eisenhower a vizitat un lagăr numit Ohrdruf, care funcționa ca ramură a celui de la Buchenwald, pe 12 aprilie 1945. Se afla aproape de Weimar, iar SS-ul îl părăsise nu demult. Cei din SS nu avuseseră timp să ardă toate cadavrele, care zăceau risipite ca niște păpuși zdrobite printre prizonierii prea slăbiți ca să se ridice în picioare. Reporterul de la *Yank* a scris: „Frigul conservase cadavrele și atenuase duhoarea, așa că puteai umbla printre ele și le puteai privi de destul de aproape." Același reporter, sergentul Saul Levitt, a observat că „în jurul cadavrelor, sângele formase pe pământ un fel de clătite de noroi roșu"[38].

Eisenhower i-a scris soției lui, Mamie: „Nici în vis nu mi-aș fi putut închipui că poate exista pe lume asemenea cruzime, bestialitate și sălbăticie." El a vrut ca și soldații americani să vadă scenele acelea, ca să nu mai aibă nici o îndoială cu privire la motivul războiului. A vrut să le dea voie în lagăr și reporterilor, ca să nu fie posibil să susțină cineva vreodată că acele crime oribile erau invenții ale biroului de propagandă. Au fost chemați să facă un tur al lagărelor senatorii și membrii Congresului american și parlamentarii englezi. Eisenhower a dorit să se înregistreze totul – mormanele de cadavre în putrefacție, crematoriile și sălile de tortură – tocmai pentru că astfel de lucruri „mintea americană nici nu le poate cuprinde".[39] Churchill a primit de la Eisenhower un mesaj în care i se spunea că „lucrurile descoperite, mai ales la Weimar, depășeau de departe orice s-a găsit până acum"[40].

Pe lângă faptul că toți cetățenii germani din împrejurimi au fost obligați să umble prin lagăre, acoperindu-și nasul cu batistele, ferindu-și ochii și vomitând pe lângă gropile pline de cadavre înnegrite, și locuitorii orașelor aliate trebuiau să vadă ce făcuseră germanii. Hotărârea nu a fost întotdeauna binevenită. La Londra, privitorii din cinematografe, „neputând îndura filmările atrocităților", au încercat să iasă din cinematograful din Leicester Square, dar la ușă le-au tăiat calea

soldații englezi. *Daily Mirror* a consemnat că „în toată țara, lumea a ieșit din cinematografe, iar în multe locuri au găsit soldați care să-i îndemne să intre înapoi și să facă față imaginilor". Se spune că unul dintre soldați a spus: „Mulți nu cred că sunt posibile asemenea lucruri. Filmele sunt dovada. E de datoria tuturor să știe."[41]

Sau, cum a scris *The Times* la Londra: „Este de cea mai mare importanță pentru civilizație în sine ca lumea civilizată să se lepede de ultimul pretext care-i îngăduia să afișeze o reacție sceptică și deci indiferentă la astfel de atrocități."[42] Ideea, susținută cu convingere de Eisenhower, că simpla conștientizare a capacității omului de a face rău avea să ne facă pe noi, ceilalți, să ne comportăm mai bine, că a învăța despre tot ce poate fi mai rău putea fi un proces de civilizare, a fost unul dintre principalele motive ale proceselor pentru crime de război de mai târziu.

Lumea încă nu-și dădea seama că ororile de la Ohrdruf, oricât de groaznice ar fi fost, tot păleau în comparație cu fabricile morții din Polonia; de aceea, unele relatări din vremea respectivă au numit lagărele de concentrare germane „lagăre ale morții". Un alt detaliu rareori subliniat de reportajele vremii era faptul că majoritatea victimelor din multe astfel de lagăre erau evrei. Dar Eisenhower a vrut ca lumea să știe, pentru binele civilizației, iar una dintre căile de a păstra în memorie ceea ce se întâmplase și de a le da cetățenilor Germaniei și tuturor celorlalte țări o educație morală a fost să se caute tot mai mulți inculpați pentru procesele pentru crime de război. Pe 2 iunie, Eisenhower a cerut Cartierului General suprem al Forțelor Aliate occidentale acuzarea celor răspunzători pentru atrocități.

Primul proces din lagărele de concentrare s-a desfășurat chiar la Bergen-Belsen, sub jurisdicție engleză, nu americană. A fost, ca să-i spunem așa, o repetiție generală pentru procesele de la Nürnberg din 1945–1946 și a arătat cât de grea avea să fie aplicarea legilor și a procedurilor legale de până atunci la crimele naziste. Unii dintre inculpați, printre care sadicul comandant al lagărului Belsen, Josef Kramer, și doctorul lagărului, Fritz Klein, lucraseră și la Auschwitz-Birkenau. S-a decis

să fie judecați și pentru faptele comise acolo, așa că rolul activ pe care-l jucaseră în exterminarea în masă s-a cumulat cu neglijența criminală într-un lagăr de concentrare inimaginabil de supraaglomerat, în care mii de oameni înfometați erau lăsați să moară de tifos și de alte boli. Titlurile ziarelor, chiar și în paginile sobre ale lui *The Times*, strigau zilnic despre „Scene demne de Dante"; „Martor în camera de gazare"; „Milioane de victime"; „Tinere spânzurate"; „Povestea unei fete ucise în bătaie". Numele lui Kramer („Monstrul de la Belsen") și al Irmei Grese, o femeie blondă în vârstă de douăzeci și doi de ani din gărzile lagărului („bestia frumoasă" sau „hiena de la Auschwitz"), au devenit cunoscute în lumea întreagă ca personaje ale spectacolului ororilor naziste. E îndoielnic că popularizarea aceasta chiar a ajutat lumea să înțeleagă crimele naziștilor. A fi șocat de depravarea unor „bestii" și „monștri" individuali însemna, într-un fel, a ignora sistemul criminal care făcea ca faptele lor să pară aproape normale. Relatarea mult criticată a lui Hannah Arendt despre procesul lui Eichmann de la Ierusalim, din 1962, a spus lucrurilor pe nume. Când crima în masă pe motive ideologice devine politică guvernamentală, toată lumea, de la Reichsführer-ul SS la birocratul mărunt care se ocupă de mersul trenurilor, e complice. Bestiile nu au făcut altceva decât să se murdărească pe mâini mai mult decât majoritatea.

Procesul de la Belsen, ca atâtea altele, trebuia terminat cât mai repede cu putință; o cerea publicul scandalizat. Dar englezii s-au mândrit cu simularea unui proces corect, ca la carte, fără artificiile care au discreditat acuzarea lui Laval. Problema era legea în sine. Un tribunal militar englez, precum cel întrunit în clădirea arătoasă din secolul al XIX-lea a școlii din Lüneburg, nu putea judeca decât crime de război, definite drept „încălcări ale legii și ale uzanțelor războiului".[43]

După ciondăneli nesfârșite pe teme juridice între avocați cu privire la dreptul instanței de a-i judeca pe inculpați, câțiva martori au prezentat relatări șocante ale celor trăite. Sophia Litwinska, din Lublin, supraviețuise lagărului de la Auschwitz și celui de la Belsen. Ea a povestit cum, în ajunul Crăciunului din anul 1941, femeile au fost dezbrăcate de zdrențele care le

acopereau, scoase cu forța din barăci și puse să stea în picioare, dezbrăcate, în ger, până la ora cinci a dimineții de Crăciun, când au fost încărcate într-un camion cu basculantă care le-a răsturnat la grămadă în fața camerei de gazare.

Dr. Hadassah Bimko, din Sosnowiec, care avea să se căsătorească mai târziu cu Josef Rosensaft, liderul sionist, a depus mărturie pe 21 septembrie, în lumina orbitoare a unor lămpi de 3.000 de wați. Ea își pierduse la Auschwitz părinții, fratele, soțul și fiul de șase ani. Ca infirmieră, văzuse de aproape ce se petrecea în lagăr: selecțiile la care luaseră parte atât Kramer, cât și dr. Klein; experimentele medicale; camerele de gazare, în care prizonierii evrei din *Sonderkommando* (unitatea de muncă din lagărul de exterminare) erau puși la muncile cele mai oribile: tunderea cadavrelor, transportarea lor, incinerarea. Cei care urmau să ajungă în camerele de gazare, a relatat *The Times*, preluând mărturia lui Bimko în fața judecătorilor, „erau luați complet dezbrăcați și așteptau câteva zile, fără mâncare sau apă, până veneau camioanele să-i ducă la crematoriu". După ce se sufocau în camera de gazare, adăuga ea, „morții erau luați cu niște vagonete ale căror șine ieșeau dintr-o încăpere aflată la capătul opus față de camera în care se dezbrăcau deținuții. Din când în când, loturi de membri ai *Sonderkommando* erau executați și le luau locul alții. Totuși, în general se putea ține socoteala cât de cât". Astfel, a spus ea, câteva prietene din lagăr au calculat că fuseseră exterminați patru milioane de evrei.[44]

Prietenele lui Bimko supraestimaseră cifra, dar tribunalul militar englez a fost pus în fața realităților oribile ale genocidului evreiesc. Apărarea a încercat să identifice discrepanțe sau scăpări ale memoriei din partea martorilor. Avocatul lui Kramer, maiorul Winwood, subscriind, poate, prejudecăților des întâlnite în continuare, i-a descris pe deținuții de la Belsen drept „drojdia ghetourilor din Europa Centrală", remarcă pentru care a prezentat scuze mai târziu, susținând că „nu am fost altceva decât un purtător de cuvânt al acuzatului".[45] Dar puțini s-ar mai fi putut îndoi că atrocitățile descrise se petrecuseră. Era totuși un tribunal militar, iar unii avocați nu puteau gândi decât în termeni militari. Maiorul Winwood și-a comparat

clientul cu un „comandant de batalion în a cărui regiune se află o închisoare cu privire la care primește ordine de la Cartierul General al batalionului". SS Hauptsturmführer Kramer a fost un simplu soldat care-și respectase ordinele. Nu a existat nici o dovadă de „încercare deliberată" de a-i „maltrata pe deținuți".[46]

Apărarea l-a chemat ca martor pe colonelul Herbert A. Smith, profesor de drept internațional la Universitatea din Londra, pentru a susține că nu se comisese nici o crimă de război. Cele petrecute în lagăre nu avuseseră „nimic de-a face cu războiul" și nu puteau fi considerate crime în nici un sens, date fiind locul și perioada în care fuseseră comise. În fond, a spus el, șeful poliției era pe atunci Himmler și lui îi revenea dreptul de-a da ordine care, „în calitatea în care fuseseră emise, aveau forță de lege".[47]

Nici unul dintre argumentele acestea nu i-a salvat pe Kramer, Grese sau dr. Klein de spânzurătoare. Dar cel puțin două concluzii se puteau trage din procesul de la Belsen. E posibil ca lumea să nu fi înțeles încă pe deplin diferența dintre lagărele de exterminare și lagărele de concentrare, sau să nu fi știut câți oameni fuseseră uciși în Europa de Est chiar înainte să intre în funcțiune camerele de gazare. Dar faptul că mașinăria ucigașă nazistă lucra sistematic ar fi trebuit să-l știe oricine citea un ziar în anul 1945. De aceea erau atât de obtuze remarcile despre „maltratare" deliberată. În stilul lui pedant, profesorul Smith mai scosese în evidență și altceva: legile și convențiile existente cu privire la crimele de război nu mai erau adecvate pentru natura și amploarea a ceea ce făcuseră naziștii. Procesul de la Belsen a fost o treaptă pregătitoare pentru cel mai mare proces pentru crime de război din istorie, început la Nürnberg pe 20 noiembrie, la patru zile după ce „bestiile" de la Belsen fuseseră condamnate la moarte.

MERITĂ SPUS DESPRE CEI DOUĂZECI ȘI UNU DE INCULPAȚI de la Nürnberg că nu arătau a bestii. Cei prezenți au observat că aveau un aspect absolut obișnuit – siluete palide, obosite, în costume mototolite: Joachim von Ribbentrop, cu bărbia sus și

cu ochii închiși, într-o poză a demnității rănite; Hermann Göring, lăsat moale pe scaun, scoțându-și batista ca să-și șteargă saliva de pe buzele curbate într-un zâmbet sarcastic; Hans Frank, care-și ascundea ochii în spatele ochelarilor de soare; Fritz Sauckel, șeful Departamentului pentru Munca Forțată, cu un aer de portar timid; Hjalmar Schacht, care se ferea de ceilalți de parcă s-ar fi temut să nu se molipsească de ceva; Julius Streicher, care tresărea și se foia întruna. E drept că Rudolf Hess, care se legăna pe scaun și se holba nebunește de sub sprâncenele groase, arăta destul de ciudat, dar e foarte posibil să fi fost dement.

În afară de câțiva martori, un singur om din Palatul de Justiție din Nürnberg simțise pe pielea lui tot ce puseseră la cale cei de mai sus. Probabil că puțini îi știau numele sau îl observaseră măcar, printre sutele de avocați, interpreți, grefieri, judecători, agenți ai poliției militare și ziariști. Ernst Michel era reporter începător la o agenție de presă germană. Lângă numele care apărea sub titlul articolelor lui era scris 104995 – numărul lui de prizonier la Auschwitz. Michel era încă elev când a fost arestat, în orașul natal, Mannheim, în 1939, pur și simplu pentru că era evreu.

Chiar înainte să sosească trupele sovietice în lagărul de la Auschwitz, Michel a fost trimis într-un marș al morții spre Buchenwald, prin ținuturile înghețate de la frontiera Germaniei cu Polonia. Când armata americană s-a apropiat de Buchenwald, el a fost trimis din nou în marș; cântărea 36 de kilograme. Ca prin minune, a găsit puterea de-a fugi în pădure și a supraviețuit o vreme în zona sovietică, acoperindu-și zeghea din lagărul de concentrare, de teamă să nu se afle că era evreu. Întors în cele din urmă la Mannheim, a aflat că părinții îi fuseseră uciși. Îi dispăruseră toate rudele. Cum știa puțină engleză din liceu, a fost angajat ca interpret de echipa americană care investiga crimele de război. Când ne-am întâlnit la New York, mi-a spus: „Germanii spuneau întotdeauna că i-au ajutat pe evrei. I-au ajutat pe dracu'! Pe unul dintre cei care au spus asta chiar îl cunoșteam, a fost nazist sadea."

După aceea, Michel a fost trimis ca reporter la procesul de la Nürnberg. Își făcea griji că nu avea nici un fel de pregătire

profesională, așa că i s-a spus să scrie pur și simplu ce vede. Iată-l deci, la șase luni după evadarea dintr-un marș al morții de la Buchenwald, pe prizonierul de la Auschwitz nr. 104995, în aceeași încăpere cu Göring. La New York, șase decenii mai târziu, el și-a amintit: „Pe toți îi cunoșteam după figură. Și eram liber, singurul supraviețuitor de la proces. Acolo se vorbea despre *mine*."

Iată ce a scris Ernst Michel în primul articol pentru agenția de presă germană *Deutsche Allgemeine Nachrichtenagentur*:

> Adeseori, în orele acelea grele din lagăr, mă ținuse în viață convingerea că va veni o zi când cei răspunzători pentru acest regim aveau să ajungă în boxa acuzaților. Convingerea aceasta mi-a dat puterea să merg mai departe. Astăzi a venit vremea. Astăzi, la doar câțiva metri de mine, se află oamenii care, pentru toți prizonierii din lagăre, au fost simboluri ale distrugerii și care acum sunt judecați pentru faptele lor.[48]

Oricât ar fi șchiopătat tribunalele pentru crime de război ale Aliaților (pentru că nu se poate nega că șchiopătau, la Tokio chiar mai rău decât la Nürnberg), declarația lui Michel ar fi putut fi un argument în favoarea faptului că erau totuși corecte. Un alt argument în apărarea judecăților făcute la Nürnberg este că, în mare parte, procesul a fost extraordinar de plictisitor. Rebecca West, care s-a aflat acolo în ultimele săptămâni dinainte de pronunțarea verdictelor, a descris Palatul de Justiție ca pe „o citadelă a plictiselii". Ea a adăugat că toată lumea „din jurul Palatului era cuprinsă de o moleșeală nemaivăzută, [...] o plictiseală la scară istorică, enormă. Acolo se învârteau rotițele unei mașinării, ale unei mașinării uriașe cu care omenirea, în ciuda șubrezeniei scopului și a dorinței frecvente de moarte, își apărase viața"[49].

Cel puțin la Nürnberg legea a fost luată în serios. Nu a fost un proces grăbit, motivat de furia poporului. Procedura trebuia dusă până la capăt, apoi următoarea și următoarea și următoarea; plictiseala a devenit o dovadă a probității. Procesele de mai târziu, de la Curtea Penală Internațională de

la Haga, aveau să urmeze modelul celor de la Nürnberg, mai ales în această privință. Plictiseala înmuia praful de pușcă al răzbunării. Acesta era și scopul. Încă din 1942, nouă guverne exilate la Londra înființaseră Comisia Inter-Aliată pentru Pedepsirea Crimelor de Război. Declarația de la St. James's, numită dupa palatul în care a avut loc întrunirea, a fost scrisă cu gândul la pericolul „actelor de răzbunare din partea populației în general". De aceea, „simțul dreptății din lumea civilizată" cerea ca guvernele libere „să numere printre țelurile lor principale în vreme de război pedepsirea, pe căile justiției organizate, a celor vinovați sau răspunzători de aceste crime"[50].

Se poate spune că, în perioada proceselor de la Nürnberg, lumea încă nu era pe deplin conștientă de genocidul comis de naziști împotriva evreilor. Dar asta nu înseamnă că genocidul era necunoscut. În decembrie 1942, la doar câteva luni după ce au intrat în funcțiune camerele de gazare din lagărele de exterminare, guvernul german a fost acuzat de Aliații americani și europeni de „o politică bestială de exterminare a populației evreiești din Europa". Faptul că afirmația încă nu intrase pe deplin în conștiința publicului a avut următoarele explicații: ceea ce se întâmpla era încă inimaginabil, iar cele două guverne au considerat că nu era cazul să difuzeze informațiile prea insistent; ele nu voiau ca populația să creadă că războiul se ducea pentru salvarea evreilor.[51]

Deși Uniunea Sovietică încă nu subscrisese declarației Aliaților occidentali de condamnare a genocidului evreiesc din 1942, iar multă vreme după război a preferat să vorbească despre victimele fascismului fără să facă referire în mod special la evrei, avocații sovietici ai acuzării au menționat că, în timpul proceselor de la Nürnberg, generalul Roman A. Rudenko, unul dintre cei cinci avocați principali ai acuzării, prezidase personal procese „de formă" sângeroase și nu avea nici o reținere să răspândească propagandă mincinoasă la Nürnberg, cum ar fi învinuirea germanilor de uciderea a peste 20.000 de ofițeri polonezi în pădurea Katyn în 1940, deși știa prea bine că de fapt masacrul fusese comis de poliția secretă sovietică. Dar în privința genocidului evreiesc el nu a lăsat loc de îndoială. Ernst Michel a citat, într-unul dintre reportajele sale, din

discursul lui Rudenko: „Conspiratorii fasciști au plănuit exterminarea până la ultimul om a populației evreiești de pe planetă și au pus-o în aplicare prin toată activitatea lor începând din 1933. Distrugerea bestială a poporului evreu s-a petrecut în Ucraina, în Belarus și în statele baltice.“[52]

În realitate, afirmația lui a fost ușor exagerată; exterminarea a început în 1941, nu în 1933. Rudenko a folosit, probabil, o dată mai veche pentru a sublinia ideea unei conspirații naziste nu doar pentru uciderea evreilor, ci și pentru lansarea unui război de agresiune împotriva Uniunii Sovietice.

Cum legile existente cu privire la crimele de război, după cum se observase încă de la procesul de la Belsen, nu se aplicau decât actelor de război, au trebuit create legi noi, care să acopere al Treilea Reich înainte de 1939 și exterminarea sistematică a unui popor. Faptul că în Germania nazistă nu existaseră legi împotriva uciderii evreilor sau a altor civili nevinovați nu putea fi acceptat. La fel și ordinele de sus, acceptate ca motiv valabil pentru a lua parte la crime în masă. Noua categorie juridică a „crimelor împotriva umanității“, introdusă în Carta de la Londra a Tribunalului Militar Internațional din august 1945, a lărgit definiția crimelor de război. O altă noutate juridică o reprezentau „crimele împotriva păcii“, planificarea și purtarea unui război de agresiune. Planificarea preceda luptele propriu-zise. Aici a intervenit ideea de conspirație. În legea anglo-americană, inculpații pot fi declarați vinovați de conspirație la crimă. Legea aceasta li s-a aplicat naziștilor (iar mai târziu, cu temeiuri mult mai îndoielnice, armatei și guvernului japonez).

Condamnarea cuiva pentru încălcarea unor legi promulgate după comiterea propriu-zisă a crimelor are o bază legală șubredă. Supunerea acuzaților dintr-o națiune înfrântă la judecata învingătorilor poate fi și ea criticată. Procesele de la Tokio din 1946, care s-au desfășurat de parcă Japonia din timpul războiului fusese o replică asiatică a Germaniei naziste, au dus și ele la grave distorsionări. Ernst Jünger, autorul naționalist de dreapta, vedea un mare pericol moral în a face din niște nemernici victimele nedreptății. Tot el a descris com-

pletul de judecată de la Nürnberg ca fiind „compus din criminali și puritani, cuțite de măcelar ținute de mânere morale“[53].

Dar era *de așteptat* o asemenea afirmație din partea lui Jünger, un naționalist german nereformat al cărui dispreț pentru americani nu era comparabil decât cu ura lui față de bolșevismul sovietic. Una peste alta, a fost mai bine să se țină procese, fie ele și prezidate de judecători puritani sau cu mâinile pătate de sânge, decât să se aplice sugestiile lui Churchill, Hull și Kennan. Execuțiile sumare i-ar fi adus pe învingătorii aliați la același nivel moral cu naziștii înfrânți. Deși cei mai mulți germani și-au dat seama de avantajele proceselor de la Nürnberg de-abia mai târziu, după ce resentimentul înfrângerii s-a domolit și viața a devenit mai puțin precară, ele au creat un model pe baza căruia germanii și-au judecat singuri criminalii de război. Faptul că japonezii nu au făcut același lucru are multe motive: la Tokio, dreptatea învingătorilor a fost mai bătătoare la ochi, s-au făcut mai multe greșeli, războiul în sine nu a fost văzut în aceeași lumină și nu a existat nici regim nazist, nici Holocaust, nici Hitler.

S-a făcut deci dreptate? Au fost suficiente epurările și procesele pentru a convinge populația că se făcuse dreptate? Răspunsul este, inevitabil, nu: au rămas liberi prea mulți criminali, dintre care unii aveau să-și dezvolte cariere prospere, în timp ce alții, mult mai puțin vinovați, au fost pedepsiți ca țapi ispășitori. Dar dreptatea totală, chiar și în cele mai favorabile împrejurări, e un ideal utopic. Ea ar fi fost imposibilă din motive atât practice, cât și politice. Nu se pot aduce în fața justiției milioane de oameni. Pedepsirea celor vinovați trebuie pusă și în contextul altor interese. Un exces de zel ar fi făcut imposibilă reclădirea societăților. Prea puțin efort de a le cere socoteală celor mai vinovați ar fi subminat orice simț al decenței. Echilibrul era fragil și inevitabil imperfect. Trebuie să fi fost exasperant să crești în Germania după război, avându-i pe foștii naziști drept învățători, doctori, profesori universitari, diplomați, industriași și politicieni. Și nu doar în Germania sau în Japonia. În multe țări care înduraseră ocupația nazistă, se întâmpla foarte rar ca vechile elite care căzuseră la înțelegere

cu al Treilea Reich să-și piardă prea mult din lauri după plecarea germanilor.

Dar poate că oportunismul e cea mai folositoare calitate a omului. În iunie 1945, fosta luptătoare din mișcarea de rezistență din Berlin Ruth Andreas-Friedrich a discutat subiectul cu un prieten, și el luptător curajos din rezistență. Acesta din urmă, pe nume Frank, i-a spus:

> Führerul e mort. Dacă vrei să trăiești, trebuie să mănânci. Dacă vrei să mănânci, și să mănânci bine, e cazul să nu fii nazist. Așa că nu sunt naziști. Așa că n-au fost naziști și se jură pe ce au mai sfânt că n-au fost *niciodată*. [...] Denunțarea și condamnarea nu-i ajută pe oameni să se reformeze. Ajută-i să se ridice de unde au căzut. Dă-le o ocazie să-și ispășească păcatele. Și, odată ispășite, gata cu represaliile. O dată pentru totdeauna.[54]

Faptul că aceste cuvinte au venit din partea unui om care-și riscase viața ca să se împotrivească naziștilor le conferă greutate morală. Același oportunism care-l determinase pe bancher să se instaleze comod într-un regim criminal și să finanțeze companii care exploatau sclavi și deschideau fabrici lângă lagărele de concentrare putea face din el un cetățean loial al democrației germane postbelice și un agent al reconstrucției țării. Poate că e nedrept, poate că e chiar respingător pentru simțul nostru moral. Iar Germania, la fel ca Japonia și chiar Italia, a plătit, până la urmă, ce avea de plătit. În anii '70, cele trei națiuni au avut de suferit de pe urma extremiștilor revoluționari ale căror acte de violență au fost inspirate de convingerea înflăcărată că țările lor nu se schimbaseră deloc, că fascismul trăia în continuare, sub o altă mască, dus mai departe de unii dintre cei care purtaseră războiul în anii '40. Ei erau convinși că era de datoria lor să se împotrivească, tocmai pentru că, pe vremuri, părinții lor n-o făcuseră.

Robert H. Jackson, unul dintre principalii avocați ai acuzării de la Nürnberg (și judecător al Curții Supreme a Statelor Unite), era departe de-a fi un extremist revoluționar. Dar era convins că procesul la care participa era mai mult decât un

simplu exercițiu de stabilire a vinei și de pedepsire a vinovaților. Jackson credea că vorbește în numele civilizației. După Nürnberg, lumea avea să fie mai bună. În pledoaria de deschidere, el a afirmat cu mândrie: „Faptul că patru mari națiuni, animate de mândria victoriei și lezate de răul făcut, opresc în loc brațul răzbunării și își supun de bunăvoie dușmanii captivi judecății drepte este unul dintre cele mai importante tributuri pe care puterea le-a plătit vreodată rațiunii." Dar Jackson se gândea deja la viitor când a adăugat: „Nu trebuie să uităm vreodată că, după cum îi judecăm noi pe inculpați, așa ne va judeca și pe noi istoria mâine. Dându-le lor pocalul cu otravă, ni-l ducem la buze nouă înșine."[55]

Jackson era un idealist. După el, procesele făceau parte dintr-un efort de a clădi o lume nouă, în care ororile trecutului să nu se mai repete niciodată. Când, în cele din urmă, procesele s-au încheiat, Jackson, însoțit de avocatul englez Peter Calvocoressi, s-a dus la Salzburg, la primul festival muzical al orașului din 1939. Cei doi au ascultat *Der Rosenkavalier* și au fost impresionați în mod deosebit de o tânără soprană germană pe nume Elisabeth Schwarzkopf, care a cântat minunat.

Marii soprane îi plutea, de fapt, un mic nor deasupra capului; ea fusese membră a Partidului Nazist încă din 1940, susținuse recitaluri pentru ofițerii SS de pe Frontul de Est și avusese o legătură amoroasă cu un general SS și guvernator nazist al Austriei Inferioare. Poate că făcuse toate acestea din convingere. Poate că era o oportunistă. Dar după război și-a recăpătat repede reputația. Persoana cea mai responsabilă pentru revenirea ei a fost bărbatul cu care s-a căsătorit în 1953, impresarul muzical englez Walter Legge, evreu la origine.

PARTEA A III-A
SĂ NU SE REPETE

CAPITOLUL 7

Dimineți pline de speranță

ERNST MICHEL, reporterul de la procesul de la Nürnberg, a fost unul dintre miile de oameni obligați să plece de la Buchenwald într-un marș prin frig, pentru foarte mulți un marș al morții, pe 8 aprilie 1945. Cei rămași în urmă cu un număr redus de gardieni SS știau că dacă nu ajungeau repede americanii aveau să fie obligați fără îndoială să apuce același drum groaznic sau aveau să fie uciși pe loc. Buchenwald, construit pe coama frumosului deal Ettersberg, a fost unul dintre cele mai dure lagăre de concentrare germane. Una dintre numeroasele torturi inventate de SS era să-i atârne pe oameni de copaci cu coatele legate la spate. Țipetele de durere i-au atras acestui loc sinistru – unde pe vremuri Goethe contempla frumusețea naturii și conversa cu un tânăr prieten poet care consemna observațiile marelui scriitor – numele de „pădurea cântătoare".

În lagăr exista o mică organizație secretă, condusă de comuniști, care ascunsese în barăci câteva arme de foc și un transmițător pe unde scurte făcut de un inginer polonez. Pe 8 aprilie a fost transmis un mesaj disperat: „Către Aliați. Către armata generalului Patton. Aici lagărul de concentrare Buchenwald. SOS. Avem nevoie de ajutor. Vor să ne evacueze. SS-ul vrea să ne distrugă." Trei minute mai târziu, a venit răspunsul: „KZ Bu*. Rezistați. Ne grăbim să vă venim în ajutor. Cartierul General al Armatei a Treia."[1]

Puțini deținuți mai aveau putere să-și atace gardieni din SS sau măcar să sărbătorească sosirea, în cele din urmă, a

* Prescurtarea numelui lagărului, Konzentrationslager Buchenwald (n. tr.).

americanilor. Dar membrii mai puţin slăbiţi ai mişcării de rezistenţă din lagăr hotărâseră să nu aştepte venirea Armatei a Treia. Le ajungea încurajarea faptului că ştiau că avea să vină scăparea. Aşa că au luat cu asalt turnurile de veghe şi i-au omorât pe gardienii rămaşi cu armele pe care le ascunseseră tocmai pentru o asemenea ocazie.

În timp ce soldaţii americani încercau să procure apă şi hrană pentru cei foarte grav bolnavi şi pentru muribunzi, liderii rezistenţei comuniste se gândeau deja la viitor. Aproape imediat, poarta lagărului de la Buchenwald, ale cărei bare de fontă formau cuvintele *Jedem das Seine* („Fiecăruia ce i se cuvine"), a fost îmbrăcată în pancarte cu mesajul „Să nu se repete!"*

Dorinţa ca ororile petrecute să nu se mai întâmple niciodată era împărtăşită, cu siguranţă, de toţi cei care suferiseră în cel mai grav conflict uman din istorie. Dar pentru mulţi era mai mult decât un sentiment: era un ideal, poate utopic, o convingere că din cenuşă se putea clădi o lume nouă, mai bună. Deşi mulţi, printre care şi tata, îşi doreau să-şi reia viaţa obişnuită, alţii îşi dădeau seama că nu mai era posibil. Lumea nu avea să se întoarcă pur şi simplu la starea ei de dinainte. Distrugerea unei mari părţi din Europa şi a multor zone din Asia, falimentul moral al vechilor regimuri, nu în ultimul rând al celor coloniale, prăbuşirea nazismului şi a fascismului, toate acestea încurajau lumea să creadă că se putea începe totul de la zero. Anul 1945 avea să fie o pagină albă; lumea avea să se descotorosească bucuroasă de istorie; totul era posibil. De aici şi apariţia expresiilor ca „Germania, anul zero" (*Deutschland, Stunde Null*), adoptată de Roberto Rossellini ca titlu al filmului său despre viaţa în ruinele Berlinului, sau *Gruppe Neubeginnen* (Grupul Noului Început), format de social-democraţii germani exilaţi la Londra.

Fireşte, nu era posibil chiar totul. Nu există pagini albe în interacţiunile omeneşti. Istoria nu se poate şterge printr-un efort de voinţă. În plus, deşi aproape toată lumea era de acord că ororile trecutului nu mai trebuiau niciodată repetate, părerile despre cum se putea atinge acest scop erau împărţite. Idea-

---

* În original, *Never again* (n. tr.).

lurile utopice, ba chiar și ambițiile mai modeste privitoare la schimbările politice, capătă multe forme.

Știm ce fel de revoluție plănuiau sovieticii și chinezii. Se știe și ce sperau naționaliștii asiatici din coloniile europene. Scopurile partidelor comuniste din Europa Occidentală, ținute în frâu de Stalin în interesul planurilor lui geopolitice, erau ceva mai complicate. În orice caz, prea multă putere (în ciuda curajului partizanilor francezi sau italieni) tot nu aveau să obțină. Și totuși, în Europa de Vest s-a petrecut o schimbare remarcabilă, instigată de social-democrații care începuseră să facă planuri de pace cu mult înainte de încheierea războiului. Schimbarea cea mai radicală a avut loc nu în fostele țări ocupate, ci în națiunea insulară conservatoare, în fortăreața tradiției a cărei atitudine de sfidare eroică ținuse în viață speranțele Europei în cele mai negre zile ale războiului, când naziștii păreau invincibili: Marea Britanie.

BUNICA MEA ENGLEZOAICĂ, afișând fervoarea patriotică a unei fiice de imigranți ca atâtea altele, a fost scandalizată când, în iulie 1945, compatrioții ei au avut nerușinarea să voteze împotriva conservatorilor lui Winston Churchill: adio Winston, bun venit Clement „Little Clemmie“ Attlee, liderul Partidului Laburist, care a câștigat confortabil alegerile. Într-o scrisoare către bunicul, care încă aștepta să fie eliberat din serviciul activ în India, bunica se plângea de „nerecunoștința cruntă“ a englezilor față de „marele om căruia îi datorăm totul“. Bunicul, și el dintr-o familie de imigranți evrei, s-a exprimat cu mai puțină vehemență, dar să nu uităm că era militar și fusese expus și altor păreri.

Chiar și câștigătorii alegerilor din iulie au fost atât de surprinși de amploarea formidabilă a triumfului lor, încât înainte să sărbătorească i-a cuprins un fel de liniște temătoare. Delegații sindicatelor, adunați în hoteluri din nordul țării prin care trăgea curentul, au urmărit în tăcere creșterea continuă a cifrelor afișate pe ecrane uriașe. Rezultatele finale: 393 de locuri pentru laburiști, 213 pentru conservatori. *The Manchester Guardian* a relatat: „Tunetul stângii a devenit fulger: rezultatele alegerilor au adus o victorie orbitoare a laburiștilor. Azi,

singura mişcare înceată a fost cea a opiniei publice, care la început a fost uluită de cele întâmplate. [...] În cursul evenimentelor, domnul Attlee a rămas calm și discret. Părea puțin obosit."[2]

Programul laburiştilor, cu adevărat radical, era însoţit de o paradă de modestie. Cea mai cunoscută notă de triumf a venit de-abia un an mai târziu, când Hartley Shawcross, unul dintre principalii avocaţi ai acuzării de la Nürnberg, o personalitate mult mai sclipitoare decât liderul partidului său, a declarat în parlament: „Acum noi suntem la conducere și vom rămâne aici destul de mult timp."[3] Faptul că acest caz izolat de împăunare i-a fost imputat tot restul vieții arată cât de atentă era noua gardă să nu pară prea trufașă.

După alegere, *The Guardian* a transmis un comentariu din SUA: „E ciudat că Anglia o apucă pe calea socialismului, în timp ce America scapă de New Dealeri și se întoarce la orientarea de centru."[4]

Au existat şi alte reacţii interesante de peste graniţe. În Palestina, evreii s-au bucurat, fiindcă îi considerau pe laburiști mai pro-sioniști decât pe conservatori. Regaliştii din Grecia au fost zguduiţi, dar stânga aflată la ananghie s-a bucurat, sperând zadarnic să i se schimbe norocul. În Uniunea Sovietică, victoria laburistă a fost anunțată la știri fără comentarii. Guvernarea fascistă a generalului Franco din Spania se aștepta la ruperea relațiilor diplomatice. Iar în India, fostul premier al Bengalului, un musulman bogat pe nume Sir Khwaja Nazimuddin, a observat: „S-ar părea că electoratul englez a aruncat peste bord singura persoană care l-a salvat de la anihilare, fără să aştepte măcar să se termine războiul."[5]

Poate că e adevărată afirmaţia unui politician francez al vremii, cum că nerecunoştinţa e trăsătura unui popor puternic. În fond, Churchill era în continuare admirat până la veneraţie. Pentru o mare parte din electorat, idealul imposibil ar fi fost, poate, un guvern laburist cu Churchill prim-ministru. Dar, după cum a spus corespondentul politic al *The Guardian*, „ţara a preferat să se dispenseze de domnul Churchill decât să-l păstreze cu prețul de a-i păstra și pe conservatori". Partidul Conservator „nu e doar condamnat pentru trecutul său: el e respins

fiindcă nu are nici un mesaj pentru vremurile noi. E limpede că, la fel ca Europa continentală, Marea Britanie se străduiește să ajungă la o nouă ordine."

Cât despre Churchill, el a fost puţin uimit, dar şi-a primit înfrângerea cu o atitudine destul de calmă. Soția lui, Clementine, care poate spera să-şi vadă soţul mai des acasă, îi spusese că erau șanse ca rezultatul să fie doar un rău aparent. La care Churchill a răspuns: „Deocamdată, păstrează foarte bine aparenţele." El dorise continuarea guvernului de coaliţie naţională din anii de război, cel puțin până la înfrângerea Japoniei. De fapt, cum nu ţinuse niciodată prea mult la politica de partid (a trecut de două ori de la un partid la celălalt), probabil că se simţea mai în largul lui în fruntea unui guvern naţional decât a unuia monopartit. Dar, după cum o spune Harold Nicolson, memorialistul şi diplomatul care și-a pierdut locul în urma alegerilor, Churchill nu s-a plâns. El a reacţionat cu o „resemnare calmă, stoică – însoțită de o undă de amuzament faţă de scamatoria atât de spectaculoasă a sorţii și de o vagă admiraţie faţă de demonstraţia de independenţă a electoratului"[6].

Unii dintre colegii lui Churchill din Partidul Conservator s-au arătat mai înţelegători faţă de adversari decât bunica mea. Harold Macmillan, care probabil că simţise care era atmosfera în armata engleză, a scris în memorii că, având în vedere dificultăţile enorme ale reconstruirii naţiunii, „se prea poate ca poporul englez, cu instinctul lui sănătos, să fi simţit că ar fi o alegere mai înţeleaptă să predea controlul unei guvernări de stânga"[7]. El a adăugat însă că mulţi ajunseseră, în timpul războiului, să creadă că „imediat după încheierea luptelor avea să vină un fel de utopie automată". În interpretarea lui Macmillan, astfel de oameni considerau că statul socialist sub conducere engleză „ar aduce o prosperitate fără precedent într-o lume a păcii universale"[8]. E posibil ca atmosfera generală să fi fost dominată de un astfel de idealism naiv. Dar ideea că Anglia lui Churchill era de domeniul trecutului şi că venise vremea unei societăţi mai echitabile nu putea fi dată la o parte ca un simplu vis exaltat. Lucrul pe care poate că Macmillan nu putea să-l accepte era resentimentul pe care-l nutreau cei

care făcuseră mai toată munca grea față de oamenii din clasa lui socială.

Faptul n-a scăpat atenției lui Harold Nicolson. Pe tonul inconfundabil al unei altfel de ranchiuni de clasă, el a observat în jurnal, pe 27 mai, că lumea avea impresia, „într-un mod vag și tulbure, că toate sacrificiile la care a fost supusă [...] au fost, fără excepție, din vina «lor». [...] Printr-un raționament complet ilogic, consideră că «ei» înseamnă clasele superioare, sau conservatorii. Loialitatea de clasă și resentimentul de clasă sunt foarte puternice“[9].

Dar să fi fost oare chiar atât de ilogică opinia că lucrurile nu se mai puteau întoarce la starea lor de odinioară, la situația „normală“ a diferenței de clasă, la acceptarea firească a privilegiilor sau a lipsei lor, a interzicerii din naștere a avantajelor unei educații corespunzătoare, ale unei case trainice sau ale îngrijirilor medicale adecvate? S-a scris mult după război despre solidaritatea oamenilor uniți în timpul amenințării naționale, despre spiritul de buldog englez al devizei „Londra rezistă“, în care toți își purtau povara grea umăr la umăr. Dar aceleași experiențe care au egalizat clasele au creat și pretențiile la drepturi noi, care nu se mai potriveau cu inegalitățile de pe vremuri. Era versiunea engleză a lui „Să nu se repete“.

Criticul american Edmund Wilson a participat la o întrunire a Partidului Laburist dintr-un oraș industrial, cu străzi pe care casele înnegrite de cărbune erau înghesuite una într-alta. El a asistat, într-o după-amiază cenușie, la discursul susținut de Harold Laski, șeful partidului și academician marxist, în fața bărbaților și femeilor care-l ascultau cu o atenție posomorâtă, îmbrăcați în haine uzate, din rezervele armatei, și costume prea mici sau prea mari, din cele primite de soldați la demobilizare. Laski le-a amintit ascultătorilor că Winston Churchill era „un susținător al Angliei tradiționale, cu câteva măsuri de dezvoltare practică“. Dar, a ținut el să-i informeze, în „Anglia tradițională“, doar 1% din populație deținuse 50% din avere și doar 1% dintre ofițeri proveniseră din clasa muncitoare.

Ascultându-l pe Laski cum vorbea despre binecuvântările guvernării socialiste, Wilson a observat o femeie în vârstă (care arăta, poate, mai bătrână decât era de fapt) fixându-l cu o inten-

sitate înfometată, care-i amintea de europenii palizi și supţi care arătau altfel decât săracii în vreme de pace, de parcă ar fi fost dintr-o altă „rasă, cu ochi flămânzi, ca de animal", și care vedeau „doar prin prisma poftelor simple și stringente". Iar Laski, „cu spatele drept în faţa femeii acesteia și a tuturor tovarășilor ei tăcuţi", „subţire, cu ochelari, intelectual, le făcea promisiuni care poate că nu aveau să se îndeplinească pe de-a-ntregul" și „vorbea, într-o oarecare măsură, în limbajul banal al politicii". Și totuși, „le câștiga atenţia cu ajutorul unei tensiuni care-i magnetiza și forma o legătură între el și femeia aceea cocârjată, cu faţă cenușie și ochi mici, ca de găină"[10].

În Grecia, Wilson a avut ocazia să interacţioneze îndeaproape cu militarii englezi. El a descoperit, oarecum surprins, că soldaţii de rând purtau o animozitate considerabilă nu doar ofiţerilor, ci și lui Churchill însuși. Unul „s-a exprimat în cuvinte foarte dure cu privire la trabucul lui Churchill". Ori de câte ori se întâlneau cu colegii lor americani, soldaţii englezi nu puteau să nu observe că aceștia din urmă erau trataţi incomparabil mai bine de ofiţeri. În Delphi, tocmai unde te-ai fi așteptat mai puţin, Wilson a observat „distincţia de clasă aproape perfectă, pe timpul guvernării lui Churchill, dintre ofiţerii englezi și soldaţii englezi de rând". El a descoperit că „nu exista soldat englez care să nu fi votat cu laburiștii, în timp ce dintre ofiţeri doar unul votase cu ei"[11].

Observaţia e imposibil de contestat, dar se poate să fi fost la mijloc și puţină părtinire; Edmund Wilson era și el destul de sensibil la modurile subtile și nu prea prin care-și exprimau englezii statutul superior atât faţă de americani, cât și faţă de propriile lor clase inferioare. De fapt, schimbările din societatea engleză nu pot fi puse întru totul pe seama luptei de clasă. Wilson nu aflase decât o parte din poveste. Noel Annan, ofiţer superior de informaţii în 1945 și, mai târziu, rector la King's College de la Cambridge, pe lângă alte funcţii înalte, era un reprezentant tipic, din aproape toate punctele de vedere, al așa-numitei *haute bourgeoisie* engleze, cu unica excepţie, poate, a intereselor sale marcat intelectuale. Annan a votat pentru laburiști în 1945, la fel ca un număr deloc neglijabil de ofiţeri tineri. El și-a explicat motivul în memorii. Nu era vorba

că nu l-ar fi admirat pe Churchill; doar că „mă îndoiam că înțelege de ce are nevoie țara după război“[12].

Pe lângă loialitatea de clasă, un alt motiv pentru care războiul a schimbat atitudinile sociale și politice a fost că populația avea deja parte de o educație mai solidă. Guvernul englez din timpul războiului investise mult în îmbunătățirea nivelului cultural. Consiliul pentru Încurajarea Muzicii și Artelor (CEMA) organiza concerte de muzică clasică și spectacole de teatru în fabrici, biserici și adăposturi antiaeriene. Se țineau dezbateri și programe educaționale pentru dezvoltarea intelectuală a trupelor din străinătate. La Cairo, unde erau încartiruiți mulți soldați englezi, militarii de stânga au organizat în 1943 o „simulare de parlament“ ca să discute despre politică, „de parcă trăiam deja pacea atât de mult dorită“[13], cum spunea un membru al aviației.

Unora dintre conservatori evoluția aceasta li se părea foarte îngrijorătoare. Parlamentarul reprezentant al circumscripțiilor Penryn și Falmouth a declarat, într-o scrisoare adresată asistentului din parlament al lui Churchill: „Am bănuieli tot mai serioase cu privire la felul cum vă ocupați de aiurelile astea de conferințe și de educarea forțelor militare; [...] faceți naibii ceva în sensul ăsta dacă nu vreți să vă vină acasă fandosiți ca niște fătălăi.“[14]

Cyril Connolly, un estet în vârstă educat la Eton, cu gusturi francofile, și-a lansat în 1940 jurnalul literar *Horizon*, hotărât să păstreze aprinsă flacăra artei și a culturii într-o vreme în care (cu cuvintele lui) luminile păleau în toată Europa. Soldații și marinarii erau încurajați să se aboneze la un preț foarte redus. Și Connolly era convins că venise vremea ca intelectualii să coboare din turnul elitismului și să difuzeze cultura în rândul poporului. *Horizon* a ajuns într-un număr surprinzător de mare de ranițe militărești. În iunie 1945, Connolly a scris un articol în care explica de ce votase cu laburiștii. Motivul nu era doar că politicienii din Partidul Laburist susțineau artele mai mult decât cei din Partidul Conservator. De cele mai multe ori, era chiar pe dos. Totuși, Connolly votase cu laburiștii fiindcă orice ființă umană trebuia să aibă dreptul la o viață civilizată: „Pentru a face din Anglia

o țară fericită, avem nevoie de o egalizare pe care doar socialismul o va produce."[15]

Unul dintre cele mai bizare filme turnate în Anglia în vreme de război (în orice vreme, de fapt) a fost *Poveste din Canterbury*, regizat de Michael Powell și Emeric Pressburger, cel dintâi, un geniu englez conservator, cel de-al doilea, un anglofil evreu născut în Ungaria. Filmul, prea ciudat ca să aibă succes la lansare, în 1944, ne spune multe despre visurile vremii, în egală măsură despre cele spirituale și despre cele politice. Doi soldați, unul englez, celălalt american, ajung din întâmplare într-o zonă rurală din Kent, împreună cu o tânără englezoaică. Femeia, vânzătoare la un magazin din Londra, e acostată noaptea de un străin misterios numit „omul cu lipiciul", care obișnuiește să le toarne pe furiș femeilor o oală de lipici în păr. Celor trei nu le trebuie mult ca să-l demaște pe omul cu lipiciul în persoana unui fermier și magistrat foarte cult de prin partea locului. Se dovedește apoi că scopul lui era să le împiedice pe tinere să-și irosească timpul în întâlniri cu soldații în loc să se dedice glorioasei istorii engleze și peisajului idilic englezesc. Cele patru personaje ajung împreună la Canterbury, ca niște pelerini moderni, și primesc câte un fel de binecuvântare personală.

Ar fi ușor să-l considerăm pe omul cu lipiciul un pervers nebun. Dar, deși excentric, el e în același timp o figură idealistă, care aproape că are o aură de sfânt, în încercarea lui bizară de-a explica de ce merită Anglia să lupți pentru ea. Filmul prezintă o imagine a Angliei, mai ales a zonelor rurale, foarte patriotică și romantică; l-am putea descrie drept o versiune conservatoare a expresiei germane *Blut und Boden**, numai că filmul șterge granițele tradiționale dintre clase. Când tânăra îi spune omului cu lipiciul că părinții logodnicului ei n-au acceptat-o fiindcă ei erau de familie bună, iar ea era o simplă vânzătoare, acesta îi răspunde că asemenea categorii nu mai înseamnă nimic în „noua Anglie", care în film reprezintă un loc metafizic, al cărui peisaj e o sursă de spiritualitate. Asta ar

---

* „Sânge și pământ", ca definiție (cu originile în romantismul secolului al XIX-lea) a legăturii omului cu originile sale, prin strămoși și prin locul unde trăiește; adoptată și pervertită de naziști, a devenit o justificare pentru *Lebensraum* (n. tr.).

însemna un adevărat cutremur, spune tânăra. Chiar *trăim* un cutremur, răspunde omul cu lipiciul. Pentru el, cutremurul acesta era mai mult decât o răsturnare socială sau politică; era o epifanie religioasă pe câmpurile verzi ale Angliei.

Socialismul lui Clement Attlee poate părea foarte îndepărtat de romantismul cu nuanţe conservatoare al lui Powell şi Pressburger. Attlee, fiu de avocat, om liniştit şi fumător de pipă, nu era romantic în nici o privinţă. Dar politica pe care a dus-o nu s-a îndepărtat prea mult de *Poveste din Canterbury*. Socialismul britanic avea antecedente creştine importante, înrădăcinate în tradiţiile de autodepăşire ale erei victoriene, legate, prin arte şi meşteşuguri, de ideea unei Anglii rurale pure. *Ierusalim*, imnul lui William Blake despre „ţinutul verde şi plăcut al Angliei" printre „morile întunecate ale Satanei", e o manifestare a religiozităţii patriotice, a unei poveşti în care Cristos preface Anglia într-un fel de rai. Blake a fost un disident. Imnul lui s-a cântat adeseori în marşurile clasei muncitoare împotriva opresorilor. Britania socialistă era numită, uneori, Noul Ierusalim. Spiritul filmului lui Powell şi Pressburger, a cărui acţiune se desfăşura pe câmpiile scăldate de soare din Kent şi se încheia în catedrala Canterbury, seamănă izbitor cu viziunea lui Blake.

În luna dinainte de alegerile din iulie, Churchill şi Attlee şi-au prezentat concepţiile patriotice, foarte diferite, despre viitorul Angliei. Churchill a încercat să pornească la atac acuzând Partidul Laburist că se pleacă în faţa principiilor străine „care repugnă ideilor britanice de libertate". El a afirmat că această „imagine continentală asupra societăţii omeneşti numită socialism sau, în forma sa cea mai violentă, comunism" avea să ducă în mod inevitabil la un stat poliţienesc; că un guvern socialist „va trebui să se bazeze pe un fel de Gestapo". Aşa ceva nu putea în nici un caz să funcţioneze „aici, în bătrâna Anglie, în Marea Britanie, pe insula noastră glorioasă [...], leagănul şi vatra democraţiei libere". Şi aceasta pentru că englezilor, a spus Churchill pe tonul clocotitor al celor mai bune discursuri ale lui din timpul războiului, „nu le place să fie înregimentaţi şi să li se comande".[16]

Nu era nimic în neregulă cu înregimentarea, a adăugat el, când naţiunea era în primejdie: „Cu toţii ne supunem ordinelor

ca să ne salvăm patria." Dar odată încheiat războiul englezii cei mândri aveau să se scuture de cătușele și jugurile autoimpuse și „să părăsească peșterile sumbre ale războiului pentru a ieși pe câmpurile cu aer proaspăt, unde strălucește soarele și unde oricine poate să se plimbe bucuros sub razele lui calde și aurii".

Aceasta era imaginea de *laissez-faire* a lui Churchill despre „ţinutul verde și plăcut". Ea a avut un contraefect negativ dezastruos. Pentru prima oară de când se întrevedea pacea, Churchill nu vorbise în ton cu sentimentele poporului. *The Guardian* a relatat că printre soldaţii englezi din străinătate „domnea confuzia": „Preschimbarea domnului Churchill, conducătorul naţiunii, într-un Churchill al discursului despre «Gestapoul Partidului Laburist» i-a uimit pe cititorii de pretutindeni."[17]

Drept răspuns, Attlee și-a acuzat adversarul că-și ia ideile din surse străine dubioase, în cazul lui Churchill, un economist vienez pe nume Friedrich Hayek, care-și părăsise ţara natală în anii '30 și dădea vina pentru greșelile planificării centralizate pe totalitarismul continental. Churchill citise cartea lui Hayek care făcuse valuri, *Drumul către servitute*. „N-am să-mi irosesc timpul", a spus Attlee in discursul său difuzat la radio, „cu astfel de mărunţișuri teoretice, care nu sunt altceva decât o versiune la mâna a doua a vederilor academice ale unui profesor austriac".

Dacă Churchill considera abolirea planificării și a controalelor din timpul războiului cea mai rapidă cale spre câmpurile lui englezești însorite, Attlee era convins că, în continuare, controlul din timpul războiului trebuia extins pentru a se clădi Noul Ierusalim. Binele comun nu trebuia lăsat în mâna indivizilor din domeniul privat, care nu urmăreau decât să-și sporească profiturile personale. Dimpotrivă, a argumentat el, „războiul a fost câștigat cu efortul tuturor cetăţenilor noștri, care, cu foarte puţine excepţii, au pus naţiunea pe primul loc, iar interesele lor private sau ale categoriei din care făceau parte, pe un loc doi foarte îndepărtat. [...] De ce să presupunem că ne putem atinge scopurile în vreme de pace – hrană, îmbrăcăminte, locuinţe, educaţie, cultură populară, siguranţă socială

și locuri de muncă cu normă întreagă pentru toată lumea – punând înainte interesele private?"[18]

Ca mulți europeni din vremea lui, Attlee se încredea în planificarea guvernamentală. Aceasta era mai mult decât o exploatare oportunistă a condițiilor pe care războiul le făcuse necesare. Neîncrederea față de economia liberală, învinuită pentru fluctuațiile bruște și pentru rata ridicată a șomajului care pricinuise atâtea tulburări politice în anii '30, exista de multe decenii, atât printre politicienii de dreapta, cât și printre cei de stânga. Hjalmar Schacht, primul ministru al economiei de pe vremea lui Hitler, era un planificator care credea într-o economie controlată de stat cu tot atâta convingere ca Attlee. La fel de convinși erau, în Asia de Est, „birocrații reformiști" japonezi, mai degrabă național-socialiști decât social-democrați, care cooperau cu Armata Imperială pentru înlăturarea imperialismului de tip occidental. Planificarea societății perfecte a fost una dintre marile credințe ale secolului XX.

Pentru reinventarea Marii Britanii se făcuseră planuri încă din primii ani ai războiului. Raportul Beveridge asupra Asigurărilor Sociale și Serviciilor Aliate, care cerea înființarea unui Serviciu Național de Sănătate și locuri de muncă pentru toată lumea, a fost publicat în 1942. Într-o lucrare apărută în 1943, s-a schițat un sistem pentru învățământul secundar. În 1944 au urmat asigurările sociale, iar în 1945 un document pe tema locuințelor sociale. Dar legea de o popularitate enormă care avea să pună în aplicare planurile de mai sus a venit de-abia în iulie 1945, când nu doar Marea Britanie, ci și o mare parte din Europa era epuizată, practic falită și în ruine – peisajul perfect pentru visurile de reconstrucție pornită de la zero.

ECHIVALENTUL NOULUI IERUSALIM în Franța a fost *le progressisme*. Idealurile de stânga, animate de mult patriotism, i-au inspirat pe foștii membri ai rezistenței la fel cum îi inspiraseră pe socialiștii englezi. Comuniștii, social-democrații și chiar numeroși gaulliști au luptat împotriva regimului de la Vichy și a germanilor, dar nu doar din dragoste pentru tradiționala *douce France*. Ei aveau idealuri politice pentru care mulți și-au dat viața și pe care voiau să le vadă aplicate după război,

preferabil chiar de foștii membri ai rezistenței. Consiliul Național al Rezistenței, dominat de stânga, a fost gândit ca un fel de guvern provizoriu.

Iată cum și-l amintea, șaizeci și șase de ani mai târziu, Stéphane Hessel, tânăr *resistant* evreu care supraviețuise torturilor Gestapoului și lagărului de la Buchenwald: „Începând cu 1945, după o tragedie atroce, forțele prezente în cadrul Consiliului și-au asumat misiunea unei renașteri ambițioase."* Cu cuvinte care păreau un ecou al programului lui Attlee, Consiliul a propus „o organizare rațională a economiei, care să asigure subordonarea intereselor particulare în fața interesului general".** Trebuiau făcute planuri noi pentru asigurările sociale universale. Urmau să fie naționalizate cărbunele, petrolul, băncile importante și furnizorii de electricitate. Toate acestea, își amintea Hessel, pentru „eliberarea de sub dictatura profesională instaurată după modelul statelor fasciste".***[19]

Hessel nu era comunist. El se alăturase forțelor lui de Gaulle la Londra și fusese parașutat în Franța ocupată în martie 1944 – un act de un curaj extraordinar, mai ales pentru un evreu, fie el și cu acte false. (A fost trădat și arestat în iulie.) Dar idealurile lui politice erau, indiscutabil, mult mai de stânga decât viziunea lui de Gaulle pentru Franța. De Gaulle era văzut de stânga franceză cam cum era văzut Churchill de mulți englezi: un mare om al vremii lui, fără îndoială, dar și un obstacol reacționar în calea progresului. Marguerite Duras, care făcuse parte dintr-un grup de rezistență de stânga, l-a descris drept „lăudător prin definiție al dreptei". De Gaulle, a spus ea, „ar dori să stoarcă forța vie din vinele poporului. Și l-ar dori slab și credincios, și l-ar dori gaullist ca și burghezia, și l-ar dori burghez."****[20]

Duras a scris rândurile acestea în aprilie 1945. Sentimentul avea să dăinuie și să se intensifice pe măsură ce războaiele

---

* Stephane Hessel, *Indignați-vă!*, trad. Adriana Bădescu, Nemira, București, 2011, p. 22 (n. tr.).

** *Ibid.*, p. 23 (n. tr.).

*** *Ibid.* (n. tr.).

**** Marguerite Duras, *Durerea*, trad. Bogdan Ghiu, Editura Trei, București, 2002, p. 51 (n. tr.).

coloniale din nordul Africii și din Indochina deveneau tot mai sângeroase. Dar, deși era în mod clar conservator și deși s-a grăbit să împiedice preluarea puterii politice de către fosta rezistență, de Gaulle știa că trebuiau făcute compromisuri cu *le progressisme*. În timpul administrației lui au fost naționalizate, în 1945, uzinele Renault și cinci bănci importante, precum și cărbunele, petrolul și transportul public. În luna decembrie a aceluiași an, tot lui de Gaulle i-a prezentat Jean Monnet, un tehnocrat din Cognac care petrecuse o mare parte din război la Washington, planurile pentru modernizarea economiei franceze. Ideile lui pentru trecerea industriei, mineritului și sistemului bancar sub controlul statului erau tipice pentru încrederea în planificare. Planificarea în cele mai mici detalii era calea către un viitor mai bun, nu doar fiindcă promitea mai multă corectitudine, ci și fiindcă îi împiedica pe europeni să se mai lanseze într-un război catastrofal.

La fel s-a întâmplat în toată Europa. Arthur Koestler, supraviețuitorul european îndârjit, fost comunist evreu care evadase dintr-o închisoare fascistă din Spania, a scris, foarte neîncrezător, că „dacă ne așteaptă o eră a superstatului administrator, soarta intelighenției va fi să devină un sector special al administrației publice“[21]. Deși organizațiile de rezistență nu au reușit să ajungă o forță politică, așa cum speraseră, multe din idealurile lor de stânga s-au îndeplinit. Olanda și Belgia au ales guverne social-democrate. În Sicilia, România, Cehoslovacia, Ungaria și Polonia, reformele agrare au făcut din milioane de țărani mici proprietari, adeseori în detrimentul unor minorități nepopulare, ca germanii din Prusia Orientală și din Regiunea Sudetă. În partea din Germania dominată de sovietici, social-democrații au încercat (degeaba, după cum s-a dovedit mai târziu) să facă front comun cu comuniștii.

De fapt, în toate acestea exista un puternic element paneuropean – Noul Ierusalim ca idee europeană, nu doar națională. Maiorul Denis Healey, care avea să devină ministru cu un cuvânt greu în mai multe guverne laburiste, a aterizat în Sicilia și la Anzio ca militar în armata engleză. Explicația sa pentru vederile de stânga ale camarazilor lui era „contactul cu mișcările de rezistență și impresia că Europa e zguduită de

revoluție"[22]. Healey fusese comunist, dar părăsise partidul în 1939, ca urmare a Pactului de Neagresiune Sovieto–German, mai cunoscut ca Pactul Ribbentrop–Molotov. Totuși, în 1945 tot se mai făcea simțită o fărâmă rece din inima lui de comunist de pe vremuri, atunci când a îndemnat Partidul Laburist să ajute revoluțiile socialiste din Europa. În discursul lui, Healey a insistat că era necesar ca laburiștii să nu fie „prea pioși și convinși de propria lor dreptate când, uneori, ni se aduce la cunoștință că tovarășii noștri de pe continent sunt extremiști"[23].

Cyril Connolly a fost determinat atât de francofilia și dragostea lui pentru cultura europeană, cât și de vederile lui politice să conchidă că doar o Europă unită s-ar fi putut împotrivi unui nou conflict sinucigaș. „Fiecare război european e un război pierdut de Europa", a scris el în *Horizon* în decembrie 1944, și „un război pierdut de Europa e un război pierdut de Anglia; un război pierdut de Anglia sărăcește planeta". Pentru el, „să nu se repete" însemna „o Federație Europeană – nu o federație nominală, ci o Europă fără pașapoarte, o entitate culturală în care oricine să poată merge unde vrea. [...] Dacă Europa nu reușește să schimbe naționalismul economic pe regionalismul internațional, va pieri așa cum au pierit orașele-state grecești, într-o efervescență de ură și neîncredere reciprocă sub călcâiul unui invadator".

Faptul că în fond Connolly era mai mult decât un simplu excentric eurofil e dovedit de numărul celor care-i împărtășeau opiniile, inclusiv Churchill, deși n-a fost niciodată clar dacă fostul prim-ministru voia sau nu ca Marea Britanie să facă parte din noua construcție europeană. Probabil că nu. Într-un discurs ținut la Zürich, la un an după război, Churchill și-a exprimat entuziasmul față de „Statele Unite ale Europei". Dar ar fi fost o Europă unită care să aibă „Marea Britanie și Commonwealth-ul britanic" drept „prieteni și finanțatori".[24] Totuși, rolul stângii rămânea foarte incert. Connolly era de părere că numai stânga, adică „un *Front Populaire* european hotărât să rămână puternic și să evite un al Treilea Război Mondial", putea crea o Federație Europeană. Idei asemănătoare încuraja și Uniunea Sovietică, mai ales în Germania, care trebuia, după părerile de la Moscova, unită sub semnul comunismului. După ce a luat

prânzul la Ambasada Franței de la Londra, Harold Nicolson a scris în jurnal despre pericolele propagandei comuniste: „Pentru a o combate, trebuie să oferim un ideal alternativ; singurul ideal posibil este o Germanie federală într-o Europă federală“.[25]

Celălalt argument în favoarea Europei era patriotic – ideea că doar într-o Europă unită se putea recăpăta măreția națională. Noțiunea avea cea mai mare pondere în Franța, unde a fost adoptată în egală măsură de tehnocrații regimului de la Vichy și de unii dintre adversarii lor. Din nou, personalitatea principală a fost Jean Monnet, ale cărui visuri de unitate depășeau granițele Franței. Viața lui, așa cum transpare din memorii, a fost un efort constant de a profita de „momente excepționale“ pentru a depăși diversitatea și a crea unitatea. Un astfel de moment a fost luna mai a anului 1940, când germanii făceau prăpăd prin Franța. Cu un an înainte, Monnet încercase să-l convingă pe Neville Chamberlain de avantajele unei uniuni între Franța și Marea Britanie. În 1940, Churchill era dispus să adopte ideea, care apoi a eșuat, în principal din cauza neîncrederii francezilor.

Planificarea statală a fost contribuția patriotică a lui Monnet la bunăstarea Franței. Aceasta era, după cum i-a spus el lui de Gaulle, singura cale de întoarcere la acea *grandeur* a Franței de odinioară. Pentru a o îndeplini, era esențial să se profite de coeziunea tuturor cetățenilor Franței. 1945 era momentul perfect pentru astfel de „eforturi colective, deoarece spiritul patriotic al Eliberării era încă viu și nu găsise o cale de a se exprima printr-un proiect grandios.“[26] Primul proiect grandios a fost modernizarea Franței prin naționalizarea economiei și transferarea cărbunelui din Germania către fabricile franceze. Următorul proiect a fost european, Comunitatea Cărbunelui și a Oțelului, apoi Comunitatea Economică Europeană, urmată, în visul lui Monnet, de acea *grandeur* completă a unei Europe Unite.

De Gaulle îl poreclise, nu fără o oarecare afecțiune, pe acest visător european *L'Americain*. Monnet era soiul rar de francez care se simțea la el acasă și la Washington sau Londra, și la Paris. Și totuși, obsesiile unificatoare ale lui Monnet aveau ceva continental, ceva vag romano-catolic, ceva nu tocmai în

ton cu democrația liberală. Prin visurile lui europene se strecura un iz de tămâie din Sfântul Imperiu Roman. Iar antipatia lui față de politica de partid, competitivă prin natura ei, și față de piața liberă, necontrolată de birocrații statului, sugera o credință tehnocrată cu antecedente și în tabăra de dreapta, și în cea de stânga. Poate că ar fi mai potrivit să spunem că, în utopia tehnocrată, dreapta și stânga erau categorii fără sens. Era vorba mai degrabă de credința că dreptatea socială ar fi fost îndeplinită cel mai eficient de un guvern moderat autoritar. Churchill avea dreptatea lui când considera că o astfel de situație nu s-ar fi potrivit englezilor pe cât sperau planificatorii de stânga din 1945.

TEHNOCRAȚII GERMANI care lucraseră pentru al Treilea Reich erau și ei planificatori pricepuți. Una dintre cele mai sumbre povești ale celui de-al Doilea Război Mondial este cooperarea dintre planificatorii germani și omologii lor europeni sub ocupație nazistă. Arhitecții, urbaniștii, constructorii de diguri și șosele s-au întâlnit nu în calitate de camarazi naziști, ci în calitate de spirite înrudite și ingineri ai unei noi ordini europene. Pentru ei, distrugerea era, de multe ori, „momentul excepțional" care oferea ocazii.

Rotterdamul a fost primul oraș din Europa Occidentală a cărui inimă a fost sfârtecată de bombe. Distrugerile nu au fost atât de ample ca la Varșovia, bombardată cu opt luni înainte de Rotterdam, în septembrie 1939, dar centrul orașului a fost aproape șters de pe fața pământului. S-au făcut aproape imediat planuri de reconstruire a Rotterdamului. Nestânjenit de proceduri democratice sau de interese private, un comitet de urbaniști și ingineri olandezi s-a apucat de înlăturarea dărâmăturilor, exproprierea celor care dețineau proprietăți private și reconstruirea orașului după planuri raționale. Ei nu erau naziști; de fapt, mulți nu aveau nici o simpatie față de ocupanții germani, dar acești oameni cu un pronunțat simț practic se săturaseră de mult de nehotărârea, ciondănelile și dezordinea generală caracteristice democrației liberale. Ca și Jean Monnet, ei credeau în acțiunea unită sub o conducere puternică. În

sensul acesta, guvernarea nazistă le-a dat ocazia să facă ce doriseră să facă de la bun început.

Pentru germani, deși nu neapărat și pentru tehnocrații olandezi, reconstrucția avea și o importantă dimensiune paneuropeană. Rotterdamul avea să fie unul dintre nucleele importante ale unei regiuni întinse, populată de popoare germanice. În jargonul rasist al ocupanților germani, „Olanda face parte din *Lebensraum*-ul european. Ca membru al tribului germanic, poporul olandez va urma destinul acestei legături naturale“[27]. În noua ordine nu avea să fie loc pentru economia de piață liberală, „plutocrată“, de dinainte de război. Toate economiile, inclusiv cea olandeză, aveau să fie obligate să se conformeze unei economii planificate continentale (*Kontinentalwirtschaft*). Interesele colective aveau să primeze asupra oricărui interes privat, cu excepția evidentă a cazului în care acel interes privat ar fi fost al vreunui lider nazist.

Discuțiile despre triburile germanice nu-l atrăgeau deloc pe dr. ing. J.A. Ringers, inginerul responsabil cu reconstruirea Rotterdamului în 1940. Mai târziu, Ringers a fost chiar arestat pentru că ajutase rezistența olandeză. Dar el era convins că drumul just era reprezentat de orașele planificate. Iar în primii ani ai războiului, germanii le-au împărtășit bucuroși cunoștințele considerabile lui Ringers și altor tehnocrați olandezi. Asta nu însemna că erau întotdeauna de acord. Planurile germanilor de a reconstrui Rotterdamul în stilul fascist, monumental, nu se potriveau deloc cu ideile olandezilor. În plus, nu se putea permite modernizarea Rotterdamului în detrimentul orașelor-port germane, ca Hamburg sau Bremen. Așadar, în 1943, când Ringers fusese deja arestat, planurile de reconstrucție s-au împotmolit. Dar Ringers a supraviețuit, în ciuda prizonieratului chinuitor într-un lagăr de concentrare german. Imediat după încheierea războiului, el a fost numit ministru al lucrărilor publice și însărcinat cu reconstruirea Olandei. Avea să fie unul dintre principalii făuritori ai Noului Ierusalim olandez, ale cărui planuri datorau câte ceva lui Karl Marx, câte ceva planificării socialiste antebelice și câte ceva ocupației naziste – poate mai mult decât le place cetățenilor să recunoască.

CEI MAI MARI PLANIFICATORI au fost japonezii. În anii '30 și la începutul anilor '40, Manchūkuo, statul-marionetă al Japoniei din Manciuria, era colonia cu cea mai exactă planificare din lume, un fel de palat de vis al panasianismului japonez. Firește, nu i se putea spune oficial „colonie", fiindcă Japonia era teoretic eliberatoarea Asiei de imperialismul occidental. Și din moment ce imperiul japonez se opunea și capitalismului „egoist" bazat pe piața liberă, inspirat din modelul occidental, Manchūkuo nu avea să fie doar un stat asiatic pseudoindependent, ci și un exemplu de dreptate socială colectivă și de egalitarism. În realitate, nici vorbă de așa ceva; minele și fabricile construite de japonezi depindeau de mâna de lucru asigurată de sclavii chinezi, iar viața chinezilor și a coreenilor sub dominația armatei japoneze Kwantung era brutală. Dar economia, ca toate mecanismele statului-marionetă, era strict controlată de administrația militară și susținută cu pricepere de companiile și băncile industriale japoneze văzute cu ochi buni de conducere.

Când japonezii au înființat statul-marionetă, în 1932, capitala lui, botezată de japonezi Shinkyō, „noua capitală", nu era mai mult decât un mic nod de cale ferată numit Changchun. Aproape imediat, echipele de urbaniști, ingineri, arhitecți și birocrați ai Căilor Ferate ale Manciuriei de Sud și ai armatei Kwantung s-au pus pe treabă ca să proiecteze cel mai modern, mai eficient, mai curat și mai ordonat oraș din Asia, în „noul stil asiatic". Proiectele orașului Shinkyō erau marcate de influențe occidentale (Parisul lui Haussmann, ideile britanice din secolul al XIX-lea despre „orașul-grădină", *Bauhaus*-ul german), dar clădirile administrative uriașe, moderniste, aveau să fie împodobite cu acoperișuri cu cornișe orientale, copii ale celor de la diverse temple japoneze și palate chinezești.

În peisajul plat din nordul Chinei, acoperit de zăpadă toată iarna, s-a ridicat un oraș nou-nouț în cinci ani de construcție rapidă, sub auspiciile Consiliului de Stat din Manchūkuo. Dacă Albert Speer ar fi fost japonez, acesta ar fi fost monumentul pe care l-ar fi înălțat planificării totalitare: fortărețe birocratice grandioase, în Noul Stil Asiatic, care mărgineau bulevarde late și perfect drepte ce duceau spre piețe enorme, rotunde, ca

spițele unei roți gigantice.[a] Totul fusese stabilit cu o precizie matematică. Totul funcționa, de la trenurile zvelte, de mare viteză, ale Căilor Ferate ale Manciuriei de Sud, „Asia Express", care nu întârziau niciodată, până la toaletele cu rezervor de apă din locuințele sociale, inovație care în locuințele din Japonia era foarte rar întâlnită.

Figurile publice ale statului Manchūkuo au fost chinezi, până la Henry Pu Yi, „ultimul împărat" efeminat al dinastiei Qing. În spatele tronului său și al oricărui oficial chinez s-a aflat un păpușar japonez – un „adjunct". Ar fi o imprecizie să-i numim fasciști pe conducătorii japonezi. Mulți erau militariști, toți erau naționaliști și foarte mulți credeau în idealul panasiatic al propagandei oficiale japoneze – o nouă Asie, cu Japonia în frunte, liberă de capitalismul și imperialismul Occidentului.

Toți birocrații armatei și ai guvernului s-au devotat planificării, nederanjați de proceduri democratice ori de interesele sau dorințele individuale ale supușilor majoritar chinezi ai statului Manchūkuo. În spatele forței sinistre a armatei Kwantung, a poliției criminale Kempeitai și a amestecului pestriț de gangsteri și profitori japonezi se afla o armată de birocrați, administratori și ingineri foarte sofisticați, care considerau statul-marionetă un fel de planșă de proiectare pentru administrarea unei economii perfect planificate. Planurile lor erau îmbibate de un imperialism vecin cu religia, avându-l în centru pe împăratul divin al Japoniei și pe vasalul său regal din vechiul „Palat al Sării" din Shinkyō, derutatul, neștiutorul și complet umilitul împărat-marionetă Pu Yi.

Unii planificatori japonezi dădeau dovadă de o orientare netă de dreapta prin devotamentul lor față de ordinea militară conservatoare; alții erau socialiști și aveau în comun cu militariștii aversiunea față de capitalismul bazat pe piața liberă. Dar chiar și birocrații de dreapta credeau în planurile cincinale de inspirație sovietică. „Birocratul reformist" tipic din

---

[a] Clădirile au rămas acolo. Aerul lor impunător le-a plăcut comuniștilor chinezi. Tranziția a părut absolut naturală: vechea clădire a armatei Kwantung e acum sediul Partidului Comunist etc. (n. a.).

Manchūkuo era un fel de radical de dreapta, care avea mai multe în comun cu comuniștii decât cu liberalii. Un astfel de om a fost Kishi Nobusuke. Operator birocrat cu o faţă delicată, de iepure, Kishi nu arăta a individ cu mână de fier care să conducă un număr uriaș de sclavi lucrători în industrie. Dar, deși de-abia trecuse de patruzeci de ani, era unul dintre cei mai puternici oameni din imperiul japonez. Planul lui era să transforme Manchūkuo într-un generator de venit controlat de stat, prin minerit, industria chimică și industria grea.

Politica industrială se stabilea nu pentru profitul afacerilor și al corporaţiilor (cel puţin nu în primul rând) și în nici un caz pentru satisfacerea consumatorului japonez, tot mai împovărat de raționalizarea din timpul războiului, ci pentru sporirea puterii statului. Unele companii au obţinut un câștig considerabil din această situaţie. Nissan, de exemplu, și-a mutat în 1937 sediul în Manchūkuo, unde, în parteneriat cu administraţia de stat, a înfiinţat un nou conglomerat industrial-bancar, un *zaibatsu*, cum i se spunea, a întocmit planuri cincinale și a produs de toate, de la vehicule militare la torpiloare. *Zaibatsu* controlat de Mitsubishi producea avioane militare, iar Mitsui și-a umplut propriile buzunare și pe ale administraţiei din Manchūkuo monopolizând comerţul cu opiu din China. Două personalităţi importante din această reţea de afaceri murdare au fost Ayukawa Gisuke, fondatorul corporaţiei Nissan, și Kishi Nobusuke, industriașul birocrat care avea să-și cultive cu grijă legăturile cu lumea crimei organizate. Dar interesele companiilor mari nu coincideau întotdeauna cu cele ale armatei. Ayukawa însuși nu era de acord cu alierea Japoniei cu Germania nazistă. Războiul cu Marea Britanie și SUA nu avea să fie neapărat avantajos pentru afaceri, iar corporaţiile, deși se bucurau de avantaje fiscale și de finanţări speciale, nu priveau întotdeauna cu ochi buni amestecul birocraţilor în treburile lor.

Metodele inovatoare aplicate de Kishi și alţii în Manchūkuo au fost puse în practică mai târziu și în Japonia. De la începutul războiului din China, în 1937, până la sfârșitul războiului din Pacific, economia japoneză a fost controlată efectiv de organe de stat cum erau Comitetul de Planificare al Guvernului,

Ministerul de Finanțe și Ministerul Comerțului și Industriei. Conducătorii economiei de război erau recrutați din aceeași rețea de birocrați reformiști, planificatori strategici și ideologi antiliberali de stânga și de dreapta care industrializaseră Manchūkuo cu o eficacitate atât de dură. Ministrul comerțului și industriei nu era altul decât Kishi Nobusuke însuși. În 1943, Ministerul Comerțului și Industriei a fost redenumit Ministerul Munițiilor, ceea ce a reflectat mai fidel adevărata natură a economiei de război japoneze. Kishi a mai condus economia de război încă un an, oficial în calitate de ministru-adjunct al munițiilor. Pe 26 august, la doar câteva zile după înfrângerea Japoniei, o ordonanță imperială a desființat Ministerul Munițiilor și l-a reînlocuit cu Ministerul Comerțului și Industriei.

Unul dintre misterele ocupației americane din Japonia este cum a fost cu putință ca americanii să le permită japonezilor să se eschiveze cu asemenea șiretlicuri. În fond, învingătorii voiau să aplice și în Japonia politica „nu se va repeta". Și acolo, 1945 urma să fie Anul Zero, ocazia perfectă pentru clădirea pe ruine a unei noi societăți. Era de la sine înțeles că trebuiau făcute unele epurări. Kishi Nobusuke a fost arestat drept criminal de război din clasa A; la fel și Ayukawa Gisuke. Dar instituțiile pe care le înființaseră cei doi în Japonia au rămas aproape neatinse, deși resursele industriale din Manchūkuo erau jefuite sistematic de Armata Roșie sovietică.

Cum anume avea să se reconstruiască Japonia era o problemă foarte disputată. La Washington, un curent puternic susținea opinia că Japonia nu mai trebuia să aibă deloc industrie grea, ci să se specializeze pe produse mai potrivite unei națiuni orientale cu farmec de modă veche: jucării, bibelouri, mătase, produse de papetărie, boluri de porțelan și altele asemenea. Cineva dornic să ajute a sugerat producția de șervețele pentru export către SUA.[28] Japonezii aveau însă alte gânduri. Chiar înainte de sosirea trupelor americane, șeful conglomeratului *zaibatsu* condus de Mitsubishi i-a scris unuia dintre directorii-adjuncți o scrisoare în care vorbea despre un „plan măreț pe o sută de ani".[29] Expresia, împrumutată din clasicii chinezi, nu trebuia interpretată la propriu, dar japonezii

dădeau o atenţie cum nu se poate mai serioasă planificării. Un an mai târziu, un raport redactat de Ministerul japonez al Afacerilor Externe arăta că era *laissez-faire*-ului apusese și că lumea „a intrat în sfârșit într-o epocă a capitalismului de stat, a unui capitalism controlat, organizat“[30].

O părere asemănătoare aveau și unii New Dealeri influenţi, trimiși din America să-l ajute pe generalul MacArthur să reformeze Japonia sub forma unei democraţii pașnice. Unele dintre primele schiţe ale planurilor lor ar fi putut fi la fel de bine scrise de leniniști. Owen Lattimore, sinolog britanic de stânga de la Universitatea Johns Hopkins, a avut o vreme o poziţie influentă. El era convins că pe asiatici îi interesau mai degrabă „practicile democratice propriu-zise, cum ar fi cele pe care le vedeau aplicate la graniţa cu Rusia“ decât teoriile democratice occidentale, care veneau „la pachet cu un imperialism lipsit de scrupule“. Lattimore s-a declarat convins că singura democraţie adevărată din China se găsea „în zonele comuniste“.[31] Alţi *China hands** din Departamentul de Stat american au analizat atent ideile pentru o Japonie postbelică ale lui Nozaka Sanzō, liderul Partidului Comunist Japonez, care-și petrecuse războiul în China îndoctrinându-i pe prizonierii de război japonezi. Planul era ca grupările muncitorești și comitetele din fabrici să preia aprovizionarea cu alimente și alte servicii vitale din mâinile birocraţilor „fasciști“. Deși ideea a căzut, administratorii din școala New Deal-ului se gândeau serios la reforme agrare și la sindicate independente, convinși că era nevoie ca autorităţile de ocupaţie americane să „favorizeze o distribuţie mai largă a proprietăţii, administrării și controlului sistemului economic“.[32]

New Deal-ul Japoniei semăna cu planurile lui Attlee pentru Marea Britanie. Firește, nici Attlee, nici New Dealerii nu erau comuniști. Dimpotrivă, ca majoritatea social-democraţilor, ei se opuneau cu hotărâre comunismului. O îngrijorare serioasă în rândul administratorilor americani, inclusiv a New Dealerilor, era aceea că japonezii, siliţi de colapsul economic să recurgă

---

* În SUA anilor '40, persoane cu cunoștinţe (academice sau practice) despre China, la care statul apela pentru consiliere (n. tr.).

la măsuri extreme, aveau să devină vulnerabili la tentațiile comuniste. Soluția era să se asigure că Japonia se putea hrăni singură cât mai repede, restabilindu-i capacitatea industrială și imunizând-o în fața interesor militare sau a lăcomiei companiilor mari. Iar cea mai bună cale către acest scop era să încredințeze politicile economice japonezilor cu cea mai mare experiență, funcționarilor publici care știau să facă planuri, care aveau să pună binele public mai presus de interesele private, ale căror interese erau patriotice și egalitare; cu alte cuvinte, în mâinile birocraților din Ministerul de Finanțe și Ministerul Comerțului și Industriei, pe unde epurarea nu trecuse mai deloc.

În 1948, Kishi Nobusuke a fost eliberat din închisoarea Sugamo fără să fie măcar judecat. În timpul prizonieratului, el păstrase legătura cu vechii prieteni din lumea politicii de dreapta și din cea a crimei organizate, dintre care unii fuseseră în aceeași celulă cu el. În 1949, Ministerul Comerțului și Industriei a fost desființat. În locul lui s-a creat Ministerul Comerțului Internațional și al Industriei, MITI, cea mai puternică forță guvernamentală din spatele miracolului economic japonez din anii '60 și '70. În 1957, Kishi a fost ales prim-ministru.

CÂND AU AUZIT LA RADIO că Japonia se predase, pe 15 august 1945, primul lucru pe care l-au făcut mulți coreeni a fost să-și arunce uniformele japoneze din vremea războiului – pantaloni țărănești urâți pentru femei și pantaloni de camuflaj până la genunchi pentru bărbați. Mii de oameni în hainele tradiționale coreene albe au umplut străzile, fluturând drapele, cântând cântece patriotice și strigând: „Independența Coreei pentru totdeauna!“ Străzile Seulului erau distruse, alimentarea cu electricitate fusese întreruptă, nu se găsea destulă hrană, dar lumea plângea de fericire. Pentru prima oară după mulți ani, oamenii se puteau comporta din nou ca niște coreeni veritabili, fără să fie pedepsiți fiindcă nu se prosternau în fața portretelor împăratului japonez sau pentru că refuzau să poarte un nume japonez.

La început s-au strecurat unele neînţelegeri. Populaţia a crezut că veneau sovieticii, aşa că în gara din Seul au fost trimise delegaţii care să le ureze bun venit eliberatorilor ruşi, care însă n-au mai apărut. Delegaţii similare au aşteptat degeaba prin gări şi în alte oraşe din toată partea de sud a Coreei, în Taegu, Kwangju şi Pusan, fluturând steaguri sovietice şi coreene şi ţinând pancarte ale căror mesaje exprimau recunoştinţa pentru ajutorul dat de Uniunea Sovietică pentru recâştigarea independenţei Coreei.

Alţii s-au dus glonţ la cele mai apropiate altare shintoiste japoneze, principalele simboluri ale oprimării coloniale, şi au încercat să le dărâme cu ciocane, cu bâte şi chiar cu mâinile goale, după care le-au dat foc. Mai întâi în oraşul nordic Phenian, apoi în întreaga Coree, altarele detestate au ars cu flăcări mari toată noaptea, spre groaza japonezilor, care le considerau sacre.

Şi totuşi, japonezii înşişi au scăpat, în mare parte, de represalii, excepţie făcând nordul, unde soldaţii sovietici le-au tratat pe femeile şi pe fetele de toate vârstele drept pradă de război. În dimineaţa zilei de 16 august, la Seul, un erou coreean al rezistenţei pe nume Yo Un-hyong, un creştin pios cu vederi de stânga şi îndrăgostit de costumele de tweed englezeşti elegante, a înfiinţat Comitetul pentru Pregătirea Independenţei Coreene, împreună cu alţi patrioţi, printre care şi o serie de comunişti recent eliberaţi din închisorile japoneze. Discursul lui, pronunţat în faţa miilor de oameni adunaţi pe un teren din curtea unui liceu, a fost remarcabil din două motive. Unul a fost spiritul generos de care dădea dovadă: „Acum, că poporul japonez este pe cale să se despartă de poporul coreean, să lăsăm trecutul la locul lui şi să ne despărţim în bună înţelegere.“ Celălalt a fost nota puternică de utopism: „Să uităm cele suferite în trecut. Trebuie să clădim pe pământul patriei noastre o societate ideală, un paradis raţional. Să dăm la o parte eroismul individual şi să mergem tot înainte împreună, într-o uniune de nezdruncinat.“[33]

Cei adunaţi au cântat vibrantul imn coreean, care exprima o iubire nepieritoare pentru naţiune, pe melodia de la

*Auld Lang Syne**, ceea ce, se pare, i-a făcut pe unii japonezi să creadă că populația coreeană își lua un rămas-bun călduros de la stăpânii japonezi.

La nord de Seul, mai sus de linia care avea să devină celebră mai târziu drept Paralela 38, cam cu o săptămână înainte de sosirea trupelor sovietice în Pyongyang, un patriot creștin de stânga la fel de respectabil, pe nume Cho Man-sik, cunoscut drept „Gandhi al Coreei" datorită blândeții lui și îmbrăcăminții coreene tradiționale, se pregătea și el pentru independența națională. La fel ca Yo în sud, Cho avea în anturaj mulți foști deținuți politici din Partidul Comunist, dar încă nu ajunsese dominat de ei. Atât în nord, cât și în sud, comitetele populare coreene au preluat repede atribuțiile administratorilor japonezi. Cei mai mulți membri erau ori comuniști, ori naționaliști cu unele înclinații de stânga, adeseori creștini.

La fel ca în Europa, fie ea Occidentală sau de Est, stângiștii, inclusiv comuniștii, aveau cele mai bune recomandări patriotice. Dacă elitele conservatoare din administrația de stat, comerț și învățământul superior colaboraseră în general cu japonezii, uneori împotriva voinței proprii, alteori cu dragă inimă, în numele modernizării și al progresului sau pentru a-și servi interesele, mișcarea de rezistență avea o tendință pronunțată de stânga încă de la anexarea de către imperiul japonez, în 1910. Revoltele coreenilor împotriva propriilor elite au avut de multe ori, la fel ca ale japonezilor, o tentă mesianică, un amestec de șamanism coreean și influențe creștine. Rezistența pe baze marxiste împotriva stăpânirii japoneze a fost, în multe privințe, o încarnare modernă a vechilor răscoale țărănești împotriva nobilimii latifundiare coreene.

Dar, în ciuda cuvintelor frumoase ale lui Yo Un-hyong, uniunea a fost fragilă. De fapt, ea se prezenta ca o raritate în istoria Coreei. Țara era sfâșiată de diferențe regionale, mai ales între nord și sud, dar și de rivalități politice explozive. Anul 1945 nu a fost cu nimic diferit. Deși Cho Man-sik și Yo

---

* Cântec tradițional britanic, cântat de obicei în situații legate de despărțire, pentru a exprima regret și urări de bine (n. tr.).

Un-hyong împărtăşeau idealul comun al unităţii coreene, stânga era destrămată în facţiuni, iar comuniştii erau dispuşi să pună mâna pe putere oriunde şi oricând puteau. Când a înfiinţat Republica Populară Coreeană la Seul, Yo a întâmpinat opoziţie chiar şi dinspre dreapta, sub forma Partidului Democrat Coreean, condus de latifundiari şi alţi membri ai fostei elite, dintre care mulţi colaboraseră cu japonezii. Mai erau şi diverşi politicieni coreeni în exil, în China şi Statele Unite, care nu erau nici pe departe uniţi.

Dar aproape toţi coreenii, indiferent de orientarea lor politică, au fost de acord într-o privinţă. Pentru ei, „să nu se repete" însemna să nu mai fie niciodată dominaţi de puteri străine. Iată cuvintele ferme ale declaraţiei de înfiinţare a Republicii Populare Coreene, din 14 septembrie:

> Suntem hotărâţi să doborâm imperialismul japonez, influenţele sale reziduale, facţiunile antidemocratice, elementele reacţionare şi orice influenţă străină nedorită din statul nostru şi să ne stabilim autonomia şi independenţa deplină, anticipând astfel construirea unui stat cu adevărat democratic.[34]

În coreeană există un cuvânt, *sadae*, al cărui sens literal este „a-i servi pe cei puternici" – termenul e folosit pentru a descrie tributul tradiţional plătit tronului imperial chinez de către regatele vecine, cum era Coreea. În era modernă, *sadae* a ajuns să însemne supunerea faţă de orice putere străină, de obicei pentru a căpăta un avantaj faţă de rivalii coreeni. Cei care colaboraseră cu japonezii se făceau vinovaţi de *sadae*. În „paradisul raţional" imaginat de Yo, ruşinea acestui *sadae* avea să fie ştearsă pentru totdeauna.

Coreenii n-au avut nici o şansă.

Când trupele americane au intrat, în sfârşit, în oraşul-port sudic Inchon, la câteva săptămâni după capitularea Japoniei, ele nu ştiau nimic despre ţară sau despre aspiraţiile populaţiei. Conducerea îi fusese încredinţată generalului-locotenent John R. Hodge pur şi simplu fiindcă întâmplător era prin apropiere – pe insula japoneză Okinawa. Consilierii lui politici nu ştiau

mult mai multe despre Coreea decât el. Nici unul nu vorbea o boabă de coreeană. Dar bunăvoință exista din plin, cel puțin din partea coreenilor. Revista *Yank* a relatat că „băștinașii coreeni“ au întâmpinat jeepurile, camioanele și vehiculele de recunoaștere americane cu „ovații, zâmbete largi, brațe în aer, plecăciuni și strigăte de «*Hubbah, hubbah!*»“*[35]

În ciuda ordinelor care interziceau strict fraternizarea, un ofițer de informații nipono-american pe nume Warren Tsuneishi a intrat în vorbă cu un anume domn Kim, director de hotel în Seul. Domnul Kim i-a spus: „Vouă trebuie să vă fim recunoscători pentru eliberare. Vă mulțumesc din adâncul inimii. Ați suferit atât de mult ca să ne eliberați și să ne dați independența.“ Ochii domnului Kim s-au umplut de lacrimi, ceea ce l-a făcut pe Tsuneishi să se simtă dintr-odată „stingherit“.[36]

SUA comiseseră deja prima gafă. Încă înainte de-a pune piciorul pe uscat, generalul Hodge primise o cerere de a se întâlni pe vas cu fratele lui Yo Un-hyong, Yo Un-hong, o personalitate moderată, care reprezenta guvernul coreean provizoriu. Bănuind că la mijloc era vreo uneltire japoneză sau poate comunistă, generalul a refuzat să-l primească. A doua zi, la Seul, Hodge a anunțat că guvernatorul japonez și întreaga lui administrație aveau să rămână în funcție până la noi ordine. Furioși, coreenii au ieșit în stradă ca să protesteze împotriva acestei palme în plină figură. Jenat de reacție, Departamentul de Stat american a anunțat repede că, de fapt, japonezii nu vor mai avea puterea. Aveau s-o preia americanii. Dar, cum americanii tot nu aveau destule trupe, li s-a ordonat japonezilor să rămână la posturi.

Iată cum a descris *Yank* ceremonia de predare a japonezilor: „În fața palatului guvernatorului japonez din Seul s-a ținut o scurtă ceremonie de retragere, în jurul catargului de drapel. Regimentul 184 a format laturile unui careu din bărbați îmbrăcați în uniforme de camuflaj, iar fanfara Diviziei a 7-a a cântat *Americans We*. Steagul japonez a fost coborât, prezentat câteva

---

* Expresie de origine incertă, dar foarte populară în rândul militarilor americani din al Doilea Război Mondial, cu sensul general de aprobare entuziastă; este foarte puțin probabil ca mulțimea „băștinașă“ s-o fi folosit în realitate cu ocazia respectivă (n. tr.).

momente pentru nelipsiții fotografi, iar apoi înlocuit de drapelul american, în timp ce fanfara cânta imnul național al Statelor Unite." Pe urmă, trupele americane „au ieșit pe porțile palatului în pas de defilare. *Aducătorii dreptății*, pe care coreenii îi primiseră cu brațele deschise în străvechiul lor Ținut al celor Trei Regate, își începuseră misiunea de ocupație"[37].

Deși la nord de paralela 38 Coreea era ocupată de Armata Roșie, sovieticii nu și-au impus autoritatea într-un mod atât de lipsit de delicatețe. Un oficial sovietic i-a spus unui reporter american că rușilor le plăceau englezii și americanii, fiindcă „arată ca noi". Dar, a continuat el, „coreenii nu ne plac. Rămânem aici până se pune pe picioare un guvern stabil adecvat, după care plecăm"[38]. Întâmplător, nici generalului Hodge nu-i plăceau coreenii. Pe cei mai mulți îi considera „niște orientali prost educați, puternic afectați de patruzeci de ani de control al japonezilor [...], cu care e aproape imposibil să te înțelegi rațional"[39].

Sovieticii s-au ținut de cuvânt, dar ceea ce înțelegeau ei printr-un guvern stabil adecvat nu era ce și-ar fi dorit patrioții ca Yo Un-hyong sau Cho Man-sik. Coreea de Nord a fost condusă mai întâi de comitete populare coreene. S-au înființat tribunale populare pentru epurarea colaboratorilor și a „elementelor reacționare". Oficialii administrației coloniale au fost izgoniți, adeseori într-un mod foarte violent. Latifundiarii coreeni și alte grupuri care nu aveau nimic de câștigat din politicile revoluționare susținute de oficialitățile sovietice au început foarte repede să migreze spre sud. Cho Man-sik conducea în continuare Comitetul Politic Popular, dar acest organ central nu avea decât un control limitat asupra comitetelor regionale. În plus, el nu-i putea opri pe sovietici să demonteze și să jefuiască fabricile construite de japonezi.

În sud, autoritățile militare americane, care, spre deosebire de sovietici, și-au afirmat controlul administrativ direct, s-au lansat într-o politică pe care istoria avea s-o vadă repetată de multe ori atunci când SUA hotărau că știau mai bine cum anume să-i binecuvânteze pe localnici cu o administrație eficientă. În parte din ignoranță, în parte dintr-o neîncredere nu întotdeauna neîntemeiată față de intențiile comuniste, administrația

militară americană s-a bazat pe membrii conservatori ai elitei coreene care vorbeau engleza sau, și mai bine, care fuseseră educați în instituții americane. Pentru rolul de conducător al viitorului guvern coreean, ei au adus din Statele Unite un om care era, fără îndoială, naționalist, dar în același timp avea vederi anticomuniste foarte ferme: Syngman Rhee, un creștin educat la Harvard și Princeton. Rhee nu era complet necunoscut în Coreea, dar nici nu avea o bază largă de susținători. Deși cât timp se aflase în exil oficialii americani îl consideraseră o pacoste, o doamnă de la secția de pașapoarte a Departamentului de Stat a fost de părere că era „un domn în vârstă foarte agreabil și patriot". Opinia ei împreună cu trecutul anticomunist al lui Rhee au fost considerate suficiente. Pe 11 octombrie, Rhee a fost primit cu căldură în țara natală de generalul Hodge, care l-a numit „un mare om, care și-a dedicat întreaga viață libertății Coreei"[40].

O scenă asemănătoare s-a desfășurat și la Pyongyang, trei zile mai târziu, când un luptător de gherilă coreean destul de obscur, un bărbat rotofei, puțin trecut de treizeci de ani, cu o tunsoare-castron, care-și petrecuse mai tot războiul într-o tabără de pregătire a armatei sovietice de pe lângă Habarovsk, a fost primit de comandanții sovietici ca un „erou național" și „mare lider al mișcării de gherilă". Fuseseră mobilizați 70.000 de oameni ca să-l omagieze pe „generalul Kim Ir-sen", care, în calitatea sa „de reprezentant al poporului coreean recunoscător", a ținut un discurs scris de supraveghetorii lui sovietici, în care aducea omagii armatei sovietice.[41]

La exact o săptămână după aceea, au apărut primele indicii ale unui cult al lui Kim Ir-sen într-un ziar din Pyongyang, care descria fapte de eroism ce aveau să fie incluse în curând într-o liturghie cvasireligioasă care celebra tot felul de intervenții divine în Peninsula Coreeană, ecou al mesianismului atâtor mișcări politice din trecutul țării. În decembrie, Kim a preluat conducerea Partidului Comunist Nord-Coreean. Dar inima politicii coreene se afla în continuare în sud. Încă nu se punea problema formării a două națiuni coreene independente.

Coreenii, care nu uitau de istoria marcată de *sadae* a țării lor, aveau deja o mulțime de motive de îngrijorare. În noiembrie

1945, Donald Keene, care încă se afla în orașul chinez Tsingtao, a luat masa într-o seară cu câțiva coreeni. El a povestit într-o scrisoare că, așa cum nu se întâmpla de obicei, nu existaseră dispute pe tema independenței Coreei. „Singurul subiect de discuție care a dat naștere unor controverse a fost cel al relațiilor ruso–americane.“ Lui Keene i s-a părut „foarte greu“ să-și convingă prietenii coreeni că „America și Rusia nu au nimic de împărțit și se pot înțelege într-o lume pașnică“. Coreenii aceștia, a explicat el, „înfruntaseră pericolul unor pedepse aspre [din partea japonezilor] ascultând transmisiile radio americane pe unde scurte din timpul războiului“, așa că erau de părere că ar fi fost bine ca SUA să le ajute țara să reziste rușilor. Keene a observat, cu o notă de nerăbdare: „Refuză să ia în considerare o soluție bazată pe cooperare. Nu sunt în stare să vadă altceva decât două facțiuni în Coreea, dintre care fiecare face eforturi să câștige totul; într-o astfel de situație, ei ar considera cooperarea o trădare.“[42]

Și aveau dreptate: într-adevăr, soarta coreenilor avea să fie decisă de anumite puteri străine. Dar nu existau doar două facțiuni, ci mult mai multe. La început, la o conferință din decembrie a miniștrilor de externe ținută la Moscova, se părea că optimismul lui Keene fusese îndreptățit și că Statele Unite și URSS puteau ajunge la o înțelegere. În Coreea avea să se stabilească o „autoritate tutelară“ sub controlul unei comisii mixte formate din înalții ofițeri ai armatelor americane și sovietice. Autoritățile Statelor Unite și ale Uniunii Sovietice aveau să-i ajute pe coreeni să alcătuiască un guvern provizoriu și să îndrume țara către independența totală, cu ajutorul Marii Britanii și al Chinei. Procesul putea dura, ca estimare maximă, cinci ani.

Sovieticilor nu le-a fost greu să-și convingă aliații coreeni din nord să accepte înțelegerea. De disidenți s-au ocupat cât ai clipi. Când a protestat, Cho Man-sik, căruia autoritatea tutelară îi mirosea de la o poștă a noi implicări colonialiste în treburile Coreei, a fost pus sub arest la domiciliu. Arestul la domiciliu s-a transformat mai târziu în pedeapsă cu închisoarea, iar în perioada Războiului din Coreea Cho a dispărut cu desăvârșire și nu s-a mai știut nimic de el.

Situaţia din sud era mai tulbure. Aproape toţi coreenii din sud se opuneau autorităţii tutelare, din motive fie naţionaliste, fie politice; conservatorii nici nu voiau să audă de implicarea Uniunii Sovietice. Nu înţelegeau cum ar fi fost posibil ca un guvern naţional să includă Partidul Comunist Coreean. Conservatorii însă nu erau susţinuţi de populaţie. În ciuda eforturilor americanilor de-a o înăbuşi, Republica Populară Coreeană cu orientare de stânga avea în continuare mai multă credibilitate patriotică. Dar problema autorităţii tutelare s-a dovedit a fi obstacolul care avea s-o răstoarne.

După ce o încercare de coaliţie a stângiştilor şi a conservatorilor a eşuat, stânga a început să se arate mai binevoitoare faţă de ideea unei autorităţi tutelare. A urmat haosul: a fost zădărnicită o încercare de lovitură de stat, condusă de un alt naţionalist care trăise în exil, numit „Asasinul". Muncitorii au intrat într-o grevă de protest faţă de administraţia militară americană, iar conservatorii lui Syngman Rhee s-au erijat în adevăraţii patrioţi, acuzând stânga coreeană că ar fi compusă din marionete ale sovieticilor – cu alte cuvinte, *sadae*. Americanii l-au sprijinit, fireşte, pe Rhee şi au început să susţină că autoritatea tutelară fusese, din capul locului, un complot al sovieticilor şi că ar fi fost mai bine ca partea de sud a Coreei să-şi formeze propriul ei guvern conservator, sub supravegherea binevoitoare a Statelor Unite, idee care ar putea fi descrisă – şi care chiar *avea* să fie descrisă de rămăşiţele stângii în anii care au urmat – tot drept o nouă formă de *sadae*.

Astfel, Republica Populară Coreeană a fost sortită pieirii. A urmat o tragedie. Ţara avea să se rupă pur şi simplu în două, cu Kim Ir-sen în fruntea guvernului provizoriu al Partidului Comunist din Coreea de Nord şi cu Rhee la cârma Coreei de Sud. În scurt timp, s-a dovedit că prietenii coreeni ai lui Keene din Tsingtao avuseseră mai multă dreptate decât şi-ar fi închipuit. Groaznicul Război din Coreea, declanşat de o invazie din Nord în 1950, s-a încheiat cu un armistiţiu după moartea a peste două milioane de civili. Seulul, care supravieţuise cum necum celui de-al Doilea Război Mondial, era în ruine; la fel şi Pyongyangul în Nord. Nordul a rămas condus de o dinastie

tiranică, cvasiimperială, iar Sudul a îndurat decenii de guvernare militară.

La apogeul Războiului Rece, în 1961, un anticomunist înflăcărat a preluat conducerea Coreei de Sud printr-o lovitură de stat. După modelul japonez din timpul războiului – o economie planificată, sub administraţie militară, alimentată de *zaibatsu* coreene care lucrau în tandem cu guvernul, economia Coreei de Sud s-a dezvoltat rapid. Figura politică marcantă în cauză absolvise în 1942, ca şef de promoţie, cursurile Academiei Militare Manchūkuo din Shinkyō şi fusese locotenent în armata japoneză Kwantung. În 1948, a fost dat afară din armată fiindcă luase parte la un complot împotriva lui Syngman Rhee. Numele lui japonez din timpul războiului fusese Takagi Masao. Numele adevărat era Park Chong-hee. Unul dintre cei mai mari susţinători japonezi ai săi era Kishi Nobusuke, şi el veteran al statului-marionetă Manchūkuo.

DESTINUL VISELOR UTOPICE e să sfârşească într-un cimitir al iluziilor sfărâmate. Dar nu toate sfârşesc la fel. De obicei, ele lasă urme. Noul Ierusalim al Marii Britanii s-a prăbuşit dintr-un motiv numit de John Maynard Keynes, cel mai mare economist al vremii lui, „un Dunquerque financiar". Keynes sperase ca Marea Britanie să beneficieze de ajutoare din partea SUA – o aprovizionare constantă cu bunuri în condiţii foarte generoase – în baza legii Lend-Lease*, măcar până la sfârşitul lui 1945. Astfel, guvernul ar fi avut ceva timp la dispoziţie ca să evite falimentul. În caz contrar, cu greu s-ar fi găsit bani care să acopere bilanţul aproape catastrofal al deficitului de plăţi, ca să nu mai vorbim de finanţarea visurilor socialiste ale Marii Britanii. Keynes spera ca „japonezii să nu ne lase, să nu se predea prea curând"[43].

Speranţele i-au fost spulberate de cataclismul atomic de la Hiroshima şi Nagasaki, care i-a inspirat lui Harold Nicolson următoarea însemnare din jurnal, în care a descris reacţia soţiei lui, Vita Sackville-West: „Viti e încântată de bomba

---

* Politică prin care SUA asigurau bunuri Aliaţilor pentru a susţine efortul de război, devenită lege în 1941 şi desfiinţată în septembrie 1945 (n. tr.).

atomică. E de părere, și pe bună dreptate, că deschide o nouă eră."[44]

Pentru Japonia, războiul s-a terminat în august.

Mizeria austerității economice, raționalizarea bunurilor, prelungită în Anglia mai mult decât în alte țări, cozile nesfârșite pentru servicii de slabă calitate, însuși aerul mohorât care domnea peste tot, împreună cu epuizarea de după război și conștientizarea faptului că, pe lângă golirea trezoreriei, Anglia își pierdea în ritm accelerat și poziția de mare putere a lumii, toate acestea au contribuit la risipirea optimismului. Se făceau în continuare planuri pentru locuințe sociale, învățământ, cultură, sănătate și scăderea la minimum a ratei șomajului, dar finanțele națiunii erau într-o stare de plâns, iar entuziasmul din 1945 s-a epuizat repede. La doi ani după înfrângerea Germaniei și a Japoniei, cancelarul laburist Hugh Dalton a scris în jurnalul personal: „S-a sfârșit cu diminețile pline de speranță."*[45]

În 1951, Winston Churchill a redevenit prim-ministru. Partidul Laburist avea să mai aștepte treisprezece ani până să se întoarcă la guvernare, de data aceasta având-l în frunte pe Harold Wilson, fost președinte al Comitetului pentru Comerț în cabinetul lui Attlee.

Lucruri asemănătoare se întâmplau și în alte țări vest-europene, unde stabilitatea și continuitatea (de fapt, normalitatea) promise de partidele catolice și creștin-democrate eclipsau elanul revoluționar al stângii. Social-democrații olandezi au pierdut puterea în 1956. Generalul de Gaulle a proclamat a Cincea Republică Franceză în 1958. Hegemonia aproape totală a Partidului Creștin-Democrat în Italia a început în 1948, cu un ajutor considerabil din partea propagandei anticomuniste americane și cu sprijin financiar din SUA. În Germania de Vest, primul guvern social-democrat a fost ales abia în 1969. În Germania de Est, social-democrații și-au văzut sfărâmate visurile de a lucra umăr la umăr cu comuniștii pentru edificarea unei Germanii mai bune, antifas-

---

* Vers din poemul *The Lost Leader* (*Conducătorul pierdut*), în care Robert Browning critica dezicerea lui William Wordsworth de cauza liberală și „căderea" lui în conservatorism și conformism (n. tr.).

ciste, chiar înainte să se înființeze, în 1949, Republica Democrată Germană. Germanii care trăiau în zona sovietică au refuzat cu încăpățânare să susțină Partidul Comunist și în 1945 i-au preferat de departe pe social-democrați. Ca urmare, în anul următor autoritățile sovietice i-au obligat pe social-democrații din Est să intre în Partidul Comunist, care i-a înghițit cât ai clipi.

Una dintre cauzele posibile ale prăbușirii stângii necomuniste în Coreea sau chiar în Japonia, unde guvernarea socialistă a durat exact un an, din 1947 până în 1948, ar fi Războiul Rece. Ce-i drept, poate că autoritățile americane de ocupație din Asia de Est au fost nepricepute și adeseori conservatoare, dar și Uniunea Sovietică a fost la fel de răspunzătoare pentru dezastrul stângii moderate. Acolo unde dețineau sovieticii controlul, în Coreea de Nord, ca și în Europa Centrală și de Est, socialiștii au fost zdrobiți.

Stalin nu a acceptat să ațâțe revoluții în sfera de influență americană; comuniștilor francezi și italieni li s-a spus să uite de visurile de-a prelua puterea. De fapt, liderul comunist italian Palmiro Togliatti era mai degrabă genul de om care încerca să se mențină la mijloc și care evita confruntările violente cu conservatorii, deși dreapta era încă pătată de moștenirea lui Mussolini. Dar Statele Unite și aliații lor conservatori, atât din est, cât și din vest, erau atât de bănuitori când venea vorba de intențiile comuniștilor, încât făceau tot posibilul să împiedice ajungerea la putere a oricărei entități cu legături de stânga. Faptul s-a observat în special în statele din linia întâi a Războiului Rece, care erau tocmai Germania, Italia și Japonia. De la sfârșitul anilor '40, Japonia trebuia reconfigurată, ca și Germania de Vest, ca bastion împotriva comunismului. Entuziasmul inspirat de New Deal în 1945 s-a risipit repede, în fața noii politici dominate de reînarmare, dezvoltare industrială, înăbușirea sindicatelor, „epurări roșii" în funcțiile publice și învățământ și sprijinirea activă a politicienilor conservatori, dintre care unii își așteptaseră, nu cu multă vreme în urmă, procesele pentru crime de război. Acest „marșarier" al autorităților americane, care încurajaseră cu atâta însuflețire stânga

japoneză la începutul ocupației, a rămas etichetat ca o trădare a idealismului din 1945.

Și totuși, Hugh Dalton exagerase puțin cu pesimismul când deplânsese sfârșitul „dimineților pline de speranță" pentru Anglia. Într-adevăr, extazul eliberării se potolise, dar multe dintre instituțiile înființate în timpul acelui imbold încrezător de început n-au dispărut prea repede; unele, de bine, de rău, există și în ziua de azi. Nici guvernele conservatoare care s-au succedat în Anglia, nici partidele creștin-democrate de pe Continent nu au făcut vreo încercare serioasă de a distruge temeliile statelor sociale europene, concepute de diverși planificatori antebelici și de membri idealiști ai rezistenței din timpul războiului. De fapt, colegii lui Churchill din Partidul Conservator au construit mai multe locuințe sociale decât Partidul Laburist al lui Attlee. Mulți creștin-democrați se arătau aproape la fel de bănuitori ca socialiștii cu privire la economia de tip *laissez-faire*. Sistemele de asistență socială din Europa Occidentală au început să scârțâie de-abia în anii '70 și au dat semne de șubrezire serioasă un deceniu mai târziu, mai ales în Anglia lui Margaret Thatcher. Economiile Japoniei și Coreei de Sud sunt și acum, mai ales în comparație cu cele ale Europei continentale, strâns controlate de stat.

Dar principalul monument al planificării postbelice este Europa însăși, mai exact Uniunea Europeană, putredă și împovărată, dar încă în picioare. În 1945, cei mai mulți credeau în unitatea europeană ca într-un ideal nobil. Catolicilor le plăcuse de la bun început ideea, inspirată de ecourile Sfântului Imperiu Roman. Francezilor și francofililor le plăcea noțiunea unei Europe văzute drept centru al civilizației occidentale, cu sediul la Paris și în stare să se împotrivească materialismului grosolan al Statelor Unite. Socialiștii și alți planificatori economici erau atrași de Bruxelles, unde își au sediul instituțiile esențiale ale Uniunii Europene, capitala unei noi tehnocrații. Dar mai presus de toate o Europă unită era menită să garanteze că europenii nu aveau să-și mai declare niciodată război unii altora. În acest sens, cel puțin până acum, idealismul din 1945 a dat roade.

CAPITOLUL 8

Civilizarea brutelor

ÎN 1943, NOEL COWARD a scris un cântec cu titlul *Don't Let's Be Beastly to the German**, care a dat naștere la neînțelegeri. BBC-ul l-a interzis pentru scurtă vreme, fiindcă părea să-i arate prea multă compasiune inamicului:

Hai să nu fim răi cu bieții nemți
Acum că ne-am văzut învingători,
Doar naziștii cei respingători
I-au împins să fie violenți.
Or fi ei Wagnervoși, dar de aproape
Nu sunt Nietzschexagerat de distrugători!

De fapt, așa cum Coward avea grijă să specifice înainte să-l cânte pe scenă, era o înțepătură la adresa „unei minorități mărunte de umanitari care, după părerea mea, ne privesc inamicul cu prea multă toleranță".

A spune că, atunci când au ocupat Germania și Japonia, Aliații s-au călăuzit întru totul după spiritul unor astfel de umanitari ar fi o exagerare, dar nu prea mare. Cel puțin în primii câțiva ani, ocupațiile au fost unice prin efortul sincer de-a nu da frâu liber răzbunării, ci de-a reeduca, civiliza, schimba hotărâri și păreri, de-a transforma dictaturile în democrații pașnice, care să nu mai lanseze niciodată atacuri distrugătoare asupra lumii.

La început, ce-i drept, au existat planuri, cele mai multe făcute la Washington, pentru pedepsirea foștilor inamici și

---

* Să nu fim răi cu bieții nemți (n. tr.).

pentru dezarmarea lor completă, pentru a li se închide orice cale de a deveni națiuni industriale moderne. După cum am mai menționat, Planul Morgenthau, botezat după Henry Morgenthau, secretarul Trezoreriei în timpul mandatului președintelui Roosevelt, era menit să scoată din funcțiune industriile germane, să fărâmițeze națiunea și să-i reducă poporul la stadiul de păstori care n-ar fi fost în stare să se apere decât cel mult cu un băț. Au circulat idei asemănătoare și cu privire la Japonia.

Intențiile de felul acesta n-au fost puse în aplicare; le-au luat locul cei trei D: Demilitarizare, Denazificare, Democratizare. Al treilea D era cel care presupunea reeducarea, nu doar pentru a schimba tiparele de comportament încurajate și aplicate de guvernele militariste și dictatoriale, ci și pentru a schimba modurile de gândire, „caracterul național", pătrunzând în mintea populațiilor cucerite. Un film educativ cu titlul *Our Job in Japan**, realizat de Departamentul de Război american, a reușit să pună degetul pe rană. „Problema noastră", explică naratorul, în timp ce pe ecran apare imaginea unui craniu japonez, „este creierul din capul japonezului". La sfârșitul filmului, tot el rezumă misiunea: „Suntem aici ca să-i spunem hotărât creierului japonez că ne-am săturat de obiceiurile astea barbare până peste cap."[1]

Reformarea băștinașilor e o strategie pe care o regăsim chiar și în eforturile de civilizare ale străvechilor romani. Unii susțin că ea a răsărit din convingerea Iluminismului că natura umană e rațională și poate fi remodelată prin educația potrivită. Unii își amintesc de strategiile coloniale, de pildă de acea *mission civilisatrice* a Franței. Sau de zelul misionar al creștinismului. Sau de modelarea imigranților, prin educație, ca să devină buni cetățeni americani. Din partea englezilor, s-a adus în discuție și încrederea în dezvoltarea caracterului în internatele victoriene: producerea de gentlemeni cu conduită sportivă și cunoștințe funcționale despre clasici. Reeducarea era considerată și ea o extensie a războiului psihologic, prin folosirea militară a propagandei.

---

* Treaba noastră în Japonia (*n. tr.*).

În 1939, revista *Punch* a publicat o poezie de A.P. Herbert care sugera necesitatea unui program de reeducare:

N-avem nimic cu nația germană,
Ce să avem? Sunt doar naive oi,
Dar orice generație-ariană
Naște conducători puși pe război. [...]

N-avem nimic cu nația germană
Sau cu ce fac, dar suntem de acord
Că se impune, și-i de fapt umană,
O operație la cap sau chiar pe cord.

Chiar pe 8 mai, când mulțimea sărbătorea victoria în Europa, în ediția ziarului *The Times* din Londra a apărut următoarea scrisoare, trimisă de un om care avea să aibă o influență importantă asupra politicilor de educare din Germania ocupată – Robert Birley, director al celebrului internat privat Charterhouse. „Stimate domn", a scribirlezs el, „devine evident că reeducarea Germaniei de către Aliați nu este doar o aspirație pioasă, ci și o datorie de neevitat". Problema cu germanii, cum indica și A.P. Herbert în poezia lui și cum credeau mulți pe atunci, era că vreme de mai bine de un secol fuseseră „dispuși în mod fatal să accepte orice guvernare care-i scăpa de nevoia de a lua decizii singuri". În opinia lui Birley, ei ajunseseră ca oile, gata oricând să-și urmeze conducătorii, lipsiți de individualitate, aidoma unor roboți militarizați.

În continuare, Birley a adus un argument și mai interesant, care până la urmă n-a impresionat autoritățile militare de ocupație engleze, anume că reeducarea, ca să reușească, trebuia să se bazeze pe o tradiție națională. Germania nu trebuia tratată ca o tabula rasa; cetățenii ei trebuiau convinși „că ei înșiși au o asemenea tradiție, deși acum complet uitată, pe care se poate clădi o societate decentă. A existat odinioară o Germanie a lui Goethe, o țară pe care tânărul Meredith a vizitat-o fiindcă era patria gânditorilor liberali, ale cărei universități i-au inspirat pe americanii de tipul lui George[a]".

---

[a] George Bancroft (1800–1891), istoric și om de stat american (n. a.).

Ideile lui Birley erau foarte populare în rândul germanilor dornici să dea jos de pe umeri mantaua cafenie a hitlerismului și să se învăluie în gloria lui Goethe, Kant și Beethoven. În calitate de consilier educațional pe lângă administrația militară engleză din Germania, în 1945, Birley spera să înființeze biblioteci dotate din belșug cu literatură engleză și germană adecvată, precum și centre pentru educarea adulților, numite *Die Brücke* (Podurile), care să încurajeze schimburile intelectuale și culturale dintre Anglia și Germania. Din nefericire, acest început promițător s-a ciocnit de împotrivirea oficialilor englezi, dintre care unii aveau idei foarte bizare. Una dintre ele era că doar „amestecul intens de sânge cu alte națiuni" avea să vindece boala germană.[2] Un alt zelos cu o funcție neimportantă a propus ca toți foștii naziști să fie exilați, cu familii cu tot, pe o insulă din Marea Nordului. Birley a răspuns, cu sarcasmul cuvenit, că în acest caz copiii lor, care urmau să meargă la școală pe continent, riscau să-și infecteze colegii nevinovați cu ideile lor naziste. Ca și la Planul Morgenthau, și la acesta s-a renunțat repede.

O critică mai serioasă adusă proiectului lui Birley de a învia tot ce avea mai bun cultura germană a fost aceea că nu s-a străduit suficient să promoveze tot ce avea mai bun cultura britanică. Generalul Brian Robertson, superiorul direct al lui Birley și, întâmplător, fost elev la Charterhouse, a decis că administrația militară trebuia protejată mai bine de criticile aduse politicilor sale din Germania. Cum spunea un alt general, era nevoie de o mai bună „difuzare" a „civilizației britanice" și de o mai intensă promovare a politicilor britanice.[3] Birley a demisionat și s-a întors în Anglia.

Inițial, autoritățile din zona de ocupație americană tindeau mai degrabă să pedepsească decât să educe. S-au dedicat mai multe eforturi epurării profesorilor bănuiți de legături cu nazismul decât remodelării mentalității germane. Unii germani exilați în SUA au avertizat autoritățile americane că reeducarea nu avea să dea roade. Romancierul Alfred Doblin a spus: „A-i educa pe germani e o încercare aproape fără speranță, fiindcă majoritatea claselor profesionale se compun din naziști." Prietenul său Lion Feuchtwanger, un romancier german la fel

de cunoscut, era convins că „trebuie arestați, executați sau exilați în tabere de muncă silnică trei milioane de naziști“[4]. Alții vorbeau de parcă a-i învăța pe germani să fie mai buni ca popor era o încercare la fel de absurdă ca a încerca să civilizezi niște babuini.

Cu toate acestea, declarația de la Potsdam a stabilit clar poziția oficială a Aliaților: „Educația germană va fi controlată astfel încât să se elimine complet doctrinele naziste și militariste și să se deschidă drum dezvoltării cu succes a ideilor democratice.“[5] În privința Japoniei, scopurile declarației de la Potsdam au avut un ton mai puțin dur, sau măcar mai puțin constrângător: „Guvernul japonez va înlătura toate obstacolele din calea restabilirii și consolidării tendințelor democratice în rândul populației Japoniei. Se vor stabili libertatea de exprimare, libertatea religioasă și libertatea gândirii, precum și respectul pentru drepturile fundamentale ale omului.“ Diferența de ton dintre cele două pasaje e greu de explicat, mai ales având în vedere lucrurile întâmplate în realitate în timpul ocupației, mult mai radicale în Japonia decât în Germania.

Și totuși, sarcina de reeducare (termen pe care, dacă tot vorbim de el, Birley îl detesta, preferând mai simplul „educare“) a germanilor era considerată mai puțin complicată decât reeducarea japonezilor. În fond, Germania făcea parte din civilizația occidentală, majoritar creștină, fiind țara lui Goethe și a lui Kant. Era percepută ca având o bază solidă. Era nevoie doar să se distrugă ideologia nazistă și „spiritul prusac“. Denazificarea și demilitarizarea aveau să rezolve în mare parte problema germană. În acest sens, trebuia să se pună accentul pe vina Germaniei pentru crimele recente, prin difuzarea de filme ca *Lagărele de concentrare naziste*, comandat de armata americană, sau *Morile morții*, în care naratorul spunea următoarele cuvinte:

> Iată un hambar tipic german din Gardelegen. În el au fost înghesuiți și arși de vii 1.100 de oameni. Cei care au reușit să iasă, îngroziți, au fost împușcați pe măsură ce ieșeau. Ce fel de ființe subumane au comis astfel de fapte?[6]

Filmele n-au fost populare în Germania. Lumea refuza să le vadă sau susţinea că erau o simplă formă de propagandă. Gunter Grass avea şaptesprezece ani în 1945 şi era ţinut într-o tabără americană pentru prizonieri de război, după ce făcuse parte pentru scurtă vreme dintr-o divizie Panzer SS. El şi ceilalţi prizonieri au fost instruiţi de un ofiţer de educare american care purta „cămăşi proaspăt călcate". Li s-au arătat fotografii de la Bergen-Belsen şi Buchenwald, cu mormanele de cadavre, cu scheletele vii. N-au crezut absolut nimic: „Iar frazele noastre se repetau: «Şi ziceţi că germanii au făcut asta?» «Niciodată germanii n-au făcut aşa ceva!» «Germanii nu fac aşa ceva.» Iar între noi spuneam: propagandă. Toate astea nu-s decât propagandă."*[7]

Grupurile de discuţie organizate de oficialii americani bine intenţionaţi erau adeseori la fel de lipsite de rezultat. Discuţiile deschise despre „cum realizăm [democraţia] în State" nu atrăgeau întotdeauna destui participanţi, fiindcă se ţineau în engleză, iar subiectele ca „statul nazist" eşuau din cauza reacţiei defensive: noi n-am ştiut, Hitler a făcut multe lucruri bune şi aşa mai departe.[8] Ori de câte ori ofiţerul de educaţie din tabăra lui Gunter Grass le ţinea germanilor predici despre ororile rasismului, prizonierii îl ridiculizau cu întrebări despre cum erau trataţi „negroteii" în SUA.

În plus, populaţia înfometată avea şi alte griji, fiindcă se apropia o iarnă geroasă. Hans Habe, un jurnalist maghiaro-american însărcinat cu înfiinţarea de ziare în Germania postbelică, a remarcat: „Ideea că naţiunea ar trebui să privească în urmă, să-şi pună întrebări şi să se căiască aparţinea unei gândiri de cuceritor [...]; oamenii nu-şi făceau griji decât despre cum puteau să-şi umple stomacul şi soba."[9] Habe, care era evreu şi trăise o vreme într-un lagăr de concentrare, nu avea nici un motiv să nutrească sentimente prea calde faţă de germani.

Nu era mai uşor nici să ţii lecţii despre binecuvântările democraţiei. Într-un articol pentru revista *Yank* cu titlul „Ree-

---

* Günter Grass, *Decojind ceapa*, trad. Victor Scoradeţ, Polirom, Iaşi, 2012, p. 218 (n. tr.).

ducarea Germaniei" a apărut un interviu excelent cu un elev german de zece ani din Aachen, pe nume Ernst. Întrebat dacă știa că toate armatele germane fuseseră învinse, el a răspuns: „Americanii aveau multe puști și mulți evrei." Întrebarea următoare: „Ți-a vorbit cineva despre democrație?" Răspuns: „Vorbesc profesorii de ea." Și îl interesa ce auzea despre democrație? Răspuns: „Din ce am auzit, nu pare să fie la fel de distractivă cum e cântatul."[10]

Reeducarea Germaniei a început la Aachen, vechea capitală a lui Carol cel Mare din inima Europei, nu din motive istorice sau sentimentale, ci fiindcă a fost primul oraș ocupat de Aliați. Puține școli mai rămăseseră în picioare după bombardamente. Dintr-o populație de 160.000 de locuitori înainte de război, rămăseseră doar 14.000. 85% din oraș era în ruine. Superba catedrală din Evul Mediu timpuriu, în care e înmormântat Carol cel Mare, a supraviețuit ca prin minune distrugerilor. Dar acum, după cum a relatat *Yank*, „războiul bombelor [...] a lăsat loc unui nou război al ideilor. Efortul de a-i scăpa pe tinerii germani de mentalitatea de huligani este un experiment pe care-l va urmări lumea întreagă".

Un anume maior John P. Bradford, reprezentant al administrației militare americane, le-a spus oficialilor germani ai orașului care nu fuseseră epurați că li se oferea o ocazie excelentă: „Vi se va permite să-i învățați pe tinerii germani, să-i reeducați și să-i recuperați din josnicia nazismului."[11]

Prima problemă era lipsa de profesori adecvați; bărbații din serviciul militar ori muriseră, ori erau prizonieri de război pe un front sau altul, ori fuseseră concediați fiindcă erau naziști. Poetul Stephen Spender a întrebat un grup de elevi din Hamburg ce învățau la școală. Latină și biologie, au spus ei. Nimic altceva? Nu, au răspuns ei. „Știți, profesorii de istorie, geografie, engleză și matematică au fost epurați cu toții."[12]

Următoarea problemă erau manualele. Multe fuseseră distruse de bombardamente. Ce rămăsese era, în general, foarte nepotrivit: cărți care-l lăudau pe Führer și rasa lui superioară, sau nevoia biologică de a-i stârpi pe evreii din Germania. Chiar și manualele de dinainte de epoca nazistă conțineau povești care ridicau în slăvi spiritul războinic german sau faptele eroice

ale unor personalități ca Frederic cel Mare. Dar cum altceva nu exista, trebuiau folosite și acestea. După manualele respective, din epoca Republicii de la Weimar, s-au făcut zațuri la Londra care au fost trimise înapoi în Germania și tipărite la o veche imprimerie de ziar din Aachen.

Directorul general al școlilor din Aachen, dr. Karl Beckers, era convins că elevii mai mici aveau să poată fi convinși destul de ușor că viitorul lor era alături de „oamenii de pretutindeni, nu alături de visul unei «Germanii Mari»". Dar Beckers considera că avea să fie necesară o atitudine „foarte fermă" față de cei mai mari. Totuși, a spus el, chiar și „în pedepsele date la clasă, vom încerca să facem uz de democrație. Uneori, când un băiat sau o fată va face probleme în clasă, îi vom lăsa pe colegi să decidă cum e mai bine să-l pedepsim pe vinovat". Era „împotriva biciuirii", a menționat el, „cu excepția cazurilor extreme"[13].

Dr. Becker era conservator și catolic. Preocupat să „înlocuiască minciunile naziștilor cu ceva concret și bun", el credea că răspunsul era readucerea în actualitate a valorilor spirituale creștine. Mulți germani erau de aceeași părere, lucru care explică victoriile Uniunii Creștin-Democrate în alegerile din viitoarea Germanie de Vest. Viitorul lider al creștin-democraților, primul cancelar de după război, a fost tot un renan catolic, Konrad Adenauer. Stephen Spender l-a vizitat o dată la primăria orașului Köln, al cărui primar fusese înainte de venirea la putere a lui Hitler, și încă o dată în 1945.

Pe ferestrele biroului lui Adenauer, Spender privea ce rămăsese din străzile Kölnului – foarte puțin. Mai erau ziduri în picioare, dar erau doar „o mască subțire în fața golului umed, pustiu, urât mirositor al interioarelor cu toate măruntaiele scoase". Dar, în timpul întrevederii, Adenauer a pus altfel accentul pe peisajul în ruine. „Nu se poate să vă fi scăpat", i-a spus el lui Spender, „faptul că naziștii au făcut una cu pământul cultura germană, cum au făcut una cu pământul Renania și bazinul Ruhrului. Cei cincisprezece ani de stăpânire nazistă au făcut din Germania un deșert spiritual"[14]. Așadar, pe lângă hrană și combustibil, era nevoie de mai multe școli, cărți, filme, muzică, teatru: „Trebuie să hrănim imaginația."[15]

Într-adevăr, foamea de cultură era reală, dar explicațiile erau, uneori, destul de bizare. Unul dintre motivele pentru care germanii nu mai citeau cărți era că literatura nazistă era, în ansamblu, ucigător de plictisitoare. Pe de altă parte, unii vorbeau despre nevoia de cultură înaltă ca despre un fel de penitență. La Bonn, Spender a cunoscut o doamnă din „soiul cel mai onctuos de *hausfrau**, respectabilă și pioasă", care era scandalizată de apetitul frivol al populației pentru divertismentul popular. După părerea ei, în ruinele morale ale celui de-al Treilea Reich nu-și aveau locul cabaretele, ca să nu mai vorbim de muzica de jazz. Cultura germană trebuia să fie serioasă, fiindcă „măcar la atâta ne putem aștepta, după câte au făcut germanii". Nemții trebuiau „obligați" să nu aibă decât cultură „bună": „Mozart, Beethoven, Goethe. Altceva n-ar trebui să se permită."[16] Probabil că nici măcar Adenauer n-ar fi fost atât de sever.

Foamea de cultură a fost, poate, mai bine ilustrată de prima punere în scenă postbelică la Berlin a *Operei de trei parale* a lui Brecht, piesă care în timpul naziștilor fusese, firește, interzisă. Lumea a mers pe jos ore întregi ca să ajungă la Teatrul Hebbel, aflat în zona de ocupație americană, unul dintre puținele teatre care supraviețuiseră cum-necum războiului. Spectacolul a început la patru după-amiaza, pentru ca publicul să aibă timp să se întoarcă acasă în siguranță înainte de căderea întunericului, când răufăcătorii începeau să pândească pe străzi. Premiera a avut loc pe 15 august (în ziua de după capitularea Japoniei, dar asta a fost, desigur, o coincidență). Repetițiile se ținuseră în împrejurări foarte vitrege: ploaia cădea prin acoperiș, actorii erau înfometați, recuzita fusese furată, decorurile – distruse.

Ruth Andreas-Friedrich, fosta luptătoare din rezistență, se afla în sală. „Simt că mă înăbuș de emoție", a scris ea în jurnal. Acum Ruth putea asculta în libertate cântece „din vremurile când eram în ilegalitate", cântece care le aduseseră atâta „mângâiere și împăcare în multe ceasuri de restriște". Dar chiar și în astfel de momente înduioșătoare ea rămânea

* Gospodină (n. tr.).

atentă la notele false, la indiciile discrete de rea-credință. S-a iscat „o furtună de aplauze" la celebrele cuvinte ale lui Brecht: „Mai întâi de mâncare, pe urmă vorbim de morală." Ruth a ieșit imediat „din gândurile în care eram adâncită". Izbucnirea aceasta de autocompătimire i s-a părut jignitoare. „Chiar trebuie să ne începem prima încercare de exprimare liberă criticându-i pe alții?"[17]

ÎNTR-UN FEL, AR FI AVUT MAI MULT SENS ca opera cu puternică încărcătură politică a lui Brecht, atât de plină de moralism de stânga, să fi fost readusă la viață în zona sovietică, nu în districtul Kreuzberg din Berlin, ocupat de americani. În fond, după 1949, Brecht avea să-și construiască propriul lui teatru în statul german „democrat" (comunist), deși și-a păstrat, prudent, pașaportul austriac recent dobândit. Și Uniunea Sovietică a făcut un efort considerabil pentru a-i reeduca pe germani. De fapt, sovieticii au luat cultura și mai în serios decât aliații anglo-americani. Un oficial al forței de ocupație engleze s-a plâns într-un raport că la fața locului „cultura liberă și personală" promovată în Occident nu putea concura cu „cultura politizată" a sovieticilor. În partea sovietică, a spus el, „activitățile teatrale, publicistice, expoziționale și muzicale se desfășoară cu un elan care dă impresia că se petrece ceva nou și plin de energie"[18].

Era adevărat, se petrecea ceva. Autoritățile sovietice curtau elementele „democrate" ale inteligheniției germane cu cluburi speciale, rații alimentare suplimentare și sprijin pentru activitățile artistice. Cultura „democrată" era marcată adeseori de un amestec de naționalism german și ideologie comunistă. Unul dintre principalii agenți activi ai culturii germane a fost Johannes Becher, poet marxist și director al Kulturbund, sau, pe numele întreg, al Asociației pentru Reînnoirea Democratică a Germaniei, înființată de sovietici. La fel ca educatorul englez Robert Birley, Becher vedea în „spiritul german" temelia potrivită pentru reînnoire, atâta timp cât spiritul respectiv era „progresist". El nu se gândea atât la Goethe, cât la martirii comuniști morți în închisorile naziste. „Arta antifascistă" era „adevărata" artă germană.

Până la urmă, formula s-a dovedit prea flexibilă pentru gusturile comisarilor militari sovietici, care aveau vederi mai înguste și mai provinciale asupra culturii progresiste. Ei se mulțumeau să-i popularizeze în teatrul german pe clasicii ruși, prin operele lui Cehov sau Gogol, și să pună în scenă piese sovietice moderne și chiar scrierile câtorva dramaturgi germani progresiști, ca Friedrich Wolf, tatăl lui Markus Wolf, viitorul șef al spionilor Germaniei de Est, atâta timp cât erau regizate în stil sovietic. În acest scop, le plăcea să le spună scriitorilor și regizorilor germani exact ce să includă, ce să scoată și cum să pună în scenă piesele.

E de presupus că spectacolele muzicale, cinematografice și teatrale din zona sovietică nu câștigau deloc în popularitate mulțumită insistenței oficialilor de-a fi însoțite de prezentări și introduceri lungi, susținute de personalități politice, în care se explica linia politică adecvată. Autoritățile comuniste nu se zgârceau când venea vorba să facă publicitate pentru filme ca *Lenin în octombrie* sau *Lenin în 1918*, dar publicul, deși înfometat de divertisment, rămânea, în mare parte, neconvins. Nici măcar membrii Partidului Uniunii Socialiste din Germania (SED) nu reușeau să se arate prea entuziaști față de o mare parte din actele de cultură sovietice oficiale. Johannes Becher, al cărui dosar comunist era impecabil, nu le-a câștigat întreaga încredere sovieticilor. Pe lângă faptul că era german, se poate să fi fost prea „cosmopolit". În plus, trecutul lui avea un iz primejdios de troțkism. În noiembrie 1945, un oficial cultural sovietic din Potsdam a învinuit Kulturbund-ul că tolerează „tendințe burgheze în artă și literatură: futurism, impresionism etc."[19]

Un alt aspect al vieții și culturii din partea de est avea să rămână în picioare până la prăbușirea Zidului Berlinului în 1989: tonul intimidant, hiperbolic al retoricii oficiale naziste a făcut în mod firesc trecerea la stilul comunist – la fel ca pasul de defilare, exercițiile fizice în grupuri mari și apetitul pentru marșuri militare, însoțite adeseori de lozinci răcnite de mulțimi enorme, cu pumnii în aer, care lăudau prietenia și pacea. Pe lângă faptul că a asistat la premiera postbelică a *Operei de trei parale*, Ruth Andreas-Friedrich a fost prezentă și la inaugurarea Kulturbund-ului. Plictiseala pe care i-au provocat-o

discursurile interminabile s-a prefăcut destul de repede în dezgust. Pe 3 iulie, scria în jurnal:

> Dintre cele opt oficialități care vorbesc aici despre cum trebuie să ne împăcăm cu trecutul și să ne înnoim viața culturală, nici una nu pare să observe cât de puțin a reușit până acum să-și împrospăteze stilul de-a vorbi. În continuare se discută despre cel mai măreț, supremul, cel mai mare și cel mai magnific. [...] „Cu pași hotărâți, înaintăm în lupta pentru pacifism", a proclamat deunăzi un politician, fără să-și dea seama, probabil, cât de paradoxal suna zelul lui bine intenționat în formularea aceea. S-ar putea să le vină mai greu să se dezvețe de exagerări.[20]

DEȘI ÎN LINII MARI CULTURA AMERICANĂ era mai înclinată spre divertisment decât cea promovată de autoritățile sovietice, primele reviste apărute în zonele occidentale n-au produs ne-apărat aceeași impresie. În loc să le lase în sarcina germanilor înșiși, oficialitățile de ocupație americane au început cu publicarea propriilor reviste pentru cititorii germani. Primul număr dintr-o publicație lunară pe nume *The American Observer*, destinată intelectualilor germani, conținea articole despre umanism și credință, filozofia politică a lui Thomas Jefferson și un material cu titlul „Renașterea Văii Tennessee". O revistă cu titlul *Heute* (*Azi*) prezenta articole despre ocupația nazistă din Olanda, „Oameni în iadul lagărelor de concentrare" și „Muncă în folosul comunității la Autoritatea Văii Tennessee*".[21]

Cititorii germani au primit acest tip de publicații, ca să folosim formula unui observator american, „așa și-așa".[22]

Sovieticii, pe de altă parte, le-au permis de la bun început germanilor în care se putea avea încredere că sunt suficient de „democrați" să-și producă propriile reviste, – strategie mai reușită în ansamblu. Prima revistă, *Aufbau***, a publicat

* Organism al guvernului federal, înființat în 1933 pentru dezvoltarea regiunii și asigurarea utilităților în perioada Marii Crize (n. tr.).

* Aici, *Temelii* (n. tr.).

articole de Thomas Mann, Paul Valery și Ernest Renan, pe lângă materiale despre vinovăția Germaniei pentru război. Tirajul s-a epuizat aproape pe loc.

Cum germanii fuseseră privați de mai bine de un deceniu de filmele de la Hollywood, cele treizeci și două de lungmetraje alese special pentru promovarea stilului de viață american s-au bucurat de succes, în ciuda mesajului pe care trebuiau să-l transmită. Cei care le-au selectat au avut grijă să evite laturile mai întunecate ale societății americane, așa că nici nu s-a pus problema difuzării de filme cu gangsteri. *Pe aripile vântului* (1939) și *Fructele mâniei* (1940) au fost considerate și ele prea negative. Dar germanii au putut să vadă aproape aceleași filme hollywoodiene puțin demodate ca mulți alți vest-europeni ai vremii: *Goana după aur* de Charlie Chaplin (1942), *O sută de bărbați și o fată* cu Deanna Durbin (1937), filmul biografic *Abe Lincoln în Illinois* (1940) și musicalul din 1944 *Merg pe drumul meu*, cu Bing Crosby în rolul unui preot amator de golf.

Dar unele titluri alese au avut un efect neașteptat și au trebuit retrase. *Acțiune în Atlanticul de Nord* (1943), un film de război în care Humphrey Bogart juca rolul unui marinar de pe o navă comercială atacată de mai multe submarine germane, a provocat scene de violență într-un cinematograf din Bremen. Una era ca nemții să fie obligați să urmărească documentare despre atrocitățile naziste; a fi expuși unor filme de divertisment în care americanii neajutorați erau mitraliați pe mare de echipaje germane de submarin însetate de sânge era deja insuportabil. Veteranii scandalizați din marina germană au încercat să-i oblige și pe alți spectatori să părăsească cinematograful odată cu ei.

Principala problemă a reeducării americane și, într-o mai mică măsură, a celei engleze era o dilemă poate nerezolvabilă și în mod sigur nerezolvată: scopul era să li se inculce germanilor și, mai târziu, japonezilor virtuțile libertății, egalității și democrației. Dar lecțiile despre libertatea de exprimare erau predate de autorități militare cu o putere aproape absolută, a căror propagandă era adeseori o prelungire a războiului psihologic și care foloseau cenzura ori de câte ori le servea scopurile.

Firește, cultura și educația nu erau nici pe departe la fel de opresive ca sub naziști sau sub regimul japonez din timpul războiului și, ce-i drept, era puțin deplasat ca unii dintre foștii soldați hitleriști, ca Günter Grass, să-i ia în râs pe americani pentru rasism, dar Aliații erau vulnerabili la acuzația de ipocrizie. Laudele aduse democrației riscau să sune cam găunos când veneau de la niște ocupanți care refuzau să proiecteze chiar și *Pe aripile vântului* sau să susțină vreo cam sau chiar informație solidă care le-ar fi pus politicile într-o lumină negativă.

Pe 31 august, ocupația Germaniei a căpătat un nou statut oficial. Deși rămânea împărțită în mai multe zone, țara urma să fie guvernată oficial de Consiliul de Control Aliat, compus din SUA, URSS, Marea Britanie și Franța. Din nou, Ruth Andreas-Friedrich a dat dovada unei fine sensibilități la notele false. Ea scria în jurnal:

> Acum măcar știm cine ne guvernează. De ce se discută atâta despre democrație în ziare? Democrația înseamnă poporul la conducere. Pe noi ne conduce Consiliul de Control. Ar trebui să ne ferim să abuzăm de cuvântul acesta atât de frumos [democrație].[23]

Echipele Unității Americane pentru Controlul Cărților au percheziționat minuțios toate librăriile și bibliotecile din întreaga zonă americană. Nu toate cărțile confiscate fuseseră scrise de naziști. Au fost interzise și unele jurnale de călătorie populare, în care americanii sau europenii din afara Germaniei erau descriși drept destrăbălați sau degenerați, precum și autori ca Oswald Spengler (*Declinul Occidentului*) și istoricul Heinrich von Treitschke, care fusese, într-adevăr, un naționalist prusac îndârjit, dar murise în 1896, cu mult înainte să se audă măcar de Hitler. Cât despre Spengler, deși inițial arătase simpatie față de cauza nazistă, se dezisese de ea înainte să moară, în 1936. Mai trebuie spus că unele dintre cărțile lui fuseseră interzise atât de naziști, cât și de americani.

Interzicerea propagandei naziste prin cărți, filme sau alte metode de divertisment era aspectul cel mai mărunt al situa-

ției. Ofițerii de la Divizia de Control al Informațiilor se ocupau și de cenzura știrilor. Jurnalistul american Julian Bach și-a petrecut o mare parte din anul 1945 observându-le activitatea în diverse regiuni din Germania. El le-a prezentat atitudinile cu un puternic simț al absurdului. Ofițerii respectivi presupuneau că germanii fuseseră privați sistematic de gândirea liberă pe vremea nazismului. Așa cum prizonierii înfometați din lagărele de concentrare nu puteau fi alimentați prea mult, din cauza micșorării stomacului, nici mintea micșorată nu putea absorbi o dietă prea bogată în informații. Cum spunea Bach, „după «chirurgii minții» americani, însărcinați cu vindecarea gândirii germane, foamea nemților de știri și de idei proaspete nu trebuie satisfăcută decât treptat"[24]. Probabil că nu a ajutat la evaluarea dozelor necesare nici faptul că respectivii chirurgi nu știau mai nimic despre istoria, cultura sau societatea germană.

La început, primele ziare la care aveau acces germanii erau scrise și editate de ofițerii forțelor de ocupație. Chiar și așa, ei se bucurau la maximum de puținul disponibil. Exemplarele se vindeau pe piața neagră la un preț de douăzeci de ori mai mare decât cel inițial. Când a apărut pe străzile Kölnului primul număr dintr-un ziar, s-a creat o asemenea îmbulzeală, încât un colonel american nervos din apropiere a simțit nevoia să pună mâna pe pistol. În contrast cu presa nazistă, chiar și ziarele din vremea ocupației trebuie să fi mirosit a libertate. Iar accesul la cărțile și periodicele americane și engleze din așa-numitele Case Americane și Centre Engleze deschise în toate orașele din zona anglo-americană era – și avea să rămână pentru multă vreme – o binecuvântare pentru mulți.

Dar Aliații occidentali nu puteau câștiga pe toate planurile. Cu predicile lor despre virtuțile democrației și ale libertății de exprimare și cu încercările lor de a încuraja reformarea partidelor politice în Germania, ei și-au atras tocmai criticile pe care cenzorii militari neciopliți se străduiseră atât de tare să le evite, și anume critici cu privire la ocupația militară și la politicile sale. Politicile americane care favorizau eforturile antreprenoriale libere în defavoarea unei economii socialiste planificate îi enervau pe social-democrați. În zona ocupată de

englezi, condusă de reprezentanții guvernului socialist al lui Attlee, se întâmpla adeseori opusul: conservatorii germani protestau împotriva economiei „bolșevice" planificate de ocupanți. Uneori, criticile creștin-democraților aveau nuanțe vag sinistre. În Hessa, regiune germană din zona americană, un vorbitor de la o adunare a tinerilor a avertizat că denazificarea avea să ducă la „bolșevizarea" Germaniei. Vinovați de tendința aceasta nefericită erau „emigranții în uniforme aliate" (altfel spus, evreii).

DACĂ AMERICA ERA MODELUL DE URMAT, iar cultura ei, de la musicalurile cu Bing Crosby la țigările Lucky Strikes, de la muzica swing la guma de mestecat, era influența postbelică dominantă, germanii aveau o atitudine ambivalentă față de această situație. Se infirma astfel opinia larg răspândită printre conservatorii creștini cum că singurele căi de înnoire și mântuire spirituală erau religia și acea *Kultur* clasică germană. Atitudinea bănuitoare față de cultura americană avea o genealogie conservatoare cu rădăcini într-un trecut mult mai îndepărtat decât ascensiunea lui Hitler. Dată fiind atracția pe care o manifesta populația față de ea, cultura americană părea de mult o amenințare pentru valorile tradiționale, definite și susținute de intelectuali. Situația îi deranja și pe unii intelectuali de stânga. Theodor Adorno, filozoful Școlii de la Frankfurt care-și petrecuse anii războiului exilat în SUA, înfiera muzica de jazz și alte forme de artă populară americană, deși o făcea dintr-o perspectivă marxistă. Pentru el, jazzul ținea de ceea ce el numea „industria culturii", un complot capitalist menit să exploateze masele luându-le ochii cu divertismentul comercial.

Nu doar germanii aveau astfel de opinii. După ce a devenit primul director al Consiliului Artistic al Marii Britanii în vara lui 1945, John Maynard Keynes și-a explicat succint obiectivele într-un program radiofonic exclamând: „Moarte Hollywoodului!" Și asta într-o perioadă când britanicii, ca și germanii, olandezii și alți europeni, umpleau cinematografele ca să vadă filme americane. Când casa de distribuție United Artists Corporation a protestat, Keynes a trimis o scrisoare la

The Times, în care își cerea scuze pentru „excentricitatea“ lui. Voise să spună că țările trebuiau să „dezvolte ceva [...] caracteristic lor“. Cum ar veni, „Hollywood pentru Hollywood“.[25]

Keynes se cam prefăcea. Disprețul lui față de „Hollywood“ era definitoriu pentru mulți intelectuali europeni, deși nu reușeau nici ei să-și înăbușe entuziasmul față de cultura Lumii Noi. Într-un articol apărut în *Horizon* în primăvara lui 1945, Cyril Connolly se întreba de unde ar putea veni renașterea culturală europeană. El susținea că lucrul de care avea cea mai mare nevoie lumea era „un umanism pozitiv, matur“. Era America în stare să-l ofere? Una peste alta, Connolly era de părere că nu. Pentru că America era „prea legată de bani și dezumanizată“. Nu, umanismul trebuia să vină din Franța lui iubită. Doar Franța ar fi fost „capabilă de un 1789 fără vărsare de sânge, de o nouă proclamare către lume a vechiului adevăr că viața trebuie trăită și că temperatura ei naturală este cea a libertății“.

Pentru mulți, Parisul era antidotul simbolic al „Hollywoodului“: Parisul în care Jean-Paul Sartre filozofa la Cafe de Flore, Parisul publicațiilor literare care-și aveau originile în *Resistance*, al tinerilor și tinerelor care trăiau eliberarea sexuală și politică. Imaginea aceasta, a unei Franțe pline de speranță, s-a răspândit până în Japonia, care era supusă unei doze mai mari și mai concentrate de cultură americană decât Germania. Topul primelor zece publicații din Japonia anului 1946 includea trei cărți străine traduse: *Greața* lui Sartre, *Interviuri imaginare* de André Gide și *Arcul de Triumf* de Erich Maria Remarque.[26] Iar la Berlin Ruth Andreas-Friedrich a comentat astfel moda tinerilor de a purta berete franțuzești după război: „Oricine credea că are ceva de spus purta beretă neagră.“ În Japonia, moda francofilă adoptată de intelectuali a durat cel puțin până la sfârșitul secolului XX.

Dar francofilia n-a avut niciodată prea multă priză la mase. În plus, mulți francezi erau îndrăgostiți de America, la fel ca locuitorii din alte țări de la nord, sud, est și vest. Chiar și Sartre. În noiembrie 1944, doisprezece reporteri francezi au fost invitați să viziteze SUA pentru a afla mai multe despre efortul de război american. Simone de Beauvoir și-a amintit

că „niciodată nu-l mai văzusem pe Sartre atât de entuziasmat" ca în ziua când a fost invitat să facă parte din delegație. De Beauvoir a descris atracția Americii în memorii. Ar fi putut vorbi în numele a milioane de oameni din lumea întreagă:

> America însemna atâtea lucruri! Mai întâi, tot ce era inaccesibil: jazzul, cinematograful și literatura ei ne hrăniseră tinerețea, dar în același timp fuseseră pentru noi și un mare mit. [...] America mai era și țara care ne trimisese salvarea; era viitorul în marș; era abundența, orizonturile infinite; era un caleidoscop nebunesc, plin de imagini legendare; simplul gând că le-ai fi putut vedea cu propriii ochi făcea să se învârtă pământul cu tine. M-am bucurat nu doar pentru Sartre, ci și pentru mine, fiindcă știam că într-o bună zi aveam să-l urmez, fără îndoială, pe drumul acesta nou.[27]

Tot aici intrau Boris Vian și grupul lui de *zazous*, care se revoltau împotriva petainismului mucegăit din vremea războiului afectând un stil anglo-american, dând petreceri dezlănțuite și citind exemplare clandestine din cărțile lui Hemingway și Faulkner. Ei erau echivalentul francez al *Swingjugend*-ului german, care, asumându-și riscuri mult mai mari, își exprima sfidarea față de naziști dansând pe muzică de jazz interzisă, în apartamentele unora din ei. După primăvara '44, Vian și *les zazous* au început să se îmbrace în blugi și cămăși cadrilate din surplusul armatei americane și n-au mai cântat sau ascultat altceva decât jazz, jazz și iar jazz.

De multe ori, expunerea la realitate atrage dezamăgirea. Simone de Beauvoir a povestit că Sartre s-a întors din SUA „puțin derutat de tot ce văzuse". Oamenii îi plăcuseră, îl impresionase Roosevelt, dar, cum spunea de Beauvoir, „în afară de sistemul economic, segregare și rasism, l-au șocat multe aspecte ale civilizației din emisfera vestică, printre care conformismul americanilor, sistemul lor de valori, miturile, optimismul, felul cum evită tot ce e tragic"[28].

Evident, Franța era considerată de mulți, mai ales de francezi, contraponderea culturală a Americii. Ca și Statele Unite,

Republica Franceză se născuse dintr-o revoluție cu aspirații universaliste; era Franța pe post de civilizație luminată ale cărei roade puteau, ba chiar trebuiau să crească și să prospere pretutindeni. Americanii își privesc în mod asemănător republica și misiunea ei în lume. Același lucru era valabil și în 1945, când SUA se aflau într-o poziție ceva mai potrivită pentru a predica și, uneori, pentru a-și impune valorile decât Franța. Altfel au stat lucrurile la începutul secolului al XIX-lea, când Napoleon a răspândit universalismul francez făcând uz de forță brutală, mai ales în teritoriile germane. Pe atunci, reacția germanilor a fost să-și dezvolte un naționalism romantic, o conștiință defensivă a sângelui și a pământului, a cărei pervertire hidoasă avea să ducă la al Treilea Reich.

Reeducarea în stil american din 1945 a fost un proces mai blând, în ciuda zelului inițial în aplicarea pedepselor. Poate că acesta a fost unul dintre motivele pentru care germanii, nu fără îndoieli sau chiar resentimente, au fost mai dispuși să accepte secolul american decât francezii. Știind ce le făcuseră ei înșiși țărilor slave, ca să nu mai vorbim de evrei, cei mai mulți germani au răsuflat, probabil, ușurați la tratamentul pe care li-l aplicau americanii. Viața din zonele anglo-americane era oricum de preferat vieții din zona sovietică sau chiar, cel puțin la început, celei din mult mai mica zonă franceză din Renania, de-a lungul graniței cu Franța. Principalul oraș ocupat de francezi era eleganta stațiune Baden-Baden, acum lipsită de oaspeți veniți să se bucure de apele termale. Nu era deloc de la sine înțeles faptul că Franța ajunsese să aibă și ea o zonă de ocupație. Statele Unite se împotriviseră, fiindcă Franța, în ciuda generalului de Gaulle (în care Roosevelt nu avusese niciodată încredere) și a Forțelor Franței Libere pe care le comandase, nu jucase un rol prea important în înfrângerea Germaniei naziste. Dar s-a făcut, ca de obicei, cum voia de Gaulle. Cealaltă problemă a Franței era că mulți cetățeni ai ei doreau să se răzbune și să ia din Germania o cât mai mare pradă de război.

Atitudinea a fost pregnantă mai ales în primul an de ocupație, în care francezii au adoptat purtări de cuceritori chiar mai mult decât americanii sau englezii. Militarii lor erau uneori

nedisciplinaţi. Resursele naturale, cum ar fi cărbunele, erau trimise în Franţa. Francezii făceau planuri, care până la urmă nu s-au concretizat, să anexeze unele părţi din Germania, mai ales Renania și Westfalia, regiuni industriale, și Saarlandul bogat în cărbune. Planurile au fost abandonate fiindcă nici unul dintre ceilalţi aliaţi nu a fost de acord. S-au opus chiar și unii generali francezi, care se temeau că o astfel de mișcare avea să provoace tocmai spiritul de răzbunare german care dusese la războiul recent încheiat.

Dar francezii, inspiraţi ca întotdeauna de ceea ce numeau *la mission civilisatrice*, au tratat cu seriozitate cultura, mai ales exportul de cultură franceză în scopul de a-i civiliza pe germani. Și nu doar pe ei. Expoziţiile de pictură franceză, concertele din operele compozitorilor francezi și cinematograful și literatura franceză au fost promovate și în alte zone ale Aliaţilor, pentru a arăta, cum a spus Rene Thimonnier, șeful departamentului francez pentru cultură, că „în domeniul valorilor culturale, Franţa este în continuare o mare naţiune, dacă nu chiar cea mai mare dintre toate“[29].

In ce privește denazificarea, francezii au adoptat cam aceleași măsuri ca americanii: epurarea profesorilor și a altor elemente cu antecedente naziste, scoaterea anumitor cărţi din biblioteci și verificarea conţinutului ziarelor și programelor radio germane, produse de jurnaliști germani de încredere sub controlul francezilor. Unul dintre cei care au examinat în amănunt literatura germană contemporană din Baden-Baden a fost romancierul Alfred Doblin, care devenise cetăţean francez în anii '30. Pe Doblin l-au uimit aerul confuz al prozei germane scrise imediat după război, tendinţa spre misticism, atmosfera de derută intelectuală. Germanii, a presupus el, „nu citiseră sau nu învăţaseră prea multe“. Din pământul german, la început, „nu creșteau decât iarbă și buruieni“[30].

La fel ca oficialii americani de la Divizia pentru Controlul Informaţiilor, oficialii francezi erau de părere că, în 1945, germanii nu erau gata să fie expuși ideilor politice. În opinia lor, presa trebuia să se concentreze mai degrabă pe problemele vieţii de zi cu zi și pe activităţile culturale, pe subiecte cum ar fi „ceramica franceză contemporană“ sau „pictura franceză“.

Scopul era readucerea germanilor, care fuseseră privaţi de evoluţia modernă a artei din afara celui de-al Treilea Reich, în lumea civilizată. Centrul lumii civilizate era, firește, Europa, iar capitala ei culturală era, firește, Parisul.

În toate acestea exista și un obiectiv politic, pe lângă restabilirea amorului-propriu francez. Franţa nu putea anexa teritoriile de graniţă de pe malul Rinului, dar în scurt timp avea să se întâmple acolo ceva și mai important. Rezervele bogate de cărbune și de oţel aveau să treacă sub controlul unei instituţii paneuropene, spre avantajul Germaniei, Franţei și al celorlalţi membri ai Comunităţii Europene a Cărbunelui și Oţelului, înfiinţată la Paris în 1951. Zona franceză de ocupaţie a fost leagănul viitoarei Uniuni Europene. Iniţiativa de a se împărţi autoritatea asupra comunităţii a pornit tot din Franţa. Cel care a făcut propunerea oficială a fost omul de stat francez Robert Schuman, născut la Luxemburg dintr-un tată francez și o mamă germană. Cancelarul Germaniei de Vest, care a acceptat să împartă administrarea uneia dintre cele mai bogate părţi ale Germaniei, era fostul primar al orașului Köln, Konrad Adenauer.

A spune că Germania a avut noroc să fie împărţită în zone de ocupaţie ale Aliaţilor în 1945 ar fi o cruzime faţă de cei care au fost nevoiţi să îndure dictatura comunistă timp de patru decenii. Dar poate că această împărţire se potrivea cel mai bine naturii federale a Germaniei. Ocupanţii aliaţi n-au reușit să centralizeze învăţământul german și nici să uniformizeze diferenţele regionale de cultură și politică. E îndoielnic că germanii au fost reeducaţi cu adevărat. Se prea poate ca marea reușită a Aliaţilor să fi fost că au părăsit partea de vest a ţării fără animozităţi. Poate că dorinţa de a reeduca un fost inamic presupune aere de superioritate, dar e o politică mult mai benignă și mult mai puţin primejdioasă decât răzbunarea. Poate că unii germani nu meritau ca fostul dușman să-i ajute să se repună pe picioare, dar era o variantă mai bună decât o politică de secătuire a ţării. De data aceasta nu avea să mai existe nici o legendă despre „înjunghierea pe la spate“, nici o bandă înarmată de justiţiari dornici să răzbune înfrângerea naţiunii lor. Dar ceea ce a determinat cu adevărat viitorul

Germaniei a avut de-a face mai puţin cu cultura, educaţia, justiţia sau chiar bunul-simţ comun şi mai mult cu împrejurările politice, cu Războiul Rece, cu nevoia de a construi în Europa democraţii solide, cu oportunismul elitelor germane, cu interesele americane şi proiectul utopic gândit, cum spunea Robert Schuman, să „facă imposibil războiul [în Europa]“ şi „să susţină pacea mondială“.

Se poate spune că, în ceea ce priveşte influenţa militară şi politică, ocupaţia franceză din Renania n-a fost prea puternică, dar ea a ajutat la suturarea uneia din cele mai sângeroase rupturi din Europa. O Europă unită nu era doar un vis franco-german, ci şi un vis creştin-democrat. De Gaulle îl asemuia, cu o doză foarte mare de scepticism, cu „reluarea efortului lui Carol cel Mare“.[31] Social-democraţii din Germania se opuseseră planului; la fel şi comuniştii francezi. Şi de Gaulle se împotrivea, fiindcă era de părere că Franţa încă nu era suficient de puternică încât să domine uniunea. Poate că pe general îl deranja faptul că, în perioada respectivă, nu se afla la putere. În fond, în 1945, inspirat de Jean Monnet, de Gaulle chiar se declarase în favoarea integrării bazinului Ruhr şi a Saarland-ului într-o federaţie europeană. (El nu a precizat fără echivoc dacă din ea urma să facă parte şi Marea Britanie.) Indiferent ce avea să aducă viitorul unei uniuni atât de frământate în prezent, visul de unire a contribuit atunci la readucerea Germaniei în sânul naţiunilor europene mai mult decât toate programele de reeducare laolaltă.

PE 15 DECEMBRIE 1945, *The Saturday Evening Post* a publicat un articol despre ocupaţia din Japonia cu un titlu extraordinar – pentru zilele noastre, nu pentru vremea lui. Titlul era: „Soldatul american îl civilizează pe japonez“. Autor: William L. Worden. Locul: Tokio, corespondenţă trimisă cu bombardierul.

Deasupra rândului care specifica locul şi data se afla un rezumat al articolului lui Worden: „Dacă niponii aşteaptă să le spună cineva ce să gândească, iar conaţionalii lor evită s-o facă, exemplul viu al soldatului american se dovedeşte folositor.“

În continuare, cititorul era informat că „japonezul de rând este o ființă simplă, nu prea îndepărtată de sălbatici – după cum s-a văzut în război".

Dar tot exista o urmă de speranță, căci „omul care deocamdată pare să reușească să-l democratizeze și să-l civilizeze cel mai bine pe japonez este soldatul american, același care a reușit atât de bine să-i impună pacea".

Imaginea aceasta a „japonezului" ca sălbatic era larg răspândită în timpul războiului. După ce bombele atomice uciseseră circa 200.000 de oameni la Hiroshima și Nagasaki, președintele Truman i-a scris unui prieten că „dacă ai de-a face cu o fiară, trebuie s-o tratezi ca pe o fiară"[32].

Remarcabilă în perioada ocupației a fost viteza cu care au dispărut astfel de impresii. Ceea ce nu a însemnat că ideea reeducării japonezilor și a transformării lor în democrați pașnici nu a fost privită, în unele cercuri, cu mare scepticism. Experții în cultura și societatea japoneză din Departamentul de Stat, numiți *Japan hands*, au atras imediat atenția asupra caracterului colectivist al stilului de viață tradițional japonez. Japonezii, susțineau ei, nu se vor comporta niciodată ca niște indivizi. Ei erau obișnuiți să se supună ordinelor venite de la cei de rang superior. Împăratul era venerat ca figură sacră. Supușii lui, cum spunea un *Japan hand*, erau „inerți și legați de tradiție". Conform reprezentantului englez din Tokio în timpul ocupației, japonezii erau „la fel de incapabili să se guverneze singuri într-o lume modernă ca orice trib african, dar mult mai primejdioși"[a][33].

Japan hands, ale căror teorii despre firea japoneză se bazau adeseori pe ce auziseră de la cunoștințele lor din elita Japoniei, erau contraziși de *China hands*, dintre care mulți aveau simpatii de stânga, și de New Dealerii din fosta administrație Roosevelt. Aceștia au fost oficialii ale căror opinii au predominat, cel puțin în primii ani de ocupație. Data hotărâtoare a fost 11 august, când Joseph Grew, director al *Japan hands* și

---

[a] Consilierul său principal era brigadierul John Profumo, politicianul a cărui carieră a fost distrusă, în cele din urmă, de aventura cu prostituata Christine Keeler (n. a.).

fost ambasador la Tokio, a fost înlocuit din funcția de subsecretar de stat de Dean Acheson. În septembrie, Acheson a afirmat că „sistemul social-economic actual din Japonia, din care răsare dorința de război, va fi schimbat, pentru ca dorința de război să dispară“[34].

Generalul MacArthur, un om foarte cucernic, ale cărui teorii din timpul războiului despre „mintea orientalului“ copilăros și brutal erau adeseori remarcabil de grosolane, era convins că destinul lui era să-i reeduce pe japonezi. Lui MacArthur îi plăcea să spună că îndrumătorii lui în misiunea aceasta erau Washington, Lincoln și Isus Cristos. În mod ideal, japonezii trebuiau convertiți la creștinism. Dar în orice caz (iar aici ideile lui MacArthur se intersectau cu ale lui Konrad Adenauer) înnoirea trebuia să fie atât politică, economică și socială, cât și spirituală. Numai că MacArthur mergea mult mai departe decât creștin-democratul german. Sub conducerea lui, ocupația Japoniei avea să ducă, spunea el, la „o revoluție spirituală [...], o răsturnare nemaiîntâlnită în istoria socială a lumii“.[35] Venit în vizită la Tokio, Herbert Hoover l-a numit pe MacArthur, în mod destul de bizar, „reîncarnarea Sfântului Pavel“.[36] Dar viceregele american nu s-a arătat deloc interesat să exploreze cultura japoneză sau să învețe ceva despre țară. Își petrecea mai toate serile acasă, uitându-se la filme cu cowboy. Interpretul lui, Faubion Bowers, și-a amintit mai târziu că în cei cinci ani petrecuți de MacArthur în Japonia „doar șaisprezece japonezi au vorbit cu el de mai mult de două ori, iar dintre ei nici unul nu era mai mic în rang decât prim-ministrul, președintele Curții Supreme sau rectorul celei mai mari universități“[37].

Spre deosebire de Germania, Japonia nu era împărțită în zone ocupate de diferiți aliați (sovieticii doriseră să acapareze Hokkaido, insula din nord, dar n-au protestat când SUA au refuzat). Ocupația japoneză era condusă în întregime de americani, iar MacArthur, comandantul suprem al Forțelor Aliate, avea o autoritate aproape absolută, deși prezida peste un guvern ales de japonezi, care se ocupa de mai toate sarcinile administrative propriu-zise. Există mai multe motive posibile pentru care zelul reeducării a fost mai mare în Japonia

decât în Germania. E posibil ca experiențele din Germania să fi pregătit terenul pentru ceea ce avea să urmeze în Japonia. Eforturile zădărnicite în Germania de alți aliați, de atitudinea recalcitrantă a germanilor sau de diferențele între regiuni au avut sorți de izbândă mai degrabă în Japonia, unde SUA erau atotputernice. Dar principalul motiv se poate să fi fost acela că SCAP îi vedea pe japonezi ca pe niște sălbatici cu minte de copil și suflet simplu, gata de convertire. Ei nu erau creștini, iar cultura lor nu avea rădăcini în civilizația occidentală. În privința japonezilor, 1945 chiar părea să fie Anul Zero.

Având în vedere cât de sângeroase fuseseră luptele din războiul din Pacific și cât de brutală fusese propaganda de război de ambele părți, japonezii au fost niște elevi surprinzător de silitori. Felul cum l-au omagiat pe MacArthur în 1951, când a plecat din Japonia, după ce fusese demis de președintele Truman pentru nesupunere în Războiul din Coreea, ar fi fost de neimaginat în Germania. S-a votat o lege ca MacArthur să fie declarat cetățean japonez de onoare. S-au făcut planuri pentru ridicarea unui monument în cinstea Comandantului Suprem în Golful Tokio. Sute de mii de japonezi, mulți înlăcrimați, s-au adunat pe marginea drumului pe care a plecat la aeroport, strigând cuvinte de mulțumire spre limuzina lui. Unul dintre principalele ziare ale țării a exclamat într-un editorial: „O, domnule general MacArthur – domnule general, domnule general, ați scăpat Japonia de frământări și foamete.“[38]

Iată și o scrisoare către SCAP trimisă de un avocat japonez cu puternice convingeri comuniste: „Pentru viitorul poporului japonez, [liderii ocupației] au adus zorii pașnici ai libertății, egalității și bunăvoinței. Ei i-au ajutat cu pricepere și i-au îndrumat conștiincios pe japonezi în clădirea unei națiuni democratice [...]; pentru a ne arăta recunoștința pentru reușitele lor, vom organiza o adunare populară care să ureze bun venit forțelor de ocupație.“[39] Cuvintele acestea au fost scrise în noiembrie, la doar trei luni după Hiroshima și Nagasaki.

O posibilitate de interpretare a comportamentului japonezilor ar fi s-o considerăm o ilustrare a spiritului măgulitor oriental, nesincer și menit să-și apere scopurile proprii, conform îndelungatei tradiții de îmbunare a conducătorilor puternici.

Se poate să fi fost la mijloc și așa ceva, într-o oarecare măsură, dar e departe de a constitui explicația completă. Sunt convins că o mare parte din recunoștința aceasta era sinceră. În comparație cu majoritatea civililor germani (neevrei), ale căror condiții de trai, ameliorate de prada din țările cucerite, n-au fost prea grele până în ultimele etape ale războiului, Japonia suferise mai mult. Pe lângă faptul că majoritatea orașelor din țară fuseseră mistuite de flăcări, ceea ce se întâmplase și în Germania, japonezii trăiau din rații de subzistență de câțiva ani. Iar comportamentul agresiv al autorităților militare japoneze și al forțelor de securitate a fost, probabil, mai prezent decât în Germania. Spre deosebire de mulți germani care, în 1945, încă se gândeau cu drag la Führer, puțini japonezi aveau ceva bun de spus despre regimul lor militar, care nu le adusese altceva decât nenorocire.

Așadar, când s-au instalat în țară, americanii (atât de bogați, atât de îngrijiți, atât de înalți și, în primul rând, atât de liberi și de relaxați) chiar au fost priviți drept eliberatori și mulți japonezi au fost dispuși să învețe de la ei cum să devină mai liberi și mai relaxați. Nu era prima dată în istorie când japonezii hotărau să învețe de la o mare putere străină. China le fusese model multe secole, iar Europa și SUA le serviseră drept exemple demne de imitat încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Naționalismul japonez militant din secolul XX a fost, în unele privințe, o reacție la un val extraordinar de occidentalizare, concretizat prin liberalism economic, mass-media, filme hollywoodiene, partide politice, marxism, individualism, baseball, jazz și așa mai departe. După dezastrul din al Doilea Război Mondial, majoritatea japonezilor erau mai mult decât fericiți să se întoarcă la modernitate, pe care o asociau cu lumea occidentală și, după 1945, cu America în mod special.

N-am putea spune dacă situația aceasta se poate numi efectiv reeducare. Dar e limpede că așa credeau noii profesori și mulți dintre învățăceii lor. Problema era cum anume să se „reclădească" Japonia. Din punctul de vedere al *Japan hands*, chestiunea era absurdă în totalitate, iar oficialii cei mai doritori să se ocupe de reeducarea Japoniei știau foarte puține

despre țară și istoria ei. Pentru ei nu putea să existe un echivalent al denazificării, al decojirii unui strat recent de ideologie toxică de pe o civilizație matură, de vreme ce se considera că Japonia nu avea așa ceva. Reformatorii erau de părere că însăși cultura japoneză era putredă până la os.

Dar necesitatea unei reconstrucții totale nu li s-a părut la fel de evidentă birocraților și vechilor elite japoneze de la curtea imperială. Ei ar fi fost pe deplin mulțumiți ca reconstrucția să se limiteze la reforme mărunte, aplicate lent. Dar pentru colonelul Charles Kades și alți New Dealeri din anturajul lui MacArthur, oricât de repede s-ar fi aplicat reformele, tot n-ar fi fost suficient. Cum a spus colonelul: „[Liderii japonezi] voiau să ia un copac bolnav și să-l curețe de uscături. [...] Opinia noastră a fost că, pentru a scăpa de boală, era necesar să tăiem și rădăcina, și ramurile."[40]

Pentru a dezbăra Japonia de cultura ei „feudală" nu era suficient să se rupă steagurile cu „soarele" (numite de soldații americani „chiftele"), să se interzică muzica și festivitățile în onoarea bravurii militare japoneze, să se desființeze forțele armate ale țării sau să se scrie o nouă constituție care să nege Japoniei dreptul de a mai lupta în vreun război.

Toate cele de mai sus erau considerate necesare, firește; în 1945, deja se făcuseră toate pregătirile pentru scrierea constituției pacifiste. (Cui anume i-a venit această ideea nouă nu se știe sigur; unii spun că Shidehara Kijūrō, prim-ministru al Japoniei în 1945, pacifist cu vechime, ar fi fost cel care i-a sugerat-o lui MacArthur.) Legile „feudale" privind familia au fost abolite și femeilor li s-a recunoscut dreptul de vot. Măsura i-a deranjat pe membrii elitei aflate la conducerea Japoniei, chiar și pe cei relativ liberali, ca fostul ministru al afacerilor externe, Shigemitsu Mamoru („Shiggy" în presa americană), care a consemnat în jurnal: „Armata de ocupație gândește în termeni radical diferiți de simpla respectare a declarației de la Potsdam. [...] Ea propune o remodelare a Japoniei de sus până jos."[41]

Mamoru avea dreptate: exact asta își propuseseră reformatorii. Trebuiau smulse din rădăcină toate obiceiurile și cutumele japoneze, considerate „feudale". Soldații sau civilii americani

care vedeau femei japoneze hrănind un copil la sân pe stradă încercau să le oprească imediat. S-au confiscat săbiile de lemn folosite în spectacolele de teatru tradițional. Earl Ernst, care avea să devină un distins expert în teatrul kabuki, a intrat într-o seară în Teatrul Imperial din Tokio ca să oprească *Terakoya*, o scenă dintr-o piesă bine-cunoscută din secolul al XVIII-lea despre un samurai celebru, căruia i se poruncește să-și sacrifice fiul. Din loialitate față de seniorul său, un fost curtean își ucide în loc propriul fiu. Astfel de „barbarii" teatrale nu se puteau tolera. În locul lor, întru edificarea publicului japonez, i s-a cerut companiei teatrale să pună în scenă *Mikado*, opera scrisă și compusă de Gilbert și Sullivan.* Se pare însă că, în loc să fie edificat, publicul japonez a rămas destul de nelămurit.

Nu era permis nimic din ce ar fi putut asociat chiar și de departe cu „feudalismul". Până și reprezentarea Muntelui Fuji, un loc sacru în străvechea religie animistă shinto, a fost interzisă în filme, în arta plastică și pe faianța de pe pereții băilor publice, unde Fuji era o imagine foarte populară. Era adevărat că, din secolul al XIX-lea, shinto fusese transformată într-un fel de cult de stat pentru încurajarea venerării împăratului și pentru întărirea ideii că japonezii erau o rasă unică, binecuvântată cu o ascendență divină, menită să stăpânească rasele inferioare din Asia. Interzicerea ei ca religie de stat nu era o idee tocmai rea. Directiva SCAP din 15 decembrie a anunțat că:

> Scopul prezentei directive este de a separa religia de stat, de a împiedica folosirea greșită a religiei în scopuri politice și de a aduce toate religiile, credințele și convingerile la exact aceeași bază legală, în așa fel încât să aibă dreptul la exact aceleași posibilități și la același grad de apărare.[42]

Nici a-i ordona împăratului Hirohito să anunțe la radio că era un om ca oricare altul n-a părut o idee prea rea. De fapt,

---

* Acțiunea se folosea de Japonia doar ca pretext exotic pentru criticarea politicienilor englezi, iar numele personajelor japoneze erau împrumutate din limbajul copiilor englezi (n. tr.).

până la urmă împăratul a spus că legăturile sale cu poporul japonez nu erau „întemeiate pe ideea falsă că împăratul ar fi divin". Americanii au fost mulțumiți. Pe majoritatea japonezilor declarația nu i-a surprins deloc, fiindcă ei nu se îndoiseră niciodată de natura lui umană. Dar îl considerau un conducător descendent din Zeița Soarelui, lucru pe care el nu l-a negat. În orice caz, se pare că faptul le era destul de indiferent japonezilor în general. Doar ultranaționaliștii au fost deranjați și așa au rămas până în ziua de azi, susținând că shinto nu trebuia tratată ca orice altă religie, ci ca esență a culturii japoneze.

O parte din metodele de reeducare culturală erau doar enervante și de obicei nu durau mult – de exemplu, interzicerea pieselor kabuki sau a filmelor cu lupte cu săbii. Unele erau atât de excentrice, încât amuzau, cum a fost cazul soldatului american responsabil de un district rural, care s-a gândit că învățarea dansurilor populare occidentale avea să le dezvolte japonezilor spiritul democratic. Dar în unele privințe se întâmpla ca americanii să întreacă măsura, chiar și pentru japonezii relativ cooperanți. De exemplu, posibilitatea eliminării caracterelor chinezești și a romanizării sistemului de scriere japonez a fost studiată în amănunt, iar apoi recomandată de o misiune americană de educare. Nu s-a ales nimic de proiect. Pe de altă parte, sistemul de învățământ a fost revizuit radical, spre deosebire de cel german. Școlile de elită, separate pe sexe, au lăsat loc unui sistem de educație mixtă și cuprinzătoare, cu trei ani de școală primară, trei de școală secundară inferioară și încă trei de școală secundară superioară.

Orașul Omi, aflat în inima țării, nu foarte departe de Kyōto, ar fi putut fi un echivalent japonez al orașului Aachen. În toamna lui 1945, o patrulă a armatei americane a hotărât să inspecteze o școală primară de acolo. Vederea soldaților americani i-a înspăimântat atât de tare pe elevi, încât aceștia au început să țipe. La întrebarea dacă „le plăceau americanii", clasa s-a pus pe clătinat sănătos din cap. Clasele încă erau împodobite cu afișe din timpul războiului, în care soldații japonezi erau reprezentați în posturi eroice. Unul dintre profesori fusese ofițer. În sertarul unui birou s-a găsit o caschetă de marinar pătată de sânge. Nu se putea accepta una ca asta, așa că

directorului școlii i s-a ordonat să-l concedieze pe fostul ofițer și să aibă grijă să se înlăture toate referirile la război.

Șase luni mai târziu, o parte din grupul de americani s-a întors la fața locului cu un jeep. De data aceasta, copiii au părut mai puțin speriați. Unul dintre ofițeri a început să fluiere *Swanee River* și, spre marea mulțumire a americanilor, copiii au cântat împreună cu el în japoneză, după care au venit la rând *Auld Lang Syne* și *The Maine Stein Song*. Americanii au fost la fel de încântați când au văzut că manualele primiseră tratamentul adecvat: toate pasajele „feudale", care făceau referire la război, la trecutul militar al Japoniei, la împărat și așa mai departe fuseseră înnegrite cu tuș. Directorul, plin de bunăvoință, le-a vorbit în engleză. El le-a promis musafirilor că toate afișele din vremea războiului aveau să fie puse pe foc afară și că aveau să mai fie concediați câțiva profesori, dintre care trei fuseseră în armată.[43]

Oricât de ușurați ar fi fost mulți japonezi de purtarea relativ blândă a învingătorilor americani și oricât de recunoscători pentru reformele democratice care fuseseră impuse elitelor politice locale, țara nutrea și sentimente mai complicate față de reeducarea americană. O scrisoare fascinantă trimisă ziarului *Asahi* de un elev în primii ani de liceu exprima perfect reacția întâlnită frecvent în rândul tinerilor japonezi față de schimbarea totală de poziție a celor mai în vârstă; azi ei erau învățați să-l venereze pe împărat și să susțină războiul sfânt din Asia, iar mâine aceiași profesori le spuneau să se lepede de feudalismul japonez și să susțină *demokurashii*.

La începutul scrisorii, elevul a observat că mulți adulți se gândeau cu îngrijorare cât de grea avea să fie reformarea minților tinere, crescute în spiritul militarismului. De fapt, a spus el, experiențele recente le dezvoltaseră adolescenților interesul și cunoștințele politice. Până atunci, ei nu știuseră altceva decât că Japonia era mereu în război. Pacea era ca „ieșirea din întuneric în lumina orbitoare a soarelui". Ce fuseseră învățați până atunci se dovedea a fi fost întru totul greșit: „Cum puteau să mai aibă încredere vreodată în conducători sau în orice adult?" Dimpotrivă, motive de îngrijorare ofereau mai

degrabă adulții, mulți dintre ei încă derutați și nehotărâți cu privire la trecutul recent, fiindcă era evident că le era mai greu să se desprindă de spiritul militarist.[44]

Elevul cu pricina s-a numărat printre glasurile uneia dintre generațiile cele mai active din punct de vedere politic din istoria modernă a Japoniei. Cei mai mulți erau de stânga, toți priveau cu neîncredere vechiul sistem de stat japonez și s-au simțit profund trădați când Războiul Rece i-a determinat pe aceiași americani care veniseră în țară ca să predea despre libertate, pacifism și democrație să îmbrățișeze sistemul de pe vremuri, ai cărui membri aveau de multe ori mâinile pătate cu sângele ultimului război. În 1960, niște japonezi foarte asemănători cu tânărul autor al scrisorii de mai sus aveau să umple străzile din Tokio când prim-ministrul Kishi Nobusuke, acest Albert Speer al Japoniei din timpul războiului, a ratificat un tratat de securitate cu SUA care avea să facă din Japonia o bază permanentă de operațiuni pentru trupele americane din Asia. Demonstranții au protestat împotriva implicării indirecte (și foarte bănoase) a Japoniei în Războiul din Vietnam, care părea un ecou al războaielor anterioare din Asia. Stânga japoneză, înfuriată de rolul jucat de Japonia în „imperialismul" american, și dreapta, la fel de înfuriată fiindcă se vedea obligată să susțină o constituție pacifistă „americană", aveau ceva în comun. Din perspectiva amândurora, ocupația americană nu părea să se fi încheiat.

Unora li se părea că această *demokurashii* postbelică le venise cam prea ușor, ca un fel de dar din partea cuceritorilor străini. Într-o bandă desenată foarte cunoscută a lui Katō Etsurō apăreau o mulțime de japonezi extaziați, dintre care unii încă purtau caschete militare și stăteau cu mâinile înălțate către cer, de unde cădeau ca mana cerească niște canistre parașutate pe care scria „revoluție democratică"[45]. Era oarecum umilitor să primești de-a gata ceva pentru care ar fi trebuit să lupți.

O parte din umilința aceasta era intenționată, dar nu orientată direct asupra japonezului de rând. Cea mai emblematică fotografie din perioada ocupației, publicată în septembrie 1945, a fost făcută cu ocazia vizitei oficiale (de fapt, mai degrabă o

audiență) a împăratului Hirohito la reședința oficială a generalului MacArthur. Împăratul în vârstă de patruzeci și patru de ani, un flăcău în comparație cu Comandantul Suprem, care are șaizeci și cinci de ani, stă țeapăn în poziție de drepți, în ținută oficială de dimineață. Lângă el se află MacArthur, a cărui autoritate superioară e vădită nu doar de înălțimea considerabilă, ci și de un aer relaxat studiat: cămașa de uniformă cu ultimul nasture descheiat, mâinile proptite comod în șolduri.

Fotografia a apărut în toate ziarele mari, iar guvernul japonez, șocat de imaginea care mirosea de la o poștă a lezmaiestate, a interzis prompt republicarea ei. A doua zi, MacArthur a revocat interdicția și a ordonat adoptarea de noi măsuri care să garanteze libertatea presei. Asta nu însemna că americanii nu cenzurau știrile la fel de activ ca în Germania. Le cenzurau. Era interzis, de exemplu, să se menționeze Hiroshima sau să se publice articole negative despre Statele Unite sau vreo critică la adresa administrării SCAP. (În 1946, un film japonez cu titlul *Tragedia Japoniei* a fost chiar interzis, deoarece critica prea tare rolul împăratului din timpul războiului, mai cu seamă că MacArthur îl absolvise, în fond, de orice vină.)

Totuși, democrația nu era doar un cuvânt lipsit de conținut. O parte din doza de revoluție parașutată în canistre era absolut reală. Dar rămânea rușinea aceea greu de șters, descrisă izbitor de Takami Jun, unul dintre cei mai pătrunzători și sinceri scriitori japonezi ai vremii lui. Pe 30 septembrie, el a consemnat în jurnal:

> Când îmi amintesc că libertatea care ar fi trebuit dată, în mod firesc, de stăpânirea țării n-a putut fi dată, ci ne-a fost adusă pentru prima oară de forțele militare ale unei țări străine, [...] nu-mi pot înăbuși rușinea. Îmi e rușine ca om care iubește Japonia, rușine în numele Japoniei.[46]

Senzația e ușor de înțeles, dar astfel de afirmații riscă să inducă în eroare. Administrația de ocupație credea, cu aroganță – și este un clișeu care se mai aude destul de des și în ziua de azi –, că americanii au construit instituțiile Japoniei moderne de la zero, că „occidentalizarea“ a început în 1945 și că

japonezii, mulțumită îndrumării binevoitoare a SUA, au sărit din „feudalism“ drept în democrație la un an-doi după înfrângerea din război. În realitate, instituțiile democratice, deși defectuoase și fragile, existau deja în anii '20. După război, ca și în partea de vest a Germaniei, aliații occidentali au creat în Japonia împrejurările propice restaurării instituțiilor respective pe o bază mai stabilă. Procesul nu a fost mereu automat. Politicienii și birocrații japonezi trebuiau adeseori obligați să aplice reformele democratice, primite cu bucurie de cea mai mare parte a populației. Dar ce n-ar fi putut anticipa nici americanii, nici japonezii a fost că singurul lucru creat în întregime de americani avea să devină în același timp cheia de boltă și povara identității japoneze postbelice.

Articolul 9 din Constituția Japoniei, deși redactat de-abia în 1946 și deci situat în afara subiectului cărții de față, merită citat, fiindcă exprimă mai mult decât orice idealismul anului 1945:

> (1) Aspirând sincer la o pace internațională bazată pe dreptate și pe ordine, poporul japonez renunță pentru totdeauna la război ca drept suveran al națiunii și la amenințarea cu forța sau uzul de forță ca mijloace de a rezolva disputele internaționale. (2) Pentru a îndeplini scopul paragrafului precedent, statul nu va menține forțe militare terestre, navele și aeriene și nici alte instrumente militare. Nu se va recunoaște dreptul statului la beligeranță.

În 1953, într-o vizită în Japonia în calitate de vicepreședinte al lui Eisenhower, Richard Nixon i-a șocat pe japonezi declarând că articolul 9 fusese o greșeală. Nu exista nici un motiv ca japonezii să nu-l revizuiască. Statele Unite nu aveau să obiecteze. În fond, Statele Unite voiau ca Japonia să fie un aliat puternic împotriva comunismului. Dar cei mai mulți japonezi nu au fost de acord. Au refuzat să-și schimbe constituția, fiindcă erau mândri de ea. Pacifismul dăduse unei națiuni care măcelărise milioane de oameni în mai multe războaie cumplite un nou scop moral, chiar o superioritate morală. Japonia avea să călăuzească lumea către noua eră a păcii. În ochii japonezilor, de condamnat pentru că refuzau să renunțe la obiceiul

războiului erau americanii – în Coreea, în Vietnam, iar mai târziu în Irak și în Afganistan.

Acesta a fost, mai mult sau mai puțin, tonul discursului public în Japonia vreme de cel puțin cincizeci de ani după război. Dar pacifismul avea prețul lui. În scurt timp, idealismul și realitatea au intrat în conflict, iar japonezii, în ciuda textului Constituției, și-au restabilit forțele armate, mai întâi deghizate ca forțe polițienești, iar apoi sub forma Forțelor Japoneze de Autoapărare. Pe lângă faptul că era un act de ipocrizie, decizia lăsa nerezolvată o altă problemă, resimțită în aproape egală măsură de japonezii de stânga și de cei de dreapta. Japonia depindea în continuare de SUA în ceea ce privește securitatea; ea practica pacifismul sub umbrela nucleară a foștilor cuceritori. În Asia de Est n-a existat niciodată un echivalent al NATO sau al Uniunii Europene, care să-i permită Japoniei să-și consolideze încrederea și să-și găsească un loc printre vecini.

De asemenea, articolul 9, de care mulți încă se agață, dar pe care dreapta naționalistă îl critică aspru, a aruncat ceața ambiguității asupra atitudinii japonezilor față de propria istorie. În timp ce liberalii și politicienii de stânga apără clauza pacifistă ca pe o penitență esențială pentru vina războiului, dreapta susține că Japonia nu a fost mai vinovată decât oricare altă țară participantă la război. Dacă violul de la Nanking sau masacrul de la Manila sunt motive pentru a priva națiunea de un drept suveran, atunci există o rațiune solidă pentru a minimaliza importanța respectivelor „incidente". Această dispută politică, în care nu există speranță de compromis și care continuă sub masca unei dezbateri istorice, otrăvește de decenii relațiile Japoniei cu restul Asiei. Pe lângă dependența unilaterală de Statele Unite, și disputa în cauză a ajuns să facă parte din moștenirea anului 1945, un an plin de catastrofe și încheiat cu speranțe atât de mari.

CAPITOLUL 9

O singură lume

N-AR FI FOST DE MIRARE dacă Brian Urquhart, tânărul ofițer de informații englez menționat în alt capitol al cărții de față, căruia i se spusese să-și ia permisie pe caz de boală după ce-și avertizase superiorii de riscurile colosale ale desfășurării de trupe aliate în apropierea orașului olandez Arnhem în septembrie 1944, ar fi ajuns un cinic. Operațiunea Market Garden, care a costat viața a mii de tineri, a fost lansată oricum. „Monty“ voia să-și surclaseze cu orice preț rivalul american, pe generalul George Patton. De-abia trecuseră șase luni și, dezamăgit deja de stupiditatea arogantă a taberei pentru care lupta, Urquhart a fost unul dintre primii soldați aliați intrați în Bergen-Belsen. Mai întâi stupiditatea, apoi oroarea. Când, într-un târziu, războiul s-a terminat, el nu s-a simțit în stare să se bucure prea mult.

Și totuși, ca prin minune, Urquhart a evitat capcana cinismului. În memoriile sale își amintea: „Nu mă gândeam că lucrurile nu vor mai fi niciodată la fel. Nu cunoscusem prea bine ordinea veche și nu aveam motive să cred că-mi va lipsi. Dar mă gândeam că sarcina cea mai grea care ne aștepta avea să fie împiedicarea repetării unor asemenea dezastre.“[1]

Înainte de război, Urquhart fusese entuziasmat de Liga Națiunilor. Entuziasmul lui internaționalist fusese inspirat, își amintește el, de legătura din copilărie cu un internat privat de fete, Badminton, condus de o directoare excentrică, domnișoara Beatrice M. Baker, numită de toată lumea BMB. Mama lui Urquhart preda la școala Badminton. Mătușa lui, Lucy, era partenera formidabilei BMB atât la școală, cât și în viață. La șase ani, Urquhart era singurul băiețel între peste două sute

de fete. Simpatiile lui BMB erau categoric de stânga. Ca mulți oameni pe atunci, ea îl considera pe „Unchiul Joe“ Stalin o figură blândă. În plus, BMB a primit refugiați evrei de pe continent în anii '30, un lucru pe care puține directoare de internat privat l-ar fi făcut pe vremea aceea. Ba chiar și-a trimis fetele, inclusiv pe mama mea, care în vremea războiului era elevă, să mărșăluiască pe străzile Bristolului cu pancarte pe care scria: „Muncitori din toate țările, uniți-vă!“

După război, Urquhart a intrat pentru scurtă vreme în subordinea istoricului Arnold Toynbee, într-un departament special al Ministerului de Externe, al cărui scop fusese culegerea de informații din Olanda ocupată de naziști. Cum Olanda nu se mai afla sub ocupație nazistă, nu era mare lucru de făcut – iată un exemplu mărunt din numeroasele ciudățenii birocratice rămase după război. Dar Urquhart n-a rămas mult în funcție. Următorul lui angajator a fost Gladwyn Jebb, diplomatul englez însărcinat cu organizarea Națiunilor Unite, care a contribuit la redactarea Cartei ONU. Tot restul carierei sale, Urquhart a rămas un slujitor loial al instituției mondiale ale cărei idealuri au continuat să-l anime, deși i-a privit cu scepticismul cuvenit defectele manifestate în practică.

Patru decenii mai târziu, el a scris despre vremurile ametitoare din toamna anului 1945:

> ...E greu să descrii acum prospețimea și entuziasmul acelor zile de pionierat. Războiul era încă viu în amintirea și în experiențele tuturor. Mulți dintre noi fuseseră în armată, iar alții de-abia apăruseră din mișcările de rezistență subterane cu câteva luni mai devreme. A lucra pentru pace era un vis împlinit, iar faptul că totul trebuia organizat de la zero oferea o motivație suplimentară.[3]

Unul dintre cei mai apropiați prieteni ai lui Urquhart din secretariatul ONU a fost și el menționat în cartea de față: luptătorul din rezistența franceză Stephane Hessel, arestat și torturat de Gestapo, apoi trimis la Buchenwald și Dora. Hessel s-a născut în 1919, în același an cu Urquhart. Și el avea origini neobișnuite. Tatăl lui, Franz Hessel, cunoscut scriitor german

și traducător al lui Proust, a inspirat personajul Jules din *Jules et Jim*, povestea unui triunghi amoros fatal franco-german, după care François Truffaut a făcut mai târziu un film celebru. Ca și Urquhart, Stéphane Hessel voia să clădească o lume mai bună la scară globală. Ambiția îi era înflăcărată de ceva mai remarcabil decât obișnuita repulsie față de război și decât dorința de pace. În memorii, el a scris că „mediul cosmopolit al lagărelor de concentrare", în care erau aruncați laolaltă oameni din multe națiuni și clase sociale, a fost ceea ce „m-a împins către diplomație".[3] La trei ani de la sfârșitul războiului, Hessel a contribuit la redactarea Declarației Universale a Drepturilor Omului (adoptată în 1948). A murit în 2013, la vârsta de nouăzeci și cinci de ani.

Nu încape îndoială că Urquhart și Hessel au fost oameni extraordinari. Dar idealismul lor, născut din experiența pustiirii, nu a fost ieșit din comun. Ideea că trebuia clădită o nouă ordine mondială, guvernată de o organizație globală, mai robustă și mai eficientă decât Liga Națiunilor, era o convingere larg răspândită. Unii au dus ideea foarte departe. Chiar înainte de bombardamentele atomice de la Hiroshima și Nagasaki, cei care propuseseră formarea unui guvern mondial s-au exprimat adeseori în termeni apocaliptici. Afirmațiile lui Arnold Toynbee din timpul războiului, potrivit cărora singura cale de a împiedica un al Treilea Război Mondial era înființarea unui guvern mondial, cu o forță polițienească mondială, ar putea părea excentrice, dar Toynbee a fost luat destul de în serios de personalități importante din Departamentul de Stat american. Un sondaj Gallup efectuat în aprilie 1945 a arătat că 81% dintre americani voiau ca SUA să facă parte „dintr-o organizație mondială cu forța polițienească necesară pentru a menține pacea mondială".[4]

Cum ideea de guvern mondial sau de federație mondială era destul de vagă, cei care aveau astfel de idei tindeau să-și proiecteze idealurile personale în viitor. Mahatma Gandhi a afirmat, deloc surprinzător, că o federație mondială ar trebui să se bazeze pe principiile lui nonviolente. Toynbee a susținut că forța polițienească mondială trebuia să fie, cel puțin pentru o bună bucată de vreme, anglo-americană. Ideea era să se

creeze o „comunitate mondială democratică anglo-americană".[5] Toynbee nu era singurul care gândea așa. Lordul Lothian, ambasadorul Marii Britanii la Washington în 1939, vedea Imperiul Britanic drept un model pentru un guvern mondial federal. Ideea aceasta poate părea nu doar interesată, ci și complet deplasată. Dar planurile pentru un fel de hegemonie anglo-saxonă liberală nu erau neobișnuite în Marea Britanie și nici în SUA. Și Churchill a crezut în ea o vreme. De fapt, propunerea mai apare și azi din când în când, alimentând orgoliul visătorilor anglofoni, inclusiv al câtorva angajați de la Casa Albă.

E.B. White, jurnalist la *The New Yorker*, a comentat într-un articol că San Francisco era locul ideal pentru o conferință în care să se redacteze prima Cartă a Națiunilor Unite, în primăvara lui 1945. În fond, a spus el, „SUA sunt considerate de oamenii de pretutindeni un vis împlinit, un fel de stat mondial în miniatură"[6]. Infatuarea aceasta pare cam răsuflată în ziua de azi, dar nici ea n-a dispărut. Totuși, E.B. White era conștient de unele pete ale peisajului de vis al Americii. Pe 5 mai, la o săptămână după începerea Conferinței de la San Francisco, el a observat că undeva în California „un grup de conservatori (aflăm din ziare) încercau să limiteze dreptul de a locui într-o anume zonă doar la «persoanele de rasă caucaziană»"[7].

Mai erau și europeni, unii dintre ei membri ai rezistenței antinaziste și antifasciste, care vedeau unitatea europeană drept primul pas către o lume unită. Încă din 1942, grupul de rezistență francez Combat (numit și Mouvement de Libération Nationale, MLN) publicase un manifest care declara că „Statele Unite ale Europei – o etapă din drumul către unirea mondială – vor fi în curând o realitate vie, pentru care luptăm"[8]. Una dintre personalitățile de prim-plan din gruparea Combat a fost Albert Camus, un om fără înclinații spre hiperbolă. Mai târziu, el a păstrat o strânsă legătură cu un alt grup de rezistență antifascistă, care publicase un manifest pentru unitatea europeană chiar mai devreme, în 1941, pe minuscula insulă vulcanică Ventotene, din largul coastei orașului Napoli, unde Altiero Spinelli și alți membri ai stângii italiene fuseseră închiși de Mussolini într-o închisoare sumbră, construită în seco-

lul al XVIII-lea de Bourboni. Așa-numitul Manifest de la Ventotene, scris de unul dintre deținuți, gânditorul politic Ernesto Rossi, afirma că politica națională era pentru reacționari și că orice progresist trebuia să depună eforturi pentru clădirea „unui stat internațional solid". Mai întâi o Europă federală, apoi o lume federală.

Idealul unei Europe unite este, firește, mult mai vechi; el a apărut oricum sub forma Sfântului Imperiu Roman, în secolul al IX-lea. De atunci, visul european a trecut prin multe schimbări, dar două teme au rămas constante. Una era idealul unei creștinătăți unite, cu Europa ca nucleu spiritual și politic. Acest scop avea să rămână popular în rândul catolicilor (de exemplu, Erasmus), mai ales al catolicilor francezi. Maximilien de Bethune, duce de Sully (1560–1641), de pildă, s-a gândit la o republică europeană creștină căreia turcii nu i s-ar fi putut alătura decât dacă se converteau la creștinism.

Celălalt ideal era pacea eternă. În 1713, un alt francez catolic, abatele de Saint-Pierre, și-a publicat „Planul pentru înfăptuirea păcii eterne în Europa". Potrivit acestui plan, aveau să existe un Senat european și o armată europeană, iar statele membre mai mari urmau să aibă drepturi de vot egale.

Pacea eternă și unitatea creștină au fost de multe ori echivalente în mintea adepților timpurii ai ideii paneuropene. Unirea pașnică era o idee religioasă, o utopie creștină. Ea nu era gândită să se limiteze la continentul european; ca și creștinismul însuși, era o aspirație universalistă. În mod ideal, granițele naționale urmau să fie desființate în împărăția lui Dumnezeu pe pământ.

După Iluminism, raționaliștii au adoptat o nouă versiune a acestui universalism religios, cu doar câteva schimbări minore de retorică. Poetul și omul de stat francez din secolul al XIX-lea Alphonse de Lamartine a scris o odă raționalistă unității europene, cu titlul *Marseilleza păcii* (1841): „Lumea se luminează, se înalță către unire / [...] Sunt concetățeanul oricărui om gânditor / Țara mea este adevărul". Ca ministru francez al afacerilor externe în anul revoluționar 1848, Lamartine a publicat un *Manifest pentru Europa*, în care a promovat

Republica Franceză ca model nu doar pentru continentul său, ci și pentru toată omenirea.

O trecere asemănătoare de la idealismul religios la cel raționalist s-a petrecut și la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial. În 1940, înainte chiar ca SUA să intre în război, o formațiune numită Consiliul Federal al Bisericilor lui Cristos din America înființase o comisie menită să lucreze la o „pace justă și durabilă" – poate puțin prematur, dar un subiect care merita explorat oricând. Preoților și laicilor protestanți li se alăturau uneori în acest efort evrei și catolici. S-au înființat în marile orașe americane „misiuni naționale pentru ordinea mondială". Necesitatea unei organizații mondiale a fost formulată într-o declarație a comisiei numită „Cei șase stâlpi ai păcii". Ca nu cumva să bănuiască cineva că declarația era alcătuită de visători fără altă ocupație, trebuie menționat că directorul comisiei a fost John Foster Dulles, admirator al lui Hitler la începutul anilor '30 și luptător aprig în Războiul Rece în anii '50, când a fost secretar de stat în timpul mandatului lui Eisenhower.

Dulles a jucat un rol important în unele politici foarte echivoce, ca să nu spunem îndoielnice din punct de vedere moral: a susținut războiul colonial al Franței împotriva naționaliștilor din Vietminh și a contribuit la doborârea guvernului iranian liber ales al premierului Mohammad Mosaddegh în 1953. Se considera că Mosaddegh era prea moale în raport cu comunismul, o amenințare la adresa intereselor anglo-americane legate de țiței. Rezultatul a fost o lovitură de stat regizată de agenți britanici și de CIA și condusă de fratele lui Dulles, Allen. Dar anticomunismul lui Dulles nu a fost dictat doar de interesele corporațiilor. Dulles era un moralist creștin convins că războiul împotriva comunismului ateu era, în primul rând, o îndatorire morală. De asemenea, s-a declarat convins de ceea ce el numea „forța morală" a Națiunilor Unite și a fost consilierul delegației americane la San Francisco.[9] Reacția lui la folosirea bombelor atomice împotriva Japoniei va părea poate neobișnuită nu doar pentru vremurile acelea, ci și pentru un om asociat conservatorismului american, dar pentru el nu a fost atipică: „Dacă noi, ca națiune manifest creștină, ne simțim liberi

din punct de vedere moral să folosim energia atomică în felul acesta, oamenii de pretutindeni vor accepta acest verdict."[10]

Într-adevăr, devastarea Hiroshimei a prefăcut retorica „unei lumi unite" din ceva inspirat adeseori de moralitatea religioasă în ceva mai secular și mai imediat. Oamenii de știință au fost printre primii care au lansat avertismente cu privire la consecințele folosirii unei arme la a cărei construcție contribuiseră ei înșiși. Explozia cutremurătoare a primei bombe atomice în deșertul din New Mexico, pe 16 iulie 1945, i-a inspirat chiar o reacție cvasi-religioasă lui Robert Oppenheimer, care avusese un rol important în proiectarea ei. Oppenheimer a citat cuvintele textului sacru hindus *Bhagavad Ghita*:

Dacă dogoarea a o mie de sori
ar izbucni dintr-odată pe cer,
ar fi precum slava Atotputernicului [...].
Acum am venit să fiu Moartea, distrugător al lumilor.

Primele cuvinte ale lui Einstein după ce a auzit despre bombardarea Hiroshimei au fost mai prozaice: *Oh, well!**[11]

Două luni mai târziu, Einstein a semnat, împreună cu alte personalități marcante, ca senatorul J.W. Fulbright și Owen J. Roberts, judecător secund al Curții Supreme, o scrisoare către *The New York Times*. Autorii au scris următoarele: „Prima bombă atomică a distrus mai mult decât orașul Hiroshima. Ea ne-a aruncat în aer și ideile politice perimate, moștenite de la generațiile anterioare."[12] Printre aceste idei se număra și suveranitatea națională. Carta Națiunilor Unite semnată la San Francisco nu era, spuneau ei, decât începutul: „Trebuie să aspirăm către o constituție federală a lumii, către o ordine legală funcțională pentru lumea întreagă, dacă vrem să sperăm că vom împiedica un nou război atomic."

John Foster Dulles susținuse controlul energiei nucleare de către ONU, dar s-a răzgândit rapid după ce URSS a detonat

---

* Expresie care, pe lângă sensul de „vai!", poate implica nuanța că s-a întâmplat ceva la care vorbitorul se aștepta (n. tr.).

și ea o bombă. Într-un interviu publicat în *The Atlantic Monthly* în noiembrie 1945, Einstein a fost de părere că „secretul bombei ar trebui încredințat unui guvern mondial, iar Statele Unite ar trebui să-și declare imediat disponibilitatea de a-l preda în mâinile unui guvern mondial".

Cauza rațiunii morale a fost susținută, poate, cel mai succint de socialistul creștin cu vechime care era prim-ministrul englez Clement Attlee, într-un discurs în fața parlamentului canadian, ținut în aceeași lună în care apăruse interviul lui Einstein în *The Atlantic Monthly*. Vorbind și în engleză, și în franceză, profund influențat de episodul Hiroshima, Clement Attlee a susținut necesitatea armonizării științei cu moralitatea. Era de părere, după cum a relatat *The Times* la Londra, „că în lipsa unui entuziasm moral egal cu cel pe care-l dedică savanții cercetărilor lor, civilizația clădită de-a lungul secolelor ar fi distrusă"[13].

MODUL ÎN CARE A ÎNCEPUT RECONSTRUCȚIA lumii fizice în 1945 se poate să fi avut ceva din idealismul nobil al foștilor luptători din rezistență și soldați ai păcii, oameni de știință șocați și susținători creștini ai lumii unite, dar nu atât de mult cât ar fi dorit aceștia. Forța care a modelat instituțiile internaționale după război (de fapt, chiar din timpul războiului) a fost nu atât religia sau idealurile morale, cât politica. Și, cum soluțiile politice nu sunt niciodată ideale, noua ordine nu putea fi decât imperfectă.

Carta ONU redactată la San Franscisco și-a avut originea într-o întâlnire între Churchill și Roosevelt în Golful Placentia, în largul coastei provinciei Newfoundland, în august 1941. Marea Britanie de-abia reușise să supraviețuiască după Bătălia Angliei. Germania tocmai invadase URSS, pe 22 iunie, iar Pearl Harbor se apropia (7 decembrie 1941). Roosevelt dorea să îmboldească discret electoratul american spre acceptarea unui rol mai activ al SUA în conflictul european. Așadar, cei doi lideri au venit, fiecare pe crucișătorul lui, Roosevelt pe USS *Augusta*, Churchill pe HMS *Prince of Wales*, să redacteze o „Cartă a Atlanticului".

În mod curios, Churchill a fost cel care a insistat asupra menționării în Cartă a unei viitoare organizații mondiale. Roosevelt, dezamăgit de eșecul Ligii Națiunilor și conștient și îngrijorat de împotrivirea americanilor la implicarea țării în conflicte internaționale, i-a respins sugestia. În plus, lui Roosevelt nu-i plăcea imperialismul britanic, deși credea, ca și Toynbee, că ar fi bine ca Marea Britanie și SUA să servească drept polițiști mondiali câțiva ani. Roosevelt a invocat cele „patru libertăți esențiale ale omului", anunțate lumii pentru prima dată în luna ianuarie a aceluiași an, ca motive pentru lupta împotriva fascismului. Ele au fost imortalizate în ilustrațiile sentimentale ale lui Norman Rockwell: libertatea de exprimare, libertatea religioasă, eliberarea de sărăcie și eliberarea de frică.

În realitate, Carta Atlanticului n-a ajuns mai mult decât o simplă detaliere a acestor principii nobile. O clauză însă a avut un impact important și de durată. Ea a fost elaborată în mare parte de americani. Carta a mers dincolo de simpla exprimare a „speranței că se va putea da înapoi autoguvernarea celor cărora le-a fost răpită cu forța". Ea a mai făcut un pas înainte: trebuia respectat și „dreptul tuturor popoarelor de a alege forma de guvernământ sub care vor trăi".[14]

Vestea acestei aspirații a ajuns imediat la cei care luptau să se elibereze din imperiile coloniale. Mai mulți lideri naționaliști, ca Ho Și Min în Vietnam și Sukarno în Indonezia, aveau să invoce în multe rânduri cuvintele Cartei Atlanticului, solicitând independență politică – și sprijin din partea SUA. Protestatarii algerieni de la Sétif, împușcați pe 8 mai de coloniștii francezi fiindcă ceruseră egalitate, purtau pancarte pe care scria: „Viață lungă pentru Carta Atlanticului!"

Jawaharlal Nehru, aflat în închisoare pentru „nesupunere civilă" la vremea redactării Cartei Atlanticului, a mirosit ipocrizia din afirmațiile anglo-americane; el a declarat Carta un act neimportant, o culegere de platitudini pioase. Dar în campania „Părăsiți India" din anul următor, Nehru a repetat chemarea Cartei la autodeterminare națională și a cerut crearea unei „federații mondiale" care să garanteze astfel de drepturi.

Churchill a trebuit să asigure imediat parlamentul că dreptul la „autoguvernare“ se referea doar la națiunile aflate sub ocupație nazistă. Coloniile erau cu totul altceva. În fond, după cum a spus chiar el în 1942, într-o remarcă rămasă celebră, „n-am ajuns prim-ministrul regelui ca să prezidez lichidarea Imperiului Britanic“. Roosevelt nu avea timp pentru astfel de declarații sforăitoare și simpatiza cu cauza lui Nehru, dar nu voia să-l irite prea tare pe Churchill înainte să se încheie războiul. Cât despre Churchill, nu-i plăcea să fie „instruit“ de SUA cu privire la treburile imperiului, din moment ce nici SUA nu aveau mâinile prea curate, mai ales în Filipine. Era adevărat, dar Churchill uita să menționeze că Statele Unite promiseseră deja independența Filipinelor încă dinainte de război, iar procesul fusese întrerupt de invazia japonezilor.

De la Carta Atlanticului nu a mai fost decât un pas mic până la Națiunile Unite, deși nu era vorba încă de o organizație mondială pentru securitate globală, ci de o alianță împotriva puterilor Axei. S-au înscris în ianuarie 1942 douăzeci și șase de națiuni, printre care China și Uniunea Sovietică. În ciuda rezervelor de mai înainte cu privire la organizațiile internaționale, Roosevelt a fost cel care i-a dat numele, la doar câteva săptămâni după atacul de la Pearl Harbor, când Churchill, aflat într-o dispoziție foarte bună, a vizitat Casa Albă cu ocazia unei conferințe cu numele de cod „Arcadia“. Roosevelt se tot gândise ce nume să dea noii alianțe mondiale. Apoi, într-o zi, înainte de micul dejun, l-a lovit inspirația. A dat buzna în baia lui Churchill și a răcnit la prim-ministru, care nici nu se ștersese bine după baie: „Națiunile Unite!“ Și a spus Churchill că era bine.

Chestiunea principală, la care au lucrat pe toată durata războiului birocrați, planificatori, diplomați și lideri aliați, a fost cum se putea transforma alianța din timpul războiului într-un ordin al păcii postbelic stabil. Cum se putea evita încă o prăbușire economică globală? Cum puteau fi împiedicați Hitlerii viitorului să înceapă un nou război mondial? Și cum se puteau face toate acestea fără să fie deranjați conservatorii americani, care nu aveau rețineri să eticheteze astfel de eforturi internaționale drept mașinațiuni întunecate ale „comuniști-

lor“? Indiferent cum avea să arate până la urmă noua organizație mondială (Churchill o considera în continuare o adunare a „popoarelor anglofone“, Stalin, a popoarelor „iubitoare de pace“, iar Roosevelt o vedea drept o coaliție armonioasă a Marilor Puteri), ea trebuia să beneficieze de o influență reală. Fiindcă tocmai asta îi lipsise vechii Ligi a Națiunilor. Noua ONU urma să aibă nevoie de capacitatea de a impune pacea, chiar cu forța dacă era cazul. Pentru punerea eficientă în practică a unei asemenea autorități, marile puteri trebuiau să aibă relații amiabile, de unde și conferințele de la Moscova, Teheran și Ialta, unde Churchill, Roosevelt și Stalin au dezbătut vehement ordinea postbelică, scriind uneori pe dosul câte unui plic, făcându-și mișcările de parcă lumea ar fi fost o tablă de șah enormă, în care polonezii, grecii și alte popoare erau împinse de colo-colo ca niște pioni.

În acest timp, în SUA se creau noi organisme internaționale care să se ocupe de ajutoarele umanitare și de lipsa alimentelor din țările distruse de război. În 1943 s-a înființat Administrația Națiunilor Unite pentru Ajutorare și Reabilitare (UNRRA), organizație pe care lui Churchill i-a fost greu s-o ia în serios la început. Odată el a fost auzit cântând, tot în baie, „UNRRA! UNRRA! UNRRA!“, de parcă ar fi fost un refren de vodevil. După război, republicanii americani au acuzat UNRRA, cum era de așteptat, că tratase comunismul cu mănuși. Exista și un motiv: dat fiind că se considera că guvernele Europei Occidentale erau în stare să se ocupe de problemele lor, o mare parte din eforturile de ajutorare s-au îndreptat către țările est-europene și republicile sovietice, unde prada a ajuns, de obicei, la favoriții politici. UNRRA a fost de multe ori o organizație haotică, mai ales în primele ei etape, dar în lipsa ei ar fi pierit în condiții groaznice mult mai mulți oameni.

Pe când Armata Roșie a lui Stalin îi gonea din urmă pe germanii epuizați pe câmpiile înghețate ale Ucrainei, iar Aliații occidentali își asiguraseră capete de pod în Normandia, Marile Puteri își făcuseră deja o idee despre cum avea să arate viitoarea Organizație a Națiunilor Unite. Ea urma să aibă o Adunare Generală și un Consiliu de Securitate controlat chiar de Marile

Puteri. Cooperarea economică în scopul înfrângerii Germaniei (legea Lend-Lease și așa mai departe) a asigurat baza unui sistem monetar mondial, cu reguli internaționale care să limiteze excesele naționalismului economic și formele dăunătoare de speculă. Avea să existe și o Curte Internațională de Justiție.

Sistemul monetar a fost înființat în 1944, la Bretton Woods, un hotel din New Hampshire. Întâlnirea, pe numele ei oficial Conferința Monetară și Financiară a Națiunilor Unite, s-a ținut la Bretton Woods din două motive: senatorul de New Hampshire din comitetul bancar și monetar al Congresului American era republican, se împotrivea reglementărilor monetare și trebuia convins, iar hotelul accepta clienți evrei, ceea ce nu se întâmpla mereu în astfel de locuri din zona rurală. Nu se făcea să fie întors de la ușă, printre alții, Secretarul Trezoreriei, Henry Morgenthau.

În noiembrie 1944, Roosevelt și-a obținut al patrulea mandat ca președinte al Statelor Unite. Faptul că se angajase deja în direcția înființării după război a unei Organizații a Națiunilor Unite era evident din declarațiile făcute în campanie. Din perspectiva lui, lumea avea nevoie de un New Deal global, iar organizației trebuia să i se dea puterea de-a asigura pacea mondială. Cum a spus el însuși: „Pentru mintea mea simplă este clar că, dacă e ca organizația mondială să fie reală, reprezentanții americani trebuie împuterniciți dinainte, de poporul însuși, prin mijloace constituționale și prin intermediul reprezentanților săi din Congres, cu autoritatea de-a acționa."[15] Vocile care-l asociau pe Roosevelt, împreună cu idealurile lui, „comunismului" nu tăcuseră, dar majoritatea cetățenilor americani păreau să fie de acord cu el.

Chiar înainte să fie ales președinte pentru a patra oară mai avusese loc o conferință pe tema ONU, ținută discret la Dumbarton Oaks, un domeniu luxos din Georgetown, Washington, DC. În timpul războiului, cele care deciseseră politicile Aliaților fuseseră Statele Unite, Marea Britanie și Uniunea Sovietică, Cei Trei Mari. De data aceasta a fost invitată să participe o a patra putere – China. Se spera de la Cei Patru Mari că aveau să vegheze împreună asupra lumii postbelice, deși puțini credeau despre China că avea să-și poată îndeplini atribuțiile.

Nici Churchill, nici Stalin nu aveau prea mult respect față de regimul lui Chiang Kai-shek, dar americanii doreau foarte mult să-i prezinte onoruri generalisimului. (Mai târziu, la San Francisco, Cei Patru Mari au devenit Cei Cinci Mari, fiindcă și Franța avea nevoie urgentă să-și spele obrazul.)

Dar la Dumbarton Oaks s-au manifestat în continuare dezacorduri cu privire la forma concretă a Națiunilor Unite. Care țări puteau fi membre? Misiunea ONU trebuia să se limiteze la securitate (poziția URSS) sau să includă și atribuții economice și sociale, după cum doreau (și au obținut) SUA? Să existe sau nu o forță aeriană internațională? Cine avea să furnizeze trupele ONU? Era cazul să aibă orice membru drept de veto asupra acțiunilor ONU, ca în Liga Națiunilor, sau doar Marile Puteri? Ce anume se putea supune unui veto – doar acțiunile, sau și anchetele și subiectele de discuție? S-a ajuns la compromisuri, iar unele întrebări importante (ca dreptul de veto) au fost lăsate nerezolvate. În principiu, calitatea de membru avea să fie deschisă tuturor „țărilor iubitoare de pace", o expresie care plăcea laturii sentimentale a americanilor, dar care avea un sens ceva mai precis pentru Stalin, care avea obiceiul să-i acuze pe criticii Uniunii Sovietice că erau dușmani ai păcii. Finlanda, de exemplu, care sfidase Armata Roșie în 1940, intra în această categorie.

Totul era pregătit pentru San Francisco, unde, pe 27 aprilie 1945, lumea iubitoare de pace avea să se unească, iar ONU avea să devină, dintr-o alianță pe timp de război, o „organizație democratică a lumii", cum îi plăcea să spună lui Roosevelt.[16]

Din nefericire, președintele american, deja grav bolnav și într-o stare fatală de epuizare după conferința de la Ialta, unde, în ciuda măreției vechiului palat de vară al țarului, condițiile nu erau confortabile (printre cele mai supărătoare erau ploșnițele), a murit pe 12 aprilie. Dar noul președinte, Harry S. Truman, a împins așteptările privitoare la o ordine mondială democratică chiar mai sus decât predecesorul său. În iunie, cu ocazia primirii unei diplome onorifice de la Universitatea Kansas City, la scurtă vreme înainte să-și pună semnătura pe Carta ONU, Truman a declarat, într-o răbufnire de optimism

tipic yankeu: „Națiunile se vor înțelege într-o republică mondială la fel de ușor cum ne înțelegem noi în republica Statelor Unite."[17]

BRIZA PACIFICULUI a umflat steagurile a cincizeci de națiuni; au sosit 5.000 de delegați, iar sute de mii de spectatori au inundat străzile cu ocazia ceremoniei de deschidere de la Opera din San Francisco. Era de față lumea întreagă (mai puțin germanii, japonezii și aliații lor, firește). De fapt, nu chiar lumea întreagă; mai erau și excepții. Și poate că nu toată lumea care era prezentă merita să fie. Argentina, a cărei juntă militară arătase o simpatie remarcabilă față de tabăra fascistă până la sfârșitul războiului, fusese invitată ca urmare a unui compromis între SUA și Uniunea Sovietică. Aceasta din urmă voia să obțină calitatea de membru cu drepturi depline pentru republicile sovietice Ucraina și Belarus, așa că SUA, care aveau nevoie de sprijinul Americii Latine, au insistat să fie inclusă Argentina.

Pe de altă parte, Polonia, țara în care începuse al Doilea Război Mondial, n-a fost invitată, fiindcă nu se stabilise un guvern legitim al țării. Uniunea Sovietică susținuse un guvern polonez provizoriu, numit Comitetul de la Lublin, în timp ce guvernul din exil al Poloniei continua să-și ceară drepturile de la Londra. Atâta timp cât continua situația, nici nu se punea problema invitării Comitetului de la Lublin la San Francisco, așa cum ar fi vrut sovieticii. La Ialta, Stalin îi asigurase pe Churchill și pe Roosevelt că în Polonia aveau să se desfășoare alegeri libere, ba chiar fuseseră invitați la o discuție amicală cu rușii șaisprezece lideri ai mișcării secrete de rezistență poloneze din timpul războiului. Era de rău augur faptul că de-atunci nu se mai auzise nimic de respectivii lideri. Cum a scris E.B. White în *The New Yorker*, „problema poloneză plana peste oraș ca o pasăre de rău augur"[18].

Oricum, era destul optimism. Pentru cei veniți să asiste, delegații arabi aveau un farmec exotic deosebit. Cum a scris revista *Yank*, „vânătorii americani de celebrități se buluceau să

se uite la «arăboi» de aproape și-și spuneau cu toții: «Șeici, ha? Ce chestie!»"

Iar arabii reacționau cu la fel de multă surprindere. Un domn Farid Zeineddine din Siria și-a descris impresiile unui reporter de la *Yank*: „Americanii mi se par o națiune de oameni cu ochelari care mestecă toți gumă. Poate că trebuie să poarte ochelari fiindcă au clădiri atât de înalte, încât își încordează ochii ca să le vadă de sus până jos."[19]

Alții urmăreau scena dintr-o perspectivă mai acidă. Michael Foot, viitorul lider al Partidului Laburist englez, a fost de față în calitate de ziarist, trimis de *The Daily Herald*. Ca un bun socialist european, îl îngrijorau „pericolele pe care le vestește situația actuală a Americii". SUA erau pur și simplu prea bogate, prea neafectate de război, prea puternice. „Planurile economice ale Americii", observa, „par să aibă o importanță mult mai mare decât conferința în sine". Mai mult, în cuvintele lui, știrile proiectate în cinematografele locale despre lagărele de concentrare naziste nu „îndemnau la *mafficking*" (adică la sărbătoare, ceea ce făcuse populația engleză în timpul Războiului Burilor, când se ridicase asediul asupra orașului Mafeking).[20]

Alte câteva filme care rulau în primăvara aceea în cinematografele americane, fără îndoială ca să anime spiritul războinic care se domolise în ultimele luni ale războiului din Pacific, erau *Întoarcerea în Bataan*, cu John Wayne, și *Obiectiv, Burma!*, cu Errol Flynn. Dar existau și spectacole mai vesele, printre care *Fiul lui Lassie* de la MGM, Dorothy Lamour în *Medalie pentru Benny* și *Păzea, studenții!*, cu Abbott și Costello.

În orice caz, cazarea, pentru care delegații trebuiau să plătească, era mai confortabilă decât la Ialta. Gladwyn Jebb, care participase la majoritatea conferințelor din timpul războiului, inclusiv la cea de la Ialta, în calitate de consilier diplomatic al lui Churchill, a descris experiența din San Francisco drept „o revărsare îngrozitoare de ospitalitate".[21] Cei Patru Mari (care aveau să devină în curând cinci), prezidați de secretarul de stat american Edward R. Stettinius Jr., s-au întâlnit în biblioteca rotundă a unui apartament de lux de la ultimul etaj al Hotelului Fairmont – „cu tavanul albastru și două canapele

de două persoane cu tapițerie verde“, în cuvintele revistei *Time*.[22] Delegațiile mai mărunte lucrau la etajele inferioare.

Marile Puteri s-au înțeles repede cu privire la principiile generale. Dar au existat tensiuni între ele și ceilalți, între scopul Marilor Puteri de a domina și o organizație mondială democratică. Țările mai mici, reprezentate de grandilocventul ministru australian al afacerilor externe, dr. Herbert Evatt, nu erau de acord cu dreptul de veto al Marilor Puteri în Consiliul de Securitate, dar au fost nevoite să cedeze. Ministrul sovietic al afacerilor externe, Viaceslav Molotov, a adoptat cea mai radicală poziție dintre toate Marile Puteri. El a continuat să insiste pe dreptul de a respinge orice subiect pe care Uniunea Sovietică nu voia să-l vadă discutat în ONU. Atitudinea lui a fost gata să ducă la eșecul conferinței, până când a fost trimisă la Moscova o misiune diplomatică americană, iar Stalin i-a spus lui Molotov să se tempereze.

Totul părea să meargă bine, cel puțin între Cei Trei Mari, când Molotov a organizat un banchet luxos pentru omologii lui englez și american, rafinatul Anthony Eden și Edward Stettinius, pe care Brian Urquhart l-a prezentat drept „un bărbat de o frumusețe teatrală, cu dinți nefiresc de albi“[23]. S-au consumat, cum era obiceiul rusesc la astfel de evenimente, cantități enorme de mâncare și de băutură. S-au făcut fotografii cu cei trei bărbați toastând, în care până și Molotov cel cenușiu, poreclit în cercurile de partid sovietice „Cur de Fier“, fiindcă stătea toată ziua la birou, a reușit să adopte un aer bonom. Se făcuse târziu. Domnii începeau să se simtă de-a dreptul amețiți.

Apoi s-a întâmplat un lucru ieșit din comun. Molotov, care nu-și pierduse aerul expansiv, de bunăvoință prietenească, și-a anunțat stimații colegi că se afla, în sfârșit, în poziția de a divulga ce se întâmplase cu cei șaisprezece lideri ai rezistenței secrete poloneze. Aceștia fuseseră arestați pentru „activități subversive“ împotriva Armatei Roșii, o crimă care se pedepsea cu moartea. Eden, mai întâi șocat, apoi furios, a cerut o explicație completă. Molotov, iritat de tonul dur al lui Eden, a devenit încruntat și defensiv. Atmosfera festivă s-a evaporat pe loc. Conferința era, din nou, în primejdie.

Dar și furtuna aceasta s-a risipit. Optimismul a ținut la respect realitatea. Revista *The Nation* i-a anunțat pe liberalii americani că odată ce se țineau „alegeri cu adevărat libere" în Polonia, „poziția morală a Rusiei" avea să fie „puternic consolidată", iar „neîncrederea, redusă la minimum"[24]. Promisiunea vagă a unor alegeri libere era frunza de smochin de care se agățau foarte bucuroși aliații occidentali de la Ialta și pe care nimeni nu dorea s-o arunce încă. Numai sovieticii știau că cei șaisprezece polonezi curajoși, care riscaseră totul împotrivindu-se germanilor în cele mai groaznice condiții, fuseseră deja torturați de poliția secretă sovietică și judecați drept „colaboratori naziști". Ei au fost condamnați la moarte pe 21 iunie, în timpul conferinței de la San Francisco. Cu excepția a doi dintre ei, au fost uciși mai târziu în închisorile sovietice.

Chiar pe când cei șaisprezece polonezi erau torturați la Moscova, Marile Puteri discutau despre o declarație a drepturilor omului care să fie inclusă în preambulul Cartei (Declarația Universală a Drepturilor Omului a apărut mai târziu, în 1948). Nobilul rezultat al gândirii iluministe și al universalismului creștin, ideea că drepturile omului trebuiau să se aplice nu doar unei comunități anume, definită de credință, cultură sau granițe politice, ci omenirii întregi, a fost considerat de Stéphane Hessel și de mulți alții cea mai mare contribuție a conferinței la ordinea postbelică. Drepturile universale ale omului erau legate de legea adoptată la Nürnberg privind „crimele împotriva umanității", care se lega la rândul ei de conceptul de genocid, definit în 1944 de avocatul polonez Raphael Lemkin drept „distrugerea intenționată și sistematică, în întregime sau în parte, a unui grup etnic, rasial, religios sau național".

A nu se înțelege de aici că ar fi sugerat cineva, fie și pentru o clipă, că drepturile omului aveau să fie sau puteau să fie apărate. Dimpotrivă. În cuvintele unui consilier englez pe probleme de politică externă prezent la San Fancisco, istoricul C.K. Webster, „politica noastră presupune evitarea «*garantării* drepturilor omului», deși poate că nu am obiecta față de o declarație"[25]. Într-adevăr, declarația s-a făcut, pe baza unei prime propuneri redactate de generalul Jan Smuts, om de stat

sud-african și erou în Războiul Burilor, care asistase la nașterea Ligii Națiunilor și a ONU. Iată cuvintele asupra cărora s-au decis, în iunie, Marile Puteri la San Francisco: „Noi, popoarele Națiunilor Unite, hotărâte [...] să ne reafirmăm credința în drepturile fundamentale ale omului, în demnitatea și valoarea persoanei umane, în egalitatea în drepturi a bărbaților și femeilor, precum și a națiunilor mari și mici."

În articolul său din *The Daily Herald,* Michael Foot a lăudat în mod special poziția de lider moral a Uniunii Sovietice. El a amintit că, înainte de război, guvernul britanic în frunte cu Neville Chamberlain cenzurase știrile despre atrocitățile naziștilor. Dar, la o adică, „victimele nu erau decât liberali, socialiști, pacifiști și evrei". În ziua de azi, a observat el cu o doză de superioritate, „categoriile acestea vor avea avantajul de a-și vedea drepturile incluse în preambulul Cartei Libertăților Fundamentale alcătuit de generalul Smuts. Carta aceasta va fi valabilă până și pentru negrii din Africa de Sud. Sau nu?" Îndoielile lui Foot nu erau nefondate, dar și el a trecut cu vederea bucuros miasma respingătoare a chestiunii poloneze. Foot chiar i-a felicitat pe sovietici pentru că exprimaseră „o poziție mult mai logică și fără echivoc" asupra „drepturilor politice ale popoarelor dependente decât oricare altă națiune".

A mai avut loc o criză înainte să se încheie conferința, la sfârșitul lui iunie. De data aceasta, acțiunea s-a petrecut în Levant, unde pe 29 mai trupele franceze s-au luptat cu sirienii pe străzile Damascului și au bombardat nu doar capitala străveche, ci și orașele Alep, Hama și Homs. Francezii ceruseră întăriri după ce sirienii solicitaseră ca trupele speciale siriene de sub comanda Franței să fie transferate armatei naționale a Siriei.

A doua zi, președintele sirian Shukri al-Quwatli, un diplomat abil, i-a scris președintelui Truman o scrisoare în care a exprimat aceleași sentimente ca Ho Și Min și Sukarno, dar cu un rezultat mult mai fericit. Iată, a scris el cu o indignare absolut justificată, francezii ucid sirieni cu arme cumpărate cu bani pe care i-au împrumutat de la SUA ca să lupte împotriva germanilor. Statele Unite recunoscuseră Siria ca țară independentă

în 1944. Așadar: „Unde sunt acum Carta Atlanticului și cele Patru Libertăți? Ce să credem despre San Francisco?“[26]

Americanilor nu le-au trebuit prea multe încurajări ca să țină partea sirienilor. Imperialismul european nu era popular la Washington, cu atât mai puțin imperialismul fancez. Spre deosebire de Indochina, care era pe atunci un teritoriu mult mai străin din punctul de vedere al americanilor, Siria și Libanul erau privite de mult cu același paternalism binevoitor cu care era tratată și China, un amestec de zel misionar și interes comercial: Universitatea Americană de la Beirut, misiunile creștine de la Ierusalim, politica economică a „ușilor deschise“*. Factorii de decizie americani ai vremii recurgeau frecvent la formula „conducere morală“. Fără îndoială, cum se pare că a fost și în cazul lui John Foster Dulles, sentimentul moral era sincer, dar la fel era și ambiția de a conduce.

Cum Aliații promiseseră deja să recunoască independența Siriei după război încă din 1941, când trupele britanice ocupaseră Levantul, ei nu puteau ignora acum solicitarea lui Quwatli. Așadar, Churchill și-a instruit omul de la fața locului, pe generalul Bernard Paget, să-i pună pe francezi să intre la loc în unități. Nu era o sarcină dificilă, fiindcă francezii erau mult prea puțini ca să se împotrivească. *The Manchester Guardian*, o publicație cu orientare de stânga, a prezentat evenimentul cu încântare patriotică. Reporterul său „a intrat în Damasc în pas de defilare, împreună cu marinarii [...], în aplauzele mulțimii de damaschini surprinși. [...] Populația Damascului a fluierat și a huiduit șirul lung de camioane, tancuri și purtătoare de mitraliere Bren cu care francezii au ieșit din oraș, escortați de blindatele britanice.“[27]

Generalul de Gaulle a răspuns furios la această acțiune, pe care a considerat-o o conspirație anglo-saxonă strigătoare la cer: „În situația actuală, nu ne aflăm în poziția de a deschide ostilitățile împotriva voastră. Dar ați insultat Franța și ați trădat Occidentul. Așa ceva nu se uită.“[28]

---

* Politică prin care, încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, SUA încercaseră să asigure tratament egal pentru toate țările care faceau comerț cu China (n. tr.).

La suprafață, criza siriană era testul perfect pentru noua ordine mondială care prindea contur la San Francisco. Dacă existase vreodată un caz legitim pentru punerea în aplicare a cuvintelor din Carta Atlanticului și a etosului ONU, acesta era. În ciuda promisiunilor făcute în 1941, francezii încercau să-și restabilească autoritatea colonială. Englezii aveau toată dreptatea să-i repună la locul lor, de unde și tonul mândru al articolului din *The Guardian*.

Firește, lucrurile nu erau atât de simple. Ca și în alte locuri din Orientul Mijlociu, englezii făcuseră un joc dublu, cu promisiuni diferite celor două tabere. În 1916, când se preconiza sfârșitul Imperiului Otoman, Marea Britanie și Franța împărțiseră Levantul în sfere de interes prin acordul Sykes–Picot: Franța avea să dispună cum voia de Siria și Liban, în timp ce Marea Britanie avea să se ocupe de Transiordania și Irak. În 1941, la un an după ce Franța fusese înfrântă de Germania, forțele britanice au intrat în Damasc, promițând să susțină independența Siriei și recunoscând, în același timp, poziția privilegiată a Franței. Evident, cele două nu erau compatibile. În realitate, britanicii urmăreau să preia ei rolul de jucător principal în Levant. De aceea s-au bucurat când sirienii i-au provocat pe francezi. Reacția violentă a francezilor a fost pretextul ideal ca să-i dea afară din țară cu totul. Ceea ce s-a și întâmplat, la începutul verii lui 1945.

Criza siriană avea în ea ceva de modă veche, ceva care mirosea chiar a încăierări imperiale de sfârșit de secol XIX. În orice caz, deși delegații de la San Francisco încă nu-și dădeau seama prea clar, Marea Britanie și Franța aveau să-și piardă pozițiile privilegiate din Orientul Mijlociu. În scurt timp, Statele Unite și Uniunea Sovietică urmau să aibă cuvântul hotărâtor. Unul dintre planurile britanice din timpul războiului sugera ce avea să urmeze în viitorul nu prea îndepărtat. La Londra se spera că Marea Britanie și SUA aveau să supravegheze împreună pacea din lumea postbelică, stabilind baze militare sub auspiciile ONU: SUA în Asia, Marea Britanie în Orientul Mijlociu. Americanii declaraseră deja clar că suveranitatea locală nu avea să se întindă și asupra zonelor selectate pentru faci-

litățile militare americane – așa-numitul fideicomis asupra unor teritorii strategice. Încă din primele luni de după război, se prefigurau contururile neclare ale unui imperiu mai informal. Britanicii încă nu înțeleseseră cât de mărunt avea să fie rolul lor în această lume nouă.

Sirienii nu erau singurii care cereau independență. Acesta era unul dintre subiectele de discuție la San Francisco. Iar Michael Foot nu s-a înșelat când a spus că Uniunea Sovietică, din motive proprii, și nu strict filozofice, sprijinea astfel de aspirații mai mult decât aliații săi din Europa Occidentală. Dar deși cu timpul Adunarea Generală avea să devină un forum vital pentru tulburările anticoloniale, în 1945 decolonizarea nu era încă pe lista de obiective. Puterile coloniale concedeau cel mult promisiunea, fundamentată în Carta ONU, de a veghea la „binele" populației din „teritoriile fără guvernare autonomă". Autoguvernarea urma să fie susținută „în funcție de împrejurările specifice ale fiecărui teritoriu și ale populației sale, precum și în funcție de diversele stadii de progres". Fostul guvernator al Punjabului, baronul (William Malcolm) Hailey de Shahpur și Newport Pagnell, se afla în poziția de a-i asigura pe cititorii ziarului *The Times* de la Londra că nu exista „nimic aici care să nu fie deja subînțeles în politica noastră". Fapt și mai important, era „clar" că nu exista „nici o intenție ca Organizația Națiunilor Unite să intervină în aplicarea principiilor Cartei de către puterile coloniale în cauză"[29]. Marea Britanie, Franța și alte puteri imperiale nu erau obligate să facă altceva decât să trimită regulat rapoarte Secretarului General al ONU asupra situației din „teritoriile" pe care le posedau în continuare.

AVÂND ÎN VEDERE CĂ UNELE CERCURI sperau cu însuflețire la un guvern mondial, rezultatul final al conferinței de la San Francisco nu putea să nu dezamăgească. Pentru ca un guvern mondial să poată funcționa, guvernele naționale ar fi trebuit să renunțe la drepturile lor suverane. Dintre Marile Puteri, doar China, reprezentată de T.V. Soong, un mare magnat și politician, a vorbit despre „cedarea, dacă va fi nevoie, a unei părți din suveranitatea noastră"[30]. China fusese dispusă să renunțe chiar și la dreptul său de veto ca Mare Putere. Dar,

cum suveranitatea lui Chiang Kai-shek în țară dădea deja semne de șubrezire, mărinimia chinezilor în această privință nu a convins pe nimeni.

În reportajele sale pentru *The New Yorker*, E.B. White identificase principalul paradox al conferinței. El a scris că „primele semne de internaționalism par să tindă mai degrabă către naționalism decât către distanțarea de el“[31]. În drapelele naționale, uniforme, muzica marțială, întrunirile secrete și manevrele diplomatice, White a văzut „o negare a comunității mondiale“. Sub abundenta retorică internaționalistă admirabilă, el a auzit „pulsația ritmică a motoarelor: suveranitate, suveranitate, suveranitate“.

Un alt observator la San Francisco a fost John F. Kennedy, recent lăsat la vatră din marina americană. Acesta a fost de acord cu „susținătorii federalismului mondial“ că „soluția ar fi o organizație mondială în care toți să se supună acelorași legi“. Dar Kennedy și-a dat seama că, dacă era să se pună așa ceva în practică, trebuia ca sentimentul comun că războiul este „răul suprem“ să fie suficient de puternic încât să determine guvernele să se unească. Lucru care, după părerea lui, era improbabil.[32]

Nici măcar lansarea a două bombe atomice nu a dus la un astfel de sentiment. La o săptămână după distrugerea orașului Nagasaki, Ernest Bevin, secretarul britanic pentru afaceri externe, a ținut un discurs la un prânz în onoarea sosirii la Londra a lui Gladwyn Jebb și a Comitetului său Executiv ONU. Comitetul gemea de oameni puternici. Au fost de față Andrei Gromîko în numele Uniunii Sovietice, Lester Pearson pentru Canada și Stettinius pentru SUA, asistat de Alger Hiss cel înalt și elegant, care avea să fie acuzat de spionaj pentru sovietici. Marea Britanie a fost reprezentată de Philip Noel-Baker, un susținător convins al internaționalismului. L-a asistat istoricul C.K. Webster, care purta o șapcă de tenisman, ca protest împotriva blițurilor fotografilor. Admirabilul comitet, a spus Bevin, avea să ducă în scurt timp la bun sfârșit munca începută la San Francisco. Noile arme formidabile folosite în Japonia sporeau importanța capitală a funcționării organizației mondiale. Totuși, a continuat Bevin, „ideea unui guvern mondial“ trebuia

„cultivată cu atenție". Națiunile aveau istorii, amintiri comune, tradiții. Toate acestea puteau fi depășite în timp, așa cum și el, Ernest Bevin, reușise să-și depășească originea muncitorească. „Principiul fundamental" de la San Francisco era corect. Dar avea să dureze până să se creeze „atmosfera potrivită". Până atunci, „cooperarea între națiuni, mai ales între cele mari, care au cea mai mare influență în direcția binelui sau a răului, este unica metodă practică pe care o putem adopta"[33].

Bevin avea dreptate. Dar el dezvăluise fără să vrea marele defect al idealului unui guvern mondial. Ca să funcționeze, acesta depindea de o alianță a Marilor Puteri. Dacă alianța se menținea, apărea amenințarea unui soi de autoritarism global – o repetare a Sfintei Alianțe a lui Metternich după înfrângerea lui Napoleon. Dacă nu se menținea, organizația mondială de-abia înființată nu avea nici o putere și se prefigura un alt război, poate chiar mai devastator.

În situația dată, Marile Puteri n-au reușit să coopereze. E greu de spus când anume a început Războiul Rece. Încă de la Ialta s-au observat divergențe grave, oricât ar fi încercat Roosevelt să și-l păstreze pe Stalin ca aliat – chiar dacă asta însemna să-l trateze pe Churchill mai agresiv decât era cazul. John Foster Dulles încă nu-l numea Războiul Rece, dar spunea că a fost martor la începutul său, la Londra, la sfârșitul lui septembrie 1945.

Miniștrii afacerilor externe ai Celor Cinci Mari (SUA, Marea Britanie, URSS, Franța și China) se adunaseră să discute diverse tratate de pace, în special cele cu Italia, Finlanda și țările balcanice. Ei nu s-au contrazis asupra punctelor substanțiale. SUA chiar acceptaseră deja, pentru armonia alianței Marilor Puteri, să recunoască guvernul provizoriu impus de sovietici în Polonia fără să facă prea multe nazuri cu privire la natura lui și erau dispuse să facă același lucru și în cazul Ungariei. În raportul asupra conferinței, secretarul de stat american James F. Byrnes a afirmat că guvernul lui „împărtășește dorința Uniunii Sovietice de a avea în Europa Centrală și de Est guverne favorabile Uniunii Sovietice"[34].

Dar Molotov avea alte planuri. Comunismul era o forță majoră și în alte două mari puteri, pe lângă URSS: Franța,

unde Partidul Comunist era în continuare foarte puternic, și China, unde războiul civil mocnit avea să dea în clocot nu peste multă vreme. Dacă Molotov reușea să-i umilească pe naționaliștii chinezi și pe francezi și să implice SUA în umilirea lor, cauza comunistă urma să aibă enorm de câștigat. Tactica lui a fost să ceară ca Franța și China să se retragă din discuțiile asupra tratatelor, fiindcă nu semnaseră termenii de predare a țărilor în cauză. Scopul era să-i intimideze pe francezi, să-i insulte pe chinezi și să-i irite pe britanici. În memoriile sale, John Foster Dulles nu s-a putut abține să admire talentul diplomatic plin de sânge-rece al lui Molotov: „La Londra, în 1945, domnul Molotov a fost la apogeul aptitudinilor sale.“[35]

Ministrul francez al afacerilor externe, Georges Bidault, fost lider al rezistenței și viitor președinte, a fost jignit, provocat și umilit întruna. Una dintre stratagemele lui Molotov a fost să le ceară colegilor săi britanici și americani să amâne o întrunire fără să-l anunțe pe Bidault, în așa fel încât francezul să vină și să găsească o sală goală. Speranța lui Molotov era ca Bidault să se întoarcă la Paris în graba cea mai mare, spumegând de furie. Pe ministrul chinez l-a ignorat pur și simplu, de parcă nici nu s-ar fi aflat acolo. Iar pe Bevin, care era coleric, l-a ațâțat, provocându-i explozii de furie, urmate de scuze stânjenite, care promiteau să faciliteze concesii față de poziția Uniunii Sovietice.

Văzând că tacticile acestea nu au avut rezultatul așteptat, sovieticii au încercat șantajul. Lui Bevin și lui Byrnes li s-a spus că Uniunea Sovietică nu avea să mai coopereze dacă Franța și China nu se retrăgeau. Byrnes a refuzat să participe la o nouă umilire a aliaților săi, iar conferința a fost abandonată. După părerea lui Dulles, acela a fost momentul adevărului. El a marcat „sfârșitul unei ere, era Teheranului, a Ialtei, a Potsdamului. A marcat punctul în care comuniștii sovietici au renunțat la orice prefăcătorie cum că ne-ar fi «prieteni». A fost începutul unei perioade în care și-au proclamat deschis ostilitatea față de noi în lumea întreagă“[36].

Putem fi convinși că bătrânul luptător în Războiul Rece nu se înșela. Și nu era singurul care vedea cum apăreau fisuri în ordinea mondială postbelică. Hanson W. Baldwin era pe atunci

editorul secțiunii militare a ziarului *The New York Times* – liberal, spre deosebire de Dulles. Într-un editorial scris pentru publicația lui pe 26 octombrie, el a susținut că inventarea bombei atomice punea lumea (și pe cele două mari puteri în special) în fața unei alegeri dureroase. Una era întărirea Națiunilor Unite. În mod inevitabil, în cazul acesta Marile Puteri aveau să fie nevoite să renunțe la o mare parte din suveranitatea lor națională și avea să le fie anulat dreptul de veto în Consiliul de Securitate. Rușii urmau să aibă dreptul să inspecteze facilitățile atomice ale americanilor și viceversa.

Aceasta era soluția pe care o prefera Baldwin, nu din rațiuni morale, ci din instinct de conservare. Dulles, ca întotdeauna, a adoptat o perspectivă mai moralistă. ONU avea să rămână slabă pentru totdeauna, a scris el, fiindcă nu exista „un consens asupra judecăților morale“[37] la nivel mondial. Pentru el, Războiul Rece era un conflict atât politic, cât și moral, un război al binelui împotriva răului.

Dar Hanson Baldwin nu era un naiv. El nu se aștepta ca sovieticii sau chiar americanii să adopte soluția propusă de el. Rezultatul avea să fie, în cuvintele lui, „o lume împărțită în două blocuri care se vor privi bănuitor, o lume care va fi, poate, stabilă mulți ani, dar care în cele din urmă va evolua către un război urât“.

Așa s-a și întâmplat. Toamna nici nu făcuse bine loc iernii, că speranțele din primăvara lui '45 păleau deja. Nu avea să existe nici un guvern mondial, cu atât mai puțin o democrație mondială; nu aveau să existe nici măcar patru-cinci state care să supravegheze întreaga lume. Puținele puteri care le rămăseseră celor două țări europene reprezentate în Consiliul de Securitate aveau să fie slăbite și mai mult de prăbușirea sângeroasă a imperiilor lor. Sovieticii și americanii alunecau spre o animozitate fățișă. Iar China, o țară grav rănită după ocupația japoneză, era împărțită și ea în două blocuri: naționaliștii corupți și demoralizați rezistau în orașele mari de la sud de Manciuria, iar comuniștii dominau zonele rurale și o mare parte din nord.

În toamna și în iarna lui 1945, ziarele americane relatau în continuare desfășurarea de evenimente pozitive în capitala Chinei din timpul războiului, Chungking, unde negocierile

dintre comuniști și naționaliști continuau ca un joc de umbre. Se discuta despre „compromis", „armistițiu" și „democrație", și despre faptul că nici una din părți nu voia să „înceapă" un război civil. Un articol apărut în *The New York Times Magazine* pe 14 octombrie a exprimat o încredere deplină în conducerea generalisimului Chiang Kai-shek. În ziua de azi, el sună foarte bizar:

> Lăsând la o parte ideologia sa democratică, în prezent Chiang are mai multă putere decât orice lider mondial, cu excepția lui Stalin, și mai multe titluri decât Stalin. Pe lângă faptul că este președintele Chinei, comandantul armatei și șeful Kuomintangului, el conduce cel puțin încă patruzeci și trei de organizații. [...] Generalisimul este China. Cuvântul lui e literă de lege, iar el se pronunță în multe privințe pe care alți lideri naționali le-ar delega subordonaților.

Asta nu avea să-l ajute deloc. Exact patru ani mai târziu, generalisimul ajungea să-și exercite autoritatea doar într-o insuliță din largul coastei Fuji, cunoscută pe vremuri sub numele Formosa, iar în prezent drept Taiwan.

AȘA S-A ÎNCHEIAT ANUL ZERO, pe o notă incertă de recunoștință și neliniște. Recunoscătoare că se ajunsese la o formă de pace, în cele mai multe locuri de pe glob, lumea nu prea mai avea iluzii despre un viitor glorios și se temea din ce în ce mai mult de perspectiva unei planete tot mai divizate. Milioane de oameni încă sufereau prea mult de frig și de foame ca să sărbătorească venirea noului an cu vreo urmă de bucurie. Iar multe vești erau sumbre: era de așteptat să izbucnească revolte din cauza alimentelor în Germania ocupată; actele de terorism creau haos în Palestina; coreenii protestau furioși împotriva statutului lor semicolonial; luptele continuau în Indonezia, unde soldații englezi și pușcașii marini olandezi, „aprovizionați masiv cu echipament american", încercau să zdrobească revolta localnicilor.[38]

Dar impresia pe care o lasă în ultima zi a anului 1945 ziarele din diverse țări este că majoritatea oamenilor erau prea

nerăbdători să-și continue viața ca să le mai pese de știrile de pe glob. Într-un război la scară mondială, orice locșor contează. În vreme de pace, fiecare se ocupă de casa lui.

Prin urmare, englezii vorbeau despre starea vremii și despre sport. Conform ziarului *The Manchester Guardian*, „după interdicția din timpul războiului privind buletinele meteo, ne-am pierdut puțin antrenamentul și n-am evaluat cum trebuia ceața care s-a lăsat seara trecută peste nord-vestul țării". Dar erau și vești liniștitoare: „Clubul de planorism Derbyshire-Lancashire speră să fie primul club de planorism și navigație din țară care să-și reia activitățile suspendate la izbucnirea războiului."

Francezii vorbeau despre mâncare. Soldații americani, care cu doar un an în urmă luptau în zăpada însângerată din Ardeni, erau tratați acum cu o vacanță la schi în Alpii Francezi. „Mâncarea", relata *Le Monde* de la Chamonix, „a fost preparată de bucătari francezi, spre marea încântare a tuturor. Observăm cu surprindere cât de apreciat este acest aspect al civilizației franceze". De asemenea, ziarul anunța cu bucurie că se putea obține „al patrulea litru de vin pe decembrie" pentru rațiile J3, M, C și V.

În *Fränkische Presse* de la Bayreuth domnea o notă mai sumbră, cu reminiscențe ale greutăților cumplite suferite de germani, „strânși unii într-alții în pivnițe și buncăre, o masă zdrobită și epuizată de oameni cu ochii febrili și inimile tremurânde, care nu mai aveau decât o speranță: nu victoria, ci sfârșitul războiului". Erau și alte știri: doi germani se oferiseră să-i execute pe criminalii de război condamnați la Nürnberg. Erich Richter, din Marburg, a afirmat că ar fi bucuros să le taie capetele gratis. Joseph Schmidt, dintr-o tabără de refugiați din Leipzig, era pregătit să-i spânzure sau să-i decapiteze, dar cerea „un preț pentru fiecare cap". Alinarea culturii nu era nici ea neglijată. Pentru prima oară după ani de zile, Orchestra Simfonică din Bayreuth avea să interpreteze piesele lui Claude Debussy, „compozitorul francez care [...] s-a străduit sistematic să elibereze muzica franceză de sub influența romantismului și neoromantismului german". Rândurile acestea apăreau la Bayreuth, Mecca wagnerismului!

La Tokio, editorialul din *The Japan Times* proclama: „Rămas-bun celor vechi! Bun venit celor noi! Japonia își va lua rămas-bun de la anul care tocmai se încheie fără regrete. Căci a fost un an plin de durere și suferință, de deziluzii, tulburare, umilință și pedeapsă. Un asemenea an, încărcat cu amintiri amare, poate fi trimis în purgatoriu cu o ușurare plină de elan." Ziarul a mai anunțat că „planurile Japoniei de a folosi făină din viermi de mătase, lăcuste și frunze de dud măcinate și doisprezece alți înlocuitori alimentari pentru evitarea unei crize alimentare în perioada invaziei forțelor americane [...] se dezvoltă în continuare." Iar un reporter pe nume Nishizawa Eiichi a explicat că, deși majoritatea eroilor din teatrul kabuki erau, din păcate, feudali, existau și unele excepții. Căpetenia unui sat din secolul al XVII-lea, Sakura Sogoro, de exemplu, crucificat fiindcă îi ceruse cu nerușinare shogunului să reducă povara birurilor asupra țăranilor săraci, „era un martir al cauzei democratice".

Tonul din *The New York Times* era puțin mai optimist. „Barometrul bacanalelor din New York a dat avertizări de furtună ieri, indicând că orașul se pregătește în seara aceasta pentru cea mai exuberantă sărbătorire a ajunului Anului Nou din 1940 încoace". Dar, mai mult decât articolele, reclamele din *The Times* ilustrau prăpastia aproape de neimaginat dintre lumea nouă și cea veche: „E altfel – untul de arahide cremos și mătăsos care ți se topește în gură –, pune mai mult pe sendviș, mamă, e unt de arahide Peter Pan!"

Dacă putem trage vreo concluzie din aceste mostre ale stării de spirit mondiale din ajunul Anului Nou, ea este că începea să se strecoare o oarecare doză de normalitate în viața de zi cu zi a celor care avuseseră norocul să se poată ridica din vremurile de cruntă mizerie imediat după încheierea războiului. Cei încă strămutați în Germania, în taberele pentru prizonieri de război din Japonia sau în cine știe ce alt purgatoriu sordid nu avuseseră un asemenea noroc.

Puși în fața sarcinii de a-și reconstrui țările sfărâmate, oamenii nu mai aveau timp de sărbătoare și nici măcar de prea mult doliu. Aveau de lucru. Situația le-a impus o percepție mai sobră asupra realității – mai cenușie, mai ordonată, mai puțin

entuziastă decât frământările războiului și ale eliberării. În unele locuri, firește, aveau să continue alte războaie, împotriva stăpânilor coloniali sau a inamicilor dinăuntrul granițelor, în conflicte civile, și aveau să se impună noi dictaturi. Dar alte milioane de oameni avuseseră parte de destulă agitație cât să le ajungă pentru o viață întreagă – ani de drame pe care unii preferau să le uite –, iar alții, care poate fuseseră mai norocoși, aveau să și le aducă aminte cu o anume nostalgie – căci lucrurile nu aveau să mai fie niciodată atât de interesante.

Anul Zero în sine a fost eclipsat oarecum, în amintirea colectivă a lumii, de anii de distrugere de dinaintea lui și de noile drame care se prefigurau în Coreea, Vietnam, India-Pakistan, Israel, Cambodgia, Ruanda, Irak, Afganistan și așa mai departe. Dar pentru cei ajunși la vârsta majoratului după Anul Zero, când se nășteau atâtea lucruri noi din ruinele războiului, el a fost, poate, anul cel mai important. Aceia dintre noi care au crescut în Europa Occidentală sau în Japonia își permiteau să considere un avantaj de la sine înțeles ceea ce clădiseră părinții noștri: state sociale, economii care păreau să crească de la sine, legislație internațională, o „lume liberă“ apărată de către hegemonia americană ce părea de necontestat.

Firește, aceste lucruri nu aveau să dureze mult. Nimic nu durează prea mult. Dar acesta nu e un motiv să nu-i omagiem pe cei care au trăit anul 1945, să respectăm greutățile prin care au trecut, să le respectăm speranțele și aspirațiile, deși multe dintre ele aveau să se prefacă în cenușă – soarta finală a oricărui lucru.

[illegible]

Epilog

OARE CHIAR S-A TERMINAT RĂZBOIUL ÎN 1945? Unii susțin că 1989 a fost anul în care s-au încheiat în sfârșit ostilitățile, fiindcă de-abia atunci au fost eliberate Polonia, Ungaria, Cehoslovacia, Germania de Est și alte părți ale Europei Centrale și de Est de sub conducerea comunistă. Divizarea Europei în două, provocată de Stalin în 1945, a fost una dintre cele mai dureroase răni ale celui de-al Doilea Război Mondial. Neîncrederea a atras după ea neîncredere. Cehoslovacia, o democrație parlamentară, a fost sfâșiată mai întâi de Hitler, în 1938, cu acordul tacit al Franței și Angliei – după cum a spus Neville Chamberlain, a fost „o dispută dintr-o țară străină, între oameni despre care nu știm nimic". În 1939, Marea Britanie declarase război Germaniei, teoretic pentru a reîntregi Polonia, o promisiune care nu avea să se îndeplinească.

Dar în 1989, odată cu căderea imperiului sovietic, a apărut speranța că rana care despica Europa de la un cap la celălalt se putea vindeca în cele din urmă. Mai mult: speranța că lumea avea să se unească în sfârșit s-a aprins din nou pentru puțină vreme în anul acela miraculos, în ciuda evenimentelor din China din iunie, când cetățenii care cereau sfârșitul dictaturii au fost uciși de soldații propriei țări. Nu rămăsese decât o singură mare putere. Se discuta despre o nouă ordine mondială, ba chiar despre sfârșitul istoriei. Zidul Berlinului căzuse în sfârșit.

Eu și surorile mele am hotărât să sărbătorim zorii speranței, pe 31 decembrie 1989, lângă Zidul Berlinului, împreună cu tata. El nu se mai întorsese la Berlin decât o dată de când fusese martor la distrugerea lui în 1945. În umbra unei nenorociri

familiale, petrecuserăm Crăciunul și Anul Nou la Berlin în 1972. Fusese o ocazie tristă. Orașul era întunecat și geros. Trecerea graniței dintre Vest și Est fusese un proces lung și obositor; grănicerii au mârâit la noi și ne-au verificat mașina pe dedesubt cu oglinda, ca să se asigure că nu transportam mărfuri de contrabandă sau oameni.

În 1972, Berlinul de Est era aproape la fel cum și-l amintea tata. În ciuda măreției exagerate a bulevardelor staliniste pustii, era un oraș întunecat, în care încă se vedeau ruinele. Pentru tata a fost o oarecare satisfacție sumbră să-și oprească Citroënul nou-nouț la poarta vechii fabrici în care fusese obligat să muncească pentru efortul de război nazist. Era o clădire mare, cu un aer intimidant, din cărămidă roșie, un fel de fortăreață industrială ca de pe vremea ultimului *kaiser*. Nu departe se afla tabăra în care trăise tata, în barăci de lemn prost înjghebate, în care intrau gheața, puricii, păduchii, zăpada și bombele Aliaților. Totul era încă acolo, de parcă trecutul ar fi rămas înghețat la propriu: turnul de supraveghere și craterul pe care-l foloseau deținuții ca toaletă, dar și ca baie publică.

În 1989, tabăra dispăruse, transformată, cred, în parcare, cu o tarabă dărăpănată unde se vindeau cârnați într-un abur de sos de curry unsuros.

Am trecut pe sub Poarta Brandenburg scăldați în razele soarelui – un lucru aproape de neimaginat vreme de aproape patru decenii. Oricine ar fi încercat așa ceva ar fi fost împușcat. Îmi amintesc entuziasmul care-l îmbujora pe tata când ne-am alăturat germanilor din Est și din Vest, polonezilor, americanilor, japonezilor, francezilor și altora din toate colțurile lumii, ca să savurăm libertatea simplă a unei scurte plimbări chiar prin centrul Berlinului. Erau în continuare acolo oameni în uniformă, dar nu făceau decât să privească, fără puterea de a interveni, unii dintre ei zâmbitori, ușurați că nu erau nevoiți să împuște un concetățean. Cel puțin de data asta, totul părea să meargă bine în lume.

Noaptea de 31 decembrie a fost rece, dar nu geroasă. Am auzit de departe uralele mulțimii, în timp ce ne apropiam de Poarta Brandenburg. Tata înainta oarecum fără tragere de inimă; nu prea îi plăceau mulțimile, cu atât mai puțin mulțimile

de germani. Nu-i plăceau nici bubuiturile; îi aminteau de prea multe lucruri. Pe lângă zid și pe el se adunaseră zeci de mii de oameni, majoritatea tineri, care cântau, strigau și destupau sticle din vinul dulce și spumant căruia germanii îi spun *sekt*. Peste tot mirosea a *sekt*. Oamenii se udau leoarcă unii pe alții cu spuma lipicioasă.

Unii cântau *Wir sind das Volk!* (Noi suntem poporul!). Alții cântau: „Suntem un singur popor!" Dar nu era nimic naționalist sau amenințător în atmosfera acelei nopți. Era o mulțime internațională, un fel de Woodstock politic fără formații rock, care sărbătorea libertatea, camaraderia și speranța într-o lume mai bună, în care experiențele amare ale trecutului nu trebuiau să se repete; în care trebuia să se termine cu sârma ghimpată, cu lagărele, cu crimele. Era frumos să fii tânăr. Dacă a avut vreodată sens imnul lui Beethoven „Toți pe lume frați suntem" (*Alle Menschen werden Brüder*), a fost în ajunul acela extraordinar al Anului Nou în Berlin.

Dintr-odată, când mai era cam un sfert de oră până la miezul nopții, ne-am dat seama că-l pierduserăm pe tata în mulțimea care ajunsese atât de densă, încât cu greu te mai puteai mișca. L-am căutat peste tot, în timp ce focurile de artificii explodau și rachetele iluminau cerul. Zgomotul era asurzitor. În lumina artificiilor, fețele care râdeau în jurul nostru păreau acum la limita isteriei. N-am putut să-l găsim pe tata în înghesuiala aceea, iar fără el ne-a pierit pofta de sărbătoare. Îngrijorați, ne-am întors la hotel.

Câteva ore mai târziu, după ce reușiserăm să dormim puțin iepurește, s-a deschis ușa și a intrat tata, cu un bandaj pe față. În timp ce mulțimea din Berlin întâmpina noul an cu tot entuziasmul, când mai era puțin până la miezul nopții, aproape în același loc unde se ferise pe vremuri de bombele britanice, de orgile lui Stalin și de lunetiștii germani, o pocnitoare făcuse ce făcuse și îi explodase drept între ochi.

Mulțumiri

Nu-mi pot imagina cum aș fi reușit să scriu cartea de față fără bursa pe care am primit-o de la Cullman Center for Scholars & Writers de pe lângă Biblioteca Publică din New York. Mulțumită excelentei sale directoare, Jean Strouse, neprețuitei sale directoare-adjuncte, Marie D'Origny, și lui Paul Delaverdac, care ajută pe toată lumea, centrul e un paradis pentru scriitori.

În timp ce mă documentam, am avut marele avantaj de-a fi sfătuit de Robert Paxton, Fritz Stern, Hata Ikuhiko, Avishai Margalit, Ben Bland și Geert Mak. La Institutul Olandez pentru Cercetarea Războiului (NIOD) din Amsterdam, m-au ajutat foarte mult David Barnouw și Joggli Meihuizen.

Mark Mazower și Geoffrey Wheatcroft au avut amabilitatea de-a citi manuscrisul în diverse etape și au reușit să mă salveze de la comiterea de erori pe care nu le-aș fi depistat. Orice scăpări nefericite au rămas în text sunt, firește, întru totul din vina mea.

Andrew Wylie, Jin Auh și Jaqueline Ko, de la The Wylie Agency, mi-au oferit sprijinul lor constant, pentru care le sunt profund recunoscător. Scott Moyers a contribuit la apariția cărții mai întâi ca agent al meu la The Wylie Agency, apoi ca editor la The Penguin Press, și și-a îndeplinit ambele funcții cu aceeași pricepere admirabilă. Mulțumiri și lui Mally Anderson de la The Penguin Press, care s-a ocupat de carte până la sfârșit.

În sfârșit, îi datorez o recunoștință enormă tatei, Leo Buruma, și prietenului meu Brian Urquhart, care mi-au dedicat

timpul lor și mi-au povestit experiențele din anul 1945. Ca mică dovadă a gratitudinii și stimei pe care li le port, le dedic cartea de față.

Îi sunt recunoscător soției mele, Eri, pentru răbdare și încurajări.

Note

1. ENTUZIASMUL

1. Citat în Ben Shephard, *The Long Road Home: The Aftermath of the Second World War* (New York: Alfred A. Knopf, 2010), 69.
2. Martin Gilbert, *The Day the War Ended: May 8, 1945: Victory in Europe* (New York: Henry Holt, 1994), 128.
3. Brian Urquhart, *A Life in Peace and War* (New York: Harper & Row, 1987), 82.
4. Povestea este relatată grăitor în David Stafford, *Endgame, 1945: The Missing Final Chapter of World War II* (New York: Little, Brown, 2007).
5. Din memoriile lui Jukov, citate în Gilbert, *The Day the War Ended*.
6. Simone de Beauvoir, *Force of Circumstance* (New York: G.P. Putnam's Sons, 1963), 30.
7. Gilbert, *The Day the War Ended*, 322.
8. *Ibid.*, 319.
9. Urquhart, *A Life in Peace and War*, 85
10. David Kaufman și Michael Horn, *De Canadezen in Nederland, 1944-1945* (Laren, Olanda: Luitingh, 1981), 119.
11. Michael Horn, „More than Cigarettes, Sex and Chocolate: The Canadian Army in the Netherlands, 1944–1945", în *Journal of Canadian Studies / Revue d'etudes canadiennes*, 16 (toamnă/iarnă 1981), 156–173.
12. Citat în Horn, „More than Cigarettes, Sex and Chocolate", 166.
13. *Ibid.*, 169.
14. Citat în John Willoughby, „The Sexual Behavior of American GIs During the Early Years of the Occupation in Germany", *Journal of Military History*, 62, nr. 1 (ianuarie 1998), 166–167.
15. Benoîte Groult și Flora Groult, *Journal à quatre mains* (Paris: Editions Denoel, 1962).
16. V. Patrick Buisson, *1940–1945: Annees erotiques* (Paris: Albin Michel, 2009).
17. Rudi van Dantzig, *Voor een verloren soldaat* (Amsterdam: Arbeiderspers, 1986).

18. Buisson, *1940–1945*, 324.
19. Urquhart, *A life in Peace and War*, 81.
20. Ben Shephard, *After Daybreak: The Liberation of Bergen-Belsen, 1945* (New York: Schocken Books, 2005).
21. *Ibid.*, 99
22. *Ibid.*, 133.
23. Richard Wollheim, „A Bed out of Leaves“, *London Review of Books*, 4 decembrie 2003, 3–7.
24. Shephard, *After Daybreak*, 138.
25. Atina Grossmann, *Jews, Germans, and Allies: Close Encounters in Occupied Germany* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2007), 188.
26. Shephard, *The Long Road Home*, 299.
27. *Ibid.*, 70.
28. Norman Lewis, *Naples '44: An Intelligence Officer in the Italian Labyrinth* (New York: Eland, 2011), 52.
29. John Dower, *Embracing Defeat: Japan in the Wake of World War II* (New York: W.W. Norton, 1999), 126.
30. *Ibid.*, 102.
31. Theodore Cohen, *Remaking Japan: The American Occupation as New Deal*, Herbert Passin, ed. (New York: Free Press, 1987), 123.
32. Scrisoare către Donald Keene, în *From a Ruined Empire: Letters – Japan, China, Korea, 1945–1946* (Tokio și New York: Kodansha, 1984), 96.
33. William L. Worden, „The G.I. Is Civilizing the Jap“, *Saturday Evening Post,* 15 decembrie 1945, 18–22.
34. Pentru mai multe informații despre cultura *panpan*, o sursă excelentă este *Embracing Defeat*, de John Dower.
35. Dower, *Embracing Defeat*, 134.
36. John LaCerda, *The Conqueror Comes to Tea: Japan Under MacArthur* (New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press, 1946), 51.
37. *Ibid.*, 54.
38. Dower, *Embracing defeat*, 579.
39. Giles MacDonogh, *After the Reich: The Brutal History of the Allied Occupation* (New York: Basic Books, 2007), 79.
40. Klaus-Dietmar Henke, *Die Amerikanische Besetzung Deutschlands* (München: R. Oldenbourg Verlag, 1995), 201.
41. Dagmar Herzog, *Sex After Fascism: Memory and Morality in Twentieth-Century Germany* (Princeton , New Jersey: Princeton University Press, 2005), 69.
42. Willoughby, „Sexual Behavior of American GIs“, 167.
43. Groult, *Journal à quatre mains*, 397.
44. MacDonogh, *After the Reich*, 236.
45. Nosaka Akiyuki, *Amerika Hijiki* (Tokio: Shinchōsha, 2003). Prima ediție: 1972.
46. MacDonogh, *After the Reich*, 369.

47. *The Times* (Londra), 9 iulie 1945.
48. Willoughby, „Sexual Behavior of American GIs", 158.
49. *New York Times*, 13 iunie 1945.
50. Anonim, *A Woman in Berlin: Eight Weeks in the Conquered City: A Diary* (New York: Metropolitan Books, 2005).
51. Nagai Kafū, *Danchōtei Nichijō* II (Tokio: Iwanami Pocket Books, 1987), 285.
52. *Ibid.*, 278.
53. Citat în Donald Keene, *So Lovely a Country Will Never Perish: Wartime Diaries of Japanese Writers* (New York: Columbia University Press, 2010), 149.
54. LaCerda, *The Conqueror Comes to Tea*, 23–24.
55. Henke, *Die Amerikanische Besetzung Deutschlands*, 199.
56. *Ibid.*
57. Richard Bessel, *Germany 1945: From War to Peace* (New York: HarperCollins, 2009), 204.
58. Elizabeth Heineman, *What Difference Does a Husband Make?* (Berkeley, California: University of California Press, 2003), 100.
59. Citat în Willoughby, „Sexual Behavior of American GIs", 169.
60. Keene, *So Lovely a Country*, 171.
61. Willoughby, „Sexual Behavior of American GIs", 160.
62. Curzio Malaparte, *The Skin*, David Moore, tr. (New York: *New York Review of Books*, 2013), 39. Prima ediție: 1952.
63. Citat în Herman de Liagre Bohl în revista *De Gids*, mai 1985, 250.
64. *Ibid.*, 251.
65. Buisson, *1940–1945: Années érotiques*, 411.

2. FOAMETEA

1. J.L. van der Pauw, *Rotterdam in de tweede wereldoorlog* (Rotterdam: Boom, 2006), 679.
2. *New York Times*, 12 mai 1945.
3. Shephard, *After Daybreak*, 109.
4. Edmund Wilson, *Europe without Baedeker: Sketches Among the Ruins of Italy, Greece, and England* (Londra: Secker and Warburg, 1948), 125.
5. *Ibid.*, 120.
6. Antony Beevor și Artemis Cooper, *Paris After the Liberation: 1944-1949*, ediție revizuită (New York: Penguin Books, 2004), 103. Prima ediție: 1994.
7. Stephen Spender, *European Witness* (New York: Reynal and Hitchcock, 1946), 107.
8. *Ibid.*, 106.
9. Wilson, *Europe without Baedeker*, 136.
10. *Ibid.*, 146.

11. *Ibid.*, 147.
12. Sándor Márai, *Memoir of Hungary, 1944–1948* (Budapesta: Corvina în asociație cu Central European University Press, 1996), 193–194.
13. Carl Zuckmayer, *Deutschlandbericht für das Kriegsministerium der Vereingten Staaten von Amerika* (Göttingen: Wallstein, 2004), 142.
14. Spender, *European Witness*, 15.
15. *New York Herald Tribune*, 31 decembrie 1945.
16. Cary, ed., *From a Ruined Empire*, 54.
17. Dower, *Embracing Defeat*, 103.
18. *Ibid.*, 63.
19. MacDonogh, *After the Reich*, 315.
20. Ronald Spector, *In the Ruins of Empire: The Japanese Surrender and the Battle for Postwar Asia* (New York: Random House, 2007), 56.
21. Citat în Bessel, *Germany 1945*, 334.
22. *New York Times*, 27 octombrie 1945.
23. Julian Sebastian Bach Jr., *America's Germany: An Account of the Occupation* (New York: Random House, 1946), 26.
24. *Daily Mirror*, 5 octombrie 1945, citat în Shephard, *The Long Road Home*, 129.
25. Citat în Shepard, *The Long Road Home*, 156.
26. Directiva Statului-Major Interarme 1380/15, paragraful 296, citat în Cohen, *Remaking Japan*, 143.
27. MacDonogh, *After the Reich*, 479.
28. Adresă în fața Congresului, citată în Cohen, *Remaking Japan*, 145.
29. Citat în Norman M. Naimark, *The Russians in Germany: A History of the Soviet Zone of Occupation, 1945–1949* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1995), 181.
30. Cohen, *Remaking Japan*, 144.
31. *Ibid.*, 142.
32. Hermn de Liagre Bohl, *De Gids*, 246.
33. Willi A. Boelcke, *Der Schwarzmarkt, 1945–1948* (Braunschweig: Westermann, 1986), 76.
34. Sakaguchi Ango, *Darakuron*, noua ediție *paperback* (Tokio: Chikuma Shobō, 2008), 228. Prima ediție: 1946.
35. Dower, *Embracing Defeat*, 139.
36. Fujiwara Sakuya, *Manshū, shōkokumin no senki* (Tokio: Shinchōsha, 1984), 82.
37. Citat în Bessel, *Germany 1945*, 337.
38. Zuckmayer, *Deutschlandbericht*, 111.
39. Irving Heymont, *Among the Survivors of the Holocaust: The Landsberg DP Camp Letters of Major Irving Heymont, United States Army* (Cincinnati: The American Jewish Archives, 1982), 63.
40. Carlo D'Este, *Patton: A Genius for War* (New York: HarperCollins, 1996), 755.
41. A se vedea Shephard, *The Long Way Home*, 235.

42. *Yank*, 10 august 1945, 6.
43. Citat în Stafford, *Endgame, 1945*, 507.
44. Alfred Döblin, *Schicksalsreise: Bericht u. Bekenntnis: Flucht u. Exil 1940–1948* (München: Piper Verlag, 1986), 276.

3. RĂZBUNAREA

1. Norman M. Naimark, *Fires of Hatred: Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2001), 118.
2. Tadeusz Borowski, *This Way for the Gas, Ladies and Gentlemen* (New York: Viking, 1967).
3. Gilbert, *The Day the War Ended*, 38.
4. Shephard, *After Daybreak*, 113.
5. Ruth Andreas-Friedrich, *Battleground Berlin: Diaries, 1945–1948* (New York: Paragon House, 1990), 99.
6. Contele Hans von Lehndorff, *Ostpreussisches Tagebuch* [Jurnalul din Prusia Orientală al unui doctor din anii 1945–1947] (München: DTV, 1967), 67.
7. *Ibid.*, 74.
8. Naimark, *The Russians in Germany*, 72.
9. Bessel, *Germany 1945*, 155.
10. Okada Kazuhiro, *Manshū annei hanten* (Tokio: Kōjinsha, 2002), 103.
11. *Ibid.*, 128.
12. Naimark, *The Russians in Germany*, 108.
13. Anonim, *A Woman in Berlin: Eight Weeks in the Conquered City: A Diary* (New York: Metropolitan Books, 2005), 86.
14. Naimark, *The Russians in Germany*, 79.
15. Citat în Buisson, *1940–1945: Années érotiques*, 387.
16. *Ibid.*, 251–252.
17. Jan Gross, *Fear: Anti-Semitism in Poland after Auschwitz* (New York: Random House, 2006), 82.
18. Anna Bikont, *My z Jedawabnego* [Noi, cei din Jedwabne] (Varşovia: Proszynski i S-ka, 2004). Fragment de traducere în limba engleză de Lukasz Sommer.
19. Mărturia Halinei Wind Preston, 26 iulie, 1977: www.yadvashem.org/yv/en/righteous/stories/related/preston_testimony.asp.
20. Tony Judt, *Postwar: A History of Europe Since 1945* (New York: Penguin Press, 2005), 38. [Pentru trad. rom. v. *Epoca postbelică: O istorie a Europei de după 1945*, Polirom, Iași, 2008 (n. tr.).]
21. Gross, *Fear*, 40.
22. Naimark, *Fires of Hatred*, 122.
23. Shephard, *The Long Road Home*, 122.
24. Christian von Krockow, *Hour of the Women* (New York: HarperCollins, 1991), 96.

25. Christian von Krockow, *Die Reise nach Pommern: Bericht aus einem verschwiegenen Land* (München: Deutscher Taschenbuch-Verlag, 1985), 215.
26. Herbert Hupka, ed., *Letzte Tage in Schlesien* (München: Langen Muller, 1985), 138.
27. *Ibid.*, 81.
28. Ernst Jünger, *Jahre der Okkupation* (Stuttgart: Ernst Klett, 1958), 213–214.
29. Krockow, *Hour of the Women*, 110.
30. MacDonogh, *After the Reich*, 128.
31. Margarete Schell, *Ein Tagebuch aus Prag, 1945–1946* (Bonn: Bundesministerium für Vertriebenen, 1957), 12.
32. *Ibid.*, 48.
33. *Ibid.*, 99.
34. *Ibid.*, 41.
35. MacDonogh, *After the Reich*, 406.
36. Dina Porat, *The Fall of the Sparrow: The Life and Times of Abba Kovner* (Stanford, California: Stanford University Press, 2009), 214.
37. *Ibid.*, 212.
38. *Ibid.*, 215.
39. Abba Kovner, *My Little Sister and Selected Poems, 1965–1985* (Oberlin, Ohio: Oberlin College Press, 1986).
40. Judt, *Postwar*, 33.
41. Harold Macmillan, *The Blast of War, 1939–1945* (New York: Harper & Row, 1967), 576.
42. Wilson, *Europe Without Baedeker*, 147.
43. Cifre citate în Roy P. Domenico, *Italian Fascists on Trial, 1943–1948* (Chapel Hill, Carolina de Nord: University of North Carolina Press, 1991), 149.
44. Wilson, *Europe Without Baedeker*, 157.
45. Macmillan, *The Blast of War, 193.*
46. *Ibid.*, 501.
47. Allan Scarfe și Wendy Scarfe, ed., *All That Grief: Migrant Recollections of Greek Resistance to Fascism, 1941–1949* (Sydney, Australia: Hale and Iremonger, 1994), 95.
48. Macmillan, *The Blast of War*, 499.
49. Mark Mazower, ed., *After the War Was Over: Reconstructing the Family, Nation, and State in Greece, 1943–1960* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2000), 27.
50. Macmillan, *The Blast of War*, 547.
51. *The Times* (Londra), 13 iulie 1945.
52. Macmillan, *The Blast of War*, 547.
53. Wilson, *Europe Without Baedeker*, 197.
54. Spector, *In the Ruins of Empire*, 90.

55. Cheah Boon Kheng, „Sino-Malay Conflicts in Malaya, 1945–1946: Communist Vendetta and Islamic Resistance“, *Journal for Southeast Asian Studies*, 12 (martie 1981), 108–117.
56. Gideon François Jacobs, *Prelude to the Monsoon* (Cape Town, Africa de Sud: Purnell & Sons, 1965), 124.
57. Spector, *In the Ruins of Empire*, 174.
58. Benedict Anderson, *Java in a Time of Revolution: Occupation and Resistance, 1944–1946* (Jakarta: Equinox Publishing, 2005).
59. L. de Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de tweede wereldoorlog*, 11c, (Staatsuitgeverij, 1986).
60. Theodore Friend, *Indonesian Destinies* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2003), 27.
61. Jan A. Krancher, ed., *The Defining Years of the Dutch East Indies, 1942–1949: Survivors' Accounts of Japanese Invasion and Enslavement of Europeans and the Revolution That Created Free Indonesia* (Jefferson, Carolina de Nord: MacFarland, 1996), 193.
62. Spector, *In the Ruins of Empire*, 179.
63. De Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden*, 582.
64. Anderson, *Java in a Time of Revolution*, 166.
65. Spector, *In the Ruins of Empire*, 108.
66. Jean-Louis Planche, *Setif 1945: Histoire d'un massacre annonce* (Paris: Perrin, 2006), 139.
67. Martin Evans, *Algeria: France's Undeclared War* (New York: Oxford University Press, 2012).
68. Françoise Martin, *Heures tragiques au Tonkin: 9 mars 1945–18 mars 1946* (Paris: Editions Berger-Levralt, 1947), 133.
69. David G. Marr, *Vietnam 1945: The Quest for Power* (Berkeley: University of California Press, 1995), 333.
70. Martin, *Heures tragiques au Tonkin*, 179.
71. *Ibid.*, 129.
72. Spector, *In the Ruins of Empire*, 126.

4. ÎNTOARCEREA ACASĂ

1. Pentru o analiză detaliată, a se vedea cartea magistrală a lui Timothy Snyder *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin* (New York: Basic Books, 2010). [Pentru trad. rom. v. *Tărâmul morții: Europa între Hitler și Stalin*, Humanitas, București, 2012 (n. tr.).]
2. Imre Kertesz, *Fateless* (Evanston, Il: Northwestern University Press, 1992). [Pentru trad. rom. v. *În afara destinului*, Editura Est, București, 2003 (n. tr.).]
3. Citat în Dienke Hondius, *Holocaust Survivors and Dutch Anti-Semitism* (Westport, Connecticut: Praeger, 2003), 103.
4. *Ibid.*, 101.

5. Roger Ikor, *Ô soldats de quarante!... en mémoire* (Paris: Albin Michel, 1986), 95.
6. Marguerite Duras, *The War* (New York: Pantheon Books, 1986), 15. [Pentru trad. rom. v. *Durerea*, Editura Trei, București, 2002 (n. tr.).]
7. *Ibid.*, p. 14.
8. *Ibid.*, p. 53.
9. Ango, *Darakuron*, 227.
10. Dower, *Embracing Defeat*, 58.
11. *Koe*, vol. 1 (Tokio: Asahi Shinbunsha, 1984), 103. Fără autor, este vorba de o colecție de scrisori trimise ziarului.
12. *Ibid.*, 104.
13. Bill Mauldin, *Back Home* (New York: William Sloane, 1947), 18.
14. *Ibid.*, 45.
15. *Ibid.*, 54.
16. Nikolai Tolstoy, *The Minister and the Massacres* (Londra: Century Hutchinson, 1986), 31.
17. Citat în Gregor Dallas, *1945: The War That Never Ended* (New Haven, Connecticut: Yale, 2005), 519.
18. Tolstoy, *The Minister and the Massacres*, 13.
19. *Ibid.*
20. Nicholas Bethell, *The Last Secret: The Delivery to Stalin of over Two Million Russians by Britain and the United States* (New York: Basic Books, 1974), 86.
21. *Ibid.*, 87.
22. Borivoje M. Karapandiș, *The Bloodiest Yugoslav Spring: Tito's Katyns and Gulags* (New York: Carlton Press, 1980), 73.
23. Macmillan, *The Blast of War*, 436.
24. Shephard, *The Long Road Home*, 80.
25. Bethell, *The Last Secret*, 18, 19.
26. *Ibid.*, 133.
27. *Ibid.*, 138.
28. *Ibid.*, 142.
29. *Ibid.*, 140.
30. Dallas, *1945*, 560.
31. *Yank*, 24 august 1945.
32. Dallas, *1945*, 549.
33. Naimark, *Fires of Hatred*, 109.
34. *Ibid.*, 110.
35. Lehndorff, *Ostpreussiches Tagebuch*, 169.
36. Hupka, *Letzte Tage in Schlesien*, 265.
37. Jünger, *Jahre der Okkupation*, 195.
38. Comunicările autorului cu Fritz Stern.
39. Citat în Bessel, *Germany 1945*, 223.
40. Hupka, *Letzte Tage in Schlesien*, 64.
41. *Yank*, 21 septembrie 1945, 16.

42. Naimark, *Fires of Hatred*, 112.
43. *Ibid.*, 115.
44. Antony Polonsky și Boleslaw Drukier, *The Beginnings of Communist Rule in Poland* (Londra și Boston: Routledge and Kegan Paul, 1980), 425.
45. Grossmann, *Jews, Germans, and Allies*, 181.
46. Citat de Grossmann, 148.
47. *Ibid.*, 147.
48. *New York Herald Tribune*, 31 decembrie 1945.
49. Heymont, *Among the Survivors*, 21.
50. Grossmann, *Jews, Germans, and Allies*, 181.
51. Citat în Hagit Lavsky, *New Beginnings: Holocaust Survivors in Bergen-Belsen and the British Zone in Germany, 1945–1950* (Detroit: Wayne State University Press, 2002), 64.
52. Rosensaft nu s-a stabilit în Israel. Se pare că el le-a spus unor israeliți: „Voi jucați hora pe când noi eram arși în crematorii." (Citat în Shephard, *The Long Road Home*, 367.)
53. Heymont, *Among the Survivors*, 47–48.
54. Citat în Shabtai Teveth, *Ben-Gurion: The Burning Ground, 1886–1948* (Boston: Houghton Mifflin, 1987), 853.
55. Avishai Margalit, „The Uses of the Holocaust", *New York Review of Books*, 14 februarie 1994.
56. Tom Segev, *The Seventh Million: The Israelis and the Holocaust* (New York: Hill and Wang, 1993), 99–100.
57. Teveth, *Ben-Gurion*, 871.
58. *Ibid.*, 870.
59. Heymont, *Among the Survivors*, 66.
60. Teveth, *Ben-Gurion*, 873.
61. Raportul Harrison, numit astfel după Earl G. Harrison, reprezentantul American al Comitetului Interguvernamental pentru Refugiați.
62. Scrisoare datată 31 august 1945.
63. Arhivele Publice ale Biroului britanic pentru Afaceri Externe, 1049/81/177, citat în *Life Reborn*, note de conferință, editat de Menachem Rosensaft (Washington, D.C., 2001), 110.
64. Bethell, *The Last Secret*, 8.

5. DRENAREA OTRĂVII

1. Andreas-Friedrich, *Battleground Berlin*, 27.
2. Luc Huyse și Steven Dhondt, *La repression des collaborations, 1942–1952: Un passe toujours present* (Bruxelles: CRISP, 1991), 147.
3. Sodei Rinjirō, ed., *Dear General MacArthur: Letters from the Japanese During the American Occupation* (New York: Rowman & Littlefield, 2001), 70.
4. *Ibid.*, 87.

5. *Ibid.*, 78.
6. Directiva Comitetului Coordonator de Stat, Război și Marină, citată în Hans H. Baerwald, *The Purge of Japanese Leaders Under the Occupation* (Berkeley: University of California Press, 1959), 7.
7. Citat de Faubion Bowers în „How Japan Won the War“, *The New York Times Magazine*, 30 august 1970.
8. Cohen, *Remaking Japan*, 85.
9. A se vedea Franz Neumann, *Behemoth: The Structure and Practice of National Socialism, 1933–1944*, cu o introducere nouă de Peter Hayes (Chicago: Ivan R. Dee, 2009; publicată în asociație cu Muzeul American al Memoriei Holocaustului). Prima ediție: 1942.
10. Andreas-Friedrich, *Battleground Berlin*, 100.
11. *Ibid.*, 101.
12. James F. Tent, *Misson on the Rhine: Reeducation and Denazification in American-Occupied Germany* (Chicago: University of Chicago Press, 1982), 55.
13. Zuckmayer, *Deuschlandbericht*, 137.
14. Timothy R. Vogt, *Denazification in Soviet-Occupied Germany: Brandenburg, 1945–1948* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2000), 34.
15. *Ibid.*, 38.
16. Tom Bower, *The Pledge Betrayed: America and Britain and the Denazification of Postwar Germany* (Garden City, New York: Doubleday, 1982), 148.
17. *Ibid.*, 8.
18. Henke, *Die Amerikanische Besetzung Deutschlands*, 487.
19. Cohen, *Remaking Japan*, 161.
20. Jerome Bernard Cohen, *Japan's Economy in War and Reconstruction* (Minneapolis: University of Minnesota, 1949), 432.
21. Cohen, *Remaking Japan*, 154.
22. Rinjiro, *Dear General MacArthur*, 176.
23. *Ibid.*, 177.
24. LaCerda, *The Conqueror Comes to Tea*, 25.
25. Cohen, *Remaking Japan*, 45.
26. Dower, *Embracing Defeat*, 530.
27. Cary, ed., *From a Ruined Empire*, 107.
28. Chalmers Johnson, *MITI and the Japanese Miracle: The Growth of Industrial Policy, 1925–1975* (Stanford, California: Stanford University Press, 1982), 42.
29. Teodoro Agoncillo, *The Fateful Years: Japan's Adventure in the Philippines, 1941–1945* (Quezon City, Filipine: R.P. Garcia, 1965), 672.
30. Stanley Karnow, *In Our Image: America's Empire in the Philippines* (New York: Random House, 1989), 327.
31. *Ibid.*, 328.

32. Jay Taylor, *The Generalissimo: Chiang Kai-shek and the Struggle for Modern China* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2009), 323.
33. Scrisoarea lui Keene către T. de Bary, în Cary, ed., *From a Ruined Empire*, 128.
34. Spector, *In the Ruins of Empire*, 41.
35. Odd Arne Westad, *Cold War and Revolution: Soviet-American Rivalry and the Origins of the Chinese Civil War, 1944–1946* (New York: Columbia University Press, 1993), 90.
36. Două cărți despre Annei Hanten sunt Okada Kazuhiko, *Manshū Annei Hanten* (Kōjinsha, 2002), și Fujiwara Sakuya, *Manshū, shōkokumin no senki*, citată în capitolul 2 de mai sus.
37. Peter Novick, *The Resistance Versus Vichy: The Purge of Collaborators in Liberated France* (New York: Columbia University Press, 1968), 40.
38. *Ibid.*, 77–78.
39. Citat în Beevor și Cooper, *Paris After the Liberation*, 104.

6. STATUL DE DREPT

1. Fujiwara, *Manshū, shōkokumin no senki*, 185.
2. Márai, *Memoir of Hungary*, 188.
3. István Deák, Jan Tomasz Gross, Tony Judt, ed., *The Politics of Retribution in Europe: World War II and Its Aftermath* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2000), 235.
4. *Ibid.*
5. *Ibid.*, 237.
6. *Ibid.*, 235.
7. *Ibid.*, 134.
8. *Ibid.*, 135.
9. Mazower, ed., *After the War Was Over*, 31.
10. Lee Sarafis, „The Policing of Deskati, 1942–1946“, în Mazower, ed., *After the War Was Over*, 215.
11. Scarfe și Scarfe, *All That Grief*, 165–166.
12. Traducere de E.D.A. Morshead.
13. Citat în John W. Powell, „Japan's Germ Warfare: The US Cover-up of a War Crime“, *Bulletin of Concerned Asian Scholars*, 12 (octombrie/decembrie 1980), 9.
14. Lawrence Taylor, *A Trial of Generals: Homma, Yamashita, MacArthur* (South Bend, Indiana: Icarus Press, 1981), 125.
15. *Yank*, „Tiger's Trial“, 30 noiembrie 1945.
16. Taylor, *A Trial of Generals*, 137.
17. A. Frank Reel, *The Case of General Yamashita* (Chicago: University of Chicago Cpress, 1949), 34.

18. Richard L. Lael, *The Yamashita Precedent: War Crimes and Command and Responsibility* (Wilmington, Delaware: Scholarly Resources, 1982), 111.
19. Taylor, *A Trial of Generals*, 195.
20. Lael, *The Yamashita Precedent*, 118.
21. Citat în J. Kenneth Brody, *The Trial of Pierre Laval: Defining Treason, Collaboration and Patriotism in World War II France* (New Brunswick, New Jersey: Transaction, 2010), 136.
22. *Time*, 4 ianuarie 1932.
23. Geoffrey Warner, *Pierre Laval and the Eclipse of France* (New York: Macmillan, 1969), 301.
24. Pentru o descriere detaliată a venalității criminale a lui Mussert, a se vedea Tessel Pollmann, *Mussert en Co.: de NSB-leider en zijn vertrouwelingen* (Amsterdam: Boom, 2012).
25. *Time*, 15 octombrie 1945.
26. Jean-Paul Cointet, *Pierre Laval* (Paris: Fayard, 1993), 517.
27. Jacques Charpentier, *Au service de la liberte* (Paris: Fayard, 1949), 268.
28. Hubert Cole, *Laval*, (Londra: Heinemann, 1963), 284.
29. Cointet, *Pierre Laval*, 527.
30. Jan Meyers, *Mussert* (Amsterdam: De Arbeiderspres, 1984), 277.
31. *Ibid.*, 275.
32. Cointet, *Pierre Laval*, 537.
33. Citat în Novick, *The Resistance Versus Vichy*, 177.
34. George Kennan, *Memoirs 1925–1950* (Boston: Atlantic Monthly Press, 1967), 260.
35. Dower, *Embracing Defeat*, 445.
36. Telford Taylor, *The Anatomy of the Nuremberg Trials: A Personal Memoir* (New York: Alfred A. Knopf, 1992), 29.
37. Spender, *European Witness*, 221.
38. *Yank*, 18 mai 1945.
39. Pagina web a Comisiei pentru Memoria lui Dwight D. Eisenhower.
40. *The Times* (Londra), 28 aprilie 1945.
41. *Daily Mirror* (Londra), 20 aprilie 1945.
42. *The Times* (Londra), 28 aprilie 1945.
43. Shephard, *After Daybreak*, 166.
44. *The Times* (Londra), 24 septembrie 1945.
45. *Ibid.*, 9 noiembrie 1945.
46. Shephard, *After Daybreak*, 171–172.
47. *The Times* (Londra), 8 noiembrie 1945.
48. Ernst Michel, reportaj DANA, 9 ianuarie 1945.
49. *The Times* (Londra), 8 noiembrie 1945.
50. Telford Taylor, *Anatomy of the Nuremberg Trials*, 25.
51. *Ibid.*, 26.
52. Ernst Michel, DANA, 15 februarie 1946.

53. Jünger, *Jahre der Okkupation*, 176.
54. Andreas-Friedrich, *Battleground Berlin*, 63-64.
55. Telford Taylor, *Anatomy of the Nuremberg Trials*, 167–168.

7. DIMINEȚI PLINE DE SPERANȚĂ

1. A se vedea Hermann Langbein, *Against All Hope: Resistance in the Nazi Concentration Camps, 1938–1945* (New York: Paragon House, 1994), 502.
2. *The Manchester Guardian*, 27 iulie 1945.
3. *The Daily Telegraph* (Londra), 11 iulie 2003.
4. *The Manchester Guardian*, 27 iulie 1945.
5. *Ibid.*
6. Harold Nicolson, *The Harold Nicolson Diaries, 1907–1964*, Nigel Nicolson, ed. (Londra: Weidenfeld & Nicolson, 2004), 321.
7. Harold Macmillan, *Tides of Fortune, 1945–1955* (New York: Harper & Row, 1969), 32.
8. *Ibid.*, 33.
9. Nicolson, *Diaries*, 318.
10. Wilson, *Europe Without Baedeker*, 135.
11. *Ibid.*, 186.
12. Noel Annan, *Changing Enemies: The Defeat and Regeneration of Germany* (New York: W.W. Norton, 1996), 183.
13. Paul Addison, *Now the War Is Over: A Social History of Britain, 1945–1951* (Londra: Jonathan Cape și British Broadcasting Corporation, 1985), 14.
14. *Ibid.*, 13.
15. Cyril Connolly, *Horizon*, iunie 1945, reprodus în *Ideas and Places* (Londra: Weidenfeld & Nicolson, 1953), 27.
16. *The Manchester Guardian*, 5 iunie 1945.
17. *Ibid.*, 26 iunie 1945.
18. Roy Jenkins, *Mr. Attlee: An Interim Biography* (Londra: Heinemann, 1948), 255.
19. Stéphane Hessel, *Indignez-vous*! (Montpellier, France: Indigène Editions), 10. [Pentru trad. rom. v. *Indignați-vă!*, Nemira, București, 2011 (n. tr.).]
20. Duras, *The War*, 33
21. Arthur Koestler, *The Yogi and the Commissar* (New York: Macmillan, 1945), 82.
22. Addison, *Now the War Is Over*, 18.
23. Annan, *Changing Enemies*, 183.
24. Winston Churchill, „Speech to the Academic Youth“, Zürich, 9 septembrie 1946.
25. Nicolson, *Diaries*, 333.
26. Jean Monnet, *Mémoires* (Paris: Fayard, 1976), 283.

27. A se vedea Tessel Pollmann, *Van Waterstaat tot Wederopbouw: het leven van dr.ir. J.A. Ringers (1885–1965)* (Amsterdam: Boom, 2006).
28. Dower, *Embracing Defeat*, 537.
29. *Ibid.*
30. *Ibid.*, 538.
31. Owen Lattimore, *Solution in Asia* (Boston: Little, Brown, 1945), 189.
32. Cohen, *Remaking Japan*, 42.
33. Morita Yoshio, *Chōsen shūsen no kiroku: beiso ryōgun no shinchū to Nihonjin no hikiage* (Tokio: Gannando Shōten, 1964), 77.
34 Bruce Cumings, *The Origins of the Korean War: Liberation and the Emergence of Separate Regimes, 1945–1947* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1981), 88.
35. *Yank*, 2 noiembrie 1945.
36. Cary, ed., *From a Ruined Empire*, 32.
37. *Yank*, 2 noiembrie 1945.
38. Cumings, *Origins of the Korean War*, 392.
39. Spector, *In the Ruins of Empire*, 163.
40. *Ibid.*, 160.
41. *Ibid.*, 148.
42. Cary, ed., *From a Ruined Empire*, 197.
43. Robert Skidelsky, *John Maynard Keynes, 1883–1946: Economist, Philosopher, Statesman* (New York: Penguin Books, 2005), 779.
44. Nicolson, *Diaries*, 325.
45. Judt, *Postwar*, 88.

8. CIVILIZAREA BRUTELOR

1. Dower, *Embracing Defeat*, 215–217.
2. Annan, *Changing Enemies*, 160.
3. *Ibid.*, 162.
4. Doblin și Feuchtwanger, citați în Tent, *Mission on the Rhine*, 23.
5. Citat în Tent, *Mission on the Rhine*, 39.
6. Nicholas Pronay și Keith Wilson, ed., *The Political Re-education of Germany and Her Allies after World War II* (Londra: Croom Helm, 1985), 198.
7. Günter Grass, *Beim Haüten der Zwiebel* (Göttingen: Steidl, 2006), 220-221). [Pentru trad. rom. v. *Decojind ceapa*, Polirom, Iași, 2007 (n. tr.).]
8. John Gimbel, *A German Community under American Occupation: Marburg, 1945-52* (Stanford, California: Stanford University Press 1961), 168.
9. Pronay și Wilson, ed., *The Political Re-education of Germany*, 173.
10. *Yank*, 20 iulie 1945.
11. *Ibid.*
12. Spender, *European Witness*, 229.

13. *Yank*, 20 iulie 1945.
14. Spender, *European Witness*, 44.
15. *Ibid.*, 46.
16. *Ibid.*, 158.
17. Andreas-Friedrich, *Battleground Berlin*, 82.
18. Naimark, *The Russians in Germany*, 399.
19. *Ibid.*, 402.
20. Andreas-Friedrich, *Battleground Berlin*, 66.
21. Bach, *America's Germany*, 228.
22. *Ibid.*
23. Andreas-Friedrich, *Battleground Berlin*, 92.
24. Bach, *America's Germany*, 228.
25. *The Times* (Londra), 11 iulie 1945.
26. Dower, *Embracing Defeat*, 190.
27. De Beauvoir, *Force of Circumstance*, 17.
28. *Ibid.*, 33.
29. Corinne Defrance, *La politique culturelle de la France sur la rive gauche du Rhin, 1945–1955* (Strasbourg: Presses Universitaires de Strasbourg, 1994), 126.
30. Doblin, *Shicksalsreise*, 273.
31. Citat în Monnet, *Mémoires*, 339.
32. Barton J. Bernstein, ed., *The Atomic Bomb: The Critical Issues* (Boston: Little, Brown, 1976), 113.
33. Dower, *Embracing Defeat*, 218.
34. *Ibid.*, 77.
35. Edward T. Imparato, *General MacArthur: Speeches and reports, 1908-1964* (Paducah, Kentucky: Turner, 2000), 146.
36. Bowers, „How Japan Won the War".
37. *Ibid.*
38. *Mainichi shinbun*, citat în Dower, *Embracing Defeat*, 549.
39. Rinjiro, *Dear General MacArthur*, 33.
40. Dower, *Embracing Defeat*, 77.
41. Citat de Bowers în „How Japan Won the War".
42. Citat în „The Occupation of Japan", seminar sponsorizat de MacArthur Memorial Library and Archives, noiembrie 1975, 129.
43. LaCerda, *The Conqueror Comes to Tea*, 165–166.
44. *Koe*, 115.
45. Dower, *Embracing Defeat*, 67.
46. Keene, *So Lovely a Country*, 118.

9. O SINGURĂ LUME

1. Urquhart, *A Life in Peace and War*, 85.
2. *Ibid.*, 93.

3. Stephane Hessel, *Danse avec le siecle* (Paris: Editions du Seuil, 1997), 99.
4. Mark Mazower, *Governing the World: The History of an Idea* (New York: Penguin Press, 2012), 208.
5. *Ibid.*, 194.
6. E.B. White, *The Wild Flag: Editorials from* The New Yorker *on Federal World Government and Other Matters* (Boston: Houghton Mifflin, 1946), 72.
7. *Ibid.*, 82.
8. Menno Spiering și Michael Wintle, ed., *European Identity and the Second World War* (New York: Palgrave Macmillan, 2011), 126.
9. John Foster Dulles, *War or Peace*, cu prefață specială pentru ediția citată (New York: Macmillan, 1957), 38. Prima ediție: 1950
10. Neal Rosendorf, „John Foster Dulles' Nuclear Schizophrenia", în John Lewis Gaddis *et al.*, ed., *Cold War Statesmen Confront the Bomb: Nuclear Diplomacy Since 1945* (New York: Oxford University Press, 1999), 64–69.
11. Joseph Preston Baratta, *The Politics of World Federation: United Nations, UN Reform, Atomic Control* (Westport, Connecticut: Praeger, 2004), 127.
12. *The New York Times*, 10 octombrie 1945.
13. *The Times* (Londra), 20 noiembrie 1945.
14. Townsend Hoopes și Douglas Brinkley, *FDR and the Creation of the U.N.* (New Haven, Connecticut: Yale University Press, 2000), 41.
15. Dan Plesch, *America, Hitler, and the UN: How the Allies Won World War II and Forged a Peace* (Londra: I.B. Tauris, 2011), 170.
16. Cuvintele lui Roosevelt sunt citate în Mazower, *Governing the World*, 209.
17. „Remarks Upon Receiving an Honorary Degree from the University of Kansas City", 28 iunie 1945, trumanlibrary.org/publicpapers/viewpapers.php?pid=75.
18. White, *The Wild Flag*, 82.
19. *Yank*, 15 iunie 1945.
20. *The Daily Herald*, mai 1945.
21. Conversație a autorului cu nepotul lui Gladwyn Jebb, Inigo Thomas.
22. *Time*, 14 mai 1945.
23. Urquhart, *A Life in Peace and War*, 94.
24. *The Nation*, 30 iunie 1945.
25. Mark Mazower, „The Strange Triumph of Human Rights, 1933–1950)", *The Historical Journal*, 47, nr. 2 (iunie 2004), 392.
26. William Roger Louis, *The British Empire in the Middle East, 1945-1951: Arab Nationalism, the United States, and Postwar Imperialism* (New York: Oxford University Press, 1984), 163.
27. *The Manchester Guardian*, 4 iunie 1945.
28. Louis, *British Empire in the Middle East*, 148.

29. *The Times* (Londra), 6 octombrie 1945.
30. White, *The Wild Flag*, 80.
31. *Ibid.*, 81.
32. Arthur M. Schlesinger Jr., *A Thousand Days: John F. Kennedy in the White House* (Boston: Houghton Mifflin, 1965), 88–89.
33. *The Times* (Londra), 17 august 1945.
34. Raportul secretarului de stat Byrnes, http://avalon.law.yale.edu/20th_century/decade18.asp.
35. Dulles, *War or Peace*, 27.
36. *Ibid.*, 30.
37. *Ibid.*, 40.
38. *The New York Times*, 31 decembrie 1945.

Credite foto

Planșa 1: Prin amabilitatea autorului.
Planșa 2: *Sus:* Bundesarchiv, Bild 183-E0406-0022-018. *Jos:* Arhiva foto din al Doilea Război Mondial – Muzeul Rezistenței din Amsterdam. VMA 113642.
Planșa 3: *Sus:* © IWM (EA 65799). *Jos:* Associated Press/Charles Gorry.
Planșa 4: *Stânga sus:* Arhiva foto din al Doilea Război Mondial – NIOD. NIOD 187641. *Dreapta sus:* Arhiva foto din al Doilea Război Mondial – NIOD. NIOD 95246. *Jos:* Associated Press/British Official Photo.
Planșa 5: Nationaal Archief/Spaarnestad Photo/Wiel van der Randen
Planșa 6: *Sus:* © IWM (5467). *Jos:* © IWM (69972).
Planșa 7: © IWM (6647)
Planșa 8: *Sus:* Bundesarchiv, Bild 183-M1205-331. *Jos:* Bundesarchiv, Bild 183-S74035.
Planșa 9: *Sus:* Reprodusă cu permisiunea National Archives and Records Administration. *Jos:* Associated Press.
Planșa 10: Associated Press.
Planșa 11: *Sus:* Associated Press/Peter J. Carroll. *Jos:* © Bettmann/Corbis.
Planșa 12: *Sus:* © Bettmann/Corbis. *Jos:* AFP/Getty Images.
Planșa 13: *Sus:* Nationaal Archief/Spaarnestad Photo/Fotograf necunoscut. *Jos:* Arhiva foto din al Doilea Război Mondial – Muzeul Rezistenței, Olanda de Sud. VMZH 131931.
Planșa 14: © IWM (CF 926).
Planșa 15: *Sus:* Arhiva foto din al Doilea Război Mondial – NIOD. NIOD 61576. *Jos:* © IWM (HU 55965).
Planșa 16: Associated Press.

Tata, S.L. Buruma (dreapta), cu colegii lui de facultate, la Utrecht.

Soldați sovietici dansând la Berlin.

Tinere olandeze sărbătorind cu un soldat canadian.

Marinari britanici și prietenele lor, în ziua V-E, la Londra.

Un soldat american fraternizând cu o tânără japoneză într-un parc din Tokio.

Associated Press Charles Gorry

Cetățeni olandezi ovaționând bombardierele care aruncau alimente, în mai 1945.

Greci primind ajutoare de la Aliați.

Mulțimea își bate joc de o „colaboratoare la orizontală“ în Olanda.

O femeie considerată colaboratoare cu inamicul, mânjită cu catran, la Amsterdam.

Despăducherea
unei deținute
de la Bergen-Belsen.

Prizonieri de război
australieni, înfometați,
dintr-un lagăr japonez
din Malaya.

Armata britanică dă foc ultimei barăci de la Bergen-Belsen.

O pauză de la debarasarea dărâmăturilor din Berlin.

Copii refugiați la Berlin.

Un japonez în ruinele propriei case, la Yokohama.

Femei din Grecia jelindu-și morții.

Associated Press

Un general german este legat de stâlp înaintea execuției, în Italia.

Associated Press/Peter J. Carroll

Prizonieri de război germani îngrijesc mormintele americane lângă plaja Omaha din Normandia.

Copii germani la o școală din Aachen.

Generalul Yamashita depune jurământul înaintea procesului de la Manila.

Generalul de Gaulle la Lorient, fostă bază de submarine din Franța grav afectată de bombele Aliaților.

AFP/Getty Images

Pierre Laval depunând mărturie la Paris, la procesul mareșalului Pétain (așezat, dreapta, în spatele lui Laval).

Liderul național-socialist olandez Anton Mussert este arestat de rezistență la Haga.

Japonezii se predau Forțelor Aeriene Regale britanice la Saigon.

Luptători indonezieni pentru libertate.

Winston Churchill în campania pentru un nou mandat.

Clement Attlee după victoria în alegeri.

Ian Buruma dovedește nu doar empatie și sensibilitate, ci și un anume scepticism cu privire la putința omului de a-și respecta întotdeauna condiția bipedă. Fără să fie un cinic, Ian Buruma are un realism care-l ține la adăpost de iluzii și de exaltări.

Nicholas Shakespeare
—*The Telegraph*

Pentru naivii care mai cred că un război este doar o luptă între două tabere, cartea lui Ian Buruma are efectul unui duș rece. *Anul Zero: 1945, o istorie* nu e doar despre învingători și înfrânți, despre bine și rău, despre victime și supraviețuitori. Buruma scrie despre marii vinovați care au scăpat și despre țapii ispășitori care au plătit. Despre felul cum se topește onoarea în fața primejdiei. Despre consecințele ramificate ale ceea ce el însuși a numit „teatrul cruzimilor".

Ella Ginsburg
—*The Economist*

